

**ELENA BONCHIȘ
SIMONA TRIP**

**MARIUS DRUGAȘ
CAMELIA DINDELEGAN**

*18.09.2006
Coutfoute*

Introducere în Psihologia Personalității

**Editura Universității din Oradea
~2006~**

CUPRINS

Partea I

ABORDĂRI ALE PERSONALITĂȚII

(Marius Drugaș)

1. Conceptul de personalitate	11
2. Teorii ale personalității. Delimitare conceptuală. Clasificarea teoriilor	18
3. Abordarea psihanalitică a personalității	23
3.1. Psihanaliza clasică. Sigmund Freud	23
3.1.1. Date biografice	23
3.1.2. Structura personalității	25
3.1.3. Stadiile dezvoltării psihosexuale a personalității	29
3.1.4. Evaluarea teoriei psihanalitice clasice	33
3.2. Abordarea neopsihanalitică	36
3.2.1. Psihologia analitică	36
3.2.1.1. Carl Gustav Jung – date biografice	36
3.2.1.2. Structura personalității	38
3.2.1.3. Evaluarea teoriei lui Jung	43
3.2.2. Psihologia individuală	44
3.2.2.1. Alfred Adler – date biografice	44
3.2.2.2. Personalitatea; dezvoltarea stilului de viață	46
3.2.2.3. Interesele sociale	50
3.2.2.4. Ordinea nașterii	50
3.2.2.5. Evaluarea teoriei lui Adler	51
3.2.3. Psihanaliza socială	53
3.2.3.1. Karen Horney	53
3.2.3.1.1. Date biografice	53
3.2.3.1.2. Personalitatea nevrotică	55
3.2.3.1.3. Psihologia feminină	60
3.2.3.1.4. Evaluarea teoriei lui Horney	61
3.2.3.2. Erich Fromm	62
3.2.3.2.1. Date biografice	62
3.2.3.2.2. Dezvoltarea personalității	64

3.2.3.2.3. Nevoile psihologice.....	67
3.2.3.2.4. Tipuri de personalitate	69
3.2.3.2.5. Evaluarea teoriei lui Fromm.....	71
3.2.4. Psihologia Ego-ului.....	72
3.2.4.1. Erik Erikson – date biografice	73
3.2.4.2. Stadiile dezvoltării psihosociale.....	73
3.2.4.3. Evaluarea teoriei lui Erikson	77
3.2.4.4. Alți reprezentanți ai psihologiei Ego-ului	78
3.2.5. Teoriile relațiilor umane.....	80
4. Abordarea personalității din perspectiva trăsăturilor	83
4.1. Gordon Allport	84
4.1.1. Date biografice	85
4.1.2. Personalitatea în concepția lui Allport	86
4.1.3. Trăsăturile de personalitate	87
4.1.4. Evaluarea teoriei lui Allport.....	89
4.2. Raymond Cattell	91
4.2.1. Date biografice	91
4.2.2. Trăsăturile de personalitate din perspectiva lui Cattell ..	92
4.2.3. Evaluarea teoriei lui Cattell.....	95
4.3. Hans Eysenck	95
4.3.1. Date biografice	95
4.3.2. Structura personalității	96
5. Abordarea comportamentală a personalității	100
5.1. Burrhus Frederic Skinner	101
5.1.1. Date biografice	102
5.1.2. Întăririle și modelarea comportamentului	103
5.1.3. Evaluarea teoriei lui Skinner	108
5.2. John Dollard și Neal Miller.....	110
5.2.1. Date biografice	110
5.2.2. Teoria lui Dollard și Miller	112
5.2.3. Ipoteza frustrare-agresiune.....	114
5.2.4. Evaluarea teoriei lui Dollard și Miller	115
5.3. Albert Bandura	117
5.3.1. Date biografice	117
5.3.2. Modelarea – baza învățării prin observare	118
5.3.3. Sinele (<i>The Self</i>)	121

5.3.4. Evaluarea teoriei lui Bandura	123
5.4. Walter Mischel	124
5.4.1. Date biografice	124
5.4.2. Variabile cognitive social-personale	125
5.5. Julian Rotter	127
5.5.1. Date biografice	127
5.5.2. Concepte fundamentale în teoria lui Rotter	127
5.5.3. Evaluarea teoriei lui Rotter	130
6. Abordarea umanistă	131
6.1. Carl Rogers	131
6.1.1. Date biografice	132
6.1.2. Actualizarea – tendința umană fundamentală	134
6.1.3. Evaluarea teoriei lui Rogers	140
6.2. Abraham Maslow	141
6.2.1. Date biografice	142
6.2.2. Motivația și personalitatea	144
6.2.3. Evaluarea teoriei lui Maslow	148
7. Abordarea cognitivă a personalității. George Kelly	149
7.1. Date biografice	150
7.2. Constructele personale	151
7.3. Evaluarea teoriei lui Kelly	155

Partea a II-a

STRUCTURA PERSONALITĂȚII

(Elena Bonchiș)

1. TEMPERAMENTUL	157
1.1. Definiția temperamentului	157
1.2. Clasificarea temperamentelor. Tipologii temperamentale ...	161
2. CARACTERUL	169
2.1. Definirea caracterului	169
2.2. Structura caracterului	172

2.3. Relația dintre temperament și caracter. Modelul lui R.	
Cloninger.....	182
3. APTITUDINILE	189
3.1. Definirea aptitudinilor	189
3.2. Inteligența ca dimensiune a personalității	191
3.2.1. Cum definim inteligența ?.....	191
3.2.2. Abordări ale inteligenței.....	196
3.2.3. Relațiile dintre inteligență și personalitate	207

Partea a III-a

PSIHOPATOLOGIA PERSONALITĂȚII

(Camelia Dindelegan)

1. Personalități patologice	209
1.1 Dezvoltarea conceptului	209
1.2. Influența trăsăturilor de personalitate în determinarea comportamentului	213
1.3 Aspecte etiologice și evoluție	214
2. Clasificarea tulburărilor de personalitate	216
2.1. Tulburarea paranoidă a personalității.....	217
2.2. Tulburarea schizoidă a personalității	219
2.3. Tulburarea schizotipală a personalității	221
2.4. Tulburarea antisocială a personalității	222
2.5. Tulburarea borderline a personalității	224
2.6. Tulburarea histrionică a personalității.....	226
2.7. Tulburarea narcisistă a personalității	228
2.8. Tulburarea evitantă a personalității.....	230
2.9. Tulburarea dependentă a personalității	231
2.10. Tulburarea obsesiv-compulsivă a personalității.....	233
3. Abordări ale tulburărilor de personalitate	234
3.1. Abordarea genetică	234
3.2. Abordarea psihodinamică	235
3.3. Abordarea socială.....	237
3.4. Abordarea cognitiv-comportamentală.....	238

Partea a IV-a

EVALUAREA PERSONALITĂȚII

(Simona Trip)

1. Evaluarea personalității: delimitare conceptuală.	242
2. Metode de evaluare a personalității	243
2.1. Instrumente nonclinice de evaluare a personalității	243
2.1.1. Testul de Personalitate Myer-Briggs (Myer-Briggs Type Indicator (MBTI)	243
2.1.2. Ghidul evaluării stilului de viață	245
2.1.3. Observația	251
2.1.4. Scala autoeficacității generale.....	253
2.1.5. Scala Locus of Control.....	254
2.1.6. Testul Tematic de Apercepție	257
2.1.7. Chestionarul 16 Factori de Personalitate (16PF).	261
2.1.8. Chestionarul de personalitate Eysenck (EPQ)	263
2.1.9. Grila de repertoriu	266
2.1.10. Scala de convingeri și atitudini generale forma scurtă (GABS)	269
2.2. Instrumente clinice de măsurare a personalității.....	275
2.2.1. Chestionarul Schemelor Cognitive Young - Forma Scurtă 3 (YSQ-S3)	275
2.2.2. Inventarul Clinic Multiaxial Millon III (Millon Clinical Multiaxial Inventory – III, MCMI –III)	285
3. Teste aptitudinale	287
3.1. Bateria de teste psihologice de aptitudini cognitive (BTPAC)	287
3.2. Testele Matrici Progresive Raven – Testul Matrici Progresive Standard	288
Bibliografie	290

Cuvânt introductiv

Începând cu G. Allport (1937), psihologia personalității se constituie ca un domeniu particular al psihologiei, actualmente existând câteva paradigme bine conturate, care abordează personalitatea din diverse perspective, pe care le considerăm a fi complementare, chiar dacă în anumite puncte înregistrează clare dezacorduri. Constituind unul din cele mai atractive domenii ale psihologiei, personalitatea, normală sau patologică, a stârnit interesul a numeroși specialiști, care doresc nu numai să descrie această realitate, ci să o și explice, să o evalueze, să avanseze predicții, să formuleze legi și principii, care să ghideze studiul celui interesat de explorarea acestui tărâm.

Lucrarea de față a apărut ca urmare a eforturilor conjugate ale câtorva cadre didactice ale catedrei de psihologie a Universității din Oradea, în scopul sprijinirii studenților de la specializările, care au inclusă în curriculumul universitar disciplina "Psihologia personalității", ea adresându-se deopotrivă specialiștilor în domeniu, psihologi sau cadre didactice, care prin specificul muncii lor se confruntă cu diverse tipuri de personalități, aflate în diferite stadii de evoluție. Structurată în patru părți, preponderent teoretice, lucrarea acoperă, sperăm, problematica personalității din perspectiva celui care se inițiază în studiul acesteia.

Astfel, prima parte, care este cea mai amplă, începe prin delimitarea conceptului, care deși simplu în aparență, acoperă în realitate o varietate largă de fenomene, de structuri și dimensiuni. Faptul că la ora actuală există peste o sută de definiții ale personalității nu înseamnă neapărat absența unui consens, ci mai degrabă încercarea de a acoperi toate aspectele ce țin de această structură bio-psiho-socio-culturală. Nevoia de sistematizare a dus la găsirea unor criterii de grupare a definițiilor, fapt realizat de noi în această primă parte a lucrării. În continuare sunt prezentate cele mai cunoscute paradigme asupra personalității, care s-au conturat de la S. Freud încoace, autorul acestei părți, M. Drugaș, preluând din literatura de specialitate, adaptând scopului lucrării, maniera de prezentare: date despre autori; concepte fundamentale utilizate în

explicarea mecanismelor dezvoltării în general și ale personalității în mod special; stadii de evoluție a acesteia; metode de abordare; evaluarea teoriei. Informația cuprinsă în această parte a lucrării oferă posibilitatea cititorului să se familiarizeze atât cu cadrul conceptual al domeniului, cât și cu cele mai importante contribuții aduse acestuia, începând de la psihanaliza clasică până la abordarea cognitivă.

În partea a doua intitulată "Structura personalității" E. Bonchiș încearcă o abordare a diferitelor dimensiuni ale personalității, abordare întâlnită în psihologia tradițională, care accentuează asupra componentelor, temperament, aptitudini, caracter, plecând de la ideea că personalitatea este un sistem constituit din subsistemul dinamico-energetic (temperament), subsistemul efectoriu (aptitudini), subsistemul relațional (caracterul). Am putea fi acuzați de faptul că am cuprins în structura personalității numai dimensiuni non-cognitive, în realitate amintim cititorului că dacă temperamentul are o largă bază biologică și prin urmare este ereditar, caracterul este mai mult rezultatul asimilării experienței socio-culturale, asimilare în care intervin procesele cognitive, afective și motivaționale, atitudinile ca structuri de caracter fiind în fapt un aliaj între acestea. Apoi aptitudinile sunt în parte susținute de zestre ereditară a individului, dar pe măsură ce ele se dezvoltă și iau forma aptitudinilor generale și complexe sunt tot mai mult influențate de mediul socio-cultural, iar procesarea informațiilor care vin din acest mediu se realizează cu ajutorul proceselor cognitive complexe, gândire, memorie, atenție etc. Prin urmare am prezentat în aceste capitole: temperamentul sub aspectul mecanismelor sale biologice și biochimice; tipologiile temperamentale cele mai cunoscute; caracterul ca structură de trăsături și atitudini; ca rezultat al asimilării de experiență prin mijlocirea unor factori de ordin bio-chimic, bio-psihic, socio-cultural; aptitudinile ca dimensiuni efectorii ale personalității, care includ printre altele și inteligența ca cea mai generală, dar și cea mai importantă aptitudine umană.

Partea a treia a lucrării poartă titlul „Psihopatologia personalității” și este realizată de C. Dindelegan, care ca psiholog clinician abordează personalitatea din perspectiva aspectelor sale

patologice. Autoarea delimitează mai întâi cadrul conceptual, apoi subliniază relația dintre trăsăturile de personalitate și comportament pentru a putea explica aspectele etiologice și evolutive ale tulburărilor acestuia. Clasificarea tulburărilor de personalitate este realizată în conformitate cu Manualul Statistic de Diagnostic și alte documente elaborate de Organizația Mondială a Sănătății. Maniera de abordare este preluată din literatura de specialitate, mergând pe următoarele secvențe: trăsături esențiale; trăsături asociate; terapie. În ultima parte a acestui capitol autoarea face trimiteri la abordările teoretice ale tulburărilor de personalitate, începând de la cea genetică până la cea cognitiv-comportamentală.

Ultima parte a lucrării, scrisă de S. Trip prezintă aspecte ale evaluării personalității, autoarea făcând pentru început trimiteri la cele două modalități de abordare, nomotetică și ideografică, subliniindu-le specificitatea. Având în vedere marea diversitate a metodelor de evaluare a personalității, S. Trip încearcă o corelare a acestora cu abordările întâlnite în prima parte a lucrării, ordinea prezentării respectând oarecum succesiunea întâlnită în partea privitoare la teorii asupra personalității. Menționăm faptul că sunt incluse acele instrumente de lucru ce s-au dovedit a fi, de-a lungul timpului, cele mai eficiente, dar și cele mai cunoscute de cititorul român. Prezentarea probelor este însoțită de exemplificări, iar în unele situații chiar de valorificarea unor rezultate obținute de autoare în cercetările efectuate pe populație românească.

Sperăm ca această lucrare, unică în felul ei să fie bine primită de cei cărora se adresează. Mulțumirile noastre se îndreaptă în primul rând înspre studenții noștri, sub ale căror impulsuri am scris această carte, apoi se cuvine să mulțumim profesorului dr. Nicolae Jurcău, care nu numai că ne-a încurajat în demersul nostru, dar ne-a asigurat și referența științifică. Mulțumim, de asemenea familiilor noastre, care au manifestat înțelegere și răbdare.

Oradea,
6 aprilie, 2006

Prof. univ. dr.
Elena Bonchiș

Partea I

ABORDĂRI ALE PERSONALITĂȚII

1. Conceptul de personalitate

Ocupând un loc central în sfera preocupărilor psihologice, personalitatea poate fi socotită cadru de referință pentru delimitarea și explicarea tuturor celorlalte noțiuni din domeniu. Termenul de personalitate derivă din latinescul *persona*, care înseamnă mască „de personaj a actorului, din care s-a format cuvântul persoană” (Benito, 2003, p. 58). În această accepțiune, subliniază Hergenhahn și Olson, (1999), personalitatea poate fi privită ca parte a self-ului public. În limbajul comun, cuvântul personalitate este foarte frecvent folosit, oamenii înțelegând prin acesta individul de excepție, creator în domeniul științei, tehnicii sau artei. În limbaj psihologic însă „personalitatea este o calitate, pe care o poate dobândi virtual orice individ într-o etapă a dezvoltării sale și anume în perioada adolescenței avansate - întrunind anumite atribute caracteristice” (Radu, 2003, p. 19). Individul ca entitate biologică nu implică în mod necesar atributul de personalitate, indiferent de potențialul predispozițiilor native, acesta devenind dimensiune a personalității, numai prin integrarea dinamică în structurile psiho-comportamentale, elaborate în contextul vieții și activității sociale. Termenul de personalitate este utilizat cu nuanțe semantice diferite în filosofie, etică, sociologie, pedagogie, accepțiunea cea mai largă oferind-i-o, însă psihologia, domeniu în care s-au inventariat peste 100 de definiții (McClelland, apud Dicționar de Psihologie socială 1981).

Variatatea mare a definițiilor date personalității a alimentat și nevoia de a căuta criterii de grupare a acestora. Un prim efort în această direcție îl întreprinde personologul american G. Allport, care în 1937 scrie lucrarea „Personality: A Psychological Interpretation” în care inventariază peste 50 de definiții, propunând faimoasa sa definiție, pe care o vom prezenta în paginile următoare. Subliniind că toată lumea

știe ce este personalitatea dar nimeni nu poate să o descrie, G. Allport (1981) grupează definițiile personalității astfel:

1. *Definiții prin efectul extern* potrivit cărora personalitatea este „suma totală a efectului produs de un individ asupra societății; deprinderi sau acțiuni care influențează cu succes alți oameni; răspunsuri date de alții, unui individ considerat ca stimul; ce cred alții despre tine” (Allport, 1981, p. 35).

Cei care definesc personalitatea din această perspectivă se apropie foarte mult de accepțiunea sociologică a acesteia, ca deținătoare a unui set de rol-statusuri, înțelegându-se că individul care îndeplinește și exercită prin urmare mai multe roluri și ocupă mai multe statusuri are o personalitate mai puternică. Cu alte cuvinte „definițiile în funcție de efectele externe confundă personalitatea cu reputația; și cineva poate avea mai multe reputații” (idem p. 36). O asemenea definiție a personalității o găsim la P. Gray (apud Zlate, 2000, p. 240) care subliniază că această este „stilul general al persoanei de interacțiune cu lumea, în special cu alți oameni”. Ideea de interacțiune cu mediul fizic și social o întâlnim cuprinsă și în definiția dată de Smith, Nolen-Hoeksema, Fredrickson și Loftus (2005) - serie de pattern-uri distincte și caracteristice de gândire, emoții și comportamente care alcătuiesc stilul personal al unui individ de a interacționa cu mediul fizic și social.

2. *Definiții prin structura internă* - privesc personalitatea ca o entitate obiectivă, care are propria sa istorie și propria sa existență. W. Stern (apud Allport, 1981) vorbește despre personalitate ca unitate multiformă dinamică, nimeni însă nu dobândește o unitate perfectă ci tinde doar spre acest scop. Asemenea afirmații întâlnim și la P. Janet (apud Doron și Parot, 1999), care spune că personalitatea este o construcție care tinde spre unitate, dar care nu este sigur că o va atinge. Aceste definiții de tip „omnibus” sau „sac de cârpe” introduc în conținutul personalității o multitudine de elemente de la impulsuri, dorințe până la tendințe dobândite prin învățare și experiență. Un exemplu tipic este cel oferit de M. Prince (apud Allport, 1981, p. 38) după care personalitatea este „suma totală a tuturor dispozițiilor, impulsurilor, tendințelor, dorințelor și instinctelor biologice ale individului, precum și a celor dobândite

prin experiență”. Byrne, în 1966, (apud Hansenne, 2003) definește personalitatea ca o combinație a tuturor dimensiunilor, relativ durabile și diferențelor individuale care pot fi măsurate. În aceeași manieră găsim definită personalitatea și la R. Linton (1968) - agregat organizat de procese și stări psihologice aparținând individului.

Definiția formulată de G. Allport, devenită celebră, este tot în termeni de structură internă. Astfel, în 1937 autorul definește personalitatea „ca organizare dinamică în interiorul individului a acelor sisteme psiho-fizice care determină adaptarea unică la mediul său”. În 1961 schimbă expresia „unică adaptare la mediul său” cu „gândirea și comportamentul său caracteristic”. Definiția lui Allport este, prin urmare „personalitatea este organizarea dinamică în cadrul individului a acelor sisteme psiho-fizice care determină gândirea și comportamentul său caracteristic” (1981, p. 40). Conceptele din această definiție sunt următoarele:

- *organizare dinamică* relevă faptul că personalitatea este în continuă schimbare, ea devine mereu, păstrându-și totuși identitatea. Această idee a fost preluată de Allport de la filozoful grec Heraclit, care spunea că nimic nu este ci totul devine sau nu te poți spăla de două ori în apele aceluiași râu (apud Hergenhahn și Olson, 1999). Termenul de organizare implică însă și procesul reciproc, cel de dezorganizare, prezent mai ales la persoanele anormale;
- sistem *psiho-fizic* este o expresie care „ne amintește că personalitatea nu este nici exclusiv mentală, nici exclusiv nervoasă” (Allport, 1981, p. 40), ea implicând operări atât la nivelul corpului cât și al minții. Sistemul este după Allport un complex de elemente ce se află într-o permanentă interacțiune reciprocă „o deprindere este un sistem, la fel și un sentiment, o trăsătură, un concept, un stil de comportare”.
- *determină* exprimă faptul că personalitatea nu este o abstracție sau o ficțiune, ci „este ceva și face ceva”. Toate sistemele ce alcătuiesc personalitatea sunt considerate tendințe determinante;
- *gândire și comportament* constituie o „etichetă pentru a desemna tot ceea ce poate un individ să facă”, pentru a se adapta mediu

„comportamentul și gândirea înlesnesc atât supraviețuirea cât și creșterea”;

- *caracteristic* exprimă faptul că gândirea și comportamentul sunt unice, individuale, specifice persoanei.

O definiție asemănătoare întâlnim în lucrarea „Psihologia persoanei” pe care N. Margineanu (1941) o dedică lui G. Allport, autorul român subliniind că personalitatea este un sistem de tendințe, aptitudini, trăsături de temperament și fire, noțiunea de sistem implicând atât organizare dinamică, cât și configurație funcțională, forma acestei configurații, orientarea. Cu alte cuvinte personalitatea „este o configurație funcțională (de aptitudini) în slujba unei configurații dinamice (de tendințe înnăscute și dobândite) și cu o anumită direcție și orientare” (Margineanu, 1941, p. 149), autorul incluzând în personalitate tot ceea ce este considerat a fi „central, diferențial, constant, abisal și biosocial”.

3. *Definiții pozitivist* care accentuează asupra a ceea ce putem cunoaște despre personalitate, “adică operațiile noastre”. Pentru punctul de vedere pozitivist, definițiile prin structura internă oferă o imagine de mit asupra personalității “un construct legat de un nume propriu” (Allport, 1981, p. 39). Personalitatea este prin urmare percepția omului de știință despre aceasta. Unii psihologi, care împărtășesc acest punct de vedere, subliniază că este suficient dacă știm ceva despre relația S-R (stimul-răspuns) și că nu are rost să aflăm și alte lucruri legate de variabile intermediare, cum ar fi personalitatea. Este prin urmare punctul de vedere exprimat de numeroși behavioriști. O definiție tipică a dat în acest sens D. McClelland 1951 (apud Golu, 2002, p. 657) “personalitatea este conceptualizarea cea mai adecvată a comportamentului unei persoane în toate detaliile sale, pe care omul de știință o poate da la un moment dat”.

O altă încercare de grupare a definițiilor personalității este întreprinsă de A. Lieury (1990) care subliniază că aceasta poate fi definită în sens *restrâns*, restrictiv descriind doar aspecte afective și sociale, adică temperamentul și caracterul, cu ideea că indivizii au o manieră destul de stabilă de a se comporta în situații sociale. O asemenea definire a personalității întâlnim la o serie de psihologi

între care: N. Silamy care apreciază că aceasta este constituită din caracteristici noncognitive, centrându-se mai ales pe cele emotive și nonemotive, pe structuri semnificative ale comportamentului și pe activitățile voinței; P. Malrieu (1967), după care personalitatea nu apare ca o organizare de instanțe ci ca o rețea de atitudini constituite în cursul și în conectarea unor diverse comportamente. O definiție asemănătoare întâlnim și Th. Berndt (1997), acesta subliniind că personalitatea exprimă caracteristici ale oamenilor, care sunt ușor stabile peste timp și se manifestă în variate situații, autorul dând exemple ca: sociabilitatea, impaciența, ambiția etc.

În *sens larg* personalitatea se referă la ansamblul tuturor caracteristicilor individului, începând de la cele senzorio-motrice, cognitive, aptitudini sau interese, emotive, aptitudini speciale până la valorile care depind de societate (Lieury, 1990). În această accepțiune, personalitatea apare ca un compozit de factori genetici, culturali-situaționali, de învățare, schimbări personale, mecanisme inconștiente, procese cognitive și trăsături (Hergenhahn și Olson, 1999). Astfel conceptul de personalitate descrie pe de o parte ce au oamenii în comun, cu ce echipament vin pe lume, iar pe de altă parte ceea ce îi diferențiază ca urmare a influențelor socio-culturale. O asemenea definiție largă o întâlnim și la psihologul român P. Popescu-Neveanu (1978), care notează că personalitatea este un macrosistem al invarianților informaționali și operaționali ce se exprimă constant în conduită și sunt definitorii sau caracteristici pentru subiect văzut ca o unitate bio-psiho-socio-culturală, purtător al funcțiilor epistemice, pragmatice și axiologice.

Prin urmare personalitatea, din această perspectivă, apare ca individ uman privit sub aspectul dezvoltării sale depline și unitare a înșușirilor sale spirituale și al unității rolurilor sociale.

Diversitatea definițiilor conceptului de personalitate este o realitate recunoscută de toți cei care lucrează în domeniu, această varietate însă, se poate reduce într-o oarecare măsură, după cum am văzut anterior, identificarea unor categorii fiind o preocupare a specialiștilor. Astfel, J. Bermudez 1986 (apud Benito, 2003) sugerează următoarea grupare:

1. *Definiții aditive sau omnibus* în care personalitatea este văzută ca sumă a tuturor caracteristicilor pe care le posedă un individ și care îl definesc: „îmbinare unitară non-repetitivă a însușirilor psihologice care caracterizează mai pregnant și cu un mai mare grad de stabilitate omul concret și modalitățile sale de conduită” (Roșca, 1976, p. 466). Aceste însușiri ale personalității sunt aptitudinile, temperamentul și caracterul, ele prezentând în contextul acesteia o anumită semnificație.

2. *Definiții integrative sau configuraționiste* pun accentul pe caracterul organizat și structurat, dinamic și evolutiv al personalității: „personalitatea este un sistem hipercomplex, cu autoorganizare, teleonomic, determinat biologic și socio-cultural, cu o dinamică specifică, individualizată” (Golu, 1972); „structură complexă implicând un ansamblu de substructuri și funcționând sistemic” (Crețu, 1987). Abordând personalitatea structural-sistemic, T. Crețu depășește ideea potrivit căreia aceasta ar fi o însumare de însușiri psihice, ci dimpotrivă integrează părțile într-un întreg, le leagă unele de altele, astfel încât evoluția părților să depindă de evoluția întregului și invers. Personalitatea este văzută ca un sistem deschis către mediul socio-istoric, considerat a fi un macrosistem.

3. *Definiții ierarhice* în care accentul cade pe caracterul structural și de ordonare, conferind fiecărui element o semnificație particulară: “individualitatea umană, considerată sau interpretată în unitatea structurată și ierarhizată a trăsăturilor și manifestărilor psihocomportamentale, manifestări subordonate obținerii unui anumit efect adaptativ, în contextul împrejurărilor și situațiilor de viață” (Popescu-Neveanu, 1982).

4. *Definiții în termeni de adaptare* relevă faptul că personalitatea este un ansamblu organizat și integrat de caracteristici individuale care determină adaptarea la mediu. O asemenea definiție oferă și Eysenck (1953), care subliniază că personalitatea este organizarea mai mult sau mai puțin durabilă a caracterului, temperamentului, inteligenței și fizicului unei persoane, această organizare determină adaptarea sa unică la mediu. Expresia „adaptare unică la mediul său” o găsim, după cum am văzut anterior și într-o primă definiție dată de Allport, în 1937. În domeniul psihologiei dezvoltării, J. Santrock (2002) oferă

o definiție în care ideea de adaptare este prezentă „personalitatea se referă la gândurile distincte, emoții și comportamente specifice ce caracterizează căile de adaptare a individului la mediul său”.

5. *Definiții care subliniază caracterul distinct al persoanei*, identificând personalitatea cu ceea ce are ea esențial, distinct, constituind baza stabilirii diferențelor dintre indivizi: ”disponibilități generale și caracteristici pe care le exprimă o persoană și care conturează identitatea ei specifică” (Șchiopu, 1997); “acele idei care ne evocă pe noi în cel mai înalt grad, consistența cunoașterii, cauzalitate internă și distinctivă” (Hansenne, 2003).

O definiție cuprinzătoare a personalității o oferă Y. Benito (2003), subliniind că „termenul de personalitate face referire la organizarea relativ stabilă a acelor caracteristici structurale și funcționale, înnăscute și dobândite, prin condiții speciale ale dezvoltării, ce adaptează comportamentul fiecărui individ în diferite situații” (p. 59).

În ce ne privește, credem că personalitatea poate fi definită ca *un sistem structurat și ierarhizat, dinamic și evolutiv, constituit din subsistemul biologic, subsistemul psihic, subsistemul socio-cultural, care asigură individului o adaptare unică, originală la mediu*. Fiind un sistem, personalitatea capătă caracteristici distincte derivate din abordarea sistemică: auto-organizare, emergență, reorganizare, tranziție, reactivitate, stabilitate etc.

Sumarizând putem spune că fiecare are o personalitate unică, compusă dintr-o multitudine de caracteristici diferite, care rămân stabile o anumită perioadă de timp.

Carver și Scheier (2000) sistematizează ideile despre personalitatea astfel:

- personalitatea este organizare și nu juxtapunere de piese diferite;
- personalitatea este un proces dinamic în interiorul individului;
- personalitatea este un concept psihologic ale cărui baze sunt fiziologice;
- personalitatea este forța internă care îl determină pe individ să se comporte într-un anumit fel;
- personalitatea este constituită din pattern-uri de răspunsuri recurente și consistente;

- personalitatea se relevă în direcții diferite : comportamental, gândire, sentimente.

2. Teorii ale personalității. Delimitare conceptuală.

Clasificarea teoriilor

Termenul *teorie* provine din grecescul *theoria*, care se referă la actul contemplării, la actul gândirii despre ceva. Teoriile sunt seturi de concepte abstracte dezvoltate în legătură cu fapte sau evenimente, în scopul explicării acestora (Engler, 1999). O teorie a personalității este prin urmare un sistem organizat de credințe care ne ajută să înțelegem, să explicăm și să facem predicții în legătură cu natura umană. De exemplu, umaniștii și existențialiștii se concentrează mai mult asupra părții de *înțelegere*, considerând că omul este prea ancorat în istorie și cultură pentru a putea fi controlat. Pe de altă parte, behavioriștii și psihanalizii preferă să discute despre predicție și control.

Pentru a fi utile, teoriile personalității trebuie să satisfacă niște cerințe esențiale: ele trebuie să fie testabile, capabile să stimuleze cercetarea prin postulatele lor; să permită organizarea de experimente care să determine dacă ar trebui acceptate sau respinse; să fie capabile să clarifice și să explice datele obținute pe baza cercetării personalității, organizându-le într-un cadru coerent; să ne ajute să înțelegem și să facem predicții privind comportamentele, să modificăm comportamente și emoții. „Din punct de vedere metodologic, calitatea esențială a unei teorii științifice este aceea că poate fi, direct sau indirect, confirmată de datele empirice” (Clocotici și Stan, 2001, p. 105). Teoria trebuie să fie capabilă să genereze ipoteze care vor fi apoi testate. O teorie este științifică în măsura în care poate face proba respingerii sale.

Cu toate acestea, fiecare dintre noi utilizează în viața de zi cu zi teorii personale, nu neapărat științifice, încercând să ne explicăm cum funcționează celelalte persoane. Aceste teorii cuprind observațiile noastre asupra comportamentelor celorlalți, pe când teoriile științifice sunt bazate pe date extrase din observarea unui număr mare de oameni, în ipostaze diferite, prin urmare permit într-o mai mare măsură realizarea de generalizări și predicții.

Altă deosebire importantă este dată de impunerea unui grad mai ridicat de obiectivitate pentru teoriile științifice, ideal, autorii acestor teorii sunt mai puțin influențați de nevoile, dorințele și valorile proprii, pe când în teoriile personale tindem să interpretăm acțiunile altora prin prisma propriilor noastre gânduri și emoții, teoriile personalității făcând oarecum excepție de la regula generală a obiectivității. Vom reveni mai târziu asupra acestei probleme, admițând că teoriile personalității sunt „autobiografii deghizate” (Schultz, 1986), principiile lor încadrându-se într-un teritoriu îngust, între obiectivism (cât de obiectiv poate fi studiul personalității umane, la urma urmei?) și subiectivism (dat de contextul istoric și experiențele de viață ale creatorului).

Teoriile științifice sunt testate în mod repetat, de cele mai multe ori de către alte persoane decât cele care le-au propus, în consecință, ele pot fi modificate sau chiar respinse, conform rezultatelor obținute comparativ cu acestea, teoriile personale sunt mai puțin sensibile la astfel de modificări, oamenii percepend doar ceea ce le confirmă teoria și acordând puțină importanță sau deloc faptelor care intră în contradicție cu aceasta.

O posibilă clasificare a teoriilor personalității poate fi realizată pe baza *asumpțiilor filosofice care stau la baza lor*. Prezentăm în continuare câteva dintre acestea, invitând cititorul la un exercițiu și propunându-i să revină asupra acestei secțiuni după parcurgerea cărții, pentru a se edifica pe deplin.

Un prim aspect este cel legat de controversa dintre *voința liberă și determinism*. Suntem în control, putem să ne alegem direcția gândurilor și comportamentelor, sau suntem victimele experiențelor din trecut, ai factorilor biologici sau ai forțelor externe? Unele teorii se îndreaptă spre extreme, iar altele sunt mai ponderate, admițând că unele comportamente sunt determinate de evenimente trecute, iar altele pot fi desfășurate spontan.

Dispute aprinse provoacă *rolul eredității și al mediului* în dezvoltarea personalității. Cine are mai multă influență în determinarea comportamentului? Este personalitatea noastră determinată numai de predispozițiile și abilitățile pe care le moștenim sau suntem mai degrabă modelați de mediul în care trăim? Din nou,

există teorii care se îndreaptă spre extreme, dar și teorii care, deși pun accentul pe una sau pe cealaltă, acceptă rolul amândurora în determinarea personalității.

Rolul experiențelor din copilărie a suscitat numeroase controverse, unele teorii susținând că experiențele copilăriei, până pe la vârsta de 5 ani, determină funcționarea personalității adultului, pe poziții opuse se află cei care susțin că personalitatea este mai degrabă independentă de trecut, influențată de condițiile prezentului și de aspirații.

Este personalitatea umană *unică sau universală*? Unii susțin că personalitatea este „unică și irepetabilă”, alții dimpotrivă acceptă unicitatea în cadrul unor tipare mai largi, în cadrul cărora fiecare comportament poate fi mai mult sau mai puțin universal.

Care este *scopul final al existenței umane*? Suntem mecanisme care funcționează eficient câtă vreme nevoile fiziologice ne sunt satisfăcute? Trăim doar pentru a evita durerea și a căuta plăcerea? Sau suntem mai degrabă interesați să ne realizăm potențialul maxim, să ne dezvoltăm?

În ce măsură ne modelează cultura în care trăim? Suntem capabili să ne ridicăm deasupra influenței culturale? La aceste întrebări încearcă să răspundă susținătorii *determinismului cultural* și ai *transcendenței culturale*. Un alt mod de a pune în evidență acest conflict este prin a răspunde la întrebarea *Cât este de dificil să cunoști pe cineva din altă cultură*?

O ultimă problemă majoră este aceea a *optimismului* sau *pesimismului* ființelor umane, unele teorii împărtășind o viziune mai optimistă asupra naturii umane, descriind oamenii ca fiind altruști, sociabili, iar altele susținând că persoanele au puține astfel de calități.

Prezentarea teoriilor din partea I s-a realizat aproximativ în ordinea apariției lor, criteriu de clasificare des întâlnit în literatura de specialitate.

Există o *multitudine de factori* care pot să influențeze apariția, dezvoltarea și acceptarea sau respingerea unei teorii. Prezentăm în continuare câțiva dintre aceștia (Boeree, e-text, <http://www.ship.edu/~cgboeree/perscontents.html>).

a) Etnocentrismul subliniază că fiecare dintre noi trăim încă de la naștere într-o cultură care exercită o influență puternică, cu atât mai mult cu cât de cele mai multe ori influența acesteia nici nu este sesizată. De exemplu, Freud s-a născut în Viena și nu la Tokyo, în 1856 și nu în 1956. Anii 1850 în Europa erau dominați de inhibiție sexuală; societatea impunea restricții în a se vorbi despre sex. Nu era neobișnuit ca un medic să facă o vizită la domiciliu pentru a ajuta o mireasă, în noaptea nunții, să își revină de pe urma șocului provocat de înțelegerea atribuțiilor de soție... Freud s-a ridicat deasupra timpului său, înțelegând că oamenii sunt animale sexuale, dar pe de altă parte a fost indus în eroare, cultura sfârșitului de secol XIX determinându-l să creadă că nevroza are întotdeauna origine sexuală.

b) Egocentrismul relevă faptul că dincolo de cultura din care facem parte, fiecare dintre noi prezintă caracteristici specifice (genetice, experiențe speciale, educație și așa mai departe), care afectează modul în care gândim și simțim. Freud, de exemplu, era primul din șapte copii, mama sa era o personalitate puternică, mai tânără cu 20 de ani decât soțul ei, foarte atașată de micul Siggie, Freud era evreu (nepracticant totuși) etc. Este probabil ca experiențele de viață să-l fi ghidat pe Freud în formularea teoriei. Nu întâmplător Cosini remarca în 1977 că teoriile personalității par a fi reflecții ale personalității autorului, iar Helson și Mitchell afirmau în 1978 că teoreticienii se bazează pe experiențele propriilor vieți pentru a aduna materialul empiric pe care își vor clădi teoria (apud Schultz, 1986).

c) Dogmatismul subliniază ideea că oamenii în general au tendința de a-și conserva comportamentele și credințele, apărându-le uneori cu virulență, și de a ignora faptele care intră în contradicție cu acestea. Pentru a lua din nou exemplul teoriei lui Freud, adeseori întâlnim psihanaliști care afirmă că persoanele care nu acceptă ideile lui Freud reprimă de fapt chiar dovezile care i-ar face să creadă în teoria psihanalitică (reprimarea fiind la rândul ei un concept freudian...).

d) Neînțelegerile se referă la faptul că de foarte multe ori, cuvintele pe care le spunem sau comportamentele pe care le

practicăm sunt neînțelese. Sursele neînțelegerii sunt multiple, dar ne vom rezuma doar la câteva mai evidente:

- *traducerile aproximative* – Freud sau Jung au scris în limba germană. Atunci când scrierile lor au fost traduse, unele dintre conceptele propuse au fost modificate. Conceptele de id, ego și superego ale lui Freud sunt de fapt traduceri. Termenii originali sunt es, ich și überich, dar au fost traduși în limba latină (care sună „mai științific”) pentru că se credea că cititorilor americani le va fi mai ușor să accepte astfel ideile lui Freud;
- *neologismele* – de obicei apariția unei noi teorii aduce cu sine și introducerea unor concepte noi (de obicei sunt preluate în acest scop cuvinte din limba română sau din limba greacă; tendința actuală – controversată – din România este de a prelua termeni din limba engleză). Ca urmare, același termen poate să aibă înțelesuri diferite, în funcție de cel care îl utilizează;
- *metaforele* – fiecare teoretician utilizează modelări ale personalității umane într-o formă sau alta, dar asta nu înseamnă confundarea modelului, a metaforei, cu aspectele reale.

e) Dovezile sunt faptele care susțin teoria, sursele pe care se bazează teoriile având natură diferită: unele sunt dovezi anecdotice, altele sunt date clinice, corelaționale, experimentale sau fenomenologice (Schultz, 1986). *Dovezile anecdotice* sunt cele care se bazează pe povestiri și încep de regulă cu *Am auzit că...* Sunt cele mai lipsite de precizie și ar trebui să constituie doar baza pentru cercetările viitoare. *Datele clinice* sunt extrase pe baza ședințelor de terapie, de către persoane specializate. Partea negativă este că tind să fie foarte subiective și neobișnuite (de vreme ce au fost extrase de pe urma unui caz neobișnuit). Aceste tipuri de dovezi constituie baza pentru majoritatea teoriilor personalității, deși sunt completate și de alte tipuri de date. *Dovezile fenomenologice* sunt rezultatul observării persoanelor în circumstanțe variate. Necesită un antrenament îndelungat și posesia unor abilități naturale în această direcție. *Studiile corelaționale* implică de obicei crearea și utilizarea chestionarelor de personalitate. Rezultatele aplicării acestor inventare vor fi apoi asociate cu alte măsurători, ale altor dimensiuni psihice. Din păcate, măsurarea nu spune nimic despre modul în care

funcționează unele structuri, iar alte structuri sunt imposibil de măsurat. *Studiile experimentale* reprezintă cea mai precisă și mai bine controlată formă de cercetare. Problema majoră este reprezentată de dificultățile de operaționalizare a unor variabile.

3. Abordarea psihanalitică a personalității

3.1. Psihanaliza clasică. Sigmund Freud

Psihanaliza s-a constituit progresiv, în timpul unei maturizări lente. Ea este acum centenară și s-a născut din inteligența unui singur om – Sigmund Freud. Pe o perioadă care se întinde pe mai bine de 40 de ani, Freud a studiat meticolos dimensiunile naturii umane. Ca fondator al psihanalizei, a dezvoltat metode unice de înțelegere a indivizilor și a propus prima metodă comprehensivă de studiere și tratare a nevrozelor. Poziția lui în istoria gândirii universale justifică o analiză mai detaliată a ideilor sale.

3.1.1. Date biografice

S-a născut în 1856 în Freiburg, Moravia, pe teritoriul Cehiei de azi, într-o familie de evrei. Mama lui avea vârsta de 21 de ani atunci când micul Siggie a venit pe lume, devenind copilul favorit (fiind și primul născut). Tatăl lui avea atunci 49 de ani și era o persoană autoritară și rigidă, foarte respectat de Freud. Doar mai târziu, atunci când și-a făcut autoanaliza, a realizat că sentimentele față de părinții săi erau un amestec de frică și ură, respect și dragoste (Engler, 1999). Constelația familială a avut un impact deosebit asupra dezvoltării sale ulterioare și stă la baza teoriei despre complexul Oedip.

La vârsta de trei ani, Sigmund s-a mutat împreună cu familia la Viena, unde urma să trăiască aproape 80 de ani. A fost un elev foarte conștiincios și un cititor avid. Opțiunile profesionale erau limitate pentru un evreu care trăia în Viena și a început studiile de medicină la Universitatea din Viena, pe care le-a absolvit într-o perioadă mai lungă (opt ani), pentru că a fost împiedicat de satisfacerea stagiului militar și de preocuparea de a aprofunda unele domenii (Hothersall, 1995).

Freud a fost impresionat de metoda de lucru a medicului Joseph Breuer, care își încuraja pacienții să vorbească liber despre simptomele lor. Este perioada în care Freud face cunoștință cu cazul Annei O., care a jucat un rol important în dezvoltarea interesului său pentru studiul isteriei și formularea teoriei psihanalitice. Cei doi medici au fost colaboratori apropiați și au scris împreună *Studii asupra isteriei*, în 1895. Freud a dus mai departe metoda lui Breuer și a dezvoltat tehnica asociației libere, dar colaborarea cu Breuer s-a oprit pentru că medicul vienez nu putea fi de acord cu accentul pus de Freud pe rolul sexualității în nevroze.

În primăvara lui 1884 Freud a început să cerceteze proprietățile anestezice ale cocainei, și faptul că nu a găsit pericole asociate cu uzul acesteia l-a determinat să o folosească și chiar să o recomande prietenilor. A fost aspru criticat când s-a descoperit caracterul adictiv și efectele nocive ale cocainei, mai ales că unul dintre prietenii apropiați a murit din această cauză. Remușcările l-au determinat să renunțe la cocaină, dar a fost în schimb dependent de nicotină; fumatul i-a provocat apariția cancerului maxilar, dar nu a renunțat la fumat și a rămas unul dintre prototipurile tragice ale dependenței de nicotină (Hothersall, 1995).

Împ de cinci luni de zile care aveau să îi schimbe viața a studiat la Paris cu psihiatrul francez Jean Charcot, aflat atunci în culmea faimei și influenței. Acum începe Freud (sub influența unei întâlniri informale cu Charcot) să avanseze ipoteza sexualității ca și cauză a isteriei. Și-a deschis un cabinet medical în Viena și a început să lucreze cu pacienți isterici, convingându-se rapid că metoda lui Charcot, hipnoza, nu este cea mai eficientă. A folosit atunci tehnica asociației libere și și-a descris metoda ca *psihanaliză*.

În 1900 Freud publică *Interpretarea viselor*, lucrare care în general a fost ignorată, cu câteva excepții. A întâmpinat și multe critici, unii spunând că munca lui este pornografică. Cu toate acestea, reputația lui a crescut și a început să câștige adepți. A fost fondată Societatea psihanalitică și mulți dintre discipolii lui Freud au devenit psihanaliști. Carl Jung și Alfred Adler, inițial discipoli, s-au distanțat pe rând de ideile lui Freud și au întemeiat ulterior propriile școli de gândire.

În 1909 Freud și Jung (pe atunci colaboratori apropiați) au fost invitați de către G. Stanley Hall în Statele Unite pentru a ține o serie de prelegeri. Prelegerile au conținut ideile de bază ale teoriei lui Freud cu privire la personalitate, momentul a marcat transformarea psihanalizei dintr-o mișcare vieneză într-una internațională (Engler, 1999).

Freud a continuat să își dezvolte și să își revizuiască teoria psihanalitică până la sfârșitul vieții, când conceptele psihanalitice erau larg aplicate și aveau o influență deosebită în viața intelectuală. În 1933, psihanaliza a fost interzisă de Adolf Hitler, după ce Austria a fost ocupată, Freud a fost nevoit să fugă în Anglia, și s-a stabilit la Londra. În 1939 a cerut să i se curme suferința cauzată de cancerul maxilarului și i s-a administrat o supradoză de morfină (Sheth și colab., 2005). A decedat la vârsta de 83 de ani, iar cea care a dus mai departe preocupările lui a fost Anna Freud.

3.1.2. Structura personalității

Freud a presupus că mintea umană își îndeplinește funcțiile utilizând energie, în mod asemănător funcționării fiziologice a corpului, care își procură energie din hrană, deosebirea fiind că energia utilizată de minte este de natură psihică. Mai mult decât atât, Freud a presupus că energia corpului poate fi transformată în energie psihică și invers. Legătura dintre cele două tipuri de energie este surprinsă de Freud prin intermediul conceptului de *instinct*, care reprezintă în concepția psihanalitică reprezentarea pe plan mintal a stimulilor cu origine corporală, este o formă de energie care conectează nevoile corpului cu dorințele minții și care asigură întreaga energie a personalității. Instinctele sunt considerate forța motivatoare a personalității, ele determinând nu numai apariția comportamentului ci și direcția acestuia (Schultz, 1986). Teoria lui Freud este considerată una homeostatică, deoarece consideră că scopul instinctelor este satisfacerea nevoilor, oamenii fiind orientați spre restaurarea și menținerea echilibrului. Freud distinge două categorii de instincte.

Instinctele vieții au ca scop supraviețuirea individului și a speciei, căutând satisfacerea nevoilor de hrană, apă, aer sau sex. Forța motivațională care stă la baza instinctelor vieții este libidoul. Dintre

instinctele vieții, Freud îl consideră pe cel sexual ca fiind cel mai important, incluzând aici nu numai partea erotică, ci și orice alte comportamente și gânduri care produc plăcere. Freud a văzut ființele umane ca fiind dominate de căutarea plăcerii și mare parte a teoriei sale s-a concentrat asupra necesității inhibării pulsionilor sexuale (Freud, 2001).

Instinctele morții au fost formulate târziu, spre sfârșitul vieții, probabil mult sub influența propriilor probleme de sănătate. Ființele vii se degradează în timp și mor, iar instinctele vieții ne mențin într-o continuă mișcare, dar scopul ultim al activității este atingerea echilibrului, a stării în care toate nevoile sunt satisfăcute (reamintim că teoria lui Freud este una homeostatică). Prin urmare, s-ar putea spune că scopul vieții este moartea, viața fiind o luptă continuă între Eros (instinctul vieții) și Thanatos (instinctul morții) (Sheth și colab., 2005). Instinctele morții au la bază presupunerea că toate ființele vii manifestă dorința inconștientă de a muri. Cel mai important dintre instinctele morții este agresivitatea, care reprezintă dorința de a muri orientată spre afara sinelui. Freud a precizat că instinctele morții sunt mai greu de studiat, de altfel au atras și un grad mai redus de acceptare din partea adepților psihanalizei clasice (Boeree, e-text, <http://www.ship.edu/~cgboeree/perscontents.html>).

Personalitatea în concepția inițială a lui Freud era divizată în trei niveluri: conștientul, preconștientul și inconștientul (Zlate, 1996). Conștientul includea senzațiile și experiențele pe care le putem accesa, simți în orice moment. Era considerat o parte mai redusă a personalității, deoarece numai un procent redus al senzațiilor și amintirilor noastre pot să existe în conștient la un moment dat. Funcția lui se înscrie pe linie negativă, având rolul de a suprima, de a trimite înapoi în inconștient pulsionile care încearcă „să scoată capul la vedere”.

Inconștientul este partea esențială, nevăzută, aflată în centrul teoriei psihanalitice. El conține instinctele, dorințele care ne determină comportamentul, este depozitul forțelor pe care nu putem să le vedem sau să le controlăm.

Între cele două niveluri se află preconștientul, depozitul amintirilor, gândurilor de care nu suntem conștienți dar care pot fi

aduse cu ușurință în câmpul conștiinței. Din punct de vedere funcțional însă rolul lui este insignifiant.

Ulterior Freud și-a revizuit teoria, introducând trei noțiuni de bază: id, ego și superego. Id-ul corespunde oarecum vechiului termen de inconștient (deși există aspecte inconștiente și în ego și superego) și este rezervorul tuturor instinctelor, furnizând prin urmare energia pentru celelalte două structuri. Conține de asemenea moștenirea genetică și reflexele. Este direct orientat spre satisfacerea nevoilor corporale, spre eliminarea tensiunii cauzată de apariția unei nevoi. Id-ul operează conform principiului plăcerii (evitarea durerii și creșterea plăcerii), neadmițând nici o întârziere sau amânare, indiferent de natura nevoilor (Freud, 2004). Atunci când energia psihică se acumulează, se ajunge la un nivel inconfortabil de tensiune, care trebuie eliberată, iar id-ul cere eliberarea ei indiferent de condițiile prezentului (locație, moment al zilei, prezența altor persoane).

Ego-ul posedă conștiința realității, este capabil să perceapă și să manipuleze mediul individului, operând conform principiului realității. Scopul ego-ului nu este de a stopa impulsurile id-ului, ci de a-l ajuta să reducă tensiunea, decidând când și cum vor fi satisfăcute instinctele, alegând momente și locații acceptate social. Impulsurile sunt amânate sau redirecționate în concordanță cu cerințele realității, prin urmare ego-ul mediază conflictele dintre id și realitate (Freud, 2004).

Superego-ul reprezintă latura morală a personalității, dată de modul în care individul înțelege relația dintre bine și rău. Prin intermediul recompenselor, pedepselor și exemplelor copiii încep să înțeleagă în jurul vârstei de cinci ani comportamentele pe care părinții le consideră bune sau rele. Ca rezultat al interiorizării, copilul și mai târziu adultul se va simți vinovat atunci când realizează acțiuni (sau gândește) contrar codului său moral. Superego-ul este permanent în căutarea perfecțiunii morale, iar cerințele lui pot fi uneori la fel de iraționale și intense ca ale id-ului. Scopul lui nu este de a amâna impulsurile id-ului, ci de a le inhiba (Freud considera că impulsurile sexuale și cele agresive sunt mai ales obiectul inhibării). Subsistemele acestei instanțe psihice sunt conștiința (include capacitatea de autoevaluare, critică și reproș) și eul ideal (o imagine de sine ideală conținând comportamentele aprobate și recompensate) (Grotstein, 2004).

Id-ul încearcă satisfacerea impulsurilor, ego-ul caută amânarea acestora, iar superego-ul pune mai presus de toate perfecțiunea morală, neadmițând compromisuri, la fel ca id-ul. Nevroza ar fi rezultatul conflictelor dintre ego și id, persoana aflându-se în război cu sine însăși, psihoza presupune o luptă similară între ego și realitate (Sheth și colab., 2005).

Ego-ul trebuie să încerce să facă față cerințelor superego-ului și id-ului, Bannister afirmând în 1966 că personalitatea umană este câmpul unui conflict continuu, „o pivniță întunecată în care o fată bătrână bine educată (superego-ul) și o maimuță înnebunită de sex (id-ul) sunt angajate pentru totdeauna într-o luptă pe viață și pe moarte, lupta fiind arbitrată de un funcționar de bancă puțin cam agitat (ego-ul)” (apud Schultz, 1986, p. 45).

Rezultatul inevitabil al fricțiunilor dintre id, ego și superego este dezvoltarea *anxietății*, prototipul acesteia este trauma nașterii, când copilul trece de la un mediu sigur la un mediu ostil, bombardat cu stimulare senzorială. Pe baza traumei nașterii se va dezvolta configurația de reacții și sentimente care apar ori de câte ori individul va fi expus pericolului în viitor.

Freud descrie trei tipuri de anxietate, în funcție de stimulii care o produc: *anxietatea obiectivă* implică teama față de pericole tangibile ale lumii reale și ne ghidează comportamentul în fața unor astfel de pericole. Ele pot fi duse la extrem și în acest caz pot deveni dăunătoare (de exemplu o persoană nu mai iese din casă de teamă să nu fie lovită de o mașină); *anxietatea nevrotică* își are originea în copilărie, în conflictul dintre satisfacerea instinctelor și realitate, copilul fiind adesea pedepsit pentru că încearcă să satisfacă impulsurile id-ului, mai ales cele de natură sexuală și agresivă; *anxietatea morală* este rezultatul conflictului dintre id și superego, reprezentând de fapt frica de propria conștiință, comportamentul care contravine propriului cod moral ducând la apariția sentimentelor de rușine sau vină, indicator al modului de funcționare a superego-ului.

Mecanismele de apărare ale eului presupun distorsionări ale realității. Prin urmare, procesele pe care le considerăm raționale (rezolvarea problemelor, luarea deciziei) nu sunt bazate pe o imagine corectă asupra persoanei. Mai precis, după Freud, suntem conduși și

controlați de forțe interne de care nu suntem conștienți și asupra cărora exercităm foarte puțin control rațional. Există totuși câteva situații în care adevărul despre noi înșine poate să iasă la suprafață – atunci când mecanismele cedează, în momente cu încărcătură stresantă puternică sau în ședințele de psihanaliză. Atunci când acest lucru se întâmplă, vom fi copleșiți de sentimente de vină sau anxietate, dacă mecanismele de apărare nu își revin sau dacă nu se formează altele noi pentru a le lua locul, individul va deveni probabil nevrotic sau psihotic (Schultz, 1986).

3.1.3. Stadiile dezvoltării psihosexuale a personalității

Mare parte a personalității noastre se formează pe baza configurației unice de relații pe care fiecare dintre noi le stabilește în copilărie cu o mare varietate de persoane și obiecte. Rolul experiențelor din copilărie este considerat atât de important de Freud încât el considera că personalitatea adultului se cristalizează în jurul vârstei de cinci ani. Freud a simțit existența unor conflicte puternice de natură sexuală la copil, conflicte care păreau să aibă în centru anumite zone ale corpului. Pe baza acestor prezumții a formulat Freud teoria dezvoltării psihosexuale, conform căreia copilul trece printr-o serie de stadii, fiecare definit de o anumită zonă erogenă a corpului. În fiecare stadiu trebuie rezolvate anumite conflicte, înainte ca individul să treacă la stadiul următor (Freud, 2001). Freud a șocat lumea științei când a afirmat că bebelușii sunt motivați de instincte sexuale. El a acordat însă un înțeles mai larg acestui concept, vorbind despre obținerea unei forme difuze de plăcere corporală, având originea în gură, anus sau zona genitală.

Câteodată însă individul nu este capabil să treacă de la un stadiu la altul, conflictul specific acelei etape nefiind satisfăcut sau individul pur și simplu nedorind să treacă mai departe. Vorbim în aceste cazuri despre *fixație*, când o parte a energiei psihice (libidoului) este investită în acel stadiu de dezvoltare, rămânând puțină energie pentru stadiile următoare.

Care sunt stadiile dezvoltării propuse de Sigmund Freud?

- *Stadiul oral durează de la naștere până în jurul vârstei de doi ani*, zona erogenă este gura, plăcerea fiind obținută prin supt, mușcat și

înghițit. La această vârstă, copilul este complet dependent de mamă, care devine principalul obiect în care este investit libidoul; copilul învață, într-o manieră foarte primitivă, să își iubească mama, iar modul în care ea răspunde determină copilul să perceapă lumea ca bună sau rea, sigură sau periculoasă (Freud, 2001).

Există două moduri de acțiune la această vârstă: oral încorporativ și oral agresiv. *Modul oral încorporativ* apare primul și implică stimularea plăcută a gurii de către alte persoane sau de mâncare. Adulții fixați în această fază a stadiului oral sunt preocupați excesiv de activități orale, precum mâncatul. Cei cărora li s-au satisfăcut toate dorințele în copilărie vor fi predispuși spre optimism și dependență, bazându-se pe ceilalți pentru a le fi îndeplinite nevoile. *Modul oral agresiv* apare odată cu apariția dinților, proces dureros și frustrant. Ca rezultat, copilul își vede pentru prima dată mama cu un amestec de iubire și ură. Persoanele fixate în această fază a stadiului oral sunt excesiv de pesimiste, ostile și agresive. De obicei sunt sarcastici și manifestă tendințe sadice, încercând permanent să îi manipuleze și controleze pe ceilalți. Acest tip de personalitate se mai numește sadic oral.

- *Stadiul anal este cuprins între 2 ani și 4 ani.*

Dacă până în jurul vârstei de doi ani părinții au fost în general subordonați nevoilor copilului, la această vârstă intervine din partea părinților o cerință considerată de Freud foarte importantă: folosirea toaletei. Obișnuirea copilului cu toaleta a fost considerată de Freud crucială în dezvoltarea personalității. Eliminarea fecalelor produce plăcere, dar această acțiune nu se mai poate produce la întâmplare, ca înainte, ci este controlată temporal și spațial de către părinți. Copilul învață însă că are o armă controlabilă la dispoziție, pe care o poate folosi împotriva părinților. În cazul în care obișnuirea cu toaleta nu decurge așa cum ar trebui (dacă părinții sunt prea duri și solicitanți, sau copilul are dificultăți de învățare), copilul poate să reacționeze în două moduri posibile: unul dintre moduri este de a defeca unde și când este interzis de către părinți, sfidând încercarea părinților de a regla acest proces. În cazul în care copilul găsește această tehnică satisfăcătoare pentru reducerea tensiunii și o utilizează frecvent, va dezvolta ceea ce Freud numea *personalitatea anal agresivă*, care se

va manifesta la vârstele mature prin comportamente ostile, cruzime și tendința de a considera oamenii ca obiecte care pot fi posedate; un al doilea mod prin care copilul poate să reacționeze este prin reținerea fecalelor, care de asemenea produce plăcere și poate fi o tehnică utilă de manipulare a părinților. Acest comportament constituie baza dezvoltării *personalității anal retensivă*, descrisă ca fiind încăpățânată, rigidă, foarte conștiincioasă și cu obsesii privind curătenia (Freud, 2001).

- *Stadiul falic durează până în jurul vârstei de 6 ani* originea plăcerii fiind comutată de la anus la zona genitală, copiii de această vârstă par să petreacă timp destul de mult explorând și manipulând zona genitală – a lor sau a altora – și devin curioși în legătură cu procesul nașterii sau diferențele de sex, deși din punct de vedere intelectual nu sunt pregătiți să înțeleagă astfel de procese. Ei pot să creadă de exemplu că o femeie însărcinată a mâncat copilul și că acesta se va naște prin gură sau prin anus, preludiul sexual este văzut adesea ca un act agresiv al tatălui împotriva mamei (Engler, 1999). Conflictul falic sunt cele mai complexe și ca teorii sunt greu de acceptat în cultura occidentală pentru că implică noțiunea de incest. Conflictul central al stadiului falic se află în dorința incestuoasă a copilului pentru părintele de sex opus, însoțită de dorința de a înlocui sau de a distruge părintele de același sex.

Pe baza acestui conflict apare unul dintre cele mai cunoscute concepte propuse de Freud: complexul Oedip, denumit după eroul grec descris în *Oedip rege*, de Sofocle; Oedip își ucidea tatăl și se căsătorea apoi cu mama sa, neștiind cine sunt aceștia de fapt. Complexul Oedip funcționează diferit pentru cele două sexe: mama devine obiectul iubirii pentru băiat, care prin fantezii și comportament își exprimă dorința sexuală pentru ea; băiatul vede un obstacol în cale, tatăl, care este perceput ca adversar și amenințare, deoarece are cu mama o relație pe care el nu o poate avea. Împreună cu dorința de a lua locul tatălui apare însă și frica de acesta; copilul se teme că tatăl îi va tăia organul genital, sursa plăcerilor și a dorinței sexuale. Un alt complex descris de Freud este cel al *castrării* (*anxietatea de castrare*) care joacă un rol atât de mare încât băiatul este nevoit să reprime dorința sexuală pentru mamă, ceea ce reprezintă

de fapt rezolvarea complexului Oedip. Aceasta implică o puternică identificare cu tatăl, de la care va prelua atitudini și comportamente. În planul structurilor de personalitate, rezolvarea conflictului duce la dezvoltarea superego-ului.

Versiunea feminină a complexului Oedip, complexul Electra, a fost mai puțin elaborată (în mitologia greacă, Electra și-a amăgit fratele să își ucidă mama și pe iubitul acesteia, care îi ucisese anterior tatăl). Obiectul inițial al iubirii fetei este mama, pentru că ea este văzută ca sursă a hranei și siguranței. În timpul stadiului falic obiectul iubirii devine însă tatăl, Freud punând această transformare pe baza faptului că fata descoperă că băieții au un organ sexual extern, iar ea nu. Vinovată pentru „castrarea” fetei este considerată mama, care este iubită din ce în ce mai puțin, iubirea fiind transferată spre tată, pentru că el posedă organul prețuit. Cu toate că își iubește tatăl, în același timp îl și invidiază, dezvoltându-se *invidia de penis*. Freud nu a fost foarte clar care este rezolvarea conflictului Electra, accentuând doar că fata ajunge să se identifice cu mama și să reprime iubirea față de tată. Totuși, conflictul nu poate fi niciodată rezolvat cu adevărat, ceea ce ar duce la o dezvoltare mai redusă a superego-ului feminin.

Complexul Oedip și modul în care este rezolvat acesta determină relațiile adulte cu persoanele de sex opus. Nerezolvarea lui poate prelunge anxietatea castrării sau invidia de penis, dând naștere așa numitei *personalități falice*, narcisiste și cu dificultăți de stabilire a unor relații heterosexuale mature. Astfel de persoane au nevoie de o continuă recunoaștere și apreciere a calităților lor unice, și câtă vreme primesc aceste întăriri vor funcționa eficient. Bărbații cu acest tip de personalitate vor încerca să își exprime masculinitatea, etalându-și cuceririle sexuale. Femeile își vor exagera feminitatea și o vor folosi pentru a cuceri bărbații (Schultz, 1986).

- *Perioada de latență este cuprinsă între 6 și 12 ani.*

La începutul acestei perioade structurile majore ale personalității, id-ul, ego-ul și superego-ul, sunt în mare formate. Următorii cinci-șase ani reprezintă o perioadă de liniște, instinctul sexual este sublimat în activități școlare, sport și alte hobby-uri. Freud a fost criticat pentru lipsa de interes acordată acestei perioade, alți teoreticieni considerând că etapa este una cu probleme și

conflicte proprii, implicând integrarea în grupul de prieteni și adaptarea la mediul lărgit (Engler, 1999).

- *Stadiul genital* se caracterizează printr-un nivel matur al copilului din punct de vedere neurofiziologic și dacă individul nu a dobândit vreo fixație majoră într-unul dintre stadiile anterioare acum se poate angaja într-o relație heterosexuală normală (Freud, 2001).

Și acum însă societatea impune norme privind exprimarea sexuală, pe care adolescentul trebuie să le respecte, dar conflictul este minimizat prin utilizarea sublimării. Energia sexuală a vârstei poate fi parțial satisfăcută prin urmărirea unor scopuri acceptate social, iar satisfacerea completă se realizează prin clădirea unei relații normale cu o persoană de sex opus. Într-o dezvoltare normală, tipul genital trebuie să își găsească satisfacția în dragoste și muncă.

3.1.4. Evaluarea teoriei psihanalitice clasice

Psihanaliza a avut o evoluție sinuoasă, la apariție a fost marginalizată, dar apoi a devenit foarte populară, pentru a fi din nou oarecum marginalizată în ziua de azi. Bos și colaboratorii săi (2005) consideră că marginalizarea psihanalizei a avut două cauze principale: o primă cauză este nivelul de dezvoltare a științei și a culturii în general în Viena anilor 1900; o altă cauză este chiar Freud, care a îndepărtat treptat toți colaboratorii care nu se încadrau standardelor impuse de el sau care nu respectau indicațiile sale (așa cum s-a întâmplat cu Stekel, Jung sau Adler).

Teoria lui Freud a generat numeroase cercetări empirice și încercări de testare a conceptelor propuse, însă nu toate au putut fi validate experimental. De exemplu, în lumina cercetărilor moderne de embriologie, biologie sau anatomie este greu să vedem femeia ca un mascul castrat și este greu să atribuim invidiei de penis dezvoltarea mai redusă a superego-ului și viziunea negativă asupra propriului corp.

Nammill (2005) susține că vocabularul folosit de Freud este prea specializat și cu o logică înșelătoare, greu de înțeles pentru neinițiați; sexualitatea ar fi un concept inconsistent; cu toate că Freud o pune în legătură cu inconștientul și apoi cu id-ul, legătura nu este clară.

Printre criticile generale adresate teoriei psihanalitice (Engler, 1999, Schultz, 1986) se numără :

- metoda de cercetare preponderentă (studiul de caz) – are limite serioase ce țin de controlul variabilelor și de imposibilitatea replicării în condiții controlate;
- natura datelor culese – Freud realiza notițe privind desfășurarea ședințelor la câteva ore după terminarea acestora, este posibil ca el să fi fost selectiv în reactualizare, iar dacă totuși ar fi fost exact este imposibil de verificat acest lucru;
- este imposibil să se determine validitatea povestirilor pacienților, Freud a încercat de puține ori să verifice povestirile clienților, prin urmare datele ar putea fi din start incomplete și inexacte;
- eșantioanele mici și nereprezentative;
- modul de analiză a datelor, prea subiectiv, pentru că Freud nu a explicat complet procedura și pentru că datele nu au fost cuantificate, semnificația lor statistică nu poate fi stabilită (este o critică pe care o vom mai întâlni și la alte teorii ale personalității);
- accentul prea mare pus pe forțele biologice, în calitate de modelatoare ale personalității, unii critici afirmă că ființa umană dispune de mai multă voință liberă decât sugerează Freud;
- viziunea degradantă asupra femeilor – faptul că femeile suferă de invidia de penis și că superego-ul lor este inferior dezvoltat.

Cele mai multe critici se leagă de accentul pus de Freud pe sexualitate, exprimarea sau reprimarea instinctului sexual pare a fi cheia tuturor faptelor, bune sau rele. Deși mai târziu Freud a adăugat instinctele morții, acestea s-au dovedit a fi doar încă una dintre ideile sale controversate. Cu toate acestea, recunoaștem că de fapt o mare parte a comportamentelor noastre sunt determinate într-o anumită măsură de instinctul sexual. Reclamele diferitelor produse conțin imagini sexuale sau legate indirect de ideea de sex, filmele și programele de televiziune au priză mai mare dacă aduc în discuție sexul, industria modei încearcă să realizeze un echilibru între ceea ce se vede și ceea ce ar trebui să se ghicească, propriul comportament este ghidat zi de zi de „jocul împerecherii” (Boeree, e-text, <http://www.ship.edu/~cgboeree/perscontents.html>). Meritul lui Freud

este de a se fi ridicat deasupra timpului său, ceea ce personalități precum Charcot nu au reușit.

Alte critici se leagă de conceptul de *inconștient*. Behavioriștii și umaniștii afirmă de exemplu că problemele care pot fi atribuite inconștientului sunt de fapt mult mai puține decât credea Freud, iar inconștientul nu este un rezervor de instincte reprimite. Cognitivștii nu consideră inconștientul ca un loc în sistemul psihic, ci ca proprietate a unor procese de prelucrare a informației.

Există însă și concepte care au rezistat. Printre ele se numără descrierile tipului oral și anal de personalitate sau constatarea că mare parte a psihopatologiei se datorează dorințelor agresive sau sexuale inconștiente. Unele dintre concepte au putut fi definite operațional, ca de exemplu repesia (tendința mai puternică de a uita evenimentele cu conținut neplăcut decât pe cele cu conținut plăcut). Pe de altă parte însă cele mai multe concepte freudiene nu se pretează la operaționalizări, pentru că ar duce la interpretări greșite și supra-simplificări ale teoriei.

Psihologia cognitivă actuală, bazată pe lingvistica generativă și teoria informației, poate să ofere un cadru care să asimileze teoria psihanalitică, de vreme ce aceasta se ocupă de probleme precum reprezentarea, acordarea de semnificații, stocare, reactualizare și transformare a informațiilor.

Cu toate criticile aduse, nu putem să negăm impactul lui Freud asupra dezvoltării psihologiei în general. Freud nu a schimbat obiectul psihologiei (a înlocuit doar un element psihic – conștiința – cu un alt element - inconștientul), dar l-a redimensionat. Deși obiectul psihologiei rămâne viața interioară, modul în care este concepută interioritatea psihică, complexitatea acesteia și a metodei de investigare îl delimitează pe Freud de contextul orientărilor care consideră viața psihică internă ca obiect al psihologiei (Zlate, 1996). Psihanaliza este considerată de unii autori ca fiind abordarea cea mai coerentă și satisfăcătoare intelectual (Solms, 2004). Într-o perioadă când omul era considerat rațional, el a arătat cât de mult din comportamentul nostru se datorează forțelor biologice. În timp ce lumea considera rolurile bărbatului și ale femeii ca fiind date de

Dumnezeu, el a subliniat cât de mult depind îndeplinirea acestor roluri de dinamica familială.

3.2. Abordarea neopsihanalitică

Deși a avut un grup de discipoli apropiați, era destul de evident faptul că ideile extremiste ale lui Freud vor determina la un moment dat îndepărtarea unora dintre ei. Unii dintre colaboratorii apropiați s-au delimitat de psihanaliza tradițională, ortodoxă, întemeindu-și propriile școli de gândire. Este cazul lui Carl Jung, Alfred Adler, Karen Horney sau Erich Fromm, toți îndatorați psihanalizei, dar fiecare reacționând diferit la ideile mentorului lor și atrăgându-și la rândul lor adepți. Deși școlile de gândire propuse de aceștia diferă ca fundament teoretic sau modalitate de lucru, vom grupa teoriile lui Jung, Adler, Horney și Fromm sub termenul *neopsihanaliză*, deoarece ei s-au opus viziunii lui Freud asupra instinctelor ca motivatori primari, prezentând o imagine mai optimistă a naturii umane, considerând personalitatea mai mult un produs al mediului decât al forțelor psihologice moștenite.

3.2.1. Psihologia analitică

3.2.1.1. Carl Gustav Jung (1875-1961) – date biografice

S-a născut în 1875 în Elveția, fiind unicul copil supraviețuitor al unui pastor de țară sărac. Și-a respectat tatăl cu toate că a avut dificultăți de comunicare cu el, mai ales în privința religiei, care a constituit o majoră preocupare pentru Jung de-a lungul vieții. Deși a fost foarte apropiat de tatăl său, l-a considerat slab și fără autoritate. Mama sa era în schimb figura autoritară, deși avea o serie de probleme emoționale care o făceau să aibă un comportament fluctuant, iar ca rezultat băiatul a început să nu se încreadă în femei, sentiment de care s-a debarasat cu greu. Mama lui era neatractivă și grasă, ceea ce explică parțial de ce Jung a respins ideea lui Freud că fiecare băiat simte o dorință sexuală pentru mama sa.

Nesatisfăcut de credința în care a fost crescut, a căutat soluții alternative, care s-au reflectat în construcția sa teoretică. Și-a descris copilăria ca fiind singuratică și pe el ca un introvertit, adesea se juca

singur și construia figurine de lemn care să îi țină companie, lunga perioadă de singurătate găsiu-și expresia în teorie. La Jung, maturitatea nu va fi exprimată în capacitatea de a stabili relații interpersonale, ci în integrarea sau echilibrul sinelui (Engler, 1999).

Bolile repetate din copilărie i-au oferit timpul necesar pentru a explora domenii care nu erau studiate la școală, dar în mod ciudat starea lui de sănătate s-a îmbunătățit brusc atunci când l-a auzit pe tatăl lui discutând cu un prieten, tatăl întrebându-se retoric „Oare ce se va alege de băiat dacă nu își poate câștiga existența?”. Speculațiile în ceea ce privește o posibilă psihoză de care Jung ar fi suferit în copilărie continuă până în ziua de azi.

Din motive financiare, a ales să studieze medicina, dorind să se specializeze în chirurgie, până când a găsit un text al unui neurolog german, care descria psihiatria ca fiind invariabil subiectivă, ceea ce a provocat interesul lui Jung, psihiatria putea să i ofere cheia către unele din visele, misterele și întâmplările ciudate pe care încercase de mic să le înțeleagă. Prima slujbă a avut-o la un spital de boli mintale din Zurich, unde a lucrat cu Eugen Bleuler, un cunoscut psihiatru care a introdus termenul *schizofrenie*. Ulterior a devenit lector al Universității din Zurich și a început practica privată.

L-a întâlnit pentru prima dată pe Freud în 1907, după o perioadă scurtă de corespondență, timp în care au devenit foarte impresionați unul de altul. Întâlnirea lor a pus bazele unei relații intense, personale și profesionale, Freud văzând în Jung un moștenitor și privindu-l cu o dragoste paternă. Când a fost fondată Societatea Internațională de Psihanaliză, Jung a fost ales, cu aprobarea lui Freud, primul ei președinte.

După vizita pe care au realizat-o împreună în Statele Unite, relația a început să se deterioreze, Jung exprimând tot mai des puncte de vedere opuse celor ale mentorului său. În 1913, ruptura a fost definitivă și ambii au intrat într-o perioadă de criză psihică. Motivul principal al rupturii a fost accentul prea mare pus de Freud pe sexualitate, în timp ce Freud considera procesele intelectuale superioare și experiențele emoționale semnificative ca fiind substitute ale sexualității, pentru Jung sexualitatea era mai degrabă ceva simbolic (Mayes, 2005). Freud a ieșit din criză analizându-și

visele și dezvoltând nucleul teoriei sale cu privire la personalitate, Jung a procedat în același fel, analizând visele și fantasmele, înfruntându-și inconștientul

Jung și-a dezvoltat propria școală de gândire, cunoscută sub numele de *psihologie analitică*. A scris mult, iar teoria sa acoperă o arie largă de preocupări, cum ar fi religiile orientale, mitologia sau alchimia, considerate de Jung esențiale pentru psiholog și pentru înțelegerea forțelor misterioase ale inconștientului. Unele critici au afirmat că teoriile lui au cultivat rasismul, că Jung era antisemit și pronazist, iar aceste critici continuă în ciuda sentimentelor exprimate de Jung în corespondența sa. Totuși, psihologia analitică a atras o mulțime de adepți, iar cărțile sale au devenit celebre.

3.2.1.2. Structura personalității

Una dintre primele surse de conflicte cu Freud a fost natura libido-ului, Jung neputând să conceapă că libido-ul este doar energie sexuală, el considerând termenul în două accepțiuni: una mai largă, ca o energie nediferențiată, difuză, a vieții și una mai restrânsă, ca energie psihică, susținătoare a psyche-ului (psyche – termen jungian pentru personalitate). Prin intermediul acestei energii psihice sunt îndeplinite activități ca percepția, gândirea etc. Atunci când o mare cantitate de energie psihică este investită într-o idee sau sentiment, acestea pot să influențeze persoana. Cantitatea de energie concentrată astfel este numită de Jung *valoare* (Schultz, 1986). Energia psihică nu este însă separată de energia fizică, utilizată de corp pentru a-și realiza funcțiile fiziologice, iar cele două tipuri de energii se pot transforma una în alta.

Jung a văzut structura personalității ca o rețea de sisteme interconectate (ego-ul, inconștientul personal, inconștientul colectiv), al căror scop este armonia, structură pe care noi o vom prezenta în continuare (Engler, 1999).

a) Ego-ul

Spre deosebire de Freud, care considera că mare parte a ego-ului este inconștientă, pentru Jung ego-ul este partea conștientă, partea din psyche care selectează gândurile, percepțiile și amintirile care pot să intre în conștient, ego-ul este responsabil de sentimentele

de identitate și continuitate, este cel care dă stabilitate modului în care ne percepem. Cu toate acestea, după Jung, nu ego-ul este principalul centru al personalității.

Percepțiile și gândurile noastre conștiente sunt determinate în mare parte de orientarea libido-ului (spre lumea externă sau spre interior), sau altfel spus de orientarea extravertă sau introvertă. Fiecare are abilități pentru ambele orientări, însă una va deveni cea dominantă (Jung nu a fost foarte clar care sunt motivele) și comportamentul persoanei va fi apoi ghidat de ea. Orientarea non-dominantă nu dispare însă ci devine parte a inconștientului personal, de unde va fi în continuare capabilă să influențeze comportamentul (Schultz, 1986)

La scurt timp după ce a făcut această delimitare privind orientarea spre interior sau exterior a persoanelor, Jung și-a dat seama că nu este de ajuns pentru a explica diferențele dintre oameni și a dezvoltat un nou sistem de clasificare, în interiorul primului, bazat pe funcțiile psihologice, identificând patru funcții ale psyche-ului: gândirea, emoția, simțul și intuiția. Primele două sunt grupate împreună, fiind considerate funcții raționale, pentru că implică realizarea de judecăți și evaluări (gândirea în termeni de adevărat sau fals, iar emoția în termeni de plăcut sau neplăcut). Simțul și intuiția sunt grupate ca funcții iraționale, ele nu evaluează experiențele, ci doar le trăiesc. Simțul reproduce o experiență, la fel cum o fotografie reproduce un obiect, intuiția nu apare pe baza stimulării externe, ci este mai degrabă o bănuială a existenței unui obiect. Una dintre cele două funcții (rațională sau irațională) devine dominantă, celelalte fiind scufundate în inconștientul personal, iar în interiorul perechii doar o funcție poate fi dominantă.

Cele două orientări (introversia și extraversia) și cele patru funcții interacționează, dând naștere unui număr de opt tipuri psihologice (Jung, 1994):

- tipul gânditor extravertit – trăiește după reguli foarte stricte, tinzând să își reprime emoțiile și căutând să fie obiectiv în toate aspectele vieții;

- tipul emoțional extravertit – reprimă gândirea, se conformează valorilor și tradițiilor pe care le-a învățat, este foarte sensibil la opiniile altora;
- tipul simțitor extravertit – se concentrează asupra plăcerii și fericirii, căutând continuu noi senzații și experiențe, este foarte adaptabil și orientat spre realitate;
- tipul intuitiv extravertit – foarte bun în afaceri și politică, este creativ și atras de ideile noi;
- tipul gânditor introvertit – nu se înțelege bine cu ceilalți, are dificultăți în a-și comunica ideile și apare ca fiind rece în relațiile cu alții;
- tipul emoțional introvertit – pare misterios și inaccesibil, tinzând să fie liniștit, modest, copilăros, acordând puțină importanță sentimentelor celorlalți;
- tipul simțitor introvertit – este irațional, detașat de lumea reală, pe care o privește cu amuzament și bunăvoință;
- tipul intuitiv introvertit – se concentrează atât de puternic spre lumea internă încât are puțin contact cu realitatea, sunt văzuți ca ciudați și excentrici.

b) Inconștientul personal

Este locul unde s-au adunat percepțiile, gândurile, sentimentele care au fost ignorate (conștientul având o limită a numărului de elemente cu care poate lucra simultan), dar care pot fi ușor recuperate. Inconștientul personal include de asemenea experiențele personale care au fost reprimăte, ele sunt accesibile conștiinței, iar când suntem conștienți de ele trecem printr-o experiență dureroasă. Experiențele sunt grupate în unități numite de Jung *complexe*, care sunt grupuri organizate de gânduri, sentimente și amintiri cu privire la un anumit concept. Complexul are *putere de constelație*, pentru că atrage experiențele similare, interpretându-le conform structurii pe care deja o are (într-un mod similar schemelor cognitive), și poate fi conștient, parțial conștient sau inconștient (Jung, 2005).

c) Inconștientul colectiv

În timp ce inconștientul personal este unic pentru individ, inconștientul colectiv este împărtășit, iar Jung s-a referit la el

folosind termenul de *transpersonal*, în sensul că se extinde dincolo de persoană. Este cel mai inaccesibil nivel al psyche-ului și conține potențialități pe care toți le împărtășim ca membri ai speciei umane, fiind un depozit al experiențelor ancestrale, trăim în grupuri, dezvoltând anumite forme de viață de familie, în care fiecare are anumite roluri (deși aceste roluri pot să difere de la o cultură la alta), împărtășim anumite emoții cum ar fi bucuria, tristețea sau mânia (deși modul în care acestea sunt exprimate poate din nou să difere), toate ființele umane dezvoltă anumite limbaje, dar conceptele și simbolurile exprimate prin limbaj sunt aceleași. Prin urmare anumite arhetipuri și simboluri apar în mod repetat, părând să aibă înțelesuri similare. Existența inconștientului colectiv poate fi demonstrată prin vise, fantezii sau mitologie (Jung, 2003).

Experiențele ancestrale conținute de inconștientul colectiv sunt exprimate în forma *arhetipurilor*, ele au fost imprimate în psyche pentru că au fost repetate de nenumărate ori, de nenumărate persoane. Arhetipurile nu sunt amintiri pe deplin dezvoltate, ci sunt mai degrabă predispoziții care așteaptă apariția unui eveniment real din viața persoanei pentru a se clarifica. Ele sunt tendințe de bază, elementare, ale personalității umane, care produc tipare specifice de gândire, comune întregii specii umane. Ele nu pot fi cunoscute direct, ci prin intermediul viselor, viziunilor, halucinațiilor sau miturilor (Kesson, 2003).

Care sunt cele mai importante arhetipuri descrise de Jung?

- *Persona* se referă la rolul social pe care fiecare îl îndeplinește în societate și la înțelegerea acestuia, cuvântul având originea în latinescul *persona*, care desemna în teatrul grec antic masca pe care actorii o purtau în timpul pieselor. Persona reprezintă un compromis între identitatea reală a individului și identitatea sa socială, asigurându-i pe ceilalți că noi cunoaștem regulile vieții sociale (Mayes, 2005). Persona mediază între individ și lumea externă, neglijarea dezvoltării persoanei crescând riscul de a deveni asocial, iar identificarea completă cu persona ducând la anularea identității și blocarea dezvoltării personalității.

- *Umbra* circumscrie gândurile și sentimentele nesociale, instinctele animalice, primitive, precum și caracteristicile pe care nu

le acceptăm, este opusul persoanei, pentru că se referă la dorințe care sunt incompatibile cu standardele sociale și personalitatea ideală. Poate fi descrisă ca „diavolul din interior”, personalitatea fiind incompletă fără ea, dar impulsurile sale pot fi sublimite și canalizate spre rezultate pozitive. Din acest punct de vedere, chiar Jung recunoștea că umbra ca și concept se aseamănă destul de mult cu acela de inconștient (personal) propus de Freud, deoarece include comportamentele pe care le considerăm „rele”. Față de inconștientul descris de Freud, umbra mai conține funcții insuficient dezvoltate și comportamente acceptate social, dar care ne pot pune la un moment dat în pericol (Mayes, 2005). Înfrentarea umbrei (ceea ce a făcut Jung când a ajuns la maturitate) creează oportunitatea unei existențe plină de satisfacții și facilitează realizarea „întregului” (vezi secțiunea următoare).

- *Anima și animus* exprimă faptul că fiecare individ are caracteristici și ale celuilalt sex, nu numai din punct de vedere biologic, dar mai ales psihic. Jung considera că există o diferență clară între psihologia feminină și cea masculină și că este important ca fiecare sex să aibă caracteristici ale sexului opus, pentru a se evita apariția unei personalități dezechilibrate. *Anima* este arhetipul feminin al psyche-ului masculin, iar *animus* este partea masculină a psyche-ului feminin, anima/animus conținând experiențele ancestrale cu privire la celălalt sex (Jung, 2005). În 1992, într-o analiză feministă a teoriei lui Jung, Romaniello vorbea despre conceptul de *androginie*, care se referă la prezența în individ atât a caracteristicilor feminine cât și a celor masculine și la capacitatea de a realiza ambele potențiale (apud Engler, 1999).

- *Sinele* este arhetipul central în concepția lui Jung, dar înțelesul termenului este altul decât cel uzual. Sinele reprezintă năzuința pentru unitate a componentelor personalității, fiind cel care armonizează și organizează celelalte arhetipuri și modalitățile lor de exprimare. În funcție de situație, sinele determină comportamente acceptate social la muncă (persona), comportamente scandaloase la o petrecere (umbra) și așa mai departe (Jung, 2005). Prin urmare sinele, mai degrabă decât ego-ul, reprezintă adevăratul centru al personalității și dezvoltarea lui constituie scopul vieții, sinele nu se

poate totuși dezvolta până când celelalte subsisteme ale personalității nu sunt dezvoltate (asta se întâmplă în perioada adultă mijlocie). Realizarea sinelui este plasată în viitor, dar este rareori atinsă, Jung considerând că *mandala*, cercul magic, simbol găsit în mai multe culturi, este un simbol al sinelui.

3.2.1.3. Evaluarea teoriei lui Jung

Aceleași critici adresate lui Freud cu privire la datele folosite și metoda de cercetare aleasă (studiul de caz) pot fi adresate și lui Jung. Datele lui nu s-au bazat pe observarea obiectivă, nu au fost colectate în manieră controlată și sistematică. Ca și Freud, nu a realizat înregistrări ale povestirilor pacienților și nici nu a încercat să verifice acuratețea acestora. Eșantioanele au fost mici și nereprezentative (Schultz, 1986). Analiza datelor a fost subiectivă, Jung neexplicând procedura de lucru, ca și Freud.

Cercetări experimentale ulterioare au reușit să confirme unele dintre supozițiile lui Jung, cele mai multe astfel de cercetări s-au concentrat asupra introversiei și extraversiei, utilizând instrumentul *Myers-Briggs Type Indicator* sau alte instrumente asemănătoare. Astfel de cercetări au arătat de exemplu că introvertiții preferă meseriile în care contactul cu ceilalți este limitat, iar extravertiții caută slujbe care presupun interacțiuni sociale (Schultz, 1986).

Conceptul de realizare a sinelui a anticipat munca altor teoreticieni ai personalității (Abraham Maslow), iar considerarea vârstei mijlocii ca vârstă a crizelor a fost un punct de vedere îmbrățișat și de Maslow, Erik Erikson sau R. Cattell.

Remarcabile sunt afirmațiile lui Jung în ceea ce privește educația și rolul acesteia, după Jung, relația profesor-elev este una arhetipală, în care profesorul este *bătrânul înțelept*. Scopul educației trebuie să fie în primul rând dezvoltarea psihologică, morală și politică a elevilor, și abia apoi dobândirea de cunoștințe, deoarece educația nu se confundă cu intelectualismul. Educația are prin urmare o dimensiune spirituală, îndeplinind o funcție terapeutică (Mayes, 2005).

În ciuda acceptării unor idei specifice ale lui Jung, mare parte a teoriei lui nu a fost îmbrățișată de psihologie, fiind chiar ignorată

sau respinsă. Unul dintre posibilele motive este stilul dezlânat, alambicat, în care scria Jung. Un alt motiv ar fi lipsa sistematizării teoriei și apelul constant la supranatural, ocultism și religie. Dovezi mitologice și din alchimie nu au avut priză într-un moment în care știința susținea că singurele modalități legitime de cunoaștere sunt raționamentul și știința.

3.2.2. Psihologia individuală

Datorită faptului că era în mod special interesat de unicitatea persoanei, Alfred Adler a ales termenul *psihologie individuală* pentru a descrie concepția sa cu privire la personalitatea umană. Individul, sublinia Adler, este indivizibil și trebuie studiat ca un întreg, personalitatea conturându-se în funcție de mediul social și de interacțiunile la care individul participă. Oamenii sunt ființe sociale și culturale, fiind motivați de interese sociale, problemele lor esențiale fiind de natură socială, sexul nu mai constituie factorul determinant și conștiința devine centrul personalității. Departe de a fi controlați de forțe pe care nu le înțeleg și nu le controlează, oamenii încearcă să își direcționeze dezvoltarea și nu sunt răi de la natură, oricare ar fi greșelile lor, acestea se datorează concepției greșite asupra vieții, ei se pot schimba și pot fi fericiți, pentru că trecutul este mort, afirma Adler.

3.2.2.1. Alfred Adler (1870-1937) – date biografice

S-a născut în 1870, într-o suburbie a Vienei, al doilea din cei șase copii ai unui comerciant de succes. A suferit de rahitism în copilărie, ceea ce l-a împiedicat să umble normal până la vârsta de patru ani, când era să moară din cauza unei pneumonii și s-a hotărât să devină medic. A fost mult răsfățat mai ales de mama lui, dar a fost „detronat” de venirea pe lume a unui nou frate și a devenit foarte apropiat de tatăl său. Este unul dintre motivele pentru care a respins existența complexului Oedip. În copilărie l-a invidiat foarte mult pe fratele său și pe ceilalți copii din vecinătate pentru starea lor bună de sănătate și pentru forța pe care o vedea la ei. A încercat să compenseze aceste lucruri implicându-se foarte mult în activitățile desfășurate

împreună cu ei și treptat a dobândit o stimă de sine ridicată și o mare dorință de a se afla în compania altora (Schultz, 1986).

A absolvit medicina la Universitatea Viena în 1895 și și-a început cariera ca oftalmolog, dar a trecut repede la medicină generală. Cabinetul său era amplasat în apropierea unui parc de distracții și ca urmare mulți dintre clienții săi erau oameni de circ, s-a sugerat că puterile și slăbiciunile neobișnuite ale acestora l-au condus pe Adler la teoria sa privind inferioritatea de organ și compensarea ei (Boeree, e-text, <http://www.ship.edu/~cgboeree/perscontents.html>).

Simțindu-se neajutorat pentru că nu putea să prevină moartea, mai ales a tinerilor, a trecut la psihiatrie și în 1902 a fost invitat să se alăture întâlnirilor care aveau loc la casa lui Freud o dată pe săptămână, pentru a discuta despre nou apăruta psihanaliză. Freud și Adler au colaborat îndeaproape, dar relația lor nu a fost una foarte strânsă (Freud chiar a afirmat o dată că Adler îl plictisea), dar nici Adler nu a fost cu adevărat unul dintre discipolii lui Freud. După ce a scris câteva lucrări privind inferioritatea de organ (compatibile cu teoria lui Freud), a scris o lucrare privind instinctul de agresivitate (lucrare pe care Freud nu a aprobat-o) și apoi una despre sentimentele de inferioritate ale copiilor, lucrare care sugera că noțiunile sexuale ale teoriei lui Freud ar trebui luate mai degrabă în sens metaforic. Deși Adler era președintele Societății vieneze de psihanaliză, și-a continuat criticile la adresa psihanalizei clasice și în cele din urmă a tăiat legăturile cu aceasta, întemeind în 1912 Societatea de psihologie individuală. Freud a fost foarte ostil acestei mișcări și l-a numit pe Adler un „pigmeu” pe care el, Freud, l-a făcut mare, Adler nu s-a lăsat mai prejos, afirmând că nu a învățat nimic de la Freud în timpul cât au colaborat, după 20 de ani continua să descrie psihanaliza ca fiind o mizerie (Ansbacher, 2004).

În timpul primului război mondial, Adler a servit ca medic în armata austriacă, mai întâi pe frontul rusesc și apoi într-un spital de copii, conștientizând ororile războiului și că dacă omenirea vrea să supraviețuiască trebuie să își schimbe mentalitatea, Adler începe să se preocupe de teoria intereselor sociale, după război se implică în proiecte de consiliere a copiilor în clinicile din Viena.

În 1926 a fost invitat să țină o serie de prelegeri în Statele Unite, și treptat petrece din ce în ce mai mult timp în această țară. După o serie de 56 de conferințe în Scoția, Adler moare în 1937, în urma unui atac de cord.

3.2.2.2. Personalitatea; dezvoltarea stilului de viață

Alfred Adler postulează o singură forță care stă în spatele comportamentelor umane, când teoria adleriană a ajuns la maturitate, această forță motivatoare a fost numită *căutarea perfecțiunii* sau *dorința de perfecțiune* și se referă la dorința comună oamenilor de a-și îndeplini potențialul, de a se apropia din ce în ce mai mult de idealul fixat. Cuvântul perfecțiune nu trebuie să inducă aici în eroare, el având sensul de a fi competent în ceea ce faci. Ideea este foarte similară cu aceea mai cunoscută a autoactualizării (Maslow) sau cu aceea de realizare a sinelui (Jung). Dorința de perfecțiune este înăscută, motivația esențială în viață nu este aceea de a reduce tensiunea și a restabili echilibrul, ci aceea de a trece de la inferior la superior, de la minus la plus, de aceea Adler mai numește dorința de perfecțiune și dorință de superioritate. Modul în care individul realizează acest lucru depinde de cultura în care trăiește, de istoria unică de viață și de stilul de viață.

Dorința de perfecțiune apare pentru că apartenența la specia umană determină dezvoltarea *sentimentelor de inferioritate*, comune tuturor ființelor umane. Aceste sentimente nu sunt semne de slăbiciune sau de anormalitate și pentru că ele stau la baza dorinței de perfecțiune putem afirma că sunt de fapt forța motrice a personalității. Eforturile pe care le depunem, rezultatele pe care le atingem, acestea sunt doar încercări de a compensa inferioritățile noastre reale sau imaginare. De vreme ce fiecare individ are probleme, deficiențe, inferiorități de diferită natură, Adler considera că personalitatea poate fi descrisă prin ceea ce individul face (sau nu face) pentru a trece peste aceste probleme, altfel spus de modul prin care el compensează inferioritățile. Ideea joacă un rol deosebit de important în psihologia individuală (Schultz, 1986).

Procese de compensare încep încă din copilărie, copiii sunt prin natura lor mai mici, mai slabi, mai puțin competenți social și

intelectual decât adulții din jur. Adler sugera că dacă privim cu atenție jucăriile și jocurile copiilor observăm că toate au un lucru comun: dorința de a deveni adulți – care devine astfel compensarea. Prin această experiență trec toți indivizii, fiind necesară și benefică, pentru că oferă energie dorinței de perfecțiune, de dezvoltare.

Dacă însă individul nu reușește să-și învingă sentimentele de inferioritate și este copleșit de acestea apare complexul de inferioritate, definit de Adler ca incapacitate de a face față dificultăților vieții. Complexul de inferioritate poate să aibă surse diferite în copilărie: inferioritatea de organ, răsfățul sau neglijarea.

a) Adler și-a început construcția teoretică luând în calcul *inferioritatea de organ* – faptul că fiecare individ are o parte anatomică mai slabă sau mai puternică (unii au inimile mai slabe, alții au probleme pulmonare sau renale) – remarcând în același timp că indivizii răspund acestor inferiorități recurgând la compensare (Boeree, e-text, <http://www.ship.edu/~cgboeree/perscontents.html>), așa cum și Adler făcuse în copilărie sau cum făcuseră oamenii de circ. Modul în care fiecare alege modalitățile de compensare determină și dezvoltarea personalității. Inferioritățile organice pot să ducă la realizări artistice sau atletice de excepție, dar pot să ducă de asemenea la complexe de inferioritate, dacă nu sunt compensate corespunzător. Trebuie să subliniem că nu inferioritatea organică propriu-zisă, ci percepția acesteia și ceea ce individul face pentru a o compensa poate să ducă sau nu la apariția sentimentelor de inferioritate (Ansbacher, 2004).

b) *Răsfățul* poate să ducă de asemenea la dezvoltarea complexului de inferioritate, mulți copii sunt învățați că pot să primească orice fără să ofere nimic, dorințele lor fiind literă de lege. Copiii răsfățati vor avea puține sentimente sociale și vor fi foarte nerăbdători în relațiile cu ceilalți (Schultz, 1986). Un posibil efect este că ei nu vor ști să facă față singuri obstacolelor și nu vor învăța moduri noi de relaționare cu ceilalți, și ca urmare se dezvoltă complexul de inferioritate.

c) *Efectele neglijării* sunt aceleași, dar procesul este mai direct, copiii neglijati învață să se simtă inferiori pentru că zi de zi li

se spune că nu sunt buni de nimic, învață să fie egoiști pentru că nu au încredere în nimeni.

Indiferent de sursa sentimentelor de inferioritate, s-ar putea ca încercările individului de compensare să ducă de fapt la o supracompensare, la dezvoltarea *complexului de superioritate*. Acesta presupune o părere pozitivă exagerată despre propriile abilități și realizări.

Reamintim că Adler acorda importanță deosebită dorinței de perfecțiune, înțeleasă în sensul de realizare a întregului, de împlinire. Prin urmare scopurile pe care oamenii le urmăresc nu există în realitate, ci ca potențialități, de aceea Adler consideră că idealurile umane sunt fictive (de exemplu putem să credem că toți oamenii se nasc egali), iar acestea vor influența modul în care gândim și acționăm. De exemplu, o persoană care crede că va fi răsplătită în Rai pentru modul în care și-a trăit viața se va comporta în concordanță cu această credință. Astfel apare ideea *finalismului ficțional*, care afirmă că idealurile fictive ne ghidează acțiunile (Engler, 1999).

Privitor la personalitate menționăm că Adler a fost foarte mult influențat de scrierile lui Jan Smuts, un filosof sud-african, care susținea că pentru a înțelege oamenii este nevoie să îi luăm în considerare ca un întreg, în contextul mediului lor fizic și social (abordarea se numește *holism*). Acesta este motivul pentru care Adler și-a denumit propria abordare a personalității *psihologie individuală* (Gold, 2005). În loc să vorbească despre personalitate în termeni tradiționali (structură, dinamică, trăsături etc.), el a preferat să vorbească despre stilul de viață, înțelegând prin acesta modul în care fiecare își trăiește viața, își rezolvă problemele și își dezvoltă relații interpersonale, cu alte cuvinte modul în care fiecare încearcă să își satisfacă dorința de perfecțiune.

Stilul de viață se cristalizează în jurul vârstei de cinci ani și este dificil de modificat mai târziu, devenind cadrul prin intermediul căruia vor fi interpretate și efectuate comportamentele. Aparent este vorba despre un paradox, afirmam că Adler considera că trecutul nu determină prezentul și că de fapt idealurile sunt cele care „trag” ființa umană spre acțiune.

În scrierile sale, Adler a utilizat ca și termeni echivalenți pentru stilul de viață termeni precum personalitate, individualitate sau sine. Indiferent de termenii folosiți, el și-a exprimat credința că stilul de viață (sinele) este creat de individ, acesta își formează propriul sine și nu acceptă pasiv experiențele copilăriei. Mai importante decât experiențele sunt atitudinile persoanei față de ele. Nici ereditatea, nici mediul nu determină personalitatea, ci modul în care persoana interpretează aceste influențe constituie baza pentru construirea creativă a atitudinii față de viață – deși Adler nu a fost foarte clar în a explica acest lucru (Schultz, 1986). Rolul conștientului este deci foarte mare pentru Adler, care subliniază că oamenii au control asupra impulsurilor și își creează propriul stil de viață.

Oamenii dispun așadar de voință liberă, ceea ce le permite să își construiască stiluri de viață unice, în funcție de influențele cu care intră în contact. Adler distinge patru tipuri de personalitate sau stiluri de viață, pe baza cantității de energie pe care o dețin, primele trei fiind considerate deficitare:

Tipul conducător – este caracterizat încă din copilărie de tendința de a fi agresiv și dominant, perfecțiunea reprezintă pentru ei puterea personală, iar energia cu care o urmăresc dă la o parte pe oricine stă în calea lor. Sunt incluși aici sadicii, alcoolicii, dependenții de droguri și sinucigașii;

Tipul dependent – este sensibil, dezvoltându-și o carapace care să îi apere, dar trebuie să se sprijine pe alții pentru a face față dificultăților vieții, au cantități mici de energie și devin astfel dependenți, când sunt copleșiți, dezvoltă tulburări precum fobiile, obsesiile și compulsiile, anxietate generală, în funcție de stilul de viață;

Tipul evitativ – are cel mai scăzut nivel de energie și supraviețuiește „evitând viața”, mai ales compania celorlalți, când sunt împinși până la limită, tind să devină psihotici, retrăgându-se în propria lume;

Tipul util social – este persoana sănătoasă, care are atât interese sociale cât și nivele optime de energie.

Trebuie să menționăm că Adler s-a opus oricărei încercări de clasificare a ființelor umane, propunând cele patru tipuri din rațiuni

didactice și subliniind că mai ales în domeniul clinic nu trebuie să facem greșeala de a încadra oamenii în categorii reciproc exclusive.

3.2.2.3. Interesele sociale

Sunt considerate de Adler ca având dublă natură: moștenită și învățată. Interesele sociale se bazează pe dispoziții înnăscute, care trebuie îngrijite pentru a se dezvolta. Una dintre neînțelegerile pe care Adler a dorit să le evite a fost confundarea intereselor sociale cu o formă de extraversie, manifestarea intereselor sociale nu înseamnă neapărat a fi prietenos. Interesele sociale nu sunt exprimate în anumite tipuri de comportamente care trebuie practicate, ci într-un sens mai larg, de a considera plăcute familia, societatea, umanitatea, viața în general. Lipsa intereselor sociale este considerată de Adler ca fiind chiar definiția bolii mintale, cei care nu reușesc în viață (nevrotici, psihotici, copii cu probleme, perversi, criminali, alcoolici) au de fapt o deficiență a intereselor sociale, pentru ei, succesul înseamnă doar superioritate personală.

Comunitățile sunt considerate indispensabile pentru dezvoltarea umană, iar traiul în comunitate aduce cu sine imperativul cooperării – esența intereselor sociale. Încă de la naștere copilul se află în situația de a colabora cu ceilalți – în special cu mama, Adler accentuează rolul mamei ca primă persoană cu care copilul intră în contact, prin comportamentul pe care îl are, ea poate să încurajeze sau să înăbușe dezvoltarea intereselor sociale ale copilului.

3.2.2.4. Ordinea nașterii

Adler este creditat ca fiind primul teoretician care a inclus, pe lângă părinți și ceilalți adulți, frații și surorile în rândul celor care exercită influență asupra dezvoltării copilului. Mai mult decât atât, Adler a subliniat rolul ordinii nașterii copiilor ca factor care contribuie la conturarea stilului de viață, afirmând că personalitățile celui mai mare dintre copii, a celui mijlociu și a celui mai mic sunt diferite și din cauza experiențelor separate pe care aceștia le trăiesc ca membri ai familiei.

Copilul unic are șanse mai mari să fie răsfățat, pe de altă parte, dacă va fi abuzat, el trebuie să suporte povara de unul singur.

Pentru că petrece mult timp în compania adulților se maturizează mai repede și adoptă comportamente mature mai repede în viață.

Primul copil își începe viața ca și copil unic, având toată atenția celorlalți îndreptată asupra lui. Apariția celui de-al doilea îl detronează de pe această poziție și la început se va lupta pentru a o redobândi, unii devenind neascultători și rebeli, alții devenind posaci și retrași. Pe de altă parte, sunt copii precoci, cu toate că sunt solitari și mai conservatori decât ceilalți copii ai familiei; sunt frecvent orientați spre trecut și manifestă o grijă aparte pentru putere, care se poate manifesta prin dorința de a exercita autoritatea, de a-i conduce sau de a-i proteja pe ceilalți (Engler, 1999). Primul copil are cele mai mari șanse de a deveni un copil problemă.

Al doilea copil devine repede competitiv, încercând să îl depășească pe cel mai mare. Cu toate că se întâmplă să reușească, simte adeseori că întrecerea nu s-a terminat. Ceilalți copii (al treilea, al patrulea) se vor asemăna mult cu al doilea copil, deși ținta lor pentru competiție va fi alta.

Mezinul are șansele cele mai mari să fie răsfățatul unei familii cu mai mult de un copil, indiferent de numărul copiilor, mezinul are și el șanse destul de mari pentru a deveni un copil problemă. Pe de altă parte, poate să simtă nivele foarte ridicate de inferioritate.

În afara cronologiei stricte, o mare importanță are diferența de vârstă dintre copii, dacă diferența dintre primul și al doilea este mare, iar dintre al doilea și al treilea este mică, atunci primul va fi *copilul unic*, al doilea *primul copil*, iar al treilea *al doilea copil* și totodată *mezinul*. La fel de important este sexul copiilor, de exemplu o fată s-ar putea să nu îl considere pe fratele ei mai mare ca fiind cineva cu care să intre în competiție, o fetiță într-o familie cu mulți băieți poate fi percepută ca fiind *copil unic*.

3.2.2.5. Evaluarea teoriei lui Adler

În ceea ce îl privește pe Adler, puține dintre datele deținute de el (istorii ale unor cazuri) sunt disponibile. Metoda de culegere a datelor și datele în sine sunt puse sub semnul întrebării, pentru aceleași motive ca și în cazul lui Freud sau Jung.

Deși teoria lui Adler este mai puțin spectaculoasă decât a lui Freud, cu sexualitatea sa, sau decât a lui Jung, cu mitologia, este probabil cea mai bine ancorată în realitate (Boeree, e-text, <http://www.ship.edu/~cgboeree/perscontents.html>). Multe dintre asumptiile lui Adler au rezistat validării științifice, cele mai investigate fiind problematica viselor, interesele sociale și ordinea nașterii. Cercetări efectuate de Greisers, Greenberg și Harrison în 1972 au adus dovezi că visul poate să ajute indivizii în a face față situațiilor care amenință persoana; cercetările privind interesele sociale au dus la dezvoltarea unor scale de măsurare (*The Social Interest Scale* – Crandall, 1981 sau *The Social Interest Index* – Greever și colaboratorii, 1973) care au fost ulterior îmbunătățite și din care s-au dezvoltat forme noi; cu ajutorul acestora s-a încercat să se demonstreze de exemplu că persoanele care posedă nivele ridicate ale intereselor sociale sunt mai bine adaptate emoțional (apud Schultz, 1986).

Cele mai multe cercetări au fost realizate în direcția examinării influenței ordinii nașterii. Primii născuți sunt cei mai bine reprezentați printre persoanele realizate, obținând în general nivele mai ridicate de realizare profesională, demonstrează Melillo într-un studiu din 1983. El a dorit să confirme ipoteza lui Zajonc conform căreia climatul intelectual al unei familii descrește odată cu creșterea numărului de copii. Croake și colaboratorii săi (1974) au arătat într-un studiu din 1974 că băieții ca și copii unici manifestă puțină grijă pentru sănătatea fizică, iar mezinii sunt sensibili, idealști, cu puternice interese.

Pe de altă parte, cele mai multe critici se învârt în jurul întrebării dacă teoria lui Adler este sau nu științifică. Psihologia de azi se orientează spre teorii ale căror concepte pot fi măsurate și manipulate. Este greu de măsurat, de exemplu, dorința de perfecțiune, compensarea sau sentimentele de inferioritate.

Alți critici se întreabă dacă nu cumva teoria lui Adler nu este prea simplistă, chiar Freud afirmând că ideile și tehnicile lui Adler puteau fi învățate în două săptămâni, pentru că nu conțin nimic complex. În fine, unele dintre cele mai consistente comentarii se învârt în jurul ideii de stil de viață, care este considerat de unii un

concept determinist, datorită modului în care se formează, iar de alții unul care presupune libera voință, prin implicarea sinelui creator.

3.2.3. Psihanaliza socială

3.2.3.1. Karen Horney (1885-1952)

Cu toate că nu a fost un discipol direct al lui Freud, Horney a studiat psihanaliza clasică în compania unuia dintre cei mai fideli susținători ai lui Freud. Acest lucru nu a împiedicat-o să renunțe curând la orientarea clasică, din cauza modului în care Freud portretiza femeile. Horney a fost una dintre primele susținătoare ale feminismului, argumentând că psihanaliza se axează mai mult pe dezvoltarea bărbatului decât pe a femeii. Spre deosebire de Freud, care afirma că femeile manifestă invidie față de penis, Horney afirmă că de fapt bărbații sunt invidioși pe femei, datorită capacității acestora de a da naștere copiilor. Cu timpul poziția lui Horney a devenit mai elaborată, astfel încât în final există doar puține elemente comune între cele două teorii.

Teoria lui Horney a fost fără îndoială influențată de sexul ei, dar și de mediul social și cultural. Cultura anilor 1930-1940 din Statele Unite diferă semnificativ de aceea în care Freud își formulase ideile, mai ales în ceea ce privește concepția despre sex și despre rolurile celor două sexe. Horney a constatat că doar factorii culturali pot să explice adecvat diferențele dintre personalitățile umane, ceea ce înseamnă că personalitatea nu mai depinde doar de forțele biologice înăscute. Prin urmare Horney poate fi încadrată, alături de Adler și Fromm, în rândul psihologilor sociali, ea accentuând rolul relațiilor sociale ca factori esențiali în formarea personalității (McLaughlin, 1998).

3.2.3.1.1. Date biografice

Karen Danielson s-a născut în 1885, într-o suburbie a Hamburgului, în nordul Germaniei. Tatăl ei era căpitan de navă, un om foarte religios și autoritar, spre deosebire de mama sa, foarte vivace și atractivă, ceea ce a determinat apariția unor conflicte repetate când părinții se întâlneau după lungile curse maritime ale

tatălui. Până în adolescență, se îndoia că părinții o doresc și era convinsă că îl iubeau pe fratele ei mai mare mai mult decât pe ea. A tânjit după dragostea tatălui, dar s-a simțit intimidată de el și s-a atașat de mamă, fiind un copil model până la 8 ani (Boeree, e-text, <http://www.ship.edu/~cgboeree/perscontents.html>).

La 9 ani a devenit ambițioasă și rebelă, luând decizia că dacă nu poate să aibă parte de dragoste și securitate atunci se va răzbuna devenind foarte deșteaptă, la maturitate a realizat cât de multă agresivitate a acumulat în acei ani. Teoria dezvoltată de Horney descrie modul în care lipsa afecțiunii în copilărie duce la dezvoltarea anxietății și ostilității, oferind încă un exemplu pentru a susține că epoca și personalitatea creează teoria (Schultz, 1986). Anii de tinerețe au fost ani plini de stres, a început să studieze medicina, împotriva dorinței tatălui, dar mama ei a susținut-o și acesta a fost unul dintre motivele divorțului părinților. În această perioadă l-a cunoscut pe Oskar Horney, cu care s-a căsătorit în 1909 și cu care a avut trei copii, și a început trainingul în psihanaliză cu Karl Abraham și Hans Sachs, discipoli loiali ai lui Freud.

În 1923 afacerea lui Oskar Horney a dat faliment, iar el a devenit un om certăreț și morocănos, Karen trecând printr-o perioadă de depresie, având chiar gândul de a se sinucide. L-a părăsit pe Oskar în 1926 și patru ani mai târziu s-a mutat în Statele Unite, unde a primit o ofertă de a lucra la Institutul de Psihanaliză din Chicago. Câțiva ani mai târziu s-a mutat la New York, în Brooklyn, care era, datorită fluxului mare de evrei refugiați, capitala intelectuală a lumii. Aici și-a dezvoltat cea mai mare parte a teoriei, pe baza experienței sale de psihoterapeut, a lucrat în cadrul Institutului de Psihanaliză din New York. Spre sfârșitul vieții a devenit interesată de Zen-budism și a vizitat câteva mănăstiri Zen din Japonia înainte de a muri, în 1952 (Hothersall, 1995).

Dezvoltarea profesională a lui Horney poate fi urmărită pe parcursul a două faze: prima fază este cea din timpul perioadei în care Horney a locuit în Germania, timp în care a reinterpretat unele concepte psihanalitice și a pus bazele psihologiei feminine; a doua fază este cea din Statele Unite, când își finalizează concepția privind

psihologia feminină și își dezvoltă propria teorie a personalității (O'Connell, 1980).

3.2.3.1.2. Personalitatea nevrotică

Horney a fost de acord cu Freud în ceea ce privește rolul primilor ani de viață în conturarea personalității adulte, cu toate că opiniile despre modul în care aceasta se formează diferă. Nevoile sociale ar fi cele care influențează formarea personalității, consideră Horney, neexistând nici stadii universale de dezvoltare nici conflicte timpurii inevitabile. Copilăria este caracterizată de existența a două nevoi universale: cea de securitate, mai importantă, și cea de satisfacție, aceasta referindu-se la nevoia de îndeplinire a nevoilor fiziologice fundamentale. Nevoile de satisfacție nu sunt considerate fundamentale în formarea personalității, nevoia de securitate este esențială, înțelegând prin aceasta siguranța și absența fricii, modul în care copilul trăiește sentimentul de siguranță și absența a fricii determină normalitatea dezvoltării personalității (Horney, 1996).

Securitatea copilului depinde în întregime de comportamentul părinților, lipsa afecțiunii este cea care poate să ducă la scăderea securității, bătaiele încasate ocazional nu au efect câtă vreme copilul se simte dorit și iubit. Scăderea securității poate să se producă și prin manifestarea preferinței părinților pentru unul dintre frați, pedepse percepute ca fiind nedrepte, umilire și izolare. Toate acestea duc la acumularea de ostilitate, care poate fi reprimată în cazul în care copilul se simte neajutorat, îi este frică de părinți, percepe că dragostea părinților nu este autentică sau se simte vinovat (Schultz, 1986). Asupra acestor aspecte ne vom opri în continuare:

- a) *neajutorarea* după Horney depinde de comportamentul părinților, răsfățul excesiv poate duce la dependență de părinți, iar neajutorarea este astfel încurajată, ceea ce va duce la reprimarea oricăror sentimente de opunere față de părinți;
- b) *frica de părinți* se poate dezvolta prin pedepse fizice repetate sau amenințări, copilul poate să înceapă să se teamă și de alte obiecte (mașini, alți copii etc.), în funcție de reacția părinților față de acestea. Cu cât copilul se teme mai mult de lumea externă și de părinți, cu atât ostilitatea va fi mai puternic reprimată;

- c) *manifestările excesive de dragoste ale părinților*, care îi spun permanent copilului cât de mult îl iubesc și cât de multe sacrificii fac pentru el pot să ducă de asemenea la reprimarea ostilității, copilul ar putea să perceapă că părinții nu îl iubesc cu adevărat, manifestările lor verbale fiind singura dovadă, pentru a nu le pierde își reprimă ostilitatea față de ei;
- d) *sentimentele de vinovăție* apar datorită normelor pe care copiii le învață de la societate, conform cărora exprimarea ostilității față de părinți nu este acceptabilă, copilul se va simți fără valoare, și cu cât sentimentul de vinovăție este mai acut cu atât el va încerca mai mult să își reprime ostilitatea.

Anxietatea bazală este conceptul fundamental al teoriei lui Horney (1998), care spre deosebire de Freud, nu o consideră ca parte inevitabilă a vieții umane, afirmând că aceasta este cauzată de factori sociali. Ca ființe umane, provocarea cea mai importantă căreia trebuie să îi facem față este să ne relaționăm cu ceilalți. *Anxietatea bazală* ca sentiment cu intensitate crescândă de singurătate și neajutorare într-o lume ostilă se formează datorită sentimentelor de insecuritate cauzate de relațiile interpersonale pe care le stabilim. Horney desexualizează complexul Oedip, interpretându-l ca rezultat al unor relații interpersonale nesatisfăcătoare. Agățarea pasională de un părinte și gelozia față de celălalt este rezultatul anxietății bazale, produsă de o relație defectuoasă părinte-copil. Lipsa securității și afectivității, izolarea și neajutorarea în copilărie duc la apariția nevrozei, indiferent de sex. Cauza este *anxietatea bazală*, care apare ca rezultat al unei relații deficitare părinte-copil (O'Connell, 1980).

Indiferent de modul în care persoana își exprimă *anxietatea bazală*, sentimentul este aproximativ identic pentru toată lumea, persoana se simte neajutorată, părăsită, amenințată, într-un mediu umilitor și înșelător. Pentru a face față acestui sentiment, persoana va apela la patru mijloace de apărare (Schultz, 1986):

- a) *câștigarea afecțiunii* din partea celorlalți, chiar dacă asta înseamnă îndeplinirea dorințelor lor, „cumpărarea” sau chiar amenințarea acestora („dragostea cu forța”);
- b) *supunerea* presupune complianța totală la dorințele altor persoane, cei care apelează la acest mijloc de apărare nu

îndrăznesc să facă nimic ce ar putea să îi supere pe ceilalți, își reprimă propriile nevoi și dorințe și nu sunt capabili să se apere în fața abuzurilor;

- c) *dobândirea puterii* este un mecanism prin care persoana compensează sentimentul de neajutorare și dobândește securitate prin atingerea succesului;
- d) *izolarea psihologică* – în timp ce primele trei modalități presupun eforturi de a face față situației, ultimul implică izolarea persoanei, care devine complet independentă de ceilalți, bazându-se doar pe sine pentru satisfacerea nevoilor. Pentru ca acest lucru să se realizeze, nevoile emoționale sunt mult diminuate.

Cele patru mecanisme amintite au un singur scop, apărarea împotriva anxietății, și pot deveni chiar mai puternice decât nevoile fiziologice, chiar și decât cele sexuale. Costurile sunt însă ridicate, ducând la o personalitate aflată în conflict cu mediul său. Adesea nevroticii încearcă să utilizeze o combinație a acestor mecanisme, ceea ce nu face decât să ducă la apariția unor noi conflicte, mai adânci.

La un moment dat, unul dintre mecanismele amintite poate deveni atât de puternic încât capătă caracteristicile unei nevoi Horney identificând zece astfel de nevoi pe care le denumeste nevrotice pentru că le consideră soluții iraționale ale problemelor persoanei:

Tabelul nr. 2. Nevoile nevrotice (Karen Horney, 1996)

Nevoia exagerată de afecțiune și aprobare	Nevoia exagerată de prestigiu
Nevoia de a avea un partener de viață dominant	Nevoia de a fi admirat
Nevoia de a simplifica viața	Nevoia exagerată de realizare personală
Nevoia exagerată de puterea	Autosuficiența sau independența
Nevoia de a-i exploata pe alții	Nevoia exagerată de perfecțiune

Nici una dintre aceste nevoi nu este nevrotică dacă se manifestă pasager, ceea ce le face nevrotice sunt intensitatea și urmărirea compulsivă a satisfacerii lor ca mijloace unice de a face față anxietății. În lucrările ulterioare Horney a subliniat că de fapt ele

pot fi condensate în trei grupe, în funcție de orientarea lor: mișcarea *către* ceilalți, mișcarea *împotriva* celorlalți sau *distanțarea* de ceilalți. De exemplu, nevoile de aprobare și de un partener dominant implică mișcarea înspre ceilalți. Aceste orientări au fost numite de Horney *tendințe nevrotice* (O'Connell, 1980).

Fiecare tendință nevrotică duce la un anumit tip de comportament: tipul compliant (care este îndreptat spre ceilalți), tipul agresiv (îndreptat împotriva celorlalți) și tipul detașat (distanțat de ceilalți).

Tipul compliant este caracterizat de o nevoie intensă și continuă de afecțiune și aprobare; manifestă această tendință față de toată lumea, dar are în general nevoie de o singură persoană care să îi conducă viața și să îi ofere protecție. Își manipulează partenerii pentru a-și atinge scopurile și este perceput adesea ca generos și altruist. Va face orice este nevoie pentru a câștiga apreciere și aprobare, în atitudinea față de sine domină sentimentul de neajutorare, pe care îl recunoaște de altfel și în fața celorlalți, pentru că asta poate constitui o sursă de afecțiune. Ca efect, îi va privi pe ceilalți ca fiind mereu superiori, indiferent de situație. Reamintim că sursa acestui comportament este reprimarea ostilității. Persoanele compliante au de fapt puternice sentimente de sfidare, simt nevoia de a fi în control, de a exploata și le lipsește interesul pentru ceilalți – toate acestea sunt însă reprimare.

Tipul agresiv consideră că toată lumea din jur este ostilă și doar cei mai puternici pot să supraviețuiască. Lumea este o junglă în care puterea și ferocitatea sunt valorile prețuite, nu își manifestă teama de a fi respins și se manifestă într-o manieră dominantă, aparent fără a avea nici o preocupare pentru ceilalți. Pentru că se străduiește din răspuțeri să fie competitiv, are de multe ori succes în muncă, deși nu va fi motivat intrinsec de munca în sine, munca fiind doar un instrument (O'Connell, 1980).

Tipul detașat menține o distanță emoțională față de ceilalți, consideră că nu trebuie să iubească, să urască și nici măcar să coopereze cu nimeni. Încearcă să fie autosuficient și să se bazeze doar pe propriile resurse. Manifestă o nevoie aproape disperată de intimitate, încercând să petreacă un timp cât mai îndelungat singuri,

și devine sensibil la orice încercă să îl influențeze. Evită orarele și angajamentele pe termen lung (mariajul sau ratele) și pune accent pe puterea logicii, a raționamentului, a inteligenței.

Nu există un tip pur de personalitate nevrotică, putem să vorbim doar de o dominantă, care va determina comportamentul și care va ține anxietatea bazală deoparte; manifestarea în paralel a uneia dintre celelalte două cauzează conflicte intraindividuale severe, considerate centrul nevrozei. Deși conflictele pot să apară și la persoanele normale, ceea ce le diferențiază pe cele nevrotice este intensitatea crescută a conflictelor. Mai mult, la persoanele normale toate cele trei tipuri se pot manifesta, în funcție de situație, nevroticul se străduiește să reprime două tipuri și să-l mențină dominant pe al treilea; personalitatea normală este flexibilă în comportament și atitudini; nevroticul este rigid, abordând toate situațiile în același fel, indiferent de condiții.

Horney susținea că fiecare dintre noi își construiește o imagine de sine, o imagine idealizată care poate sau nu să fie bazată pe realitate. Funcționarea necorespunzătoare a personalității duce la alienarea de sinele real și adoptarea unui *sine idealizat*, neconform cu realitatea. În încercarea de a recâștiga securitatea, nevroticul încearcă să adopte tipare valorizate cultural, de care se agață indiferent de situație. La persoanele normale, imaginea de sine este bazată pe o evaluare realistă a abilităților, potențialului, slăbiciunilor și a relațiilor cu ceilalți. Această imagine oferă sentimentul unității, fiind cadrul de referință al modului în care ne percepem pe noi și pe ceilalți. Pentru a ne autorealiza, imaginea noastră de sine trebuie să reflecte cât mai adecvat sinele nostru real (O'Connell, 1980).

Imaginea de sine realistă este flexibilă și dinamică, adaptabilă, transformându-se pe măsură ce se schimbă și individul, reflectând noile abilități și scopuri ale acestuia. Imaginea de sine a nevroticului este statică și inflexibilă, devenind un dictator care cere o aderență rigidă la prescripțiile lui. Viața nevroticului este guvernată de tirania lui *ar trebui*; în loc să facă față unor nevoi reale, nevroticul creează unele false (Engler, 1999). Imaginea de sine a nevroticului îl depărtează din ce în ce mai mult de adevărul sine; cea mai mică lipsă sau deficiență a acesteia poate să ducă la prăbușirea întregului

edificiu care a fost construit pe baza ei. Horney afirma că imaginea de sine nevrotică este o casă de comori plină cu dinamită.

3.2.3.1.3. Psihologia feminină

Interesul lui Horney pentru psihologia feminină a fost stimulat de observațiile clinice pe care le-a realizat și care au părut să fie în contrast cu teoria lui Freud privind libidoul. După Freud, activitățile și atitudinile sexuale sunt instinctuale, neafectate de cultură sau societate. Invidia de penis duce la dezvoltarea feminină, femeile fiind victimele propriei anatomii, niște masculi castrați. Horney a scos în evidență faptul că atât femeile cât și bărbații apelează la fantezii pentru a trece peste conflictele oedipale, accentuând că sexul masculin manifestă invidie față de femei, datorită capacității acestora de a aduce pe lume copii. Horney a numit acest fenomen invidie de uter și a sugerat că invidia de penis și invidia de uter sunt complementare, reflectând atracția reciprocă și totodată invidia pe care sexele o au unul față de celălalt. Dacă femeile invidiază ceva, aceasta este poziția superioară a bărbaților în societate (O'Connell, 1980).

Horney susține că femeia are un rol sexual mai mare (ea fiind cea care poartă și naște copiii), de aici provenind invidia bărbaților, a căror superioritate este amenințată. Invidia de uter ia adesea forme subtile, cum ar fi minimizarea realizărilor femeilor, considerarea lor ca fiind inferioare etc. Prin aceasta bărbații și-ar menține intactă iluzia așa zisei superiorități naturale. Cu toate că ambele sexe sunt creative și productive, femeile pot să realizeze aceste lucruri pe plan intern, dând naștere copiilor, în timp ce bărbații trebuie să caute realizări în lumea externă, Horney sugerează că realizările remarcabile ale bărbaților în diferite domenii sunt de fapt compensări ale incapacității lor de a purta copii și de a naște.

Factorii culturali și rolurile de sex aprobate social încurajează femeile să fie dependente de bărbați, pentru că astfel obțin dragoste, prestigiu, protecție și bunăstare financiară. Toate acestea duc la o dorință mai mare de a-i mulțumi pe bărbați. Viața femeii capătă astfel sens doar prin intermediul celorlalți (soț, copii, familie) (O'Connell, 1980).

Pe de altă parte, Horney a luat în calcul și așa numita „fugă de condiția de femeie” sau „fugă de feminitate”, observată în anii 1920, când foarte multe femei inhibate de feminitatea lor deveneau frigide, nu aveau încredere în bărbați și le respingeau avansurile. Acestea au fost interpretate de Horney ca dorință a lor de a deveni bărbați. O asemenea fugă de feminitate nu este un efect al instinctelor, ci al factorilor culturali, pentru că nonresponsivitatea sexuală nu este caracteristică femeilor.

3.2.3.1.4. Evaluarea teoriei lui Horney

Criticile aduse sunt similare cu cele aduse la adresa lui Freud, Jung sau Adler: utilizarea studiului de caz ca metodă de lucru. Datele și interpretările pe care le-a oferit au aceleași lipsuri. Cu toate acestea, Horney a încercat să fie riguroasă și științifică în observațiile pe care le-a realizat. Pe baza lor, a formulat ipoteze pe care le-a testat în ședințele de terapie. Din păcate, foarte puține cercetări au încercat verificarea conceptelor propuse de Horney.

Contribuția ei la dezvoltarea psihologiei, deși este impresionantă, nu este la fel de bine cunoscută precum aceea a lui Freud, Jung sau Adler. Nu a format o școală de gândire și nici nu a adunat discipoli care să dezvolte apoi teoria. Acesta este de altfel și motivul pentru care au fost realizate atât de puține cercetări care să îi confirme teoria. Spre deosebire de Jung și Adler, nu a pus bazele unor reviste dedicate examinării ideilor propuse.

Pe de altă parte, cărțile scrise de ea au o adresabilitate largă, teoria sa are înțeles pentru o largă categorie de persoane. Pe vremea când ținea o serie de prelegeri în Statele Unite, era considerată un simbol în viață al femeii emancipate (O'Connell, 1980). Avântul mișcării feministe a dus la înnoirea interesului pentru cărțile sale, cu toate că mulți sunt de acord că ideile sale sunt potrivite mai ales culturii americane și mai ales clasei de mijloc a societății. Criticile au venit mai ales din partea susținătorilor lui Freud, care au dezaprobat deviația lui Horney de la psihanaliza ortodoxă. Ei susțin că teoria lui Horney nu este nici pe departe la fel de bine dezvoltată și conturată precum aceea a lui Freud, mai mult, cu toate că Horney accentuează

rolul factorilor sociali, ea nu a utilizat niciodată date oferite de sociologie sau antropologie.

Faptul că teoria lui Horney este recunoscută este dovedit de înființarea în 1955 a Clinicii Karen Horney, în New York, care a devenit un centru de pregătire pentru psihanaliști, cu toate că din punct de vedere teoretic nu aderă strict la sistemul ei, clinica operează sub imperiul optimismului promovat de munca sa (Schultz, 1986).

3.2.3.2. Erich Fromm (1900-1980)

Alături de Adler și Horney, Fromm este considerat un teoretician al psihologiei sociale. Modul în care cei trei se integrează psihologiei sociale este însă diferit de alți autori, pentru că Adler, Horney și Fromm pornesc de pe pozițiile psihanalizei. La fel ca și Adler și Horney, Fromm contrazice ideile lui Freud conform cărora viața este condusă de forțe biologice, de natură instinctuală, el neagă de asemenea rolul sexului ca forță determinantă a comportamentului nevrotic. Fromm consideră că personalitatea este influențată de factori sociali și culturali, care acționează încă de la începuturile umanității, dar omul este capabil să își creeze propria natură și de aceea trebuie examinată istoria umanității pentru a înțelege personalitatea. Istoricul dezvoltării umane este cel care determină apariția sentimentelor de singurătate și izolare. Nevoile noastre de bază sunt așadar cele de a scăpa de aceste sentimente și de a găsi un sens vieții. În mod paradoxal, libertatea pe care oamenii au câștigat-o de-a lungul timpului a dus de fapt la accentuarea sentimentelor de singurătate și izolare, libertatea excesivă devine un factor nociv, de care trebuie să încercăm să ne eliberăm.

3.2.3.2.1. Date biografice

Erich Fromm s-a născut în 1900, la Frankfurt, în Germania. Tatăl său era un om de afaceri foarte irascibil, mama sa era frecvent depresivă. Ca și în cazul celorlalți teoreticieni pe care i-am trecut până acum în revistă, copilăria lui nu a fost foarte fericită. În copilărie, a studiat intens Vechiul Testament, bunicul lui fiind Rabbi.

La maturitate însă a tăiat toate legăturile cu religia organizată și s-a definit ca un „mistic ateu”.

Două evenimente ale adolescenței timpurii i-au marcat parcursul vieții, primul dintre acestea o implică pe una dintre prietenele de familie, o tânără în vârstă de 25 de ani, foarte atractivă, aceasta era logodită, dar în scurtă vreme a rupt logodna și a început să petreacă foarte mult timp în compania tatălui ei văduv, un om considerat de Fromm bătrân, neinteresat și urât. După o perioadă tatăl ei a decedat, iar ea s-a sinucis, cerând prin testament să fie înmormântată alături de tată. Evenimentul l-a șocat pe Fromm, și mai târziu a început să găsească răspunsuri – ce-i drept, parțiale – în teoria lui Freud.

Alt eveniment marcant a fost primul război mondial, Fromm a fost martorul comportamentelor extremiste la care naționalismul poate să ducă, din nou încercând să înțeleagă iraționalul – de data aceasta iraționalitatea maselor – și a găsit răspunsuri în scrierile lui Karl Marx. A început să creadă că personalitatea este profund afectată de factorii sociali, economici, politici și istorici, și că o societate nefuncțională creează oameni nefuncționali.

În 1922 a început pregătirea psihanalitică, la Institutul de Psihanaliză din Berlin, unde a întâlnit-o pe Horney. A întâlnit opoziția unor psihanalisti care susțineau că pregătirea medicală este indispensabilă pentru practicarea terapiei psihanalitice - Fromm nu avea o asemenea pregătire. Freud a susținut însă în repetate rânduri că este nevoie de o deschidere către așa zișii *laici* (psihanalisti fără pregătire medicală), iar Fromm a devenit în cele din urmă primul psihanalist laic. Lărgimea vederilor lui Fromm l-a determinat însă începând cu anii 1930 să scrie articole critice la adresa lui Freud, care refuza să admită impactul factorilor socioeconomiici asupra personalității (Bos și colab., 2005). Din cauza amenințării naziste, a fost nevoit să emigreze în Statele Unite în 1934 și s-a stabilit la New York, aici s-a reîntâlnit cu Horney, cu care a fost implicat într-o relație intimă. Spre sfârșitul carierei, s-a mutat în Mexico City pentru a preda, în Mexic a realizat cercetări multidisciplinare privind relația dintre clasele sociale și tipurile de personalitate.

În 1976 s-a mutat în Elveția, unde a decedat patru ani mai târziu, din cauza unui infarct.

3.2.3.2.2. Dezvoltarea personalității

Teoria lui Fromm este un amestec unic între ideile lui Freud și cele ale lui Marx, Freud accentuând rolul inconștientului și al instinctelor, afirmând că personalitatea este determinată biologic, pe de altă parte, Marx susținând că oamenii sunt influențați de societate și în special de sistemele economice ale acesteia. Fromm a adăugat ideea *libertății*, considerată caracteristica esențială a naturii umane. În istoria omenirii, sublinia Fromm, oamenii au dobândit din ce în ce mai multă libertate, dar în același timp au început să se simtă mai singuri, mai puțin protejați. Libertatea pare a fi în antiteză cu nevoile umane de *securitate*. Pentru a înțelege mai bine această antiteză, vom examina pe scurt istoria civilizației occidentale, din perspectiva lui Fromm.

Fromm face distincție între natura animală și natura umană, afirmând că oamenii sunt liberi de mecanismele biologice instinctive care ghidează fiecare mișcare a animalelor. Cu cât animalul este mai jos pe scara filogenetică, cu atât comportamentele sale sunt determinate biologic mai ferm. Ființele umane au cel mai flexibil comportament, fiind cel mai puțin legate de mecanismele instinctive (Schultz, 1986). Însă ființele umane au și alte caracteristici: ele sunt conștiente de sine și de mediu; prin învățare dobândesc cunoștințe despre trecut și încep să stăpânească natura, fiind în continuare o parte a ei.

Faptul că oamenii își dau seama că sunt diferiți de celelalte animale este un fel de libertate; din altă perspectivă însă, această separare aduce cu sine alienarea, izolarea de restul naturii. Ființele umane nu se pot elibera de cunoaștere, dar încearcă să se elibereze de izolare. Fromm afirma că primii oameni încercau să scape de alienare identificându-se complet cu triburile sau clanurile, prin împărtășirea miturilor și a ritualurilor, ceea ce ducea la acceptare.

Acest tip de securitate relativă nu putea însă să dureze, și oamenii care au urmat comunei primitive s-au revoltat împotriva grupului, după Fromm, fiecare perioadă majoră a istoriei este caracterizată de un apogeu al individualității, când individul a încercat să câștige mai multă independență și libertate de creștere.

Ultima etapă de stabilitate este identificată de Fromm ca fiind Evul Mediu, perioadă caracterizată de lipsa libertății individuale, sistemul feudal indicând clar locul fiecăruia în societate. Structurile sociale rigide delimitau clar ocupația fiecăruia, obiceiurile sau îmbrăcămintea (Schultz, 1986). Perioada Renașterii și cea a Reformei au distrus acea stabilitate și oamenii au dobândit o libertate mai mare, dar au slăbit legăturile care le ofereau securitate și sentimente de apartenență. Ca și rezultat, au început să fie măcinați de îndoieli privind sensul vieții.

Fromm numea libertatea câștigată de civilizația occidentală ca *libertate de...* și nu *libertate să....* Oamenii au devenit liberi de sclavie, dar nu liberi să își dezvolte potențialul și să se bucure de libertatea câștigată. Pentru a găsi înțelesul vieții, ființele umane pot să aleagă două căi. Prima cale, a *libertății pozitive*, presupune încercarea de reunire cu ceilalți, fără a renunța la propria integritate (modalitățile practice de realizare ar fi dragostea și munca). O astfel de societate ar fi una umanistă, în care nimeni nu s-ar simți singur. Cealaltă cale este *renunțarea la libertate* prin cedarea completă a integrității personale, această soluție nu duce la autoîmplinire, dar va reduce anxietatea singurătății, explicând de ce atât de mulți oameni sunt dispuși să accepte regimuri totalitare de tipul celui nazist de exemplu (Schultz, 1986).

Pe lângă aceste moduri generale de a fugi de libertate, Fromm descrie trei mecanisme specifice, considerate asemănătoare tipurilor nevrotice propuse de Horney:

- a) *autoritarismul* – se manifestă prin tendințe *masochiste* (persoanele se cred inferioare, manifestă o dependență puternică de alții, se supun total cerințelor acestora și dobândesc astfel sentimentul securității) sau *sadice* (persoanele încearcă să îi facă pe ceilalți dependenți, îi exploatează sau doresc să îi vadă suferind, fizic sau psihic);
- b) *distructivismul* – are ca scop eliminarea, dacă dorința unei persoane de a distruge este blocată de circumstanțe, atunci această dorință poate fi orientată spre interior, cea mai evidentă formă de autodistrugere fiind sinuciderea, aici putem să includem și dependența de droguri sau alcoolismul;

- c) *conformismul automat* – persoana care folosește acest mecanism este un cameleon social, de vreme ce se aseamănă cu multe alte persoane, nu se mai simte singură, dar nici nu mai este ea însăși. Individul se transformă într-o componentă a unei mașinării, bine îmbrăcat și bine hrănit, dar nu mai este un om liber ci un automat. Treptat, capacitatea sa de gândire critică se va șterge și nu va mai fi capabil să înțeleagă imaginea de ansamblu a societății (Brookfield, 2002).

De vreme ce adevărata natură a umanității este libertatea, oricare dintre modalitățile de a scăpa de ea, descrise mai sus, ne alienează de sinele nostru.

Privitor la *dezvoltarea personalității* Fromm susține că dezvoltarea individului în copilărie urmează modelul dezvoltării umanității, istoria speciei se repetă în dezvoltarea fiecărui individ. Pe măsură ce individul crește, câștigă din ce în ce mai multă independență și libertate, devine mai puțin dependent de mamă și ca urmare cresc sentimentele de nesiguranță. Va încerca să recâștige legăturile pierdute, mecanismele la care apelează fiind determinate de natura relației părinte-copil și fac trimitere la (Boeree, e-text, <http://www.ship.edu/~cgboeree/perscontents.html>):

- a) *înrudirea simbiotică* datorită căreia persoana nu va ajunge independentă, ci va încerca să scape de singurătate devenind o parte a altcuiva, integrându-se sau fiind integrată. Integrarea copilului duce la apariția comportamentelor masochiste, copilul fiind total dependent de părinți. Sadismul apare când copilul integrează părinții, aceștia transferându-i întreaga autoritate, indiferent de situație, copilul are nevoie de părinți pentru a fi în siguranță;
- b) *interacțiunea de tip retragere-distrugere* este caracterizată de separarea de ceilalți, părinții care manifestă comportamente distructive față de copii vor duce la retragerea acestuia, iar cei care se retrag vor duce la apariția comportamentelor distructive;
- c) *dragostea* este a treia formă de interacțiune și este cea dezirabilă în relația părinte-copil. În relațiile în care predomină dragostea, părinții îi oferă copilului cele mai mari

oportunități de dezvoltare a sinelui, menținând echilibrul între securitate și responsabilități.

Fromm este de acord cu Freud că primii cinci ani de viață sunt cruciali, dar nu consideră că personalitatea este conturată ferm la această vârstă, deoarece evenimentele ulterioare pot să aibă o influență foarte ridicată. Familia este văzută ca un agent al societății, prin interacțiunea cu aceasta copilul învățând să se adapteze societății în moduri unice.

3.2.3.2.3. Nevoile psihologice

La fel ca și animalele, ființele umane au o serie de nevoi fiziologice a căror satisfacere asigură supraviețuirea. Spre deosebire de animale, oamenii nu își satisfac aceste nevoi în mod instinctiv ci în moduri unice, învățate social. O altă deosebire este că ființele umane sunt motivate de un al doilea set de nevoi, de natură psihologică, care variază de la o persoană la alta. Nevoia de securitate este considerată universală, iar conflictul dintre libertate și securitate ar da naștere unui număr de șase nevoi (Schultz, 1986):

- a) *nevoia de relaționare* apare din cauza rușinii legăturilor primare cu natura, individul devenind din ce în ce mai conștient de lipsa lui de putere trebuie să încerce să se relaționeze cu semenii săi. Modul ideal prin care poate realiza acest lucru este dragostea productivă, care implică responsabilitate, respect, grijă pentru dezvoltarea și fericirea celorlalți. Dragostea poate fi îndreptată spre persoane de același sex (dragoste frățească), spre fuziunea cu persoane de sex opus (dragoste erotică) sau spre copii (dragoste maternă). Nesatisfacerea nevoii de relaționare duce la o stare de iraționalitate numită de Fromm narcisism. Aceste persoane sunt incapabile să perceapă lumea obiectiv, singura realitate fiind lumea subiectivă a gândurilor și nevoilor proprii; ca urmare, nu se pot relaționa cu ceilalți sau cu lumea externă (Wilde, 2004);
- b) *transcendența* se referă la nevoia de ridicare deasupra condiției de animal pasiv, oamenii sunt creativi și productivi, iar actul creației înseamnă depășirea condiției animale și

dobândirea libertății. Dacă nevoia de creativitate este blocată, oamenii vor deveni distructivi, aceasta fiind singura alternativă care satisface nevoia de transcendență;

- c) *nevoia de înrădăcinare* apare din cauza pierderii legăturilor inițiale cu natura, oamenii vor încerca să găsească noi rădăcini în relațiile cu ceilalți, fraternitatea fiind cea mai bună modalitate de satisfacere a acestei nevoi, cea mai dăunătoare este menținerea legăturilor incestuoase cu mama, agățarea de securitatea oferită în copilărie de mamă. Asemenea legături incestuoase pot să se generalizeze la nivel de comunitate sau națiune, naționalismul fiind considerat o formă de incest, restricționând dragostea și legăturile de solidaritate cu omenirea;
- d) *nevoia de identitate* apare din cauza faptului că indivizii sunt unici, dobândirea sentimentului de identitate putându-se realiza în mai multe feluri, de exemplu prin dezvoltarea maximă a abilităților. Conformismul este o cale negativă de dobândire a identității, pentru că astfel persoana se va defini prin caracteristicile grupului la care aderă și nu prin calitățile proprii;
- e) *nevoia unui cadru de orientare* este derivată din puterea imaginativă și de raționament specific umană, care necesită un cadru de referință pentru interpretarea fenomenelor cu care intrăm în contact. Pe lângă cadrul de orientare, oamenii au nevoie și de un scop general, care oferă sens vieții (acesta poate fi de exemplu Dumnezeu) și care va ghida comportamentele viitoare.
- f) *nevoia de stimulare* se referă la nevoia de a avea un mediu extern stimulator, în care să trăim activ, creierul având nevoie de o asemenea stimulare externă pentru a menține individul implicat în mediu.

Modul în care aceste nevoi se manifestă și sunt satisfăcute depinde de condițiile sociale, de oportunitățile oferite de societate. Compromisurile pe care le realizează fiecare individ, încercând să își satisfacă aceste nevoi, duc la dezvoltarea tipului de personalitate – numite de Fromm tipuri sociale.

3.2.3.2.4. Tipuri de personalitate

Tipul social se dezvoltă sub influența experiențelor de viață timpurii și a tipului de societate în care trăiește individul, reflectând modul în care persoana își adaptează nevoile la realitatea socio-economică. Fromm descrie separat tipurile sociale (sau tipurile de orientări), dar atrage atenția că personalitatea este un amestec al acestora, deși unul dintre ele poate să joace rolul dominant, și face distincție între orientările neproductive (receptoare, exploatare, strângătoare și de marketing) și cele productive (Wilde, 2004):

- a) indivizii cu *orientare receptoare* se așteaptă să primească ceea ce doresc (dragoste, cunoaștere, plăcere) din surse externe: alte persoane. Ei au nevoie să fie iubiți și nu să iubească; sunt foarte dependenți de cei din jur și se simt paralizați când sunt lăsați singuri. Ca și tipul oral incorporativ al lui Freud, găsesc ușurare în mâncare și băutură, tipul se aseamănă și cu cel compliant descris de Horney. Societatea care dezvoltă această trăsătură receptoare promovează exploatarea unui grup de către altul;
- b) persoanele cu *orientare exploatare* sunt direcționate spre ceilalți pentru că doresc ceva de la ei, dar în loc să primească iau, prin forță sau viclenie. Dacă li se oferă ceva, acest ceva este văzut ca fiind fără valoare și doresc doar lucruri valorizate de alții: soții sau soți, idei sau posesiuni materiale. Ceea ce poate fi obținut cu forța sau furat are o valoare mult mai mare pentru aceste persoane decât ceea ce li se oferă gratis. Tipul exploatare este asemănător tipului oral agresiv al lui Freud sau Horney, putând fi identificat în liderii fasciști, hoții celebri sau oamenii dominatori în general;
- c) persoanele caracterizate de *orientarea strângătoare* încearcă să își construiască securitatea pe baza adunării de posesiuni, nu numai materiale, dar și emoționale sau intelectuale. Își construiesc ziduri de protecție în jurul a ceea ce au adunat. Putem face o paralelă cu tipul anal retensiv al lui Freud sau cu tipul detașat descris de Horney. Fromm afirmă că această orientare a fost întâlnită mai ales în secolul al XVIII-lea și al XIX-lea, în societățile cu clase mijlocii stabile financiar;

- d) *orientarea de marketing* este caracteristică societăților capitaliste, mai ales Statelor Unite. Într-o societate dominată de orientarea de marketing, succesul sau eșecul persoanelor depinde de cât de bine reușesc oamenii să își vândă calitățile și abilitățile. Ceea ce se pune în joc nu sunt însă calitățile interne, importante, ci acelea superficiale, cum ar fi zâmbetul sau râsul la glumele șefului (Schultz, 1986). O asemenea orientare nu produce sentimente de securitate, pentru că persoana nu dezvoltă relații adevărate cu ceilalți, ca rezultat, aceste persoane vor ajunge într-o stare totală de alienare;
- e) *orientarea productivă* este cea ideală, scopul final al dezvoltării umane, presupune capacitatea de a utiliza toate disponibilitățile și de a realiza potențialul maxim uman, având ca și obiect dezvoltarea personală, individul dobândind astfel fericirea (Wilde, 2004). Nici o societate nu este capabilă să dezvolte total această caracteristică, și nici indivizii. Ceea ce se poate obține este un amestec al trăsăturilor neproductive (primele patru prezentate) și productive, amestec în care cele productive pot să le transforme pe cele neproductive. De exemplu, sub influența lor, agresivitatea tipului exploatator poate deveni inițiativă.
- f) *orientările necrofîlă și biofîlă* au fost introduse mai târziu. *Tipul necrofîl* este atras de moarte (cadavre, descompunere, mizerie), este foarte însuflețit atunci când vorbește despre moarte sau boală, are o pasiune pentru mașini și tehnologie și se poate înconjura de aparate foarte sofisticate, nu pentru bucuria pe care i-ar produce-o ascultatul muzicii, ci pentru dragostea de mașinărie în sine. O asemenea persoană își mută interesul de la tot ceea ce este viu, transformând ființele, chiar și pe ea însăși, în obiecte. *Tipul biofîl* este îndrăgostit de viață, atitudinea lui este congruentă cu orientarea productivă, pentru că este preocupat de dezvoltarea personală și a celorlalți (Schultz, 1986).

3.2.3.2.5. Evaluarea teoriei lui Fromm

Deși nu avem confirmări ale modului în care Fromm a cules datele, știm că aceste date au fost de natură psihanalitică, prin urmare, este posibil ca unele dintre criticile adresate psihanalizei în general să fie valabile și în cazul lui (imposibilitatea verificării și duplicării datelor sau a condițiilor în care au fost obținute). Chiar Fromm recunoștea că rezultatele obținute de el nu pot fi testate experimental.

Puține cercetări au fost realizate pentru a testa teoria lui Fromm, cele mai multe concepte au rămas neverificate. Spre sfârșitul carierei, Fromm a întreprins însă împreună cu colegii săi un studiu interdisciplinar pentru a testa tipurile de personalitate propuse de el. O echipă de psihologi, antropologi, medici și statisticieni a investigat un orașel izolat din Mexic (istoria, structura socială, atitudinile locuitorilor, starea de sănătate a acestora, chiar și visele lor), au trăit alături de băștinași și au fost acceptați în mijlocul lor, au folosit observația, chestionarele, interviul detaliat, testul Rorschach și TAT, și au identificat trei dintre tipurile descrise de Fromm: receptorul (muncitorii săraci), strângătorul (proprietarii de pământ) și exploataatorul (deținătorii unor afaceri) (Millan, 2000). Nu s-au găsit dovezi care să sprijine orientarea de marketing, ceea ce nu este surprinzător deoarece aceasta a fost descrisă de Fromm ca fiind caracteristică societății capitaliste a secolului al XX-lea.

Unul dintre coautorii acestui studiu a realizat ulterior cercetări separate, în mediul de afaceri american, identificând un tip foarte apropiat de cel cu orientare de marketing, numit *tipul de companie*, care încearcă tot timpul să își adapteze personalitatea muncii pe care o prestează; alt tip identificat a fost *tipul autoorientat*, descris ca un produs al societății americane turbulente din anii 1960, caracterizat de nonconformism, cinism, indisciplină și în general nepăsător față de bunăstarea psihologică a celorlalți (Schultz, 1986).

Modul în care Fromm a abordat personalitatea este unul multidisciplinar (psihologie, sociologie, antropologie, istorie), prin urmare, cei care doresc să îi critice opera trebuie să aibă cunoștințe bine întemeiate în aceste domenii. Acesta este motivul pentru care criticile s-au îndreptat în general doar asupra unor părți ale teoriei sale.

A fost criticat pentru că nu a luat în calcul noile scrieri din psihanaliză, el s-a axat mai ales asupra lui Freud, scrierile umaniștilor – care au ajuns la concluzii similare cu ale lui – nu sunt luate în calcul. Alte critici afirmă că termenii propuși de Fromm sunt imprecizi, vagi, chiar contradictorii. Experții istorici afirmă că imaginea construită în jurul Evului Mediu este una idealizată, omițând persecuțiile religioase, vânătoarea de vrăjitoare, războaiele sau bolile. Evul Mediu ar fi de fapt o perioadă de insecuritate și instabilitate.

Ceea ce a făcut Fromm a fost să provoace gândirea științifică să treacă de limitele unei discipline, descriind avantajele creării unei societăți mai umane. A fost convins că scopul psihanalizei este căutarea adevărilor reprimite, dar nu crede că aceste adevăruri sunt de natură sexuală, precum credea Freud, ci sunt legate de dorința de autonomie, de libertate și dragoste de viață (Tuebingen, 2002). Astfel, contribuția sa trece dincolo de limitele psihanalizei sau psihologiei, incluzând un câmp larg de probleme sociale.

3.2.4. Psihologia Ego-ului

Cu toate că Freud a zguduit imaginea științifică asupra naturii umane, teoria sa este un produs al gândirii secolului al XIX-lea. Conceptele sale au făcut trecerea spre psihologia secolului al XX-lea, dar acestea trebuie revizuite pentru a face față cerințelor actuale. Mișcarea psihanalitică a zilelor noastre trece dincolo de ideile lui Freud, dar a rămas tributară doctrinei clasice, iar reprezentanții orientării dinamice pun în continuare accent pe determinarea biologică a existenței umane și pe rolul sexualității.

În timp ce Jung, Adler, Horney sau Fromm au criticat multe dintre conceptele freudiene și au creat altele, considerate fundamentale în psihanaliză, alții au rafinat ideile lui Freud, trecând dincolo de conceptele sale inițiale. Anna Freud, Heinz Hartmann și Erik Erikson au mutat accentul de pe studierea id-ului pe studierea ego-ului.

3.2.4.1. Erik Erikson (1902-1994) – date biografice

S-a născut în apropierea orașului Frankfurt, ca urmare a unei relații extraconjugale, ulterior mama lui recăsătorindu-se cu un pediatru, care l-a înfiat pe Erikson, părinții ascunzându-i acest lucru timp de câțiva ani. Astfel, Erik Erikson, care a introdus termenul de *criză de identitate* a suferit el însuși o astfel de criză, nefiind sigur nici măcar de identitatea sa biologică. Problema lui de căutare a identității psihologice a fost accentuată de faptul că a crescut într-un mediu evreiesc, având însă trăsături daneze, ceea ce a dus la respingerea atât din partea colegilor evrei cât și a celor germani. Criza lui de identitate se pare că a luat sfârșit la 37 de ani, în Statele Unite, când a preluat numele tatălui adoptiv și a trecut la creștinism (Engler, 1999).

În 1927 a fost invitat să predea în Viena, la o școală pentru copiii pacienților și prietenilor lui Sigmund Freud. Erikson începe pregătirea în psihanaliză, iar analiza lui este efectuată de Anna Freud. S-a orientat spre psihanaliza copiilor, iar în următorii câțiva ani, Erik Erikson a devenit o figură importantă în psihanaliză, aducând contribuții majore în ceea ce privește înțelegerea dezvoltării copilului. În 1933 s-a mutat în Statele Unite din cauza amenințării naziste și a avut ocazia de a studia metodele de creștere a copiilor dintr-un grup de indieni Sioux, în Dakota de Sud (Schultz, 1986). Aici a observat modul în care evenimentele copilăriei sunt determinate de societate, o temă care a revenit des în scrierile sale.

Teoria lui Erikson s-a abătut destul de mult de la calea impusă de psihanaliza clasică, există însă și similarități, scrierile inițiale ale lui Erikson arătând că el gândea și practica după modelul freudian, Freud devenind, după cum afirma Erikson, „tatăl mitic”. Acceptând structura aparatului psihic și modelul terapeutic propuse de Freud, Erikson este inseparabil de tradiția psihanalitică, ulterior însă a început să considere gândirea lui Freud ca fiind negativă, reducționistă, mecanicistă. Normalitatea trebuia să fie punctul de plecare în analiza personalității (Hoare, 2005).

3.2.4.2. Stadiile dezvoltării psihosociale

Pe baza stadiilor psihosexuale descrise de Freud, Erikson a dezvoltat propria teorie a dezvoltării, care ia în calcul dezvoltarea

individului de la naștere până la moarte (Erikson este un reprezentant al abordării *life span* – *life*=viață, *span*=durată). Identitatea umană se formează de-a lungul a opt stadii psihosociale, dintre care primele patru seamănă foarte mult cu stadiile oral, anal, falic și de latență ale lui Freud. Stadiile descrise de Erikson sunt guvernate de principii epigenetice de maturare, aceasta însemnând că sunt determinate genetic, fiecare etapă dezvoltându-se pe baza celei anterioare, conform unui tipar. Fiecare vârstă implică o criză – un punct de cotitură sau o perioadă de decizii. Prin rezolvarea pozitivă a conflictelor specifice fiecărui stadiu, persoana acumulează *putere psihosocială* (*puteri* sau *virtuți* ale ego-ului), care contribuie la formarea identității (Massey, 1986).

Stadiile descrise de Erikson sunt următoarele:

- *Încredere vs. neîncredere* (*naștere – 1 an*) – *stadiul oral-senzorial* apare într-o perioadă în care neajutorarea individului este maximă, copilul fiind complet dependent de ceilalți în ceea ce privește supraviețuirea. Dacă mama, responsabilă de îndeplinirea nevoilor fizice și de afecțiune, va oferi dragoste și securitate, se va dezvolta încrederea copilului atât în mediu cât și în propria persoană. Mediul va fi văzut ca fiind consistent și continuu, iar așteptările copilului privind mediul vor oferi baza pentru dezvoltarea identității ego-ului. Relațiile ulterioare vor fi caracterizate de securitate și mulțumire în prezența celorlalți. Pe de altă parte, dacă mama este indiferentă sau inconsistentă în comportament, copilul va dezvolta sentimentul de neîncredere în sine și în mediu. Relațiile ulterioare vor fi caracterizate de suspiciune, teamă, anxietate.

Puterea ego-ului care se dezvoltă în această perioadă, pe baza unui echilibru între încredere și neîncredere, este *speranța* – credința că dorințele noastre vor fi îndeplinite în ciuda unor eșecuri sau dezamăgiri trecătoare (Capps, 2004).

- *Autonomie vs. rușine și îndoială* (*1 an – 3 ani*) – *stadiul anal-muscular* caracterizat de sentimentul de control asupra corpului și funcțiilor acestuia și se opune tendinței spre rușine și îndoială. Copilul începe să exploreze independent mediul și să interacționeze cu acesta, fiind pentru prima dată capabil să facă singur ceva: să umble, să împingă, să tragă, să comunice mai eficient. Negativismul vârstei – cuvântul favorit fiind „nu” – este un indiciu al luptei pentru

autonomie; un alt indiciu important este obișnuirea cu toaleta – proces în care se confruntă voința părinților cu a copilului.

Voința este virtutea ego-ului corespunzătoare acestei perioade.

- *Inițiativă vs. rușine (3 ani – 5 ani) – stadiul genital-locomotor*, acum abilitățile motorii și mentale ale copilului îi permit să facă mai multe lucruri și el se angajează într-o mulțime de activități noi – indiciu al inițiativei. Inițiativa poate să apară și în formă imaginară, ca dorință de a poseda părintele de sex opus și rivalitate cu părintele de același sex. Reamintim că primele patru stadii ale lui Erikson corespund stadiilor oral, anal, falic și de latență ale lui Freud.

Întrebarea cheie se leagă de modul în care vor reacționa părinții la inițiativele copilului. Pedepsele repetate, care duc la inhibarea inițiativei, îl vor determina să creadă că acțiunile sale sunt rele și va apărea sentimentul de vină, care va acompania toate activitățile inițiate de el mai târziu în viață (Capps, 2004). Dacă părinții acționează ghidându-i comportamentele, într-o manieră iubitoare, copilul va înțelege treptat ce este permis și ce nu – altfel spus, începe procesul de dezvoltare a superego-ului.

Puterea ego-ului caracteristică acestui stadiu este *scopul*, care permite dezvoltarea simțului realității,

- *Competență vs. inferioritate (6 ani – 11 ani) – stadiul de latență* perioadă când tumultul anilor anteriori a trecut, copilul este liber să se concentreze asupra învățării, orientând spre scopuri acceptate impulsurile care odinioară erau îndreptate spre vise și joacă. Societatea intervine într-o manieră mai formală pentru a dezvolta capacitățile și potențialul copilului. Indiferent de societatea în care trăiește, copilul va lua parte la un proces de instruire sistematică, pentru a dobândi abilități care îi vor fi utile în viață.

Puterea ego-ului asociată acestei etape este *competența* – abilitatea de a folosi inteligența și capacitățile pentru a duce la îndeplinire sarcini valorizate social.

- *Identitate vs. confuzia rolurilor (12 ani – 18 ani) – adolescența* este considerată de Erikson crucială, pentru că trebuie rezolvată problema identității ego-ului, este o perioadă de interpretări și consolidări, în care tot ceea ce știm și simțim în legătură cu ceilalți

se îmbină într-un întreg, persoana trebuie să-și formeze o imagine de sine care să ofere continuitate vieții psihice. Cei care ies din acest stadiu având un puternic simț al identității sunt pregătiți pentru a deveni adulți, cei care nu reușesc, cei care trec prin *crize de identitate*, manifestă ceea ce Erikson numea confuzia rolurilor; ei nu știu cine sunt și încotro se îndreaptă, iar ca rezultat vor abandona cursul firesc al evenimentelor vieții (școală, slujbă, mariaj), căutând o identitate negativă, opusă celei prescrise de societate. Erikson a accentuat impactul grupului social cu care adolescentul caută să se identifice asupra dezvoltării identității ego-ului.

Rezolvarea crizei de identitate duce la apariția fidelității ca intenție de a fi loial și dedicat rolurilor alese, celorlalți sau unei ideologii. În lipsa unei ținte clare spre care să își îndrepte fidelitatea, tânărul va avea un ego slab, suferind de o confuzie a valorilor, sau va căuta un grup deviant căruia să-i fie loial (Markstrom și Kalmanir, 2001).

- *Intimitate vs. izolare (18 ani – 35 ani) – stadiul adultului tânăr*, acum persoana dobândește în fine independența față de părinți și începe să ducă o existență responsabilă ca adult, aceasta însemnând munca, stabilirea unor prietenii apropiate și găsirea unui partener de viață. Intimitatea nu este restricționată deci la relațiile sexuale, desemnând într-un sens mai larg sentimentul de grijă și angajarea în relații de prietenie cu ceilalți, fără teama de pierdere a identității de sine. Opusul intimității, izolarea, apare când tânărul adult se teme să-și riște identitatea prin împărtășirea unei intimități autentice.

Puterea ego-ului caracteristică perioadei este *dragostea*, caracterizată de angajament reciproc de pe poziții de egalitate (Markstrom și Kalmanir, 2001).

- *Creație vs. stagnare (35 ani – 55 ani) – vârsta adultă* relevă două aspecte: creația înseamnă mai mult decât a fi părinte; este capacitatea de a fi productiv și creativ în mai multe domenii ale vieții, mai ales cele care presupun grija pentru generațiile viitoare. Eșecul în a realiza astfel de activități duce la apariția sentimentelor de stagnare, de sărăcire personală. Astfel de persoane regresează spre un stadiu de pseudointimitate, în care se răsfață într-un mod copilăresc, fiind complet absorbite de propriile nevoi.

Puterea ego-ului care corespunde stadiului este *grija pentru ceilalți*.

- *Integritatea ego-ului vs. disperare (de la 55 de ani) – maturitatea*, integritatea ego-ului se referă la posibilitatea de a reflecta asupra vieții cu un sentiment de satisfacție, chiar dacă nu au fost îndeplinite toate visele. Moartea este acceptată ca fiind una dintre fațetele existenței. Disperarea presupune regretul pentru neîndeplinirea posibilităților apărute în viață.

Virtutea corespunzătoare stadiului este *înțelepciunea* – abilitatea de a reflecta asupra vieții, conștientizând că moartea este aproape.

3.2.4.3. Evaluarea teoriei lui Erikson

Cu toate că și Erikson a utilizat studiul de caz (nu mai insistăm asupra limitelor acestei metode), el a fost convins de valoarea abordării sale, afirmând că metoda lui oferă clarificări ale problemelor pacienților și poate duce la o rezolvare a acestora. Principalele cercetări care s-au realizat în direcția testării teoriei lui Erikson se leagă de *diferențele de sex în personalitate, stadiile psihosociale și identitatea ego-ului*.

În ceea ce privește diferențele de sex, Erikson a utilizat jocuri de construcții; subiecții lui, 300 de băieți și fete cu vârsta între 10 și 12 ani, au fost rugați să construiască niște scene, utilizând figurine care reprezentau animale, automobile și oameni, precum și bucăți de lemn. Creațiile băieților erau orientate spre acțiune, conținând oameni și mașini în mișcare, iar construcțiile erau înalte, cele mai multe figurine umane se aflau în afara împrejurimilor. În cazul fetelor, scenele erau mai ales statice, conținând structuri joase, accentul fiind pus pe interior, spre împrejmuire. Erikson a concluzionat că diferențele dintre sexe în ceea ce privește organizarea unor scene de joc par să imite diferențele morfologice, în cazul băieților, un organ extern, intrusiv, erect, iar în cazul fetelor un organ intern, în formă de cavitate. Interpretarea a fost criticată (Erikson a fost acuzat, ca și Freud, că vedea femeile ca fiind victime ale propriei anatomii), dar Erikson a recunoscut totuși că diferențele se pot datora și învățării rolului de sex.

Studiile care au încercat să confirme existența stadiilor psihosociale de dezvoltare s-au axat în general pe prezentarea de imagini unor copii de diferite vârste, care erau apoi rugați să inventeze o povestire pe baza lor. Povestirile au fost evaluate, pornindu-se de la ipoteza că ele ar trebui să reflecte conflicte și teme specifice stadiului de dezvoltare al copiilor. În general, astfel de studii au confirmat ipotezele de start.

Alte cercetări au susținut noțiunea de identitate a ego-ului și cea de criză de identitate în perioada adolescenței. Dovezi mai puțin convingătoare au fost obținute pentru crizele din perioadele mai timpurii de dezvoltare.

Dincolo de contribuția majoră a lui Erikson (mai ales în domeniul psihologiei dezvoltării), criticile nu au fost inexistente. Cele mai multe se leagă de descrierea nesatisfăcătoare și incompletă a ultimului stadiu de dezvoltare (Markstrom și Kalmanir, 2001). De asemenea, ne întrebăm dacă dezvoltarea personalității în această perioadă are un sens atât de pozitiv pe cât susținea Erikson, mai ales că după vârsta de 55 de ani apar durerile fizice cronice sau pierderea unor persoane importante din viață. În general însă Erikson nu s-a arătat interesat să răspundă criticilor, recunoscând că există mai multe modalități de a privi același fenomen.

3.2.4.4. Alți reprezentanți ai Psihologiei Ego-ului

Anna Freud (1895-1982)

A fost moștenitoarea intelectuală a lui Sigmund Freud, cea mai mică dintre copiii lui și singurul membru al familiei care a preluat meseria tatălui. A lucrat îndeaproape cu tatăl ei (a fost de altfel și analizată de el), iar după moartea lui a devenit o autoritate internațională în psihanaliză, propunând noi domenii de aplicare a acesteia: studiul copiilor și explorarea ego-ului. În calitate de apărătoare a drepturilor copilului, a extins influența psihanalizei în pediatrie, educație sau dreptul familiei (Solnit, 1997).

Fiind unul dintre pionierii psihanalizei copilului, a demonstrat că terapia psihanalitică poate fi de foarte mare ajutor în cazul copiilor care riscă să își piardă bunăstarea emoțională sau intelectuală din cauza sărăciei, a războiului, a handicapurilor fizice sau a despărțirii

părinților (Solnit, 1997). A concluzionat că deși condițiile războiului pot să ducă la apariția unor efecte negative, lumea copilului pivotează în jurul mamei.

În ceea ce privește terapia, Anna Freud a sugerat că modelul psihanalizei clasice poate fi aplicat copiilor de peste patru ani, cu toate că analiza copiilor nu se poate realiza la fel ca și cea a unui adult. Tehnicile clasice (asociația liberă, analiza viselor) trebuie modificate, mai mult decât atât, urmașa lui Freud recunoaște necesitatea existenței unei perioade în care analistul să devină o persoană de încredere, indispensabilă în viața copilului.

Sistemul de diagnostic propus de Anna Freud îi permitea să distingă între manifestările mai puțin grave ale tulburărilor copilului și cele care ar amenința să fixeze copilul într-unul dintre stadiile inferioare de dezvoltare. Aceste manifestări mai grave ar fi cele care necesită atenția psihiatrică.

Anna Freud a propus termenul de *linie de dezvoltare* pentru a surprinde interacțiunile dintre id și ego care au ca efect scăderea dependenței de controlul extern și creșterea controlului ego-ului asupra propriei persoane și a mediului. Cele șase etape sau linii de dezvoltare descrise accentuează capacitatea crescândă a ego-ului de a face față condițiilor interne și externe, completând teoria lui Sigmund Freud cu privire la dezvoltarea psihosexuală (Solnit, 1997). Pe măsură ce copilul crește, el va progresa:

- de la dependență emoțională la încredere în sine;
- de la supt la actul rațional al hrănirii;
- de la eliminarea necontrolată a urinei și a fecalelor la controlul vezicii și anusului;
- de la iresponsabilitate la responsabilitate în grija față de propriul corp;
- de la joacă la muncă;
- de la egocentrism la relații interpersonale.

Anna Freud a sistematizat și a dezvoltat ideile lui Freud cu privire la mecanismele de apărare ale ego-ului, făcând distincție între apărarea împotriva instinctelor, împotriva emoțiilor dureroase sau inacceptabile și așa numitul proces defensiv permanent. A aprofundat câteva dintre mecanismele propuse de tatăl ei și a descris câteva proprii. În acest sens, *identificarea cu agresorul* este printre cele mai

cunoscute mecanisme propuse de ea – victima începe să manifeste față de agresor grațitudine și admirație, mecanism identificat la prizonierii de război și ostatici. Are aplicații tragice în ziua de azi, demonstrându-se că acei copii care au suferit abuzuri în copilărie vor deveni în cele mai multe cazuri la rândul lor abuzatori, la maturitate (Spielman, 2002).

Cele mai multe critici legate de Anna Freud (disputa cu Melanie Klein este celebră în istoria psihologiei) se leagă de faptul că psihologia ego-ului trece cu vederea unele aspecte anterioare perioadei genitale (Spielman, 2002); de asemenea, se pune adeseori întrebarea cât de mare ar fi fost contribuția Annei Freud dacă ea nu ar fi avut un tată atât de celebru.

Heinz Hartmann (1894-1970)

Spre deosebire de Anna Freud, care susținea că ego-ul este legat iremediabil de id și reglat de superego, Heinz Hartmann sugerează că ego-ul este o forță autonomă. Funcția ego-ului nu este limitată la evitarea durerii, Hartmann acordând importanță specială funcțiilor integrative ale ego-ului: percepția, atenția, memoria, gândirea rațională și acțiunea. Aceste funcții ar reprezenta prerechizite ale interacțiunilor ego-ului cu id-ul, având capacitatea de a neutraliza energia sexuală și agresivă (Engler, 1999). Accentul pus de Hartmann asupra funcției cognitive a ego-ului este în concordanță cu interesul actual acordat laturii cognitive în formarea și dezvoltarea personalității.

3.2.5. Teoriile relațiilor umane

Teoreticienii care susțin această orientare accentuează faptul că dezvoltarea umană se produce în contextul relațiilor cu ceilalți, de care suntem inițial dependenți pentru a supraviețui și cu care vom interacționa toată viața. Cele mai multe probleme cu care trebuie să se confrunte ființa umană sunt legate de necesitatea interacțiunii cu alte ființe umane. Teoria relațiilor obiectuale scoate în evidență cât de importantă este înțelegerea imaginii pe care fiecare dintre noi și-o construiește despre relațiile cu ceilalți, scopul este de a înțelege structura psihică și modul de funcționare a indivizilor. Cei mai de seamă reprezentanți ai acestei orientări sunt:

Melanie Klein (1882-1960) a explorat dezvoltarea psihică a copiilor, subliniind că tipul relației de alăptare pe care copilul o stabilește cu mama constituie fundamentul dezvoltării psihice. Klein s-a concentrat asupra modului în care copiii își construiesc lumea internă, pe baza imaginilor despre ceilalți, imaginile internalizate despre celelalte persoane fiind numite *obiecte*. Primul obiect este sânul mamei, pe care copilul îl vede ca fiind bun (semnificând împlinirea și ducând la crearea unui sentiment de continuitate a lumii) sau rău (atunci când este absent). Inițial, imaginile sunt fragmentate, dar pe măsură ce omul se dezvoltă ele se vor integra într-o imagine internă coerentă despre ceilalți. Lumea internă a copilului este un loc agitat, el trebuind să facă față unei mari varietăți de experiențe interne pe care încearcă să le organizeze, distincția dintre realitatea internă și cea externă fiind deocamdată neclară (Rosen și colab., 2001). Accentuând interacțiunea dintre fanteziile inconștiente și experiențele reale de viață, exprimată în dezvoltarea lentă a relației realiste a copilului cu lumea, Klein a adus o contribuție semnificativă în teoria psihianalitică.

Margaret Mahler (1897-1985) a examinat procesele de separare prin care copilul trece dincolo de relația simbiotică, intimă, cu mama, asumându-și caracteristici individuale. Pentru ca acestea să se întâmple, este nevoie ca între copil și mamă să existe o relație puternică. Procesul de separare (individuare) are patru faze (Schneider, 1992):

- *diferențierea* – are loc în jurul vârstei de 5-7 luni, când copilul își explorează mama vizual și tactil, devenind din ce în ce mai conștient de existența stimulărilor externe. Spre sfârșitul acestei faze, copilul poate să treacă prin anxietatea față de persoanele străine, ca urmare a expunerii la un număr mai mare de indivizi necunoscuți;
- *perioada de practică* (între 7-16 luni) – copilul începe să se distanțeze fizic de mamă prin abilitățile pe care le învață (târât, cățărât), periodic însă se întoarce la mamă. Spre sfârșitul perioadei, învață să meargă fără suport și distanța față de mamă crește și mai mult, este atras de lucrurile noi și este aproape imun la căzături și lovituri;
- *apropierea* (16-24 luni) – copilul conștientizează separarea și este stimulat de abilitățile sale fizice să devină și mai independent. Pe

lângă acestea, se manifestă o puternică dorință de a trăi noi experiențe (apare însă pericolul anxietății de separare);

- *consolidarea individualității* (24-36 luni) – se dezvoltă o constanță emoțională în legătură cu obiectele (imaginile internalizate), internalizarea pozitivă a imaginii mamei îl va determina pe copil să trăiască independent, în ciuda unor tensiuni și dificultăți temporare.

Cei care au criticat teoria lui Margaret Mahler s-au axat mai ales asupra viziunii prea simpliste asupra copilului, incompatibilă cu descoperirile recente privind funcționarea sofisticată a psihicului în copilărie. Totuși, teoria ei a avut un impact semnificativ asupra comunității terapeutice, facilitând analiza pacienților cu relații obiectuale defectuoase. Cu toate că psihanaliza clasică nu este considerată prima alegere în tratarea dependențelor (de substanțe sau de altă natură), pe baza teoriei lui Mahler s-au formulat programe de tipul Alcoolicilor anonimi, care au avut ca scop ameliorarea deficiențelor ego-ului și a dificultăților de relaționare cu ceilalți.

Heinz Kohut (1913-1981) s-a concentrat asupra sinelui (*self*), considerat a fi centrul persoanei, o structură care își face simțită prezența oferind un simțământ sănătos față de propria persoană, stimă de sine și bunăstare psihologică ridicate. Sinele este evidențiat mai ușor când nu funcționează așa cum trebuie, când oameni simt că unitatea lor internă se destramă sau când nu pot găsi un punct de referință intern la care să se raporteze (Anderson, 2001). Kohut a descris tulburările narcisistice, care apar când individul nu reușește să își dezvolte un sine independent; personalitatea narcisistă este caracterizată de un sentiment exagerat al importanței personale, care ascunde de fapt o percepție fragilă a propriei valori. Heinz Kohut a contribuit semnificativ la dezvoltarea recentă a psihanalizei, teoria sa cu privire la *self* ducând la reinterpretări ale studiilor de caz clasice descrise de Freud.

Otto Kernberg (n. 1928) și-a adus contribuția mai ales prin analiza detaliată a tulburărilor de personalitate severe, mai ales a narcisismului și a tulburării de tip *borderline*. Deși Kernberg credea că dificultățile de dezvoltare din timpul copilăriei duc la tulburări de personalitate, afirma de asemenea că nu este necesar să se culeagă informații despre această perioadă, informația fiind adesea

inaccesibilă. Kernberg descrie narcisiștii ca fiind centrați pe sine, având sentimente nerealiste despre importanța propriei persoane; sunt dependenți de admirația celorlalți, iar dacă nu o primesc sunt copleșiți de sentimente de inferioritate. Personalitatea de tip borderline este undeva la granița dintre nevroză și psihoză. Aceste persoane se bazează pe mecanisme de apărare care distorsionează realitatea într-o măsură mai mare decât mecanismele nevrotice tipice; pe de altă parte, nu sunt atât de rupte de realitate precum psihoticii – în cel mai rău caz trec prin episoade psihotice când sunt stresate (Anderson, 2001).

Kernberg a sugerat câteva modificări ale teoriei instinctelor a lui Freud; baza formării personalității s-ar afla în interacțiunea dintre cauzele neuropsihologice ale emoțiilor primitive și primele experiențe de relaționare a copiilor cu ceilalți; agresiunea ar fi principala forță motivatoare, furia fiind o emoție necesară, care contribuie la pulsivitatea agresivă. Pacienții cu tulburări narcisiste sau de tip borderline exprimă adesea mânie, furie și invidie, analistul trebuie să evite să răspundă la rândul lui cu agresivitate, menținând o postură neutră (Engler, 1999).

Nancy Chodorow (n. 1944) a demonstrat influența psihanalizei (și mai ales a teoriei relațiilor obiectuale) asupra teoriei feministe și a schimbării sociale. În scrierile sale inițiale, a identificat relația puternică dintre identitatea de gen și organizarea muncii și a familiei în societățile capitaliste. Industrializarea este cea care a dus la modificarea rolurilor femeilor și bărbaților, astfel încât femeile au devenit tot mai concentrate asupra rolului de mamă, iar bărbații asupra rolului de susținător financiar al familiei. Stabilirea identității de gen apare în perioada preoedipală, personalitatea feminină se dezvoltă într-un mod care accentuează relațiile interpersonale, iar cea masculină într-un mod care accentuează separarea, ceea ce va avea efect asupra activităților desfășurate la maturitate (Johnson și Pinar, 1980).

4. Abordarea personalității din perspectiva trăsăturilor

Termenul *trăsătură* semnifică o caracteristică sau calitate specifică unei persoane. În viața de zi cu zi, utilizăm adesea trăsăturile pentru a descrie o persoană, luând de obicei în considerare

calitățile care ies în evidență. Putem afirma de exemplu despre cineva că este agresiv, aceasta înseamnă că deja am făcut o categorizare. Organizarea indivizilor pe baza trăsăturilor pare a fi simplă, mai ales pentru că face apel la experiența cotidiană. Primele încercări teoretice de clasificare a persoanelor pe baza trăsăturilor au fost realizate cu mai bine de 2500 de ani în urmă, de către medicul grec Hipocrate.

Contribuțiile lui Gordon Allport și Raymond Cattell sunt cele care definesc abordarea modernă a trăsăturilor. Spre deosebire de psihologii despre care am discutat în capitolele anterioare, Allport și Cattell au studiat persoane normale, sănătoase, în condiții de laborator. Ideile lor nu sunt bazate pe studiul indivizilor cu probleme clinice și nu au practicat nici un fel de psihoterapie (Schultz, 1986).

Pe de altă parte, metodele de lucru ale celor doi diferă destul de mult, Allport poate fi încadrat de exemplu și ca reprezentant al curentului umanist în psihologie, pentru că s-a axat asupra ființei umane în totalitatea ei și asupra potențialului înăscut de dezvoltare și autorealizare.

4.1. Gordon Allport (1897-1967)

Mai mult decât oricine altcineva, Allport a făcut din studiul personalității o preocupare academică respectabilă. Cartea publicată de el în 1937, *Personalitatea: o interpretare psihologică*, a făcut ca preocuparea pentru studiul personalității să devină o parte importantă a cercetărilor psihologice.

Allport l-a contrazis pe Freud în mai multe privințe: rolul atribuit inconștientului este văzut ca fiind exagerat, individul controlând de fapt forțele care îl motivează; rolul trecutului în determinarea prezentului este de asemenea negat, ființele umane nu sunt prizonierile conflictelor copilăriei, ci sunt ghidate de condițiile prezentului și de viziunea asupra viitorului; s-a opus studierii personalității cu ajutorul datelor obținute de la subiecți cu tulburări psihice, spre deosebire de Freud, care vedea normalitatea și anormalitatea ca fiind capete ale unui continuum, Allport considera că între cele două există o ruptură clară. Studiul personalității ar trebui deci să se bazeze pe adulții sănătoși, normali, maturi.

4.1.1. Date biografice

Gordon Allport s-a născut în Montezuma, statul Indiana. Tatăl său era un om de afaceri care s-a orientat apoi spre medicină la nașterea lui Gordon. Fiind mezinul familiei, era prea mic pentru a fi un tovarăș de joacă pentru frații săi, a scris puțin despre copilăria sa, indicând doar că a petrecut o mare parte singur.

Cu toate că a terminat liceul cu rezultate foarte bune, nu știa ce să facă mai departe, și în cele din urmă s-a înscris la Harvard, la îndemnul fratelui său Floyd, unde a trecut cu greu examenul de admitere. Următorii ani i s-au părut însă foarte interesanți, noi orizonturi intelectuale deschizându-i-se în față. În acest timp, s-a angajat în numeroase activități de voluntariat și a găsit că aceste activități de serviciu social sunt foarte satisfăcătoare, pentru că îi ofereau un sentiment de competență, reflectând căutarea identității personale.

Nici când a terminat facultatea nu era sigur ce vrea să facă în viață, pentru a vedea dacă i-ar plăcea o carieră în învățământ, a acceptat un post la un colegiu din Istanbul. S-a simțit foarte bine acolo și a acceptat în anul următor o bursă de la Harvard, pentru a-și continua studiile în psihologie. La întoarcerea în Statele Unite, s-a oprit în Viena pentru a-și vizita un frate. În timp ce era în Viena, i-a scris lui Freud și acesta l-a invitat să-l viziteze. Când a ajuns în biroul lui Freud, l-a găsit așteptându-l în tăcere, tăcere care s-a prelungit și brusc Allport a început să povestească despre un băiat care se temea de mizerie și pe care îl întâlnise pe drum. Răspunsul lui Freud a fost „Și acel băiat ești tu?” (întrebare care după părerea multor cunoscuți ai lui Allport a mers drept la țintă, el fiind cunoscut pentru curățenia, ordinea și punctualitatea sa). Allport a fost zguduit de întrebarea lui Freud și a reușit să schimbe subiectul, dar întâlnirea l-a determinat să creadă că modul în care psihanaliza atribuie inconștientului motivele acțiunilor umane este incorect, fiind nevoie de o nouă teorie a motivației (Schultz, 1986).

A obținut titlul de doctor în 1922, cu o teză intitulată *Studiul experimental al trăsăturilor de personalitate – referire specială privind problema diagnozei sociale*, primul studiu american în domeniu. A început să predea la Harvard doi ani mai târziu, ținând

un curs despre aspectele psihologice și sociale ale personalității, considerat primul curs despre personalitate din Statele Unite. Activitatea lui s-a îndreptat mai ales spre psihologia personalității și cea socială, a fost președintele Asociației Psihologilor Americani și a primit numeroase premii și distincții. A rămas la Harvard până la sfârșitul vieții, în 1967.

4.1.2. Personalitatea în concepția lui Allport

Allport a descris și a clasificat peste cincizeci de definiții ale personalității, înainte de a și-o dezvolta pe a sa în 1937. Forma finală (apărută în 1961) definește personalitatea ca fiind organizarea dinamică în cadrul individului a sistemelor psihofiziologice care îi determină comportamentul și gândirea caracteristice. Personalitatea este *dinamică* (în schimbare), *organizată* (structurată), *psihofiziologică* (implicând atât mintea cât și corpul) și *caracteristică* (unică pentru fiecare individ) (Engler, 1999).

Unicitatea individului este dată de raportul dintre ereditar și mediu, specific fiecărui individ; ereditatea oferă materialul brut (Allport include aici unele caracteristici fizice, inteligența și temperamentul), care este apoi modelat de condițiile de mediu. Combinația este unică pentru fiecare persoană. În studiul personalității, psihologia trebuie să se concentreze asupra individului (abordare numită de Allport idiografică); abordarea opusă este cea nomotetică; aceasta presupune studierea unui număr mare de subiecți, descriși în termeni statistici, oferind legi care descriu comportamentul tuturor persoanelor. Cu toate că în alte domenii ale psihologiei abordarea nomotetică este eficientă, Allport susține că singura modalitate de studiu a personalității este cea idiografică, pentru că fiecare persoană este unică și nu poate fi comparată cu alta. Pentru a fi mai bine înțeles, el oferă exemplul lui Ebbinghaus, care a realizat un număr de 63 de experimente pe o singură persoană (el însuși), sau al lui Kohler (Allport, 1962).

Allport nu neagă că între persoane pot exista și similarități (determinate de exemplu de apartenența la aceeași cultură), dar afirmă că persoanele pot fi descrise indiferent de influența unor forțe

precum societatea sau cultura; acestea prescriu doar niște limite, în interiorul cărora individul se poate mișca liber.

Pentru Allport, personalitatea nu este un concept imaginar, o ficțiune, ci o entitate reală, care ar putea fi măsurată empiric. El spera că în timp cercetările neurofiziologice și psihologice vor găsi o cale de a localiza acest construct deocamdată ipotetic de personalitate, intuind faptul că în viitor multe din cercetările psihologice se vor axa asupra creierului.

Allport face distincție între teoriile discontinue și cele continue ale personalității. *Teoriile continue* sugerează că dezvoltarea personalității reprezintă o acumulare de abilități și obișnuințe, fără ca în realitate să apară ceva într-adevăr nou. Schimbările sunt mai degrabă cantitative. *Teoriile discontinue* sunt cele pe care Allport le consideră superioare, ele sugerează că în timpul dezvoltării organismul trece prin schimbări autentice, atingând succesiv nivele mai înalte de organizare. Dezvoltarea se produce mai ales calitativ, chiar dacă noile comportamente apar pe baza celor vechi, de exemplu, mersul este diferit de târâre și așa mai departe. Teoriile discontinue afirmă că în anumite momente ale dezvoltării organismul se reorganizează, iar astfel structura personalității se modifică radical. Persoanele sunt prin urmare active, capabile să integreze și să consolideze experiențele. Allport considera că teoria lui Freud, deși scoate în evidență existența unor stadii de dezvoltare, nu este în întregime o teorie discontinuă, datorită accentului pus pe factorii intrapsihici.

4.1.3. Trăsăturile de personalitate

Allport definea trăsăturile ca tendințe comportamentale dinamice rezultând din integrarea a numeroase obișnuințe de adaptare, exprimând modul caracteristic al individului de a reacționa la mediu; sunt moduri de adaptare generale, care exercită un efect directiv asupra răspunsurilor specifice. Allport descrie câteva caracteristici esențiale ale trăsăturilor de personalitate (Allport, 1927):

- sunt reale, nu sunt doar constructe teoretice care etichetează anumite comportamente, ele există în interiorul fiecărei persoane;

- manifestarea lor nu este condiționată de prezența anumitor stimuli;
- sunt independente funcțional de originile lor, chiar dacă originea lor poate fi identificată în condiționarea reflexelor, de exemplu;
- trăsăturile determină comportamentul, ghidându-i direcția;
- pot fi demonstrate empiric, putem să inferăm existența unor trăsături pe baza coerenței și consistenței comportamentelor unor persoane observate pe o perioadă mai mare de timp;
- nu sunt separate rigid una de alta, ele se pot suprapune parțial sau pot să coreleze foarte mult între ele, de exemplu, ostilitatea și agresivitatea sunt trăsături diferite, dar foarte strâns legate.

La începutul carierei sale, Allport vorbea despre două categorii de trăsături. *Trăsăturile individuale* (denumite mai târziu dispoziții personale) sunt unice fiecărei persoane și nu pot fi comparate. Nu toate dispozițiile personale au aceeași intensitate sau semnificație pentru individ, unele sunt mai puternice decât altele. Astfel, Allport distinge: *trăsături cardinale* care sunt generale și influente, sunt atât de puternice încât fiecare comportament practicat de persoană este dominat de ele. Allport oferea ca exemple sadismul sau șovinismul; *trăsăturile centrale* sunt în număr mai mare (între cinci și zece), și sunt mai puțin generale, practic, sunt cele la care apelăm când dorim să descriem pe cineva în câteva cuvinte; *trăsăturile secundare* sunt exprimate într-un mod puțin evident și atât de aleator încât doar prietenii apropiați le observă (Schultz, 1986). O a doua categorie sunt *trăsăturile comune* sunt împărtășite de un număr de oameni, de exemplu de membrii unei culturi. Trăsăturile comune sunt abstractizări, pentru că reflectă valori sociale și izvorăsc din presiunea pe care societatea o exercită asupra membrilor săi pentru ca aceștia să se comporte în anumit mod. Aceste trăsături sunt considerate de suprafață, ele nediferențiind persoanele între ele. De exemplu, o societate care prețuiește individualismul poate dezvolta la membrii ei asertivitatea, ceea ce ne permite să comparăm indivizii între ei.

Nu doar trăsăturile sunt cele care ghidează comportamentul uman, ci și obișnuințele și atitudinile.

Obișnuințele au însă o influență mai îngustă, mai limitată. Ele sunt inflexibile, implicând răspunsuri specifice la stimuli specifici,

un număr de obișnuințe care au aceeași finalitate se pot integra pentru a forma o trăsătură. Allport oferă exemplul copilului care se spală pe dinți de două ori pe zi, după o vreme, comportamentul devine obișnuință, copilul învață de asemenea să se spele pe mâni înainte de a mânca sau după ce merge la toaletă. Aceste obișnuințe și altele care îndeplinesc aceeași funcție (curățenia) formează o trăsătură a persoanei: curățenia.

În privința *atitudinilor*, Allport susține că diferența dintre acestea și trăsături este mai greu de realizat. Autoritarismul sau extraversia pot fi considerate atât atitudini cât și trăsături. Totuși, în general se poate realiza o distincție. În primul rând, atitudinile au un obiect mai limitat (avem o atitudine față de *ceva* – un profesor, protejarea mediului etc.), în timp ce trăsăturile nu sunt direcționate atât de specific (cineva care este timid se manifestă în același fel într-o mare varietate de situații sociale). În al doilea rând, atitudinile au o direcție, o polaritate pozitivă sau negativă. Ele determină persoanele să accepte sau să respingă o idee sau alte persoane, implicând evaluări subiective ale acestora. Trăsăturile pe de altă parte nu implică evaluări.

4.1.4. Evaluarea teoriei lui Allport

Allport a susținut necesitatea combinării studiilor experimentale și corelaționale cu alte metode, pentru că nu fiecare aspect al personalității poate fi cercetat prin experimentare. Scopul este studierea și descrierea personalității și nu testarea acesteia (Allport și Allport, 1921). El s-a opus și aplicării metodelor specifice muncii cu persoane bolnave psihic, declarându-se în favoarea studierii personalității normale, tehnicile proiective de exemplu pot să prezinte o imagine distorsionată a personalității normale, pentru că vizează inconștientul. Informații de încredere despre procesele interne se pot obține în schimb invitând oamenii pur și simplu să se descrie, pentru că astfel își vor evidenția trăsăturile importante de personalitate.

În ceea ce privește numărul de subiecți, Allport era un susținător al abordării idiografice, abordarea nomotetică, care presupune compararea mediilor unor eșantioane de subiecți, era

considerată ca fiind inefficientă, pentru că nu spunea nimic despre procesele individuale. Cu toate că abordarea idiografică este criticată în psihologie, nu trebuie să uităm că personalități precum Freud, Jung, Adler, Fromm, Rogers sau Maslow s-au bazat pe ea când și-au dezvoltat teoriile cu privire la personalitate.

A făcut distincție între *comportamentele de coping*, orientate spre un scop, planificate și îndeplinite conștient, și *comportamentele expresive*, spontane, reflectând aspecte bazale ale personalității, dificile de modificat și neavând un scop anume. De exemplu, persoana care ține o prelegere manifestă atât comportamente de coping (conținutul comunicării sale), cât și expresive (comunicarea paraverbală și nonverbală). Expresiile faciale, modul în care vorbim sau gesturile noastre pot să evidențieze unui observator experimentat multe fațete ale personalității noastre. În afara cercetărilor care încercau să identifice comportamentele expresive, teoria lui Allport a generat puține încercări de testare experimentală.

În ciuda popularității de care s-a bucurat, teoria lui Allport nu a stimulat cercetarea, din mai multe motive: accentul pus pe abordarea idiografică (în contrast cu tendința opusă a vremii) sau insistența lui de a studia doar personalitatea normală; de asemenea, unele concepte propuse de Allport sunt dificil de operaționalizat și de studiat cu ajutorul metodelor de cercetare tradiționale.

Dincolo de dificultățile de experimentare, foarte multe critici s-au legat de conceptul de autonomie funcțională a motivelor. Allport nu a explicat foarte clar modul în care motivul original se transformă într-unul autonom, de aceea, susțin criticii, nu vom putea prezice care dintre motivele copilăriei vor deveni autonome la maturitate.

Alte critici afirmă că trăsăturile nu sunt caracterizate de un grad atât de mare de consistență și stabilitate precum susținea Allport. Comportamentul uman ar fi de fapt mult mai schimbător, variind de la o situație la alta. Nici personalitatea umană nu ar fi într-atât de unică pe cât spunea Allport (Pettigrew, 1999).

Teoria lui Allport este însă, cu toate criticile aduse, bine primită și recunoscută, munca lui nu poate fi ignorată de cei care studiază personalitatea, fiind considerat părintele psihologiei personalității în Statele Unite și unul dintre cei mai influenți

psihologi ai primei jumătăți a secolului al XX-lea. Ideile sale despre unicitatea ființei umane sau importanța planurilor de viitor se reflectă în scrierile umaniștilor Maslow și Rogers.

4.2. Raymond Cattell (1905-1998)

Scopul lui Cattell în ceea ce privește studiul personalității era predicția comportamentului, considerând că reacția este determinată de formula $R = f(P, S)$, unde P era personalitatea, iar S stimulul sau situația (Cattell, 1980). Teoria lui nu s-a bazat pe date clinice, abordarea a fost una riguros științifică, utilizând observarea sistematică a comportamentului și culegând cantități mari de date despre fiecare subiect. Aceste informații au fost completate cu date obținute prin aplicarea unor chestionare. Ceea ce îl diferențiază pe Cattell de alți autori care s-au axat asupra personalității este procedura de prelucrare a datelor colectate: analiza factorială. Această procedură statistică reduce diversitatea inițială a datelor brute la anumiți factori comuni sau mai specifici, folosind proceduri corelaționale. Pornește de la asumția că dacă mai multe variabile corelează puternic, este posibil ca la baza lor să se afle o dimensiune comună. De exemplu, un fenomen complex cum este reușita la învățătură este rezultatul unor factori de ordin intelectual (intelligență), nonintelectuali (motivație) și a unor condiții externe (metoda de predare etc.). Diversitatea reușitei școlare este redusă deci la anumiți factori (Radu, 1991). Cattell numește factorii de personalitate *trăsături*, văzute ca structuri mentale. Numai după ce știm care trăsături caracterizează o persoană putem să prezicem ce va face ea într-o anumită situație.

4.2.1. Date biografice

Raymond Cattell s-a născut în Anglia, având, după cum mărturisea, o copilărie fericită (ceva neobișnuit pentru un teoretician al personalității). Când Cattell avea 9 ani, Anglia a intrat în primul război mondial, eveniment care l-a afectat profund. O casă din vecinătate a fost transformată în spital, iar mulțimea de bolnavi pe care a văzut-o l-a făcut conștient de efemeritatea vieții umane și de necesitatea de a trăi fiecare moment din plin.

A studiat la Universitatea Londra fizica și chimia, dar a început să fie interesat de problemele sociale, realizând că pregătirea pe care o avea nu îi oferea posibilitatea de a le face față. A fost influențat și de o personalitate a vremii, Cyril Burt, în urma participării la o prelegere a acestuia. S-a îndreptat prin urmare spre studierea minții umane, împotriva sfaturilor prietenilor (în Anglia, la vremea respectivă, existau puține oportunități profesionale pentru specialiștii în psihologie), fiind elevul lui Spearman, cel care a dezvoltat tehnica analizei factoriale. După ce a obținut doctoratul în 1929 (titlul lucrării era *The Subjective Character of Cognition*), a realizat că prietenii lui avuseseră dreptate, dar a reușit totuși să lucreze în domeniu și a început să aplice metoda lui Spearman pentru a studia structura personalității. A trecut printr-o perioadă de greutăți financiare și de sănătate, în timpul crizei economice mondiale care a urmat primului război mondial. Experiența l-a făcut să se concentreze mult asupra aspectelor practice, nu numai în viața privată ci și în ceea ce privește preocupările științifice (Lamb, 1997).

A plecat în Statele Unite în 1937, la invitația lui Edward Thorndike, și a predat la mai multe facultăți, printre care Harvard sau universitățile din Massachusetts și Illinois. A muncit asiduu în laborator (glumea adesea spunând ca la plecare îi este ușor să își găsească mașina, pentru că este singura din parcare la acea oră târzie), și a publicat peste 400 de articole și 56 de cărți și monografii.

4.2.2. Trăsăturile de personalitate din perspectiva lui Cattell

Deși au existat și alții care au dezvoltat teorii ale personalității bazate pe conceptul de trăsătură (ne referim mai ales la Gordon Allport), doar Cattell a oferit o analiză și o descriere detaliată a acestora. Cattell numește trăsături factorii de personalitate obținuți pe baza analizei factoriale și le definește ca tendințe relativ permanente de a reacționa specifice unei persoane; doar prin cunoașterea trăsăturilor individului putem să prezicem comportamentul lui în anumite situații. Prin urmare, personalitatea poate fi văzută ca un pattern, ca o configurație de trăsături. Spre deosebire de Allport, nu a considerat că trăsăturile au o existență

reală în fiecare persoană, ci le-a văzut ca fiind construcții ipotetice, inferate pe baza observării obiective a comportamentului manifest.

Cattell făcea distincție între trăsăturile comune și cele unice. O *trăsătură comună* este posedată de toată lumea, într-o anumită proporție, inteligența sau introversia sunt de exemplu astfel de trăsături. Existența acestora la toate ființele umane se datorează moștenirii ereditare comune. Ceea ce îi diferențiază pe oameni sunt *trăsăturile specifice*, posedate doar de o persoană sau de un grup de persoane, ele sunt vizibile în interesele și activitățile preferate de fiecare individ (Schultz, 1986).

O altă modalitate de a clasifica trăsăturile este prin a le diviza în *trăsături aptitudinale* (acestea determină cât de eficientă va fi persoana în urmărirea unui scop – de exemplu inteligența), *trăsături temperamentale* (determină stilul și ritmul comportamentului – de exemplu iritabilitatea) și *trăsături dinamice* (care privesc motivația sau forța care stă la baza comportamentului – de exemplu ambiția).

Trăsăturile mai pot fi clasificate făcând diferența dintre trăsăturile de suprafață și cele de origine (sursă). *Trăsăturile de suprafață* sunt caracteristici ale personalității care sunt în corelație una cu alta, dar nu formează un factor de personalitate pentru că la baza lor stau mai multe surse. La personalitatea bolnavă, ele pot forma un sindrom. De exemplu, anxietatea, indecizia și temerile iraționale pot forma neuroticismul. Trăsăturile de suprafață sunt mai puțin stabile și Cattell le consideră ca fiind mai puțin importante în înțelegerea personalității. *Trăsăturile sursă* sau *de origine* sunt stabile, permanente, fiecare fiind sursa unică a unui comportament. Sunt factorii unici și invarianți care pot explica trăsăturile de suprafață (Wiggins, 1984). Trăsăturile sursă pot să fie de natură constituțională (depinzând de fiziologia organismului, înăscută sau nu) sau pot să aibă originea în mediu (fiind derivate pe baza influențelor mediului social).

Cattell a identificat în peste douăzeci de ani de muncă șaisprezece factori de bază sau trăsături sursă; cea mai cunoscută formă de prezentare a lor este chestionarul 16PF (*Sixteen Personality Factors*). În ciuda faptului că este un instrument des folosit în practica psihologică, pentru Cattell era important faptul că îi

permitea să pună în evidență rezultatele analizei factoriale, el recunoscând că nu prea este interesat de testarea psihologică în general. Fiecare factor este exprimat pe un continuum care se întinde de la scoruri scăzute la scoruri ridicate (Cattell, 1956).

Tabelul nr. 3. Cei 16 factori de personalitate

Factorul	Scoruri scăzute	Scoruri ridicate
Factorul A	rece, rezervat, detașat, critic	cooperant, sociabil, tolerant
Factorul B	gândire concretă, puțin inteligent	gândire abstractă, foarte inteligent
Factorul C	afectat de sentimente, instabil emoțional	stabil emoțional, matur, calm
Factorul E	docil, credul, moale, adaptabil	dominant, agresiv, încăpățânat, competitiv
Factorul F	sobru, taciturn, serios	entuziast, spontan, nechibzuit, voios
Factorul G	nonconformist, expeditiv	conștiincios, moralist
Factorul H	timid, fricos, sensibil	dezinhibat, curajos, aventuros
Factorul I	realist, încrezător în sine, dur	gândire sensibilă, intuitivă, rafinată
Factorul L	încrezător, acceptă condițiile	suspicios, sceptic
Factorul M	practic	boem, distrat
Factorul N	nepretențios, abilități sociale scăzute, sincer	diplomat, abilități sociale ridicate, calculat
Factorul O	mulțumit de sine, sigur de sine	nesigur, îngrijorat
Factorul Q1	conservator, respectă ideile tradiționale	liberal, deschis la schimbare
Factorul Q2	dependent de grup	plin de resurse, preferă deciziile personale
Factorul Q3	se sustrage regulilor sociale	precis, exact, compulsiv
Factorul Q4	relaxat, liniștit	tensionat, frustrat, autocontrol puternic

Cei patru factori Q sunt derivați pe baza analizei factoriale a celorlalți, Cattell a dezvoltat de asemenea și factori de ordinul 2, 3 și 4, în care sunt supuse analizei factoriale grupuri de factori. Cei mai studiați factori de ordinul 2 sunt anxietatea și extraversia-introversia (Cattell și Klein, 1975).

4.2.3. Evaluarea teoriei lui Cattell

Dacă ar fi să selectăm dintre teoriile personalității una care să exemplifice unitatea dintre teorie, cercetare și evaluare, aceasta ar fi teoria lui Cattell. Nu există constructe ale teoriei sale care să nu fi fost măsurate cantitativ. A criticat cele mai multe teorii ale personalității, afirmând că sunt prea subiective, lipsindu-le datele cantitative și încercările de verificare empirică a acestora (Wiggins, 1984). Avem un autor care, spre deosebire de ceilalți prezenți, susține cu tărie superioritatea metodei nomotetice, metoda utilizată de el (analiza factorială) presupunând studiul unui grup mare de subiecți. Scopul lui Cattell era de a găsi principii generale, aplicabile unui număr mare de oameni, și nu înțelegerea personalității unui singur individ.

Cattell recunoaște totuși că deși abordarea lui este științifică și riguroasă, metoda experimentală nu poate să surprindă complexitatea variabilelor care acționează concomitent asupra personalității.

Cantitatea și complexitatea datelor analizate, precum și complexitatea metodei de analiză a acestora, au dus însă la o acceptare destul de redusă a abordării lui Cattell. El însuși conștientiza că a eșuat în a-i convinge pe ceilalți de valoarea perspectivei lui. Publicul larg nu este familiarizat nici cu teoria și nici măcar cu numele lui Cattell. Alte critici, în afara celor legate de complexitatea metodei, se leagă de posibilitatea ca în timpul demersului statistic să intervină subiectivitatea cercetătorului. Deși se susține obiectivitatea metodei, în anumite etape ale analizei factoriale investigatorul trebuie să ia anumite decizii, care pot fi influențate de preferințele personale.

Teoria lui Cattell este mult mai impresionantă decât se recunoaște în general. Deși atenția pe care a acordat-o caracteristicilor structurale ale personalității este recunoscută, contribuția lui nu este pe deplin apreciată, nereușind să convingă pe deplin lumea psihologiei de utilitatea metodei sale.

4.3. Hans Eysenck (1916-1997)

4.3.1. Date biografice

S-a născut la 4 martie 1916, în Berlin. Părinții săi au divorțat când Hans avea doi ani și el a fost crescut de bunică. A părăsit

Germania la vârsta de 18 ani, pentru că era un simpatizant al evreilor și naziștii veniseră la putere.

După ce a călătorit prin Europa, s-a stabilit la Londra și și-a luat doctoratul în 1940, la Universitatea din Londra. În timpul celui de-al doilea război mondial, a lucrat ca psiholog la un spital de urgență, unde a realizat cercetări privind încrederea în diagnosticul psihiatric și în tratamentele prescrise. A concluzionat că există puțin consens între psihiatri în ceea ce privește diagnosticarea și tratamentul. Rezultatele l-au condus la o atitudine de antagonism față de curentul principal al psihologiei clinice (Engler, 1999).

După război, a predat la Universitatea din Londra și a fost directorul Institutului de Psihiatrie. A scris 75 de cărți și în jur de 700 de articole, ceea ce îl face unul dintre cei mai prolifici scriitori din domeniu. Cea mai mare parte a muncii sale s-a concentrat asupra diferențelor interindividuale, studiind și problema diferențelor dintre națiuni în ceea ce privește personalitatea membrilor lor (Eysenck și colab., 1980); interesele sale l-au determinat însă să abordeze și teme precum memoria, psihofarmacologia, comportamentul sexual, cauzele și efectele fumatului sau percepția extrasenzorială. Nu a ezitat să critice psihanaliza. S-a retras în 1983, dar a continuat să scrie până la moartea sa, în septembrie 1997.

4.3.2. Structura personalității

Teoria lui se bazează în principal pe fiziologie și genetică, subliniind că diferențele de personalitate se bazează pe moștenirea genetică. Eysenck se axează deci mai ales asupra temperamentului, recunoscând însă rolul predecesorilor săi în studierea temperamentului și a personalității (Hipocrate, Kant, Wundt, Jung sau Kretschmer).

Adept al teoriei trăsăturilor, Eysenck pornea, ca și Cattell sau Guilford, de la următoarele presupuneri (Eysenck și Eysenck, 1980):

- indivizii diferă între ei în funcție de anumite dispoziții de personalitate semi-permanente, numite *trăsături*;
- trăsăturile de personalitate pot fi identificate cu ajutorul studiilor corelaționale (analizei factoriale);

- factorii ereditari au un rol important în determinarea trăsăturilor de personalitate;
- trăsăturile de personalitate pot fi studiate cu ajutorul chestionarelor;
- influența interactivă a trăsăturilor și a situațiilor produce condiții interne pasagere, numite *stări*;
- stările de personalitate pot fi studiate cu ajutorul chestionarelor;
- trăsăturile și stările sunt variabile care explică diferențele interindividuale în ceea ce privește comportamentul, în măsura în care acele trăsături și stări sunt integrate într-un sistem teoretic coerent;
- relația dintre trăsături și stări pe de o parte și comportament pe de altă parte este indirectă, fiind moderată de interacțiunile care au loc între trăsături și stări.

Eysenck definea personalitatea ca organizare mai mult sau mai puțin stabilă și trainică a caracterului, temperamentului, intelectului și fizicului unei persoane, organizare care determină o adaptare unică la mediu. Modelul pe care Eysenck îl propune pentru structura personalității este unul ierarhic. Ar exista astfel patru niveluri de organizare; la bază se află comportamentele specifice (răspunsurile specifice), care presupun răspunsuri observabile ale indivizilor la experiențele de zi cu zi și care pot sau nu să fie caracteristice individului (a răspunde la telefon de exemplu); la nivelul următor se află răspunsurile habituale (grupuri de răspunsuri specifice de comportamente care apar repetat în circumstanțe similare – mersul la cumpărături), reprezintă cel mai scăzut nivel de organizare; la nivelul al treilea găsim organizări ale răspunsurilor habituale în trăsături (sugestibilitate, iritabilitate etc.) - asemănătoare trăsăturilor sursă identificate de Cattell; în vârful ierarhiei se află organizări ale trăsăturilor în tipuri, care sunt dimensiuni mai largi, superfactorii personalității (introversia sau extraversia de exemplu) (Eysenck, 1951).

Asupra acestora din urmă s-au orientat cercetările lui Eysenck, pe baza unei analize a literaturii privind tipurile de temperament, începând cu descrierile lui Hipocrate, emițând ipoteza că descrierile comportamentale specifice tipologiilor anterioare pot fi explicate de doi superfactori: introversie vs. extraversie și emotivitate vs. stabilitate. Dimensiunea extraversie vs. introversie reflectă gradul

în care persoana este participativă sau sociabilă, iar dimensiunea emotivitate (nevrotism) vs. stabilitate (emoțională) se referă la adaptarea individului la mediu și la gradul de constanță în timp a comportamentului său. Eysenck consideră că majoritatea oamenilor se încadrează undeva la mijloc, atât în ceea ce privește introversiunea - extraversiunea, cât și emotivitatea – stabilitatea.

În urma cercetărilor efectuate asupra acestor doi superfactori ai personalității, Eysenck a investigat și un al treilea superfactor, *psihoticismul*, caracterizat de pierderea contactului cu realitatea sau distorsionarea ei, incapacitatea de a face distincție între realitate și fantezie. Aceste persoane pot să aibă tulburări de gândire, emoționale sau disfuncții motorii. Spre deosebire de superfactorii descriși anterior, psihoticismul nu are o dimensiune opusă, ci putem spune doar că este prezent într-un anumit grad la toți indivizii (deși Eysenck afirma la un moment dat că o dimensiune opusă ar putea fi *Controlul Super-Ego-ului*) (Eysenck, 1990).

În ceea ce privește măsurarea trăsăturilor de la baza piramidei, Eysenck a construit chestionare de personalitate utilizând o metodă numită de el *analiză de criteriu*. Demersul începea de la o ipoteză privind posibila existență a unei variabile fundamentale, cum ar fi de exemplu stabilitatea emoțională vs. nevrotismul. Apoi erau alese două grupuri criteriu, unul care fusese identificat anterior ca fiind compus din indivizi stabili emoționali și unul compus din indivizi nevrotici. Fiecare grup primea chestionare, urmărindu-se câte răspunsuri afirmative și câte negative ofereau membrii grupurilor pentru fiecare întrebare. Dacă unul dintre grupuri oferă mai multe răspunsuri afirmative decât negative la o anumită întrebare, înseamnă că respectiva întrebare poate să constituie un bun item care să facă distincția între cele două grupuri. Pentru Eysenck nu contează neapărat motivele care stau la baza răspunsurilor, ci faptul că între cele două grupuri există diferențe semnificative (Eysenck, 1951). Prin analiza mai multor răspunsuri, este posibilă construirea unui chestionar care să distingă clar între cele două grupuri. Printre cele mai cunoscute inventare construite de Eysenck se numără *The Eysenck Personality Inventory*, *The Eysenck Personality Questionnaire*, utilizate într-un număr foarte mare de cercetări.

Un ultim superfactor asupra căruia Eysenck și-a îndreptat atenția este *intelența*. El distingea între intelența biologică (bazele fiziologice, neuronale și anatomice ale intelenței) și intelența psihometrică (o măsură numerică desemnată să reflecte intelența). Pentru că intelența are cu siguranță o bază genetică, trebuie să aibă un fundament biologic. *Potențialul evocat* ar putea fi legat de mecanismele biologice. Stimularea senzorială activează neuronii, care trimit semnale spre creier, cauzând intensificarea activității electrice a acestuia. Această activitate electrică sau potențial evocat poate fi înregistrată cu ajutorul encefalogramiei, constatându-se o configurație mai complexă în cazul persoanelor cu intelență ridicată. Eysenck anticipează de asemenea că aceste persoane au de asemenea un timp de reacție mai scurt.

În cercetările sale asupra personalității, Eysenck a trecut de simpla analiză descriptivă și a căutat să identifice cauzele care stau la baza anumitor tipare comportamentale. În primele sale studii, a accentuat că indivizii diferă din punct de vedere al reactivității SNC și al vitezei cu care se formează răspunsurile condiționate. La început, diferențele dintre extraversie și introversie erau puse pe seama variațiilor proceselor de inhibiție și excitație la nivel central. Indivizii cu nivele inhibitive ridicate, respectiv excitative scăzute vor deveni probabil extravertiți, iar cei cu nivele inhibitive scăzute, dar excitative ridicate vor deveni probabil introvertiți. În cazul extravertiților, procesele lor mai puțin excitate de la nivel central îi determină să caute stimuli externi pentru a face față pasivității. Acești indivizi sunt insensibili la stimulările de intensitate scăzută, deoarece nivelul ridicat al inhibiției lor suprimă acest tip de stimulări. Ei vor căuta prin urmare stimulări mai puternice. În cazul introvertiților situația este inversă, ei având din start niveluri excitative ridicate, prin urmare, vor căuta să se retragă din fața stimulilor pentru a nu fi copleșiți. Ei sunt rapid satisfăcuți de niveluri scăzute de stimulare. Pe baza acestor asumpții, Eysenck a presupus că introvertiții sunt mai ușor de condiționat, ipoteză care nu a rezistat însă testărilor ulterioare și astfel Eysenck și-a revizuit teoria (Boeree, e-text, <http://www.ship.edu/~cgboeree/perscontents.html>).

Teoria revizuită afirma că de fapt funcțiile biologice specifice sunt responsabile pentru inhibiție și excitație, ceea ce însemna că introversiunea și extraversiunea erau explicate prin diferențele dintre nivelurile de activare, iar stabilitatea emoțională, respectiv nevrotismul, erau explicate de activitatea așa numitului „creier visceral”.

Nivelul de activare corticală este determinat de activitatea sistemului reticulat ascendent, introvertiții ar trebui să prezinte niveluri mai ridicate de reactivitate a sistemului reticulat ascendent, comparativ cu extravertiții, ceea ce înseamnă că în condiții de stimulare identică nivelul activării este mai ridicat în cazul introvertiților, ceea ce determină o restrângere a comportamentului acestora și apariția unor trăsături precum izolarea sau retragerea. Pe de altă parte, nivelul mai scăzut de activare al extravertiților îi determină să caute stimularea.

În ceea ce privește psihoticismul, este mai greu de dezvoltat o teorie cauzală. Eforturile de a identifica factorii biologici care stau la baza acestei dimensiuni au fost mai reduse, cu toate acestea, Eysenck credea că psihoticismul ar putea fi legat de balanța hormonilor sexuali. Bărbații înregistrează în general scoruri mai ridicate pentru psihoticism, în același timp, criminalii și psihopații sunt în majoritate bărbați. Înainte de menopauză (moment în care crește nivelul hormonilor masculini secretați în corpul femeii) femeile au șanse mai scăzute de a deveni schizofrenice decât bărbații (Eysenck, 1990). Cercetările în domeniu trebuie însă aprofundate, mai ales că în această privință teoria lui Eysenck este speculativă. Totuși, în general vorbind, nu putem să excludem ipoteza că unele dimensiuni majore ale personalității au origini biochimice, mai ales dacă luăm în considerare progresul înregistrat în domeniul neuroștiințelor.

5. Abordarea comportamentală a personalității

Abordarea behavioristă clasică s-a concentrat doar asupra comportamentelor observabile, asupra răspunsurilor subiecților la stimulii externi, rolul forțelor inconștientului și conștientului fiind negat. Această perspectivă a fost foarte populară în anii 1920, fiind și azi o forță în psihologie. Pentru behavioriștii ortodocși,

personalitatea este doar o acumulare de răspunsuri învățate la stimuli, desemnând prin urmare doar comportamentele observabile și manipulabile.

Cu toate că atât Skinner, cât și Bandura sau Rotter sunt reprezentanți ai curentului behaviorist, modul lor de înțelegere a personalității diferă. Skinner urmează îndeaproape tradiția deschisă de Watson, considerând rolul forțelor interne ca fiind irelevant, Bandura și Rotter, deși se concentrează la fel ca și Skinner asupra comportamentelor observabile, recunosc în același timp existența unor variabile cognitive interne, cu rol de mediatori între stimul și răspuns.

5.1. Burrhus Frederic Skinner (1904-1990)

Pentru mai bine de trei decenii, între 1945 și 1975, Skinner a fost cel mai cunoscut psiholog pe plan mondial. În 1970, un eșantion de 1000 de membri ai Asociației Psihologilor Americani la declarat ca fiind psihologul cu cea mai mare influență în psihologia contemporană (Hothersall, 1995).

Skinner nu s-a ocupat în mod special de subiectul personalității, pe care o vedea doar ca o etichetă pentru anumite aspecte de comportament, prin urmare, el nu a oferit o teorie a personalității în adevăratul înțeles al cuvântului. A încercat în schimb să ofere explicații pentru întregul comportament uman, respingând orice încercare de teoretizare pe marginea subiectului personalității. Skinner a susținut că psihologia trebuie să își restricționeze domeniul la ceea ce poate fi văzut, manipulat și măsurat în laborator, adică la comportamentul observabil. El nu afirmă însă că procesele interne (fiziologice sau mentale) nu există, mai mult, spre sfârșitul vieții a afirmat că psihologia trebuie să fie capabilă să explice aspectele vieții interne care pot fi observate obiectiv (Malone și Cruchon, 2001).

Dacă alți autori ai unor teorii ale personalității s-au bazat pe cercetări realizate având ca subiecți indivizi cu tulburări psihice sau indivizi normali, Skinner și-a bazat studiile asupra comportamentului pe animale (șoareci și porumbei). Asta nu a împiedicat teoria lui să fie aplicată cu succes în cazul oamenilor, Skinner considerând că diferențele dintre modurile de răspuns ale animalelor și oamenilor

sunt diferite doar în ceea ce privește complexitatea, mecanismele care stau la baza răspunsurilor ar fi de fapt similare.

5.1.1. Date biografice

Skinner s-a născut în Susquehanna, Pennsylvania, în 20 martie 1904. Părinții săi i-au indus un simț puternic al comportamentului corect, Skinner mărturisind că a fost învățat să se teamă de Dumnezeu, de poliție și de ceea ce cred oamenii. Întăririle din partea mamei au fost mai ales sub forma întrebării „Ce vor crede oamenii?”. Bunica l-a învățat ce este Iadul, arătându-i jarul din sobă, iar tatăl, un avocat ambițios, i-a arătat ce înseamnă să devii un infractor, ducându-l să viziteze închisoarea. Acestea și altele i-au marcat viața ca adult, făcându-l să conștientizeze că foarte multe aspecte ale vieții adulte sunt determinate de întăririle din copilărie.

A frecventat cursurile Colegiului Hamilton, dorind să ajungă scriitor sau poet, a urmat un singur curs de psihologie, predat de William Squires, care își obținuse doctoratul cu Wundt, la Leipzig. Cursul nu l-a impresionat și s-a orientat mai mult asupra scrisului, publicând în revistele pentru studenți. Laudele primite din partea poetului Robert Frost l-au determinat să își închine scrisului anul următor absolvirii, dar după un an de căutare a abilităților și o excursie în Europa a renunțat, considerând că nu are nimic despre ce să scrie, și și-a modificat planurile privind cariera (Keller, 1991).

În acea perioadă era publicată cartea lui Watson, *Behaviorism*, Skinner a citit-o sub influența aprecierilor pozitive ale lui Bertrand Russell (unul dintre filosofi lui preferați). Studiul comportamentului i s-a părut atrăgător lui Skinner, căruia îi făcuse plăcere să observe animalele și oamenii din Susquehanna. În urma lecturii cărții lui Pavlov, *Reflexele condiționate*, a hotărât că viitorul lui este în psihologie și a intrat la Universitatea Harvard (Hothersall, 1995). În timpul anilor petrecuți la Harvard și-a dezvoltat propria perspectivă asupra studiului comportamentului și a devenit un behaviorist atât de convins încât, când Gordon Allport i-a cerut la susținerea dizertației să reliefeze câteva obiecții la adresa behaviorismului, nu s-a putut gândi nici măcar la una.

În 1936 Skinner s-a mutat la Universitatea Minnesota și în 1938 a publicat *Comportamentul organismelor*, descrisă ca fiind una dintre puținele cărți care au schimbat fața psihologiei moderne. În 1945 s-a mutat la Universitatea Indiana, dar doi ani mai târziu s-a întors la Harvard.

Skinner s-a retras din activitatea de profesor la Harvard în 1974, dar a continuat să își aducă aportul la dezvoltarea psihologiei. Experiențele de bătrânețe au fost reunite în cartea *Bucurându-ne de bătrânețe (Enjoying Old Age)*, colecție de prescripții comportamentale pentru oamenii în vârstă (*Pregătește noi jocuri pentru a-i amuza pe nepoți când te vizitează sau Chiar și cu riscul de a fi disprețuit de contemporanii tăi mai tineri, recunoaște singur că citești romane polițiste și urmărești telenovele*).

Cariera lui Skinner a fost una lungă, distinsă cu premii, onoruri și realizări. Raymond Fowler afirma într-un editorial dedicat amintirii lui Skinner că pierderea acestui distins savant este atenuată doar de faptul că realizăm ce mult noroc am avut să îl avem ca și contribuitor strălucit la domeniul psihologiei pentru 63 de ani, o perioadă mai lungă decât jumătate din istoria disciplinei. Nimeni nu poate să nege că Skinner a lăsat o amprentă permanentă asupra psihologiei (Fowler, 1990).

5.1.2. Întăririle și modelarea comportamentului

În esență, Skinner afirmă că toate comportamentele pot fi controlate prin consecințele lor, prin ceea ce urmează comportamentelor. Prin urmare, un animal sau un om poate fi determinat să practice orice comportament, în funcție de întăririle consecutive comportamentului. Astfel, cineva care se află într-o poziție care îi permite să controleze întăririle care pot fi administrate unei persoane va avea posibilitatea de a controla și comportamentul acelei persoane.

Skinner face distincție între două tipuri de comportament: respondent și operant (Skinner, 1950). *Comportamentul respondent* implică un răspuns solicitat de un stimul specific și cunoscut, la nivelul comportamental elementar, actul motor determinat de un arc reflex este un astfel de comportament. Lovitura sub rotulă (stimulul)

determină o mișcare a gambei (comportamentul respondent), care nu este învățată, ci solicitată automat. La un nivel mai ridicat, comportamentele respondente sunt reprezentate de comportamentele dobândite prin condiționare clasică. Aceasta presupune înlocuirea unui stimul cu altul, a hranei cu sunetul clopoțelului în experimentele clasice ale lui Pavlov, câinele fiind condiționat să răspundă sunetului clopoțelului. Condiționarea clasică reliefează rolul întăririlor, prima lege a învățării formulată de Pavlov fiind că un răspuns condiționat nu se poate forma în absența întăririi. De altfel, în absența întăririi răspunsul condiționat nici nu poate fi menținut, dacă răspunsul condiționat nu este urmat în mod repetat de stimulul necondiționat, răspunsul va scădea ca frecvență și intensitate, până la extincția totală.

Deși Skinner afirmă că suntem astfel condiționați să răspundem unui mare număr de stimuli, nu consideră că toate comportamentele sunt explicabile astfel. Atât oamenii cât și animalele se comportă uneori în mod spontan, cel puțin aparent. Vorbim despre *comportamentele operante*, a căror natură și frecvență se modifică în funcție de întăririle care le urmează. Efectele pe care comportamentele operante le au asupra mediului acționează ca feedback pentru comportament. În cazul în care comportamentele sunt întărite, atunci probabilitatea lor de apariție în viitor este mare, dacă întăririle lipsesc, comportamentul are șanse mai mici de a apărea.

Exemplul clasic este plânsul copilului, care este întărit de atenția acordată de către părinți. Copilul este astfel capabil să influențeze comportamentul părinților, mama sau tata oferă întărituri (atenție) ori de câte ori copilul plânge. Dacă părinții doresc să oprească acest comportament al copilului (plânsul), pot face acest lucru prin oprirea întăririi, iar comportamentul va fi oprit pentru că nu mai atrage atenția. Prin urmare, persoana care controlează întăririle controlează și comportamentul. Un alt exemplu este unul din mediul organizațional; la ședințe, o anumită persoană râde tot timpul și face glume, la care unii dintre ceilalți participanți răspund. Agasat, directorul solicită tuturor persoanelor să nu mai răspundă glumelor în nici un fel (să nu mai ofere întărituri), ca rezultat, în scurt timp comportamentul persoanei glumețe din timpul ședințelor s-a

modificat radical, ea renunțând la bancurile și remarcile amuzante pe care le făcea înainte (Johns, 1998).

Skinner credea că cea mai mare parte a comportamentului uman și animal este învățat în acest mod, prin condiționare operantă. Începând din copilărie, manifestăm o gamă largă de comportamente, din care unele sunt întărite iar altele nu, cele întărite devin mai puternice și se consolidează în tipare – asta este ceea ce Skinner înțelegea când utiliza (ocazional) termenul de personalitate, un tipar sau o colecție de comportamente operante și nimic mai mult.

Despre *tipuri de întăriri* Skinner subliniază că cele mai multe sisteme de condiționare operantă folosesc întăriri pozitive, care presupun aplicarea sau adăugarea unui stimul care crește sau menține probabilitatea unui anumit comportament (banii, privilegiile sau succesul în activitate sunt astfel de întăriri). Întăririle negative cresc sau mențin posibilitatea unui comportament prin îndepărtarea unui stimul din situația respectivă, prin urmare, întăririle negative cresc probabilitatea comportamentului. De exemplu, managerii își cicălesc permanent subordonații, cu excepția situațiilor când aceștia lucrează din greu. Singurul mod în care subalternii pot scăpa de cicăleală este să muncească din greu. Cicăleala, întăritor negativ, menține sau crește probabilitatea unor răspunsuri productive prin renunțarea la ea (Johns, 1998).

Spre deosebire de întăririle pozitive sau negative, care cresc sau mențin probabilitatea unui comportament, sancțiunile sau pedepsele presupun aplicarea unui stimul potrivnic, ca urmare a unui anume comportament, având scopul de a scădea probabilitatea aceluiași comportament. Șeful care își critică secretara care folosește telefonul firmei în interes personal aplică o sancțiune.

Spuneam că Skinner a lucrat în laborator folosind șoareci, pe care îi lăsa liberi într-o cutie. La un moment dat, în explorarea cutiei șoarecele nimerea peste un levier care dacă era acționat permitea intrarea în cutie a unui cocoloș de hrană (întărirea pentru comportamentul de apăsare a levierului). Treptat, șoarecele învăța să apese pe levier pentru a primi hrana. Deși „cutia lui Skinner” (*Skinner box* – Skinner niciodată nu a fost de acord cu denumirea, insistând că se numește „aparat de condiționare operantă”) funcționa,

era o problemă, cercetătorii petreceau multă vreme confecționând acele cocoloașe de hrană. Într-o după-masă, Skinner și-a dat seama că va trebui să își petreacă toată ziua făcând cocoloașe de hrană, dacă voia să continue experimentele luni dimineața. Atunci s-a născut ideea de a schimba programul de administrare a hranei, debutând astfel un program de cercetare privind modul de administrare a întăririlor, considerat de mulți psihologi ca fiind principala contribuție a lui Skinner (Schultz, 1986).

Este evident că în viața de zi cu zi beneficiem rareori de întăriri ale unui comportament de fiecare dată când acesta se manifestă. Care este însă cea mai bună metodă de administrare a întăririlor?:

- programele cu interval fix presupun că între un răspuns întărit și momentul disponibilității următoarei întăriri apare o perioadă de timp fixă. În acest caz, întărirea nu are nimic de-a face cu numărul de răspunsuri comportamentale corecte, evaluarea anuală a angajaților este un exemplu de întărire cu program fix. Cercetările arată că pe măsură ce intervalul de timp dintre întăriri scade, crește frecvența comportamentelor; în schimb, dacă mărim intervalul de timp, după întărire comportamentul scade în intensitate deoarece individul a învățat că pentru o perioadă de timp nu va mai primi nici o întărire. De exemplu, performanțele angajatului se îmbunătățesc pe măsură ce se apropie data evaluării, pentru a scădea imediat după aceea (Johns, 1998);
- programele cu raport fix sunt metode de întărire în care trebuie să existe un număr fix de răspunsuri între un răspuns consolidat și disponibilitatea următoarei consolidări. O companie care acordă angajaților săi o zi liberă pentru două săptămâni lucrate utilizează un program de întărire cu interval fix. Un alt exemplu este sistemul de salarizare „la bucată”;
- programele cu interval variabil presupun ca între răspunsul întărit și ocazia următoarei întăriri să existe o perioadă de timp variabilă. Cu alte cuvinte, consolidarea poate să apară în orice moment, pe neașteptate, acest sistem duce la un ritm de răspuns mai încet și mai uniform, deoarece individul nu poate să anticipeze data următoarei întăriri și nici nu îi poate grăbi apariția. Extemporalele

surpriză sunt un exemplu în acest sens, cerând din partea elevilor o pregătire continuă și nu una comasată pe o perioadă de timp;

- programele cu raport variabil sunt metode de întărire în care trebuie să existe un număr variabil de răspunsuri între o consolidare și disponibilitatea următoarei consolidări. Sunt foarte eficiente în a produce rate de răspuns stabile și înalte; aparatele electronice din cazinouri sunt programate pe baza acestui principiu, fiind modalități foarte eficiente de control al comportamentului.

Pentru a răspunde întrebărilor privind modul de formare a comportamentelor operante complexe, Skinner a introdus termenul de *modelare*, cunoscută și sub numele de *metoda aproximărilor succesive*. El a demonstrat tehnica modelării, antrenând un porumbel să lovească cu ciocul un anumit loc din colivie, acțiune puțin probabil să fie realizată la întâmplare. La început, porumbelului i s-a administrat întăriri când se întorcea spre locul respectiv, apoi întărirea era retrasă până când pasărea făcea o mișcare cât de mică spre acel loc. Apoi era întărit doar comportamentul de aplecare a capului spre punctul ales, iar în final era întărit doar comportamentul de lovire cu ciocul a locului. Deși pare o procedură îndelungată, Skinner a arătat că întregul proces durează două-trei minute. Metoda se numește „a aproximărilor succesive” deoarece comportamentele complexe sunt divizate în subcomportamente de bază, modelate pas cu pas (Hergenhahn și Olson, 1999).

Privitor la *Autocontrolul comportamentului*, Skinner subliniază că acesta nu este realizat de către o instanță internă misterioasă (sinele), ci reprezintă de fapt controlul variabilelor care ne influențează comportamentul, autorul descriind câteva tehnici de autocontrol:

- sațierea este o tehnică prin care persoanele renunță la un comportament nedorit practicându-l excesiv, un fumător care dorește să renunțe la fumat ar putea să fumeze într-o zi țigară după țigară, până când i se face rău – tehnica a fost utilizată în programele de eliminare a fumatului;
- stimularea aversivă presupune ca persoana care dorește să renunțe la un comportament să declare acest lucru în prezența prietenilor,

- dacă promisiunea nu este ținută, trebuie să facă față criticilor persoanelor pe care le-a anunțat;
- autoîntărirea pentru comportamentele dezirabile este o tehnică des utilizată, nu de puține ori ne răsplătim singuri pentru o acțiune pe care o considerăm valoroasă.

5.1.3. Evaluarea teoriei lui Skinner

Modificarea comportamentului prin condiționare operantă a fost aplicată cu succes în închisori, școli, organizații industriale sau instituții pentru tratarea bolilor mintale. Una dintre cele mai vestite aplicații este aceea realizată asupra unui număr de 40 de femei psihotice, considerate cazuri fără speranță și instituționalizate pentru o lungă perioadă de timp. Pacientelor li s-a oferit posibilitatea de a presta diferite activități în incinta instituției (munci realizate de obicei de personal plătit – spălatul lenjeriei, curățenia în curte etc., dar și activități de întreținere a propriei persoane – baie, spălat pe dinți, îmbrăcat), în schimbul cărora primeau jetoane (tokens). Jetoanele puteau fi utilizate într-un mod asemănător banilor pentru a „cumpăra” privilegii sau bunuri (dulciuri, țigări, cosmetice, ziare, intrarea la film, plimbări prin curtea spitalului etc.). Cel mai scump privilegiu (costa 100 de jetoane) era o plimbare cu însoțitor prin oraș și o întâlnire cu un asistent social (care era mai scumpă decât întâlnirea cu un psiholog). Abordarea a ajuns să fie cunoscută sub numele de *economia de jetoane* și a avut efecte spectaculoase, pacienții considerați până atunci fără speranță începând să interacționeze unul cu altul și cu personalul clinicii, iar stima lor de sine a crescut semnificativ (Hawkins, 1993). Întreruperea întăririlor determină însă întoarcerea la starea inițială, iar sistemul nu are efect dacă tratamentul se desfășoară în afara clinicii.

Organizațiile industriale care au utilizat condiționarea operantă au reușit să scadă absenteismul și să crească siguranța și productivitatea muncii. Întăririle utilizate în industrie sunt sistemele de salarizare, securitatea postului, recunoașterea din partea superiorilor sau oferirea posibilității de dezvoltare personală.

Este evident că teoria lui Skinner a fost supusă criticilor subliniindu-se că oamenii sunt mai mult decât niște mașini

direcționate de forțele externe, umaniștii în special argumentează că ființele umane sunt mai mult decât niște uriași șoareci albi, accentul pus de Skinner asupra comportamentului manifest ignorând caracteristicile care ne deosebesc de șoareci sau porumbei, oamenii sunt ființe conștiente care pot să acționeze spontan conform liberului arbitru.

Alți critici își exprimă îngrijorarea în legătură cu credința lui Skinner conform căreia oamenii pot fi total manipulați și controlați, afirmând că o astfel de credință sprijină o gândire fascistă. Dacă ideile lui Skinner ar fi acceptate în totalitate, afirmă aceste critici, ele ar ușura calea pentru formarea unei societăți în care fiecare aspect al comportamentului ar fi controlat, începând din copilărie.

Mai concret, alte critici se leagă de tipul subiecților utilizați și de simplismul situațiilor studiate. Cum poate Skinner să extrapoleze pornind de la comportamentul de ciugulire și să ajungă să explice comportamentul uman complex? Prăpastia dintre porumbei și oameni ar fi prea adâncă pentru a permite generalizări.

DeBell și Harless (1992) identifică cinci mituri care circulă pe seama teoriei lui Skinner:

- a) Skinner ar fi negat rolul factorilor fiziologici și genetici în determinarea comportamentului, nu este chiar așa, Skinner mai degrabă a ignorat rolul acestor factori, deoarece era interesat doar de cauzele controlabile ale comportamentului;
- b) Skinner ar fi crezut că orice comportament poate fi condiționat, dimpotrivă, Skinner a considerat că sensibilitatea la unele întăriri are o bază genetică, unele comportamente putând fi mai ușor condiționate decât altele. El s-a axat însă doar asupra celor manipulabile și controlabile;
- c) Skinner ar fi neglijat unicitatea ființei umane – mitul este dăruit de preocupările lui Skinner pentru experimentele cu un singur subiect, el fiind poate cel mai „ideografic” cercetător din psihologie;
- d) Skinner ar fi văzut în pedeapsă metoda ideală de control al comportamentului, deși Skinner a recunoscut că această metodă este obișnuită pentru tehnicile de control al comportamentului în secolul al XX-lea, Skinner a insistat asupra utilizării întăririi

pozitive, deoarece sancțiunile nu puteau să îl învețe pe individ să se comporte cum trebuie, nu eliminau 100% comportamentul nedorit și în plus puteau duce la comportamente mai rele decât cele pedepsite;

- e) Skinner ar fi negat existența stărilor interne, Skinner a recunoscut existența lor, dar le-a minimizat importanța considerându-le irelevante.

Majoritatea criticilor nu au primit răspuns din partea lui Skinner, el afirmând că are lucruri mai bune de făcut cu timpul său decât să explice teoria sa celor care nu au înțeles-o. În ciuda criticilor însă Skinner este fără îndoială unul dintre cei mai influenți psihologi ai secolului al XX-lea. Cercetarea realizată de Gilgen în 1982 îl plasează pe Skinner pe primul loc în ceea ce privește importanța dintr-un lot de 286 de psihologi ai celei de-a doua jumătăți a secolului trecut (apud Schultz, 1986). Poziția sa behavioristă radicală rămâne puternică în psihologia aplicată, deși a fost puternic pusă la încercare de abordările cognitiv-comportamentale.

5.2. John Dollard (1900-1989) și Neal Miller (1909-2002)

5.2.1. Date biografice

Dollard s-a născut în Menasha, Wisconsin, în 29 august 1900. Când avea aproape 18 ani, tatăl său, inginer de căi ferate, a fost ucis într-un accident feroviar. După un scurt stagiul militar, Dollard s-a înscris la Universitatea Wisconsin, unde a studiat limba engleză și comerțul. După absolvire a rămas în cadrul universității activând ca și colecător de fonduri pentru Wisconsin Memorial Union, această activitate i-a prilejuit întâlnirea cu Max Mason, care i-a devenit un al doilea tată și pe care l-a însoțit la Universitatea Chicago, fiindu-i asistent din 1926 până în 1929. Și-a obținut doctoratul în sociologie, în 1931, iar anul următor a călătorit în Europa, fiind analizat de Hans Sachs (Boeree, e-text, <http://www.ship.edu/~cgboeree/perscontents.html>).

În 1933 a început să predea sociologie la Institutul de Relații Umane din cadrul Universității Yale, iar din 1948 a intrat în domeniul psihologiei. La Yale l-a cunoscut pe Neal Miller (care venise și el la aceeași instituție în 1936), și a format cu el o strânsă colaborare, publicând în 1939 *Frustrare și agresiune* (*Frustration*

and Aggression). Cartea încerca să analizeze frustrarea și consecințele ei în termenii principiilor învățării. Puțin timp după aceea, cei doi au publicat *Învățarea socială și imitația (Social Learning and Imitation)*, care analiza câteva probleme complexe de comportament în contextul principiilor învățării.

John Dollard a decedat în 8 octombrie 1989.

Neal Elgar Miller s-a născut în Milwaukee, Wisconsin, în 3 august 1909. Familia s-a mutat însă în statul Washington pentru ca tatăl său, psiholog școlar, să poată să predea la un colegiu. Neal Miller a absolvit Universitatea Washington, unde a studiat cu faimosul teoretician al învățării Edwin Guthrie. Doctoratul l-a obținut la Yale în 1935, unde a studiat cu o altă personalitate din domeniul teoriilor învățării, cu Clark Hull, care a avut o influență majoră asupra teoriei lui Miller privind personalitatea, Miller încercând să exploreze relația dintre teoria lui Hull și cea a lui Freud.

La scurtă vreme după obținerea doctoratului a plecat în Europa în scopuri de cercetare și a fost analizat de Heinz Hartmann. În 1936 s-a întors la Yale și a lucrat în cadrul Institutului de Relații Umane (institutul avea ca scop explorarea relațiilor interdisciplinare dintre psihologie, psihiatrie, sociologie, antropologie, economie și drept).

În 1966 s-a mutat la Universitatea Rockefeller, unde a activat ca profesor de psihologie și a avut funcția de șef al laboratorului de psihologie fiziologică.

De-a lungul anilor Miller s-a remarcat ca un cercetător curajos, doritor să aplice metode rigurose științifice pentru a studia aspectele subiective ale experienței umane. Miller a explorat posibilitatea oamenilor de a controla mediul intern al propriului organism, cercetările sale în domeniul *biofeedback*-ului aducând o contribuție importantă (Hergenhahn și Olson, 1999) (în *biofeedback*, un aparat este utilizat pentru a afișa sonor și vizual starea unei funcții biologice (de exemplu frecvența cardiacă) pe care în timp pacienții învățau să o controleze voluntar).

5.2.2. Teoria lui Dollard și a lui Miller

Sursele teoriei

Eforturile combinate ale lui Dollard și ale lui Miller au creat un cadru în care subiecte complexe precum personalitatea sau psihoterapia puteau fi înțelese mai clar decât înainte. Dollard și Miller au luat două teorii deja existente (a lui Freud și a lui Hull), pe care le-au sintetizat, creând o structură mai comprehensibilă și mai utilă decât teoriile anterioare. Scopul lor a fost să combine viziunea lui Freud cu rigoarea metodei științifice exemplificată de teoreticienii învățării, pentru a înțelege mai bine comportamentul uman. Teoriile învățării au fost luate în calcul deoarece Dollard și Miller considerau că cea mai mare parte a comportamentului este învățată, la fel și procesele mai complexe precum limbajul, represiă, substituția sau conflictul. Datorită deschiderii lor către investigarea proceselor mentale, ei reprezintă un moment de tranziție de la behaviorismul radical al lui Watson și Skinner către psihologia cognitivă contemporană (Hergenhahn și Olson, 1999).

Dollard și Miller au împrumutat din teoria lui Hull conceptele de impuls și obișnuință, dar și acelea de ierarhie a răspunsurilor sau răspunsuri producătoare de indicii. *Obișnuința* este un concept central în teoria lui Hull, desemnând stabilirea unei asociații între stimul și răspuns; mai precis, dacă stimulul produce un răspuns, iar răspunsul este consolidat, atunci asocierea dintre stimul și răspuns va deveni mai puternică. Altfel spus, obișnuința de a manifesta acel răspuns în prezența respectivului stimul devine mai puternică.

Printre conceptele freudiene pe care Dollard și Miller au încercat să le explice din perspectiva teoriilor învățării se numără principiul plăcerii, relația dintre frustrare și agresiune, importanța experiențelor din copilărie în formarea personalității adulte, conflictul sau menținerea comportamentului nevrotic.

Asemenea lui Skinner, Dollard și Miller nu au ezitat să folosească animale precum șoarecii pentru a face inferențe despre comportamentul uman. Cei doi au cules de asemenea informații de la nevroticii care căutau tratament psihiatric. Motivele care stau la baza acestor alegeri sunt legate în primul rând de posibilitatea de a observa comportamentul participanților în condiții controlate.

Concepte fundamentale ale teoriei

Teoria lor se bazează pe patru concepte împrumutate de la Hull: impuls, indiciu, răspuns și întărire (www.noteaccess.com). *Impulsul* reprezintă orice stimul care incită organismul să emită un răspuns și a cărui eliminare sau reducere provoacă o consolidare a acelui comportament. Impulsurile pot fi interne, cum sunt foamea sau setea, sau externe, cum sunt zgomotul intens, frigul sau căldura. În concepția lui Dollard și Miller, impulsul este cel care furnizează energie personalității, cu cât crește puterea lui cu atât crește și forța lui motivațională. Impulsurile primare sunt determinate biologic și sunt necesare pentru a supraviețui, iar cele secundare sunt învățate, fiind determinate cultural. Unul dintre cele mai importante impulsuri secundare este frica sau anxietatea, deja Freud observase că evenimentele care acompaniază o experiență dureroasă vor cauza anxietate dacă vor fi reîntâlnite. Copilul care se curentează va trăi nivele ridicate de anxietate când se va afla în apropierea prizelor, chiar dacă această apropiere nu generează în sine durere. Reducerea fricii sau a anxietății este unul dintre scopurile majore spre care se îndreaptă răspunsurile umane sau animale.

Indiciul este un stimul care indică direcția potrivită spre care trebuie să se îndrepte răspunsul. În timp ce impulsul oferă energie, indiciul ghidează comportamentul. *Răspunsul* este solicitat de impulsurile și indiciile prezente și scopul său este de a reduce sau elimina impulsul. Răspunsurile pot fi externe (acte motorii propriuzise) sau interne (planificarea și raționamentul care vor duce la eliminarea impulsului). Potrivit lui Dollard și Miller, *întărirea* este egalată cu reducerea impulsului.

Fiecare indiciu poate să solicite simultan răspunsuri care variază în ceea ce privește probabilitatea lor de apariție. Grupul de răspunsuri solicitate de un indiciu formează ceea ce Hull numea *ierarhia obișnuințelor*. De exemplu, când copilul mic este înfometat, o ierarhie de răspunsuri este activată: agitație, plâns, agitație motorie accentuată. Răspunsul care are potențialul cel mai ridicat de a reduce impulsul se numește *răspuns dominant*. Trebuie să subliniem că dacă răspunsul dominant dintr-o ierarhie reduce întotdeauna impulsul, nu va apărea învățarea. Doar eșecul unui răspuns poate duce la alegerea

altor comportamente, iar procesul poartă numele *dilemă de învățare*, având importante implicații în creșterea și educarea copiilor.

Dollard și Miller au împrumutat termenul de *conflict* de la Freud și Lewin și au studiat patru tipuri de conflict (Hergenhahn și Olson, 1999):

- conflictul apropiere – apropiere, care apare între două scopuri pozitive în egală măsură atractive, în același timp. Un astfel de conflict apare de exemplu când o persoană este și înfometată și somnoroasă, de obicei soluția fiind îndeplinirea pe rând a scopurilor;
- conflictul evitare – evitare, care apare când persoana trebuie să aleagă între două scopuri negative, de exemplu, copiii trebuie să aleagă uneori între a mânca tot din farfurie și interzicerea unor privilegii;
- conflictul apropiere – evitare, care se manifestă când individul este atras de un scop, dar în același timp îl respinge. Exemplul clasic este un loc de muncă prost plătit, dar care oferă satisfacții intrinseci ridicate. Caracteristicile acestui tip de conflict sunt următoarele: tendința de a considera scopul ca fiind unul plăcut este cu atât mai puternică cu cât scopul este mai apropiat – poartă numele de *gradient al apropierii*; tendința de a evita stimulii anxiogeni este mai mare atunci când aceștia se apropie – se numește *gradient al evitării*; pe măsură ce scopul se apropie, tendința de evitare este mai puternică decât aceea de apropiere;
- dublul conflict apropiere – evitare apare când persoana are sentimente ambivalente despre două scopuri, un exemplu este poziția fetei față de părinți în teoria lui Freud. Ea este atrasă de mamă pentru că îi satisface nevoile biologice, dar în același timp o respinge, deoarece este considerată răspunzătoare pentru lipsa penisului. Fetița este atrasă și de tată, pentru că el posedă organul valorizat, dar în același timp este invidioasă pe el.

5.2.3. Ipoteza frustrare – agresiune în concepția lui Dollard și Miller

Autorii au analizat ipoteza conform căreia frustrarea duce la agresiune, pornind de la presupunerea că agresiunea este întotdeauna

o consecință a frustrării. Frustrarea se dezvoltă când un obstacol apare în calea îndeplinirii scopurilor propuse, iar agresiunea a fost definită ca act al cărui scop este rănirea unui organism sau a unui înlocuitor al acestuia. S-a presupus că punerea unui obstacol în calea comportamentelor orientate spre un scop cauzează frustrare, care va duce la agresiune asupra obstacolului respectiv. Există trei factori esențiali care determină cât de mare va fi nivelul agresiunii rezultate în urma frustrării:

- nivelul impulsului asociat cu răspunsul frustrat – cu cât mai intens dorește persoana să atingă un scop, cu atât mai frustrată va fi când i se pun obstacole în cale, devenind prin urmare din ce în ce mai agresivă, de exemplu, cu cât dorim mai mult să dormim și suntem împiedicați, cu atât suntem mai frustrați și mai agresivi;
- nivelul general de frustrare – uneori obstacolele care se interpun nu blochează total accesul subiectului la scopul dorit, prin urmare frustrarea va avea un nivel mai scăzut, la fel și agresiunea;
- efectul cumulativ al frustrărilor minore – să spunem că o persoană care dorește să meargă la un restaurant să mănânce este împiedicată de vizita neașteptată a unui prieten, apoi de traficul dens, în final găsind restaurantul închis, această persoană va avea un nivel de frustrare mai ridicat decât una care ar fi mers direct la restaurant și l-ar fi găsit închis.

Indiferent de factorii care acționează, intensitatea agresiunii este direct proporțională cu intensitatea frustrării. În timp însă s-a dovedit că relația dintre frustrare și agresiune este mai puțin directă decât s-a crezut, agresiunea este doar unul dintre rezultatele frustrării (altele fiind apatia sau depresia). Ipoteza care s-a confirmat însă este că persoanele frustrate acționează mai agresiv decât restul, cu toate că aceste acțiuni nu au darul de a reduce agresivitatea, cum au crezut Freud, Dollard și Miller. Mai mult, comportamentul agresiv duce la creșterea tendinței spre agresivitate.

5.2.4. Evaluarea teoriei lui Dollard și Miller

Teoria lor are adânci rădăcini empirice, aproape fără excepție, conceptele folosite în teorie au fost verificate empiric prin experimentare. Teoria lui Dollard și Miller este o extensie a teoriei lui

Hull, una dintre cele mai riguroase teorii din punct de vedere științific. Pentru mulți, modul în care cei doi au sintetizat teoria lui Hull și psihanaliza a reprezentat o piatră de hotar în istoria psihologiei. Sinteza realizată a lărgit aplicațiile teoriei învățării a lui Hull și a făcut conceptele psihanalitice testabile. Până la ei, distanța dintre laboratorul de cercetare și consultul clinic era enormă; munca lor a aruncat o punte peste această prăpastie, fiind primii teoreticieni care au explorat rolul învățării în dezvoltarea personalității (Engler, 1999).

Modul în care ei au definit conceptele utilizate le-a făcut ușor testabile empiric, teorie înalt testabilă, teoria lui Dollard și Miller se alătură din acest punct de vedere celor ale lui Cattell, Eysenck sau Skinner.

Un punct forte al teoriei este descrierea procedurilor psihanalitice clasice în termenii principiilor învățării, Dollard și Miller au reușit să facă recomandări pentru creșterea eficienței terapiei. În ziua de azi se acceptă faptul că multe forme ale anxietății sunt învățate, iar după aceea gândurile și evenimentele asociate anxietății sunt evitate.

Criticile teoriei lor se leagă în primul rând de modul de sintetizare a conceptelor lui Hull și ale lui Freud. Susținătorii lui Hull sau cei ai lui Freud susțin că o asemenea sinteză nu poate fi eficientă. Bandura sau Skinner au afirmat că nu este nevoie de preluarea unor concepte psihanalitice pentru a explica funcționarea personalității, deoarece principiile învățării pot realiza singure acest lucru. Nici psihanalistii nu au fost impresionați de teorie, argumentul lor fiind că dinamica minții umane este mult mai complicată decât sugerează Dollard și Miller, procese precum substituția sau conflictul fiind prea complexe pentru a putea fi explicate de câteva principii ale învățării.

Ca și Skinner, Dollard și Miller au fost criticați pentru faptul că au generalizat principii ale învățării de la nivel animal la nivel uman; cei doi au realizat însă și cercetări având ca participanți ființe umane.

În fine, teoria lor a fost criticată pentru că era considerată prea simplistă; orice teorie care ia în considerare comportamentele manifeste, stimulii de mediu și doar câteva procese mintale cade în capcana de a nu surprinde complexitatea personalității umane.

Dragostea sau sensul vieții sunt doar câteva experiențe umane care nu sunt abordate de o astfel de teorie.

5.3. Albert Bandura (1925-)

Teoreticieni ai învățării sociale, Bandura și Rotter consideră la fel ca Skinner că atât comportamentul normal cât și cel deviant sunt învățate. Similitudinile se opresc însă aici. Bandura a criticat insistența lui Skinner de a studia individul (mai ales din regnul animal) în dauna studiului oamenilor aflați în interacțiune. Abordarea lui Bandura ia în calcul comportamentul considerând că acesta este format și modificat în contextul social. Deși el recunoaște că mare parte a învățării are loc ca urmare a întăririlor, accentuează în același timp că aproape orice tip de comportament poate fi învățat în absența unor întăriri. Indivizii pot să învețe prin întărire vicariantă, observând comportamentul celorlalți și consecințele acelor comportamente. Bandura promovează o formă mai puțin extremă a behaviorismului, considerând că procesul de observare a celorlalți ca și mijloc de învățare este mediat de factori cognitivi. Acesta este motivul pentru care teoria lui este considerată social-cognitivă (ca și a lui Walter Mischel, care pune un accent deosebit pe rolul factorilor cognitivi).

Rotter este un behaviorist mai puțin radical decât Skinner, recunoscând rolul experiențelor subiective într-o măsură mai mare chiar decât Bandura. Rotter vede ființa umană ca fiind capabilă să ia decizii care îi guvernează viața; omul nu mai este o victimă a stimulilor din mediu, deși personalitatea sa este în continuă schimbare ca rezultat al expunerii la acel mediu. Pentru a înțelege modul în care personalitatea reacționează la stimulări, trebuie cunoscute experiențele sale anterioare. Prin urmare, teoria lui Rotter încearcă să împacă două tendințe importante din psihologie: teoriile întăririi și teoriile cognitive.

5.3.1. Date biografice

S-a născut în Mundare, un mic oraș din provincia Alberta, Canada. Părinții lui erau fermieri de origine poloneză. A scris puțin despre copilăria lui, ceea ce face dificile speculațiile privind legătura dintre experiențele sale de viață și teoria sa. Pentru că a frecventat o

școală cu 20 de elevi și doi profesori, a trebuit să se educe singur, la fel ca și colegii lui. După absolvirea liceului, a lucrat pe timp de vară la autostrada Alaska, împreună cu oameni care veniseră în acest stat pentru a scăpa de o serie de probleme cu legea, ceea ce i-a oferit prilejul de a cunoaște în profunzime psihopatologia vieții cotidiene (Hengerhahn și Olson, 1999).

Bandura s-a înscris la Universitatea British Columbia și a obținut doctoratul în 1952, la Universitatea Iowa, locul în care și-a cunoscut și viitoarea soție. S-a alăturat apoi Universității Stanford, unde a și rămas, lucrând în 1969 la Centrul de Cercetări Avansate al Științelor Comportamentale și fiind un consultant al câtorva agenții guvernamentale, inclusiv Administrația Veteranilor. Are un număr record de publicații; în 1973 a fost ales președinte al Asociației Psihologilor Americani.

5.3.2. Modelarea – baza învățării prin observare

Pe lângă investigarea variabilelor care influențează modelarea, Bandura a analizat și natura procesului de învățare prin observare, susținând că este guvernat de patru mecanisme intercorelate: procesele atenționale, de retenție, de reproducere motorie și motivaționale (Bandura, 2002).

Procesele atenționale sunt implicate în învățarea prin observare în virtutea faptului că modelarea nu va apărea decât dacă subiectul urmărește modelul. Simpla expunere a subiectului la model nu garantează că subiectul va fi atent la indiciile relevante oferite de model sau că va percepe corect situația. Caracteristici precum vârsta sau sexul modelului pot să influențeze gradul de atenție acordată de subiect, în general, orice trăsătură care face modelul mai atractiv va duce la un grad mai mare de atenție din partea subiectului și la o probabilitate mai mare de imitare a comportamentului. Prin capacitatea lor de a atrage atenția, modelele urmărite la televizor reprezintă unele dintre cele mai puternice modele.

În afara situațiilor în care imitarea se produce imediat după observarea comportamentului, sunt implicate *procesele de retenție*. Subiectul trebuie să rețină toate aspectele semnificative ale comportamentului, pe care și le va reprezenta simbolic. Bandura

recunoaște rolul proceselor cognitive în dezvoltarea și modificarea comportamentului, propunând existența a două sisteme de reprezentare internă: unul imagistic și unul verbal.

Traducerea reprezentărilor simbolice în comportament manifest are loc prin intermediul proceselor *de reproducere motorie*.

Indiferent cât de atent este subiectul, cât de bine reține, sau cât de dezvoltate sunt abilitățile sale, el nu va manifesta acel comportament fără a avea un nivel motivațional adecvat. Când sunt disponibili suficienți întăritori, învățarea prin observare este rapid transformată în acțiune. Întăririle potrivite nu produc doar performanțe mai bune, ci influențează și procesele atenționale și de retenție. Bandura precizează însă că în timp ce întăririle pot să faciliteze învățarea, ele nu sunt neapărat necesare pentru ca învățarea să aibă loc.

Faptul că învățarea poate să apară prin observare sau puterea exemplului este trăsătura distinctivă a teoriei lui Bandura; el nu neagă importanța întăririi ca modalitate de influențare a comportamentului, dar o consideră costisitoare ca timp și potențial periculoasă. Condiționarea operantă, în care comportamentele bazate pe încercare și eroare continuă până când este găsit răspunsul corect, sunt ineficiente pentru învățarea unor abilități precum șofatul sau înotul, deoarece persoana ar putea să aibă un accident sau să se înece înainte de a găsi secvența de comportamente care duce la întăririi pozitive. Cea mai mare parte a comportamentului este învățată prin exemple, intenționat sau nu, indivizii modelându-și comportamentul după exemplul altora. Limbajul este poate cel mai bun exemplu în acest sens.

Prin modelare, adică prin observarea unui comportament practicat de un model, urmată de repetarea acestuia, este posibil fie să se învețe modalități de răspuns care nu au mai fost practicate în trecut, fie să se întărească răspunsuri deja existente. Modelarea permite învățarea unor stiluri de viață, valori, standarde de auto-reglare, aspirații și un sentiment al eficacității personale și colective (Bandura, 2003). Poate că unul dintre cele mai faimoase studii ale lui Bandura în această direcție este cel în care a utilizat păpușa Bodo, participanții la studiu, copii preșcolari, au urmărit modul în care un

adult brutaliza păpușa. Când copiii au rămas singuri cu Bodo, și-au modelat comportamentul după modelul oferit, în comparație cu un grup de control, răspunsurile lor au fost de două ori mai agresive. Nu are importanță dacă modelul a fost văzut la televizor sau în realitate, intensitatea comportamentului agresiv fiind aceeași, chiar dacă modelul a fost un desen animat.

Alte experimente au arătat că un comportament deja existent, dar suprimat sau inhibat, poate să se manifeste mai ușor sub influența unui model potrivit; fenomenul, numit *dezinhibare* de către Bandura, se referă la scăderea intensității inhibiției prin expunerea la un model. Modelarea poate să influențeze nu numai comportamentul manifest, ci și răspunsurile perceptuale la un obiect. Bandura concluzionează că indiferent de natura comportamentului (normal sau anormal), cea mai mare parte a lui este învățată prin imitarea modelelor pe care societatea ni le oferă, începând cu părinții. Indivizii care deviază de la normele societății și-au învățat comportamentul pe baza unui model diferit, unul considerat indezirabil de restul societății.

Bandura a fost preocupat de modelele negative pe care societatea le oferă copiilor, în special de modelele violente oferite de televiziune, inclusiv desenele animate. Nu există o limită pentru comportamentele noi pe care copiii le pot achiziționa prin modelare, incluzând aici și temerile iraționale. Copilul care își vede mama sperându-se de fiecare dată când vede un păianjen va dobândi ușor același comportament. Bineînțeles, la fel de ușor pot fi învățate speranța sau optimismul. Dacă la Skinner cel care controla întăririle controla și comportamentul, la Bandura cel care controlează modelele este cel care determină comportamentul.

Experimentele clasice de urmărire a efectului modelului se desfășoară după următorul model: subiectul observă modelul practicând un comportament sau o serie de comportamente; după o perioadă, subiectul este observat la rândul lui pentru a se vedea dacă imită comportamentul modelului. Comportamentul subiecților este comparat cu acela al unui lot de control (care nu a observat modelul), mărimea diferențelor dintre cele două grupuri indicând cât de completă este modelarea. Pe baza acestui tip de experiment, Bandura și colaboratorii săi au investigat trei factori care influențează

modelarea: caracteristicile modelului, ale observatorului și recompensele asociate comportamentului (Schultz, 1986).

Caracteristicile modelului

Cu cât modelul este mai asemănător, cu atât el va fi mai ușor de imitat; cu cât disimilaritatea este mai mare, cu atât scade probabilitatea ca el să fie imitat. Printre caracteristicile modelului care influențează gradul imitației se numără *vârsta și sexul* acestuia, raportate la ale subiectului. Este mai probabil să ne modelăm comportamentul după o persoană de același sex decât după una de sex opus; un model adult va fi urmat mai ușor de un copil de patru ani decât de un adolescent care se luptă pentru independență. În ceea ce privește vârsta, influența cea mai mare o au modelele de aceeași etate. *Prestigiul și statutul modelului* sunt caracteristici importante; reclamele TV se bazează mult pe aceste caracteristici pentru a influența decizia de cumpărare a privitorilor. *Tipul comportamentelor practicate de model* influențează măsura imitației; comportamentele complexe nu sunt imitate la fel de repede; cele agresive sunt puternic imitate, mai ales de copii.

Caracteristicile observatorului

Persoanele cu încredere în sine scăzută sau cele cu stimă de sine scăzută sunt mai predispuse să imite comportamentele modelului, persoanele cărora li s-a întărit comportamentul de imitare a unui model (de exemplu copilul care a fost lăudat pentru că s-a comportat ca și tatăl) sunt mai sensibile la influența ulterioară a modelelor.

Recompensele asociate comportamentelor

Ele pot să afecteze puterea situației de modelare, acționând ca moderatori. Bandura consideră că acest al treilea factor are o putere mai mare decât ceilalți; de exemplu, un model cu prestigiu ridicat poate să influențeze comportamentul, dar dacă recompensele asociate acestui comportament nu sunt suficiente subiectul va întrerupe comportamentul.

5.3.3. Sinele (*The Self*)

În teoria lui Bandura, sinele nu este un agent psihic intern care determină comportamentul, ci este definit ca structură cognitivă

care oferă mecanisme de referință și un set de subfuncții pentru percepția, evaluarea și reglarea comportamentului (Bandura, 1993). Prin urmare sinele nu este o entitate ci un set de procese cognitive; două aspecte ale sinelui prezintă o importanță aparte: autoîntărirea și autoeficacitatea.

Autoîntărirea

Bandura susține că autoîntărirea sunt cel puțin la fel de importante ca întărirea furnizate de alții. Persoanele își propun adesea standarde proprii pentru comportamente și apoi se răsplătesc sau se pedepsesc în funcție de cum își îndeplinesc expectanțele (aceste recompense sau pedepse sunt de natură diferită, de la sentimentul de satisfacție pentru lucrul bine făcut la cumpărarea unui obiect dorit de multă vreme). Oamenii își stabilesc scopuri, anticipează consecințele acțiunilor proprii și planifică alte cursuri ale acțiunii care ar putea aduce rezultatele dorite. O astfel de perspectivă oferă direcție, coerență, un sens al vieții (Bandura, 2003). Cea mai mare parte a comportamentului este reglată de procesul continuu de autoîntărire, deși setul inițial de standarde este învățat de obicei din comportamentul modelelor.

Autoeficacitatea

Modul în care ne îndeplinim standardele determină autoeficacitatea, care se referă la sentimentul de stimă de sine și valoare de sine, de eficiență în a face față problemelor vieții. Autoeficacitatea cuprinde credințele indivizilor cu privire la capacitățile lor de a obține nivelele dorite de performanță în domeniile importante ale vieții; îndeplinirea și menținerea standardelor de performanță contribuie la creșterea eficacității personale. Modul în care percepem autoeficacitatea joacă un rol de pivot, pentru că afectează acțiunile nu numai direct, ci și prin impactul asupra determinantilor cognitivi, motivaționali, decizionali și afectivi (Bandura și colab., 2003).

Credințele pe care le au oamenii despre eficiența lor în a exercita control asupra evenimentelor care le afectează viața influențează alegerile pe care le fac, aspirațiile, nivelul de efort și perseverență, optimismul, vulnerabilitatea la stres și depresie, precum și performanțele propriu-zise în activitate (Bandura și colab., 2002).

Cei cu nivele ridicate de autoeficacitate cred că sunt capabili să facă față eficient evenimentelor din viața lor. Ei sunt persistenți în eforturile lor de a trece peste obstacole, având o încredere mare în propriile capacități.

Cei care își stabilesc standarde nerealist de înalte (adică persoanele care au avut modele foarte eficiente și de succes) și care încearcă să le îndeplinească în pofida eșecurilor se pot pedepsi sever pentru aceste eșecuri, ceea ce poate duce la depresie, descurajare și sentimente de lipsă a valorii. Bandura afirmă că persoanele cu nivele scăzute de eficiență personală se pot îndrepta spre consumul excesiv de alcool sau pot să evadeze într-o lume imaginară în care sunt capabili să își îndeplinească standardele. În lumea reală, se simt neajutate, incapabile să exercite vreun control asupra evenimentelor care îi afectează. Când întâlnesc obstacole, renunță repede la încercările de a trece peste ele dacă se dovedesc ineficiente.

Bandura consideră că modul în care persoanele își evaluează nivelul de eficacitate are la bază patru surse de informație (Bandura, 1997): a. obținerea performanței; b. experiențele vicariante; c. persuasiunea verbală și alte tipuri de influență socială; d. activarea fiziologică. Cea mai influentă sursă este obținerea performanței în experiențele trecute, deoarece aceasta oferă un indicator direct al nivelului de competență. Experiențele vicariante, adică observarea unor persoane care au succes în ceea ce fac, pot duce la creșterea autoeficacității dacă modelele sunt considerate a fi similare în ceea ce privește abilitățile. Asemenea modele pot să demonstreze strategii eficiente pentru a face față situațiilor dificile. Persuasiunea verbală, adică a spune oamenilor că posedă abilitățile necesare pentru a obține ceea ce doresc să obțină, poate să contribuie la creșterea eficacității personale, fiind una dintre cele mai utilizate surse în acest sens. Pentru a fi eficientă, persuasiunea verbală trebuie să aibă loc într-un context realist. În fine, nivelul activării fiziologice este adesea folosit ca măsurător al abilității de a face față unei situații tensionate.

5.3.4. Evaluarea teoriei lui Bandura

Bandura a favorizat investigațiile de laborator, datorită posibilității de a controla strict mediul experimental. Spre deosebire

de Skinner, care prefera experimentele cu un singur subiect, Bandura a studiat grupuri mari ale căror performanțe medii erau comparate cu ajutorul analizei statistice. Sute de studii au fost realizate pe tema modelării, oferind un suport empiric impresionant.

Teoriile învățării sociale sunt văzute de mulți cercetători ca fiind o inovație productivă în studiul și tratamentul personalității în secolul al XX-lea. Un număr din ce în ce mai mare de psihologi se specializează în teoria și practica învățării prin observare.

Abordarea din perspectiva învățării sociale are câteva avantaje; este o metodă obiectivă și care se pretează studiului de laborator, făcând-o congruentă cu accentul contemporan pus pe cercetarea experimentală. Mai mult decât în alte abordări, tehnicile de învățare prin observare pot fi luate din laborator și aplicate direct în lumea reală, existând o întărire imediată pentru cercetător (Bandura, 2002).

Criticile acestei abordări susțin că învățarea socială se ocupă doar de aspectele periferice ale personalității umane – comportamentul manifest. Accentul pus pe acest tip de comportament ar ignora aspectele specific umane – forțele motivatoare conștiente și inconștiente. Prin urmare, în cazul tratamentului se tratează doar simptomul, nu și cauza lui.

Alte critici vin din partea behavioriștilor radicali, care susțin că variabilele cognitive luate în calcul de Bandura nu sunt necesare pentru a explica schimbarea comportamentului și în plus sunt greu măsurabile. Mai mult, susțin acești critici, Bandura nu a explicat foarte clar modul în care aceste variabile influențează comportamentul.

Indiferent de criticile adresate, teoriile învățării sociale au o poziție puternică în psihologie. Un număr mare de psihologi își modelează comportamentul după Bandura și se pare că primesc și suficiente întăriri pentru a face asta.

5.4. Walter Mischel (1930-)

5.4.1. Date biografice

S-a născut în 22 februarie 1930 în Viena, la distanță foarte mică de locuința lui Freud. Când Mischel avea 9 ani, germanii au invadat Austria, iar familia s-a mutat în Statele Unite, stabilindu-se în

cele din urmă în vestitul cartier al New-York-ului, Brooklyn. Deși a obținut o bursă de studiu în facultate, Mischel a fost nevoit să lucreze, din cauza îmbolnăvirii tatălui său. S-a înscris în cele din urmă la Universitatea New York, unde și-a dezvoltat interesul pentru pictură, sculptură și psihologie.

În timpul facultății, Mischel nu a fost foarte încântat de teoria behavioristă, fiind atras în schimb de psihanaliză. În același timp, și-a întărit înclinațiile umaniste citind filosofie existențială și poezie. După absolvire a început un masterat în psihologie clinică, iar între timp a lucrat ca asistent social în domeniul delincvenței juvenile. Această muncă l-a făcut să se îndoiască de utilitatea teoriei psihanalitice (Hergenhahn și Olson, 1999).

Între 1953 și 1956 a studiat pentru a-și obține doctoratul la Universitatea de Stat Ohio, unde a ajuns sub influența lui George Kelly și Julian Rotter, influență vizibilă în teoria sa. Timp de doi ani după obținerea doctoratului a locuit într-un sat din Caraibe, studiind cultele religioase care practicau posesiunea spiritelor. Atunci a observat că oamenii au capacitatea de a respinge recompense imediate, dar mici, în favoarea unora mai mari, dar amânate. Băștinașii cu o astfel de capacitate aveau nevoi mai ridicate de realizare și manifestau mai multă responsabilitate socială.

A început să lucreze din 1960 la Harvard, unde interesul lui pentru teoria și evaluarea personalității a crescut în urma discuțiilor cu Gordon Allport. În 1962, s-a mutat la Universitatea Stanford, unde a devenit coleg cu Bandura. După mai mult de 20 de ani, în 1983, s-a întors la New-York, la Universitatea Columbia, unde a și rămas.

5.4.2. Variabile cognitive social-personale

Teoria social-cognitivă vede interacțiunea dintre persoană și mediu ca fiind foarte complexă și individualizată. Fiecare individ intră într-o situație cu experiența sa anterioară, iar modul în care va face față situației va influența abordarea situațiilor similare în viitor. Modul în care individul interacționează cu situația este determinat de ceea ce Mischel numea variabile cognitive social-personale; ele determină care dintre stimulii cu care persoana se confruntă vor fi percepuți, selectați, interpretați și utilizați (Mischel, 2002). Spre

deosebire de variabilele personale din abordările tradiționale, cele din teoria social-cognitivă sunt procese cognitive active care operează în prezent. Mischel descrie cinci astfel de variabile:

- a) *strategiile de encodare* se referă la semnificația pe care o acordăm stimulilor selectați, pentru a înțelege o persoană este nevoie să știm categoriile prin intermediul cărora ea înțelege lumea. Vedem aici influența lui George Kelly, el sugerând că orice eveniment poate fi „construit” mental în orice mod și că oamenii sunt liberi să aleagă constructele cu ajutorul cărora să interpreteze experiențele prin care trec;
- b) *expectanțele* determină modul în care fiecare persoană acționează asupra mediului, pentru a obține rezultatele dorite. Oamenii presupun că dacă vor acționa într-un anumit fel, vor obține anumite tipuri de rezultate – aceste expectanțe sunt legate de comportament; în absența informațiilor despre situație, își vor stabili expectanțele pe baza experienței anterioare cu situații similare. Alte expectanțe sunt legate de stimuli – învățăm faptul că dacă apare un eveniment, probabilitatea de apariție a unui al doilea asociat este mare. De exemplu, spargerea unei farfurii este adesea urmată de strigătele mamei. O a treia categorie de expectanțe sunt cele legate de autoeficacitate;
- c) *valorile subiective* determină decizia persoanei în legătură cu ceea ce merită să facă sau să aibă și ce nu, în funcție de o serie de variabile care țin strict de persoană (dispoziția de a face efort de exemplu). Cineva poate să decidă în anumite situații să muncească din greu pentru a obține un premiu, iar în alte situații poate să considere că efortul este inutil;
- d) *sistemele de autoreglare* – potrivit teoriei social-cognitive, comportamentul uman este în mare măsură autoreglat. Sunt stabilite anumite standarde de performanță, iar sentimentele de satisfacție apar când standardele sunt atinse. Comportamentul este influențat deci mai mult de întăriri și pedepse interne decât de întăriri și pedepse externe (Mischel și Morf, 2002). Ideea apare și la Bandura;
- e) *competențele* sunt învățate prin învățare observațională și se referă la ceea ce persoana știe și ce este capabilă să facă. Sunt

procese active care pot fi utilizate de persoană pentru a genera o mare varietate de răspunsuri constructive la orice situație dată; sunt instrumente de care individul dispune pentru a face față mediului.

5.5. Julian Rotter (1916-)

5.5.1. Date biografice

Nici Rotter nu a scris despre copilăria sau adolescența sa, de aceea teoria sa este dificil de evaluat din prisma experiențelor timpurii de viață. A absolvit Colegiul Brooklyn în 1937. A obținut doctoratul la Universitatea Indiana, în 1941. Alfred Adler a avut o influență majoră asupra lui în anii de colegiu, Rotter frecventând câteva conferințe ale acestuia și vizitându-l și acasă. În timpul celui de-al doilea război mondial a lucrat ca psiholog pentru armata Statelor Unite, iar după război a început să lucreze la Universitatea de Stat Ohio, unde George Kelly era șeful programului de psihologie clinică. Aici Rotter a condus un număr mare de cercetări în domeniul teoriei învățării sociale și a atras un mare număr de studenți remarcabili, care și-au dezvoltat la rândul lor cariere strălucite. În 1963, Rotter s-a mutat la Universitatea Connecticut, unde a continuat să-și rafineze teoria asupra personalității (Schultz, 1986).

5.5.2. Concepte fundamentale în teoria lui Rotter

Potențialul comportamental se referă la probabilitatea ca un anumit comportament să apară într-o situație dată. Probabilitatea poate fi determinată pe baza întăririlor care urmează comportamentul; persoana se va comporta într-un anumit fel în prezența unor variabile specifice (<http://psych.fullerton.edu>). Deși la prima vedere Rotter nu se deosebește de Skinner în ceea ce privește acest subiect, de fapt el merge mai departe, admitând și rolul unor variabile interne, de natură cognitivă, în predicția comportamentului. Rotter încearcă să stabilească probabilitatea de apariție a unui comportament față de alte comportamente pe care individul le-ar putea manifesta la un moment dat. Faptul că individul alege un anumit comportament este dat de percepția subiectivă a situației. Rotter înțelege prin comportament nu numai actele observabile, ci și

cele care nu pot fi direct observate, cum ar fi procesele cognitive, care includ raționalizarea, represiia, considerarea alternativelor, sau planificarea. Asemenea comportamente interne sau implicite pot fi măsurate cu ajutorul unor metode indirecte, cum ar fi inferarea lor pe baza observării comportamentului manifest. Rotter admite însă că investigarea acestora este dificilă.

Expectanțele sunt definite ca și credințe ale individului că dacă el se va comporta într-un anumit fel într-o situație dată, atunci o întărire predictibilă va urma. Câțiva factori influențează procesul de stabilire a expectanțelor. Unul dintre aceștia este natura întăririlor anterioare asociate comportamentului într-o anumită situație (de câte ori a apărut întărirea, la cât timp după manifestarea comportamentului, dacă a apărut după fiecare comportament etc.). Un alt factor este gradul de generalizare al expectanțelor, adică în ce măsură asociațiile dintre comportamente și întăriri sunt generalizabile în toate situațiile prin care trece individul.

Valoarea întăririi se referă la preferința pentru o întărire sau alta, derivată pe baza experienței anterioare; există prin urmare o legătură între expectanțe și preferința pentru anumite întăriri.

Situația psihologică este un important determinant al comportamentului. Oamenii reacționează continuu atât la mediul intern cât și la cel extern, iar cele două medii se influențează unul pe altul. Această interacțiune complexă este numită de Rotter situație psihologică. Comportamentul poate fi prezis doar pe baza cunoașterii situației psihologice și nu pe baza unor elemente presupus constante ale personalității, cum ar fi trăsăturile sau motivele. Rotter a criticat în egală măsură și behavioriștii radicali precum Skinner, care ignoră mediul intern al expectanțelor, trecând cu vederea posibilitatea ca un stimul să aibă efecte diferite asupra comportamentului în situații diferite.

Libertatea de mișcare se referă la mărimea expectanței unei persoane că va obține o întărire dorită ca rezultat al unui anumit comportament. Expectanța ridicată duce la o mare libertate de mișcare și la anticiparea succesului. Persoanele cu expectanțe mici au libertate mică de mișcare, anticipând de obicei eșecul. Libertatea mică de mișcare este asociată deseori cu defensivitatea; persoanele

folosesc comportamente defensive pentru că se așteaptă să fie pedepsite. Există mai multe cauze ale libertății scăzute de mișcare: lipsa cunoștințelor despre cum trebuie atins un anumit scop sau interpretarea greșită a situațiilor trecute (<http://psych.fullerton.edu>). Atunci când persoanele cu libertate mică de mișcare încearcă să atingă un scop valorizat sau cerut impetuos, poate să apară un conflict, al cărui efect este formarea comportamentelor de evitare; indivizii ar putea să încerce să-și atingă scopul în moduri simbolice (evadând în imaginar, unde riscul de a fi pedepsiți este anulat).

Nivelul minim al scopului reprezintă cel mai scăzut nivel al potențialei întăririi perceput ca fiind satisfăcător. Rotter vede întăririle întinzându-se pe un continuum, de la cele foarte dorite la cele care nu sunt dorite deloc. Locul în care întăririle dorite devin nedorite reprezintă nivelul minim al scopului. De exemplu, când candidăm pentru un post, salariul care ni se oferă se întinde pe un continuum de la foarte mare la dezamăgitor; undeva pe acest continuum se află nivelul salarial de care ne declarăm satisfăcuți.

Locus of control intern vs. locus of control extern

Un aspect major al teoriei lui Rotter este credința noastră despre sursa controlului întăririlor. Există diferențe individuale în perceperea unui stimul ca fiind întăritor sau nu. Cercetările lui Rotter au arătat că unii oameni consideră că întăririle sunt dependente de propriul comportament, în timp ce alții cred că întăririle sunt controlate de factori externi (Marian, Drugaș și Roșeanu, 2005).

Persoanele cu locus of control intern cred că întăririle pe care le primesc sunt în funcție de propriile comportamente și atribute. Aceste persoane simt că au un control puternic asupra propriei vieți și se vor comporta ca atare: au performanțe în general mai bune, sunt mai puțin influențabile, valorizează abilitățile și realizările personale, sunt gata să-și asume răspunderea pentru acțiunile lor într-o măsură mai mare decât cei cu locus of control extern. Au o sănătate mentală mai bună și sunt mai puțin anxioși.

Cele cu locus of control extern consideră că primirea întăririlor este controlată de alte persoane, de soartă sau de noroc și se simt fără putere în fața acestor forțe externe. Ele cred că abilitățile sau comportamentul lor nu va induce diferențe în întăririle pe care le

vor primi și nu văd rostul în a contribui cu mai mult efort pentru a-și îmbunătăți situația. Au o credință scăzută în posibilitatea de control a propriei vieți, în prezent sau în viitor.

Rotter a dezvoltat o scală de măsurare a celor două tipuri de locus of control; scala constă din 23 de perechi de itemi, din fiecare pereche participantul trebuie să aleagă un item care se potrivește cel mai bine credințelor sale despre natura lumii.

Locus of control este o formă de expectanță generalizată. O altă formă este încrederea interpersonală, expectanța individului că se poate baza pe promisiunea orală sau scrisă a unui alt individ sau grup. Persoanele cu nivele ridicate de încredere interpersonală mint, trișează sau fură mai puțin, respectând într-o măsură mai mare drepturile celorlalți și oferindu-le a doua șansă când e nevoie. Aceste persoane beneficiază și de alte avantaje; de obicei sunt mai fericiți, nu au conflicte interpersonale și prietenia lor este căutată. Rotter a dezvoltat și pentru încrederea interpersonală o scală de măsurare.

5.5.3. Evaluarea teoriei lui Rotter

Teoria învățării sociale a lui Rotter, cu accentul pus pe experiențele subiective, a atras o mulțime de entuziaști. Sistemul lui se potrivește în primul rând cercetătorilor care sunt orientați spre partea experimentală și interesați de rolul variabilelor cognitive în psihologia contemporană. Accentul pus de Rotter asupra factorilor cognitivi este mai mare decât în teoria lui Bandura, iar poziția lui este una și mai îndepărtată de behaviorismul lui Skinner.

Susținătorii lui Rotter afirmă că el a oferit concepte precis definite care se pretează testării experimentale; mai mult decât Bandura, el a încercat să stabilească o relație între variabilele cognitive și întăriri, oferind teoriei învățării sociale o componentă motivațională puternică (<http://psych.fullerton.edu>).

Accentul pus pe variabilele cognitive este văzut de unii ca o parte pozitivă, iar de alții ca o slăbiciune a teoriei; criticii au sugerat că Rotter a mers atât de departe încât abordarea lui nu mai poate fi considerată una behavioristă. Ei critică și cercetările realizate de Rotter, deoarece prin includerea acestor variabile a devenit prea subiectivă.

Cu toate acestea, cercetările lui Rotter sunt riguroase și bine controlate, el utilizând observarea obiectivă a comportamentului de câte ori a fost posibil. Scala de măsurare a celor două fațete ale locus of control a generat mii de cercetări și rezultatele s-au întins dincolo de laborator, în mediul clinic și educațional.

6. Abordarea umanistă

Abordarea umanistă a personalității este doar o parte dintr-o mișcare mai amplă care a încercat să pună întreaga psihologie pe baze noi. Psihologia umanistă aduce obiecții principalelor forțe ale psihologiei (psihanaliza și behaviorismul), afirmând că ambele prezintă o imagine limitată și degradantă a naturii umane. Psihanaliza este acuzată că studiază doar partea bolnavă a personalității, ceea ce lasă puțin loc pentru caracteristicile umane pozitive. Behaviorismul, cu accentul exclusiv pe observarea obiectivă a comportamentului manifest, este considerat de umaniști îngust și steril. Imaginea pe care o oferă behaviorismul asupra naturii umane este una în care persoanele sunt doar niște organisme mecanice, asemănătoare unui robot. Umaniștii susțin că oamenii nu sunt nici șoareci uriași și nici computere ineficiente și deplasează accentul pe virtuțile și aspirațiile umane, voința liberă conștientă și îndeplinirea potențialului. Imaginea umanistă asupra naturii umane este una optimistă, oamenii fiind văzuți ca activi, creativi, preocupați de scopuri precum dezvoltarea personală.

6.1. Carl Rogers (1902-1987)

Cea mai faimoasă contribuție a lui Rogers este considerată a fi terapia cunoscută inițial sub numele de terapie nondirectivă sau centrată pe client, acum terapia poartă numele de terapie centrată pe persoană. Teoria lui Rogers asupra personalității s-a dezvoltat și s-a rafinat pe baza experienței pe care Rogers a acumulat-o în ședințele cu pacienții. Formularea teoriei este strâns legată de modul în care înțelegea că trebuie realizată terapia.

Rogers vede ființele umane ca fiind conștiente și raționale, el respingând ideea conform căreia experiențele trecute exercită o

influență asupra comportamentului prezent. Deși recunoaște că aceste experiențe, mai ales cele din copilărie, pot să influențeze modul în care persoanele percep lumea, Rogers insistă asupra faptului că sentimentele prezente au o importanță mai mare în dinamica personalității. Atât în terapie, cât și în teorie, preocupările lui s-au îndreptat asupra personalității prezente.

Accentuând importanța conștientului și a prezentului, Rogers consideră că personalitatea poate fi înțeleasă din punctul de vedere al individului – pe baza experiențelor sale subiective. Prin urmare, abordarea lui este una fenomenologică, având în centru realitatea așa cum este ea percepută de individ.

Teoria lui Rogers a fost primită cu deosebit entuziasm, având aplicații largi în psihologie, educație sau viața de familie. Pentru a relaționa teoria cu experiențele de viață ale lui Rogers, este nevoie să căutăm dovezi ale unui sine autonom, ale accentului pus pe dezvoltarea potențialităților.

6.1.1. Date biografice

Rogers s-a născut în 8 ianuarie 1902 în Oak Park, o suburbie din Chicago, al patrulea din șase copii. Starea economică a familiei era una bună și Rogers nu a fost presat în copilărie de probleme financiare. Părinții săi aveau vederi religioase stricte, accentuând comportamentul moral și avantajele muncii asidue. Învățăturile religioase ale părinților l-au influențat profund pe Rogers în timpul copilăriei și adolescenței, faptul că a preluat ideile altora despre lume i-a oferit mai târziu motive de revoltă împotriva acestor idei, când a încercat să-și stabilească propria perspectivă asupra lumii. Părinții erau foarte devotați copiilor; totuși, influența lor nu s-a manifestat niciodată direct, Rogers mărturisind că nu își amintește ca ei să-i fi dat o comandă directă. Cu toate acestea, era clar pentru toți cei șase copii ai familiei că nu aveau voie să danseze, să joace cărți, să se uite la filme, să fumeze, să bea sau să arate orice formă de interes sexual (Heppner și colab., 1984).

Relațiile de familie erau atât de strânse încât practic Rogers nu a avut viață socială în afara familiei. Părinții descurajau relațiile de prietenie cu alți copii, afirmând că aceștia s-ar angaja în activități

de o valoare morală chestionabilă. În același timp însă între copiii familiei exista o continuă rivalitate, Rogers simțind tot timpul că părinții îl favorizează mai mult pe fratele mai mare (Schultz, 1986).

S-a descris ca fiind un copil solitar, pierdut în lumea viselor cea mai mare parte a timpului, a citit cu nesaț orice carte i-a căzut în mână, inclusiv dicționare și enciclopedii. Ca rezultat al singurătății, a început să se bazeze foarte mult pe propria experiență și viziune asupra lumii, ceea ce se vede și în teoria pe care a dezvoltat-o. La școala din Oak Park a fost coleg de clasă cu Ernest Hemingway, care era cu doi ani mai mare.

Când Rogers avea 12 ani, familia s-a mutat la o fermă aflată la 50 km de Chicago, experiență care a trezit interesul lui pentru știință. La început, a fost fascinat de o specie de molie pe care a descoperit-o în pădure, a capturat câteva exemplare, le-a reproduș și a avut grijă de ele câteva luni, citind tot ceea ce găsea despre ele. Alte interese s-au îndreptat spre agricultură, pe care tatăl său încerca să o practice cât mai științific cu putință. A citit cărțile tatălui despre experimentele din agricultură, ajungând să aprecieze metoda științifică a grupurilor de control, izolarea unei variabile pentru a putea fi studiată și analiza statistică a rezultatelor.

Nu este surprinzător că Rogers a ales să studieze agricultura la Universitatea Wisconsin, în 1919. După al doilea an însă scopul lui s-a schimbat, ca urmare a educației religioase primite în familie și ca urmare a participării la câteva conferințe cu teme religioase a hotărât să devină preot. În 1922 a fost selectat să participe la Conferința Federației Mondiale a Studenților Creștini la Beijing, în China, iar în timpul celor șase luni cât a fost plecat le-a scris părinților despre decizia sa și despre noua sa filosofie de viață, mult mai liberală. A reușit să se elibereze de modul de gândire al părinților, ceea ce i-a oferit independența emoțională și intelectuală. Încrederea și simțul direcției pe care i le-a oferit eliberarea de părinți l-au condus pe Rogers să susțină că persoana trebuie să se bazeze pe propria experiență, credință cheie în teoria sa (Heppner și colab., 1984). La întoarcerea în Wisconsin și-a schimbat specializarea din agricultură în istorie, și a absolvit în 1924.

După absolvire Rogers s-a căsătorit (împotriva dezaprobarii părinților) și a început studiile de teologie la Union Theological Seminary din New York. A rămas acolo doi ani, apoi s-a mutat (peste drum) la Colegiul de Profesori al Universității Columbia, pentru a studia psihologia clinică și educațională, față de care își dezvoltase un interes chiar mai mare decât cel pentru teologie, deoarece constatare că doctrina religioasă nu este calea cea mai bună pentru a ajuta oamenii.

A obținut doctoratul în 1931, cu o teză despre măsurarea adaptării personalității în copilărie. Timp de 12 ani după aceea, a lucrat în cadrul Departamentului pentru Studiul Copilului din cadrul Societății pentru prevenția cruzimii față de copii, din New York. Cea mai mare parte a timpului a petrecut-o diagnosticând și tratând copii delincvenți sau cu situații familiale grele.

În 1940 a devenit profesor de psihologie la Universitatea de Stat Ohio, muncind cu studenți foarte buni, Rogers a început să își exprime perspectiva asupra consilierii și tratării tulburărilor emoționale, ajutând în același timp la aducerea psihologiei clinice în atenția psihologiei contemporane.

În 1945 a părăsit Ohio, iar în 1957 a plecat la Universitatea Wisconsin; în această perioadă a fost foarte prolific, publicând un număr mare de articole și cărți care au popularizat teoria și terapia lui. În 1962 a format împreună cu Gordon Allport, George Kelly, Abraham Maslow, Rollo May și alții Asociația Americană de Psihologie Umanistă. În 1963 s-a mutat în California, lucrând la Centrul de Studiere a Persoanei din LaJolla. Sfârșitul vieții a fost dedicat reducerii tensiuni internaționale. A aplicat filosofia lui centrată pe persoană pentru a reduce barierele dintre grupurile de protestanți și catolici în Irlanda de Nord, dintre evrei și arabi în Orientul Mijlociu, dintre țările fostului bloc comunist și statele occidentale.

6.1.2. Actualizarea: tendința umană fundamentală .

În concepția lui Rogers, ființele umane sunt motivate de o singură tendință fundamentală: tendința de actualizare, de a menține și îmbogăți funcționarea organismului. Această tendință înăscută

este o nevoie umană fundamentală și include toate nevoile fiziologice și psihologice (deși este mai orientată spre biologic decât spre psihologic). Sunt incluse aici chiar și cele mai simple nevoi fiziologice (cum ar fi cele de hrană, aer sau apă); prin îndeplinirea lor și prin apărarea organismului în cazul atacului, tendința de actualizare menține starea prezentă a organismului.

Actualizarea face însă mai mult decât să mențină organismul, ea facilitează creșterea și dezvoltarea organismului, fiind responsabilă de aspectele dezvoltării pe care le reunim sub termenul de maturare (definită ca dezvoltare determinată genetic a structurilor corpului). Toate aceste schimbări înscrise în codul genetic al individului sunt aduse la punctul culminant de către tendința de actualizare (Orlov și Coleman, 1992). Deși schimbările sunt programate genetic, progresul organismului nu este unul automat și fără efort; Rogers afirmă că el presupune luptă și durere, luând ca exemplu primul pas al copilului. Copilul cade și se lovește, și ar fi mai puțin dureros dacă individul ar rămâne în stadiul de târâre, dar el insistă în acest comportament în ciuda durerilor trecătoare, pentru că tendința de actualizare, de înaintare, de dezvoltare și creștere, este mai puternică decât orice dorință de a renunța.

Tendința de actualizare este observabilă nu numai la oameni și animale, ci și la orice ființă vie, fiind o forță virtual irezistibilă care determină nu numai supraviețuirea individului, ci și adaptarea și dezvoltarea lui. Actualizarea are prin urmare în timpul maturizării o componentă puternică de natură biologică. Pe măsură ce individul se maturizează, componenta psihologică devine mai puternică, reflectând impactul învățării și al experienței.

Rogers afirmă că de-a lungul vieții oamenii demonstrează procesul de valorizare organismică, înțelegând prin acesta că toate experiențele de viață sunt evaluate în funcție de cât de bine servesc tendinței de actualizare. Experiențele care sunt percepute ca facilitând actualizarea sunt considerate bune și dezirabile, având o valoare pozitivă. Aceste percepții vor influența comportamentul deoarece experiențele văzute ca fiind nedorabile vor fi evitate, iar cele dezirabile căutate și repetate de câte ori va fi posibil (Watts, 1996).

Acest proces creează prin urmare un sistem de feed-back care îi permite organismului să își coordoneze experiențele cu tendința de actualizare, ceea ce înseamnă că oamenii pot să aibă încredere în sentimentele lor.

Rolul mediului

Rogers afirmă că realitatea mediului unei persoane este dată de modul în care ea percepe acel mediu; prin urmare, percepția mediului ar putea să nu coincidă cu realitatea obiectivă. Același aspect al realității poate fi perceput diferit de doi indivizi, iar percepțiile se pot modifica în timp. Această idee a subiectivității percepției este veche și nu este o contribuție originală a lui Rogers. Ceea ce el a subliniat este că lumea fiecăruia este o problemă privată și poate fi cunoscută complet doar de individul însuși. Această lume include nu doar prezentul imediat de care el este conștient, ci și toți stimulii neglijăți (de exemplu presiunea hainelor) și amintirile experiențelor trecute, în măsura în care ghidează percepțiile de moment ale persoanei. Experiența subiectivă are așadar importanță supremă, fiind singura pe care ne putem baza judecățile și comportamentul (Orlov și Coleman, 1992).

Dezvoltarea sinelui

Pe măsură ce lumea copilului se lărgeste (adică pe măsură ce se lărgeste percepția sa asupra lumii) o parte a experiențelor sale se diferențiază de restul. Această parte separată este definită de cuvintele *eu* sau *mie*. Acesta este sinele sau conceptul de sine și presupune capacitatea de a face distincție între ce este parte a propriei persoane și ce este extern. Conceptul de sine este definit ca imaginea unei persoane cu privire la ceea ce ea este, ar trebui să fie sau ar putea să fie (Baresi, 1999).

Rogers afirmă că sinele este un întreg consistent, cele trei aspecte ale lui tind spre consistență, de exemplu, dacă o persoană consideră că nu are nici un sentiment de ostilitate față de nimeni nu își va exprima nevoile de agresivitate, cel puțin nu într-o manieră directă. Toate comportamentele trebuie să fie consistente cu conceptul de sine.

Pe măsură ce sinele se dezvoltă, copilul simte o nevoie din ce în ce mai mare de considerație pozitivă din partea celorlalți. Această

nevoie este probabil învățată, dar Rogers consideră că sursa este irelevantă. Considerația sau aprecierea pozitivă este persistentă și comună tuturor ființelor umane, presupunând nevoia de acceptare, dragoste și aprobare din partea celorlalți, în special a mamei în timpul copilăriei (Watts, 1996). Este esențială pentru copil, al cărui comportament este ghidat de cantitatea de afecțiune pe care o primește.

Dacă mama nu oferă apreciere pozitivă, tendința copilului spre actualizare este înfrântă. Copilul percepe dezaprobarea mamei cu privire la comportamentul său ca o dezaprobare la întreaga sa persoană, iar dacă aceasta se întâmplă des copilul încetează să lupte pentru actualizare și în schimb eforturile lui se îndreaptă spre asigurarea considerației pozitive din partea celorlalți. În mod ideal, copilul ar trebui să se simtă acceptat și iubit, deși anumite comportamente pot fi dezaprobat. Această stare este numită considerație pozitivă necondiționată, implicând faptul că dragostea mamei pentru copil nu este condiționată de modul în care acesta se comportă, ci este oferită fără condiții și deplin.

Un aspect important al nevoii de apreciere pozitivă este natura sa reciprocă, când oamenii percep faptul că satisfac nevoia altora de apreciere pozitivă, se vor simți la rândul lor satisfăcuți.

Datorită importanței îndeplinirii acestei nevoi, mai ales în copilărie, oamenii devin foarte sensibili la atitudinile și comportamentele altora. Aprobarea sau dezaprobarea celorlalți influențează conceptul de sine, pentru că internalizăm atitudinile lor, ca rezultat, aprecierea pozitivă vine din ce în ce mai mult din interiorul nostru decât de la ceilalți, formând ceea ce Rogers numea apreciere de sine pozitivă și devine o nevoie la fel de puternică. De exemplu, copiii care sunt recompensați de mamă cu afecțiune când sunt fericiți încep să treacă prin apreciere de sine pozitivă ori de câte ori sunt fericiți, ajungând să se recompenseze singuri.

Pe baza evoluției de la apreciere pozitivă la apreciere de sine pozitivă apare versiunea rogersiană a superego-ului freudian: condițiile de valorizare, care se dezvoltă pe baza aprecierii pozitive condiționate (Watts, 1996). Unele comportamente ale copilului irită sau plictisesc părinții, iar acestea nu vor fi răsplătite cu afecțiune, ci

dimpotrivă. Astfel, copilul va învăța că afecțiunea și aprobarea părinților este dependentă de modul în care el se comportă. Dacă mama va manifesta dezaprobare de fiecare dată când copilul strică o jucărie, el va ajunge să își dezaprobe un astfel de comportament. Standardele externe sunt interiorizate și copilul se va simți bine cu propria persoană doar când se comportă într-un mod care aduce aprobarea mamei, sinele funcționând ca un surogat al mamei. Pe baza acestei situații copiii vor învăța că există condiții de valorizare; ei se vor vedea ca fiind vrednici sau nu în funcție de normele stabilite de părinți. Dacă încalcă normele astfel impuse, ei vor putea privi într-o manieră pozitivă.

Copiii care au ajuns în acest punct trebuie să înceapă să evite anumite comportamente și atitudini, indiferent de cât de satisfăcătoare ar fi ele în alte situații. Libertatea lor este deci îngrădită, ceea ce îi împiedică să își actualizeze sinele, pentru că anumite comportamente nu pot fi manifestate.

Pe lângă inhibarea unor comportamente, copilul trebuie și să distorsioneze anumite elemente ale lumii percepute, apărând o incongruență între conceptul de sine și alte aspecte ale experienței individului; aceste experiențe servesc ca sursă de amenințare și sunt trăite de obicei în forma anxietății. Singura cale de evitare a anxietății este negarea sau distorsionarea unor elemente ale lumii percepute, iar ca rezultat apare o rigiditate a percepțiilor.

Potrivit lui Rogers, nivelul de adaptare psihologică a unei persoane, gradul ei de normalitate, este dat de gradul de congruență al sinelui cu experiența. Persoanele sănătoase psihic sunt capabile să se perceapă pe sine și pe ceilalți în general așa cum sunt și sunt deschise tuturor experiențelor pentru că nici una nu amenință conceptul de sine; nici o parte a experienței lor nu trebuie apărată prin negări sau distorsiuni, datorită faptului că nu au învățat condiții de valorizare în copilărie (Baresi, 1999). Ele sunt libere să se autoactualizeze.

Caracteristicile persoanelor aflate în curs de actualizare

Folosim sintagma „persoană în curs de actualizare” pentru a reflecta exact ceea ce Rogers a vrut să arate, și anume că acest proces de fapt nu se încheie niciodată, pentru că asta ar însemna o

personalitate statică și nu una în dezvoltare. Stoparea procesului de actualizare înseamnă pierderea unor caracteristici precum flexibilitatea, spontaneitatea sau deschiderea spre nou.

Persoana în curs de actualizare este produsul final al dezvoltării psihologice și al evoluției sociale. Principala ei caracteristică este că are *conștiința tuturor experiențelor*. Nici o experiență nu este distorsionată sau negată, nu există amenințări pentru conceptul de sine, persoana poate să trăiască o gamă mai largă de sentimente, atât pozitive cât și negative, mai intens decât o persoană defensivă.

O a doua caracteristică este *capacitatea de a trăi deplin fiecare moment*, experiențele pe care fiecare moment le aduce au potențialul de a fi noi, prin urmare nu pot fi anticipate. Prin urmare, nu există rigiditate sau structuri organizate impuse în experiențele subiective. La persoanele nesănătoase psihic, experiențele sunt organizate și distorsionate pentru a se potrivi prejudecăților.

Altă caracteristică este *încrederea în propriul organism*, pe care Rogers o înțelege ca fiind mai degrabă încrederea în propriile reacții decât încrederea în codul social, sfaturile celorlalți sau chiar propriul intelect. Aceasta nu înseamnă că persoana în curs de actualizare ignoră datele oferite de intelectul propriu sau al altora, ci doar că aceste date sunt congruente cu sinele; ele nu sunt amenințătoare, pot fi percepute și evaluate corect. Decizia finală pare a fi intuitivă, bazată mai mult pe emoții, pe ceea ce individul simte că este bine.

A patra caracteristică este *sentimentul libertății*, persoanele în curs de actualizare se simt într-adevăr libere să evolueze în orice direcție doresc, să aleagă fără a fi constrânse de inhibiții. Ca rezultat, ele simt că au o putere personală mai mare asupra vieții, pentru că știu că viitorul depinde de acțiunile lor și nu de circumstanțe, evenimente trecute sau alți oameni (ideea corespunde celei a lui Rotter de locus of control intern).

Personalitatea sănătoasă este una *creativă*, capabilă de adaptare chiar în condițiile unui mediu schimbător. Asociată creativității este *spontaneitatea*. Persoana în curs de actualizare nu are nevoie de un mediu predictibil sau sigur, care ar reprezenta chiar o pacoste pentru ea.

Rogers nu crede că adjective precum fericit sau mulțumit sunt potrivite persoanei în curs de actualizare, deși o astfel de persoană va trece prin astfel de stări, etichete mai potrivite pentru experiențele prin care trece persoana actualizată ar fi *semnificative, incitante, provocatoare*.

6.1.3. Evaluarea teoriei lui Rogers

Deoarece teoria și terapia practică de Rogers merg mână în mână, nu pot fi evaluate separat. Terapia centrată pe persoană a fost foarte populară printre psihologi, găsindu-și aplicații în tratarea tulburărilor emoționale. Printre psihoterapeuți, Rogers este considerat una dintre cele mai influente personalități, cu toate că teoria sa are un impact mai redus, s-a bucurat de recunoaștere și acceptare, mai ales din cauza accentului pus pe conceptul de sine.

Teoria și terapia lui Rogers au stimulat un număr mare de cercetări, mai mult decât alți teoreticieni prezentați anterior, a stimulat cercetări asupra naturii și efectului psihoterapiei sau asupra conceptului de sine.

Criticile majore ale teoriei sale s-au orientat mai ales asupra a două aspecte (Kirschenbaum, 1991). În primul rând, Rogers a fost criticat pentru incapacitatea de a stabili în termeni exacți care sunt potențialitățile înnăscute de actualizare care ocupă un loc atât de important în teoria lui. Criticii s-au întrebat dacă acestea sunt de natură biologică sau psihologică și dacă există diferențe individuale în ceea ce le privește. Nicăieri nu a oferit Rogers un răspuns la aceste întrebări legate de natura potențialităților.

În al doilea rând, Rogers a fost criticat pentru ideea sa conform căreia singura cale de a explora personalitatea este prin examinarea experienței subiective a individului, făcând așa ies din atenție factorii de care persoana nu este conștientă, dar care îi pot influența comportamentul. Mai ales psihanaliza susține că forțele inconștiente ar putea să distorsioneze experiențele subiective, reprimând unele aspecte și inventând altele.

Alte critici afirmă că Rogers nu și-a exprimat mulțumirea față de predecesorii evidenți ai teoriei și terapiei sale, în primul rând față de Adler, sau că a susținut ideea conform căreia terapeuții nu au

nevoie de o pregătire prea lungă (*Harvard Mental Health Letter*, 2006).

6.2. Abraham Maslow (1908-1970)

Poate într-o măsură mai mare decât Rogers, Maslow a fost purtătorul de cuvânt și liderul mișcării umaniste în psihologie, el criticând atât behaviorismul cât și psihanaliza. Behaviorismul a fost considerat eficient, dar numai în laborator, l-a asemănat cu un halat de laborator, pe care îl dezbraci la ieșire, deoarece nu se potrivește când mergi acasă la soție, copii și prieteni. Prin studierea aspectelor negative ale omului – a tulburărilor precum nevrozele sau psihozele – psihanaliza ignora toate emoțiile pozitive de genul fericirii sau liniștii interioare. Dacă Freud oferise lumii jumătatea bolnavă a omenirii, era timpul ca umanismul să umple restul cu jumătatea sănătoasă.

Maslow susținea că natura umană a fost subestimată, prin neluarea în obiectiv a exemplarelor umane valoroase, a celor creative, sănătoase și mature. După cum afirma el, dacă se dorește să se determine cât de repede aleargă oamenii, nu se va studia alergătorul mediu, ci cel mai rapid alergător care poate fi găsit. Doar în acest fel poate fi determinată culmea potențialului uman. Teoria lui se bazează deci pe indivizii cei mai sănătoși, iar ca rezultat poate fi numită cu ușurință o teorie a motivației, deoarece motivația este centrul abordării sale.

Utilizând în primul rând studii de caz, Maslow a studiat un grup redus de personalități sănătoase și eficiente, în viață sau decedate; de exemplu, utilizând material biografic, i-a studiat pe Thomas Jefferson și Abraham Lincoln. Pe baza investigațiilor a concluzionat că fiecare persoană se naște cu anumite nevoi instinctuale, care o determină să aleagă calea creșterii, dezvoltării, actualizării.

Maslow a propus existența unei ierarhii a nevoilor, teoria sa fiind foarte populară în anii 1970, ea continuă să fie folosită mai ales în organizații, cu toate că astăzi există dovezi clare ale faptului că are aplicații relativ limitate și că este depășită de condițiile secolului al XXI-lea.

6.2.1. Date biografice

Abraham Harold Maslow s-a născut în 1 aprilie 1908 în Brooklyn, New York, primul din șapte frați. Părinții săi erau evrei ruși imigranți, săraci și needucați. Fiind singurul copil evreu din cartier, s-a simțit singur și nefericit o lungă perioadă de timp. Ca și Rogers, a căutat refugiu în lumea cărților; vorbind despre copilăria lui, Maslow afirma că se miră că nu a devenit psihotic.

Problemele lui Maslow nu se opreau aici, și-l amintea pe tatăl său ca plătându-i băutura, femeile și bătaia, mai mult, tatăl făcea adesea remarci la adresa lui, considerându-l urât și prost. Impactul remarcilor a fost atât de mare încât uneori când mergea cu metroul căuta vagoanele goale, pentru a-i scuti pe ceilalți de înfățișarea lui considerată dezagreabilă.

Nici relația cu mama nu era mai bună. Maslow s-a maturizat continuând să își urască mama, nefăcând nici o încercare de împăcare și refuzând să participe la înmormântarea ei. O caracteriza ca fiind crudă, ignorantă, ostilă, lipsită de capacitatea de a oferi dragoste. Unul dintre motivele pentru care Maslow avea aceste sentimente față de ea era modul în care întreținea casa, frigiderul avea lacăt, deși starea financiară a familiei nu era într-atât de gravă, doar când avea dispoziția necesară pentru a servi mâncarea lacătul era deschis.

Relația cu tatăl a devenit în timp mai bună și adesea vorbea despre el în termeni buni.

În 1925, Maslow a intrat la City College din New York, iar în 1926, dorind să-i facă pe plac tatălui, s-a înscris la cursurile serale ale Brooklyn Law School. După doar două săptămâni a decis însă că nu îl interesează și a abandonat. În 1927, Maslow s-a înscris la Universitatea Cornell, unde a participat la un curs introductiv în psihologie, ținut de Edward Titchener. Introspecția științifică promovată de acesta i s-a părut plictisitoare, rece și l-a făcut să-și piardă temporar interesul pentru psihologie. S-a întors la City College of New York, iar în 1928 s-a transferat la Universitatea Wisconsin, unde a obținut doctoratul, în 1934.

Decizia de a studia psihologia a venit (curios) când a descoperit behaviorismul lui Watson, în timpul anilor de studenție la City College

of New York. A considerat behaviorismul calea cea mai bună de urmat, dar părerile i s-au schimbat după nașterea primului copil.

După obținerea doctoratului, Maslow a continuat să predea la Universitatea Wisconsin pentru o perioadă scurtă de timp și a încercat să urmeze cursuri de medicină, dar a constatat că și aceasta, la fel ca și școala de drept unde încercase mai devreme, reflecta o imagine negativă asupra naturii umane și a renunțat.

În 1935 s-a mutat la Universitatea Columbia, unde a lucrat timp de 18 luni cu Thorndike, care i-a aplicat unul dintre testele sale de inteligență, descoperind că Maslow avea un coeficient de inteligență de 195, al doilea ca mărime înregistrată vreodată de acel test. Cu permisiunea lui Thorndike, Maslow și-a început studiile asupra relației dintre dominanță și sexualitate, intervievând bărbați și femei pentru a determina sentimentele lor de dominanță și preferințele sexuale. A renunțat curând la studiile asupra bărbaților, pentru că erau evazivi și tindeau să mintă. Până în 1942 a publicat câteva articole asupra sexualității feminine, observând că femeile dominante sunt nonconformiste, extravertite, mai puțin religioase, anxioase și nevrotice. Maslow a arătat de asemenea că aceste femei erau atrase de bărbați dominanți, descriși ca fiind încrezători și agresivi (Cullen și Gotell, 2002).

În 1949 s-a mutat la Brooklyn College. Dacă munca de început a lui Maslow avea în prim plan speciemenle dominante, interesele lui s-au orientat apoi spre ființele umane remarcabile; evoluția preocupărilor a fost stimulată de tragediile celui de-al doilea război mondial. Maslow dorea să dezvolte o psihologie care să fie aplicabilă la masa păcii; dorea să arate că ființele umane sunt capabile de ceva mai bun decât războiul și ura.

Maslow se afla în New York atunci când, între 1930 și 1940 mințile strălucite ale Europei veniseră în Statele Unite din cauza amenințării naziste. Printre ele, Maslow s-a întâlnit cu Adler, Wertheimer, Horney și Fromm. O puternică influență a avut asupra lui și antropologul Ruth Benedict; din aceasta și din admirația pentru fondatorul școlii gestaltiste s-a născut interesul lui Maslow pentru autoactualizare, el descriind cum eforturile sale de a-i înțelege pe cei doi au evoluat în ceea ce a devenit munca sa de o viață. A devenit

rapid unul dintre liderii celei de-a treia forțe în psihologie. După câțiva ani foarte productivi, viața academică a lui Maslow a devenit foarte agitată, din cauza părerilor sale politice radicale și a criticilor pe care le-a adus universităților din Statele Unite, pe care le-a acuzat că nu se implică în rezolvarea problemelor mondiale și că insistă pe organizarea de tip medieval a facultăților. În aceste condiții, alegerea lui ca președinte al Asociației Americane de Psihologie în 1966 a fost o surpriză.

Câțiva ani mai târziu stresul și starea de sănătate l-au determinat să renunțe la viața academică, în 8 iunie 1970 Maslow a suferit un atac de cord și a decedat.

6.2.2. Motivația și personalitatea

Teoria lui Maslow cu privire la motivația umană stă în centrul abordării sale, Maslow susține că există un număr de nevoi înăscute care activează și direcționează comportamentul fiecărui individ. Comportamentele pe care persoanele le practică pentru a-și satisface aceste nevoi nu sunt înăscute, ci învățate, ceea ce înseamnă că există foarte mari diferențe între indivizi (Maslow, 1954). O caracteristică esențială a acestor nevoi universale este aranjarea lor într-o ierarhie sau în formă piramidală (vezi figura 1).

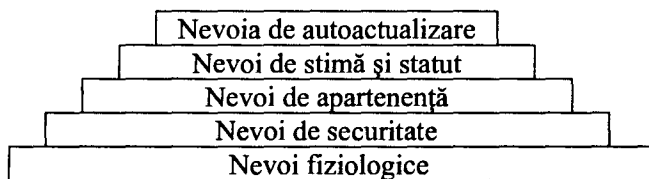

Figura nr. 1. Ierarhia nevoilor propusă de Maslow

Nevoile de la baza piramidei trebuie satisfăcute măcar într-o anumită proporție pentru ca cele din vârf să își manifeste valoarea motivațională. Un tip de nevoie nu trebuie să fie complet satisfăcută pentru ca nevoia superioară ei să apară, Maslow propunea un nivel de satisfacere de 85% pentru nevoile fiziologice, 70% pentru cele de siguranță, 50% pentru cele de dragoste și apartenență; 40% pentru cele de stimă și statut. De exemplu, o persoană înfometată sau care

are griji legate de siguranța sa nu va avea nevoie momentan de stimă și statut, doar după ce nevoile fiziologice și de siguranță sunt satisfăcute într-o anumită măsură se dezvoltă nevoia de apartenență. După ce și aceasta este satisfăcută, oamenii vor dori stimă și statut, iar apoi autoactualizarea. Important este că nevoile nu acționează simultan, la un moment dat, doar o nevoie este dominantă, iar activarea ei depinde de gradul de satisfacere al celorlalte (Maslow, 1943). Un om de afaceri de succes nu va mai fi ghidat de nevoile fiziologice, acestea sunt satisfăcute fără probleme, el fiind probabil motivat de nevoi precum obținerea stimei din partea celorlalți sau de autoactualizare. Pe de altă parte, dacă afacerea persoanei respective merge atât de rău încât îl determină să piardă toți banii, probabil că o farfurie cu supă va fi mai prețioasă decât premiul acordat anual oamenilor de afaceri.

Cu cât o nevoie se află mai jos în ierarhie, cu atât potențialul ei motivator este mai mare; Maslow (1954) face câteva precizări legate de distincția dintre nevoile de ordin inferior și cele superioare:

- nevoile superioare au apărut mai târziu în cursul evoluției speciei umane, toate ființele au nevoie de hrană și apă, însă doar oamenii au nevoia de autoactualizare, prin urmare, cu cât o nevoie se află mai sus, cu atât este mai specific umană;
- nevoile superioare apar mai târziu și în raport cu dezvoltarea individului, nevoile fiziologice și de securitate se manifestă pregnant în copilăria mică, cele de apartenență în adolescență, iar cea de autoactualizare apare de obicei doar la mijlocul vieții;
- nevoile superioare sunt mai puțin necesare supraviețuirii, prin urmare îndeplinirea lor poate fi amânată;
- nesatisfacerea nevoilor inferioare duce la apariția unui deficit în organism, de aceea ele se mai numesc nevoi de deficit, deși sunt mai puțin necesare pentru supraviețuire, nevoile superioare contribuie la dezvoltare, ducând la o mai bună stare de sănătate și o viață mai lungă, de aceea, ele se mai numesc nevoi de creștere sau de dezvoltare;
- nevoile superioare aduc beneficii nu doar în plan biologic, ci și psihologic, pentru că produc fericire mai mare și liniște sufletească;

- satisfacerea nevoilor superioare presupune condiții mai complexe decât cele necesare pentru satisfacerea nevoilor inferioare.

Nevoile fiziologice sunt cele de la baza ierarhiei și cele mai puternice, incluzând nevoia de hrană, aer, somn sau sex. Ele sunt capabile să blocheze total celelalte nevoi dacă nu sunt satisfăcute, dar de îndată ce acest lucru se întâmplă persoana nu mai este conștientă de ele și își pierde potențialul motivator (Maslow, 1948).

Nevoile de siguranță sunt foarte importante la copii și adulții nevrotici, în general, la adulții normali și sănătoși această nevoie este satisfăcută, ceea ce presupune asigurarea securității, a stabilității, a protecției și a ordinii. Preferința adulților pentru siguranță se vede în alegerile pe care le fac: să-și încheie asigurări de diferite tipuri, să rămână într-un loc de muncă sigur și să nu deschidă o afacere riscantă pe cont propriu. Unul dintre indicatorii faptului că în copilărie nevoia de siguranță este foarte puternică este comportamentul copiilor, care reacționează mult mai vizibil și mai intens la amenințări decât adulții (Prince și Howard, 2002).

Nevoile de dragoste și apartenență se pot manifesta într-o mare varietate de forme: prin relații de afecțiune cu ceilalți în general, cu cineva anume sau prin găsirea unui loc într-un grup. Nevoia de apartenență este greu de satisfăcut într-o lume aflată mereu în schimbare (locuința o schimbăm de câteva ori în viață, iar prietenii mai des). Nevoia de dragoste poate fi satisfăcută prin relații de intimitate cu alte persoane; Maslow nu a pus semnul egalității între dragoste și sex, dar a admis că sexul este una dintre formele de exprimare ale nevoii de dragoste. Incapacitatea de satisfacere a acestei nevoi este considerată cauza fundamentală a problemelor societății.

Nevoile de stimă și statut sunt de două tipuri: de stimă de sine și de stimă acordată celorlalte persoane. Satisfacerea nevoii de stimă de sine îi permite persoanei să se simtă încrezătoare în propria valoare și putere, ca rezultat, individul poate să devină mai competent și mai productiv în toate aspectele vieții. Nesatisfacerea acestei nevoi determină individul să se simtă neajutorat, inferior, lipsindu-i încrederea în sine. Stima de sine autentică trebuie să se

bazeze pe o evaluare realistă a abilităților și pe respectul meritat din partea celorlalți.

Autoactualizarea se referă la realizarea și îndeplinirea tuturor potențialităților și capacităților. Persoana trebuie să devină ceea ce este capabilă să devină. Cu toate că restul nevoilor ar putea fi îndeplinite, nesatisfacerea acesteia ar putea determina individul să se simtă neliniștit sau frustrat. Autoactualizarea poate să ia multe forme, iar pentru ca aceasta să apară este nevoie de câteva condiții: eliberarea de constrângeri culturale sau de altă natură, persoana să nu fie deranjată de griji legate de hrană sau siguranță, să iubească și să fie iubită (Maslow, 1943). Mai presus de orice, persoana trebuie să-și cunoască cu adevărat abilitățile, puterile și slăbiciunile.

Cu toate că Maslow a considerat că ierarhia sa descrie foarte bine cei mai mulți oameni, a subliniat de asemenea că există și câteva excepții. De-a lungul istoriei găsim numeroase exemple ale unor personalități care s-au dedicat total unei cauze, fiind dispuse să sacrifice orice pentru aceasta, chiar viața. Aceasta înseamnă în mod clar o negare a nevoilor fiziologice și de securitate.

Pe măsură ce studiile lui Maslow cu privire la autoactualizare au progresat, a început să suspecteze că aceste persoane diferă de celelalte în ceea ce privește motivația și a folosit termenul de *metamotivație* pentru a arăta că aceasta înseamnă o trecere dincolo de ceea ce considerăm în mod tradițional motivație (prefixul *meta* însemnând „după” sau „dincolo de”). Paradoxal termenul pare să indice o stare în care motivația nu joacă absolut nici un rol, cel mai înalt motiv fiind de a fi nemotivat, persoanele autoactualizate nu sunt motivate, ele se dezvoltă. Ele sunt motivate de fapt să își maximizeze potențialul, ei nu mai caută să acopere un deficit, ci sunt naturali, exprimându-și total umanitatea (Maslow, 1943).

Cercetările lui Maslow asupra celor mai bune exemplare ale speciei umane au format baza teoriei sale, deși nu a descoperit multe persoane pe care să le considere *autoactualizate* (a afirmat că ele constituie mai puțin de 1% din populație), a extras câteva caracteristici ale acestora:

- percepție clară a realității;
- aprecierea realității se face în absența prejudecăților;

- au norme etice clare, dar nu neapărat convenționale;
- au un sens al umorului filosofic;
- sentiment de solidaritate cu umanitatea;
- relații interpersonale adânci cu un grup restrâns de oameni;
- autonomi și independenți de mediu;
- creativi;
- spontani, simpli, naturali;
- centrați pe problemă și nu pe sine;
- îi acceptă pe ceilalți așa cum sunt;
- rezistă în fața presiunii conformatoare a societății;
- își asumă responsabilități.

Dacă această nevoie este înăscută, atunci de ce nu toți oamenii sunt capabili să o satisfacă? Unul dintre motive este poziția sa din vârful ierarhiei nevoilor, ceea ce înseamnă că potențialul său motivator este cel mai mic și poate să interfereze ușor sau să fie inhibată de alte nevoi. Unii oameni sunt obișnuiți să fie motivați doar de anumite tipuri de nevoi, ceea ce îi poate determina să piardă interesul de a evolua dincolo de ele. Pentru restul vieții lor, ar putea fi mulțumiți dacă au suficientă hrană la dispoziție. Un alt motiv este ceea ce Maslow numea *complexul Iona*, neîncrederea în propriile abilități. Experiențele din copilărie par a fi cruciale în inhibarea dezvoltării ulterioare a nevoii de autoactualizare. Controlul excesiv al părinților poate să fie dăunător, la fel și gradul prea mare de permisivitate.

6.2.3. Evaluarea teoriei lui Maslow

Teoria sa a fost foarte populară mai ales în anii 1960-1970. Există însă câteva probleme privind modelul lui Maslow (Pearson, 1999). Cercetările și datele pe care s-a bazat sunt considerate insuficiente, participanții au fost aleși din rândul oamenilor pe care Maslow îi admira, potrivit propriilor criterii despre ceea ce înseamnă autoactualizare. Descrierea caracteristicilor acestora ar putea fi mult influențată de valorile morale ale sale, reflectând prin urmare propria perspectivă asupra individului sănătos.

Alte critici s-au îndreptat spre ambiguitatea și inconsistența definițiilor oferite unor concepte precum *metamotivația* și mai ales

autoactualizarea. Referitor la autoactualizare, Maslow a fost întrebat pe ce bază a presupus că aceasta este înnăscută. Dintre celelalte critici, enumerăm: comportamentul uman pare să răspundă acțiunii simultane a mai multor nevoi, nu doar a uneia; aceeași nevoie (ca de exemplu nevoia de a interacționa cu ceilalți la locul de muncă) poate să determine comportamente diferite la indivizi diferiți; există probleme în a decide momentul în care o nevoie a fost într-adevăr satisfăcută; modelul ignoră comportamentele indivizilor care tolerează plata foarte scăzută în speranța unor beneficii viitoare; există un suport empiric destul de redus al modelului, unii critici afirmând că este valabil doar pentru înțelegerea comportamentului organizațional al muncitorilor aparținând clasei mijlocii din Statele Unite (Johns, 1998).

Dincolo de criticile aduse (care nu l-au afectat, la fel cum s-a întâmplat în cazul multor autori ai unor teorii ale personalității), teoria lui Maslow s-a potrivit foarte bine experienței personale a multor indivizi, oferindu-le o structură care să îi ajute să-și înțeleagă mai bine viața interioară.

7. Abordarea cognitivă a personalității.

George Kelly (1905-1967)

Abordarea cognitivă ia în calcul fenomenele psihice și comportamentale din perspectiva mecanismelor informaționale care stau la baza lor. George Kelly a încercat să definească și să înțeleagă toate aspectele personalității în termenii proceselor cognitive, care nu sunt văzute ca elemente ale acesteia ci ca fiind personalitatea în sine. Teoria lui Kelly, aceea a constructelor personale, nu este doar una dintre cele mai recente perspective, ci și una dintre cele mai originale. Din ea lipsesc termeni precum inconștient, ego, nevoie, pulsione, stimul, răspuns, întărire, motivație sau emoție.

După Kelly, oamenii sunt capabili să creeze constructe cognitive despre mediul lor, interpretând într-o manieră unică obiectele fizice și sociale. Predicțiile pe care le pot realiza pe baza interpretărilor sunt utilizate pentru a-și orienta comportamentul. Prin urmare, pentru a înțelege individul, trebuie să-i înțelegem

configurația de constructe personale. Modul în care individul interpretează evenimentele este important, și nu evenimentele în sine.

Kelly s-a bazat pe experiența sa cu persoanele cu tulburări psihice; modelul naturii umane pe care l-a formulat se deosebește de al altor teoreticieni. Ființele umane sunt asemănate cu oamenii de știință, deoarece construiesc teorii și ipoteze, pe care încearcă să le testeze în viața de zi cu zi și cu ajutorul cărora speră să dobândească un anumit grad de control asupra mediului.

7.1. Date biografice

George Alexander Kelly s-a născut în 28 aprilie 1905 la o fermă de lângă Perth, Kansas. Singurul copil al familiei, a primit toată dragostea și afecțiunea părinților, oameni foarte religioși și devotați ideii de a ajuta persoanele defavorizate. Fundamentalismul lor religios îi determina să considere frivole activitățile precum dansul sau jocul de cărți. Tatăl său avea formație de preot, dar a practicat doar sporadic, muncind în schimb din greu la fermă (Hergenhahn și Olson, 1999).

În 1909, familia s-a mutat în Colorado pentru a încerca să lucreze o fermă, dar s-au întors în scurt timp. Educația lui Kelly în anii copilăriei a fost neregulată, condusă de părinți și profesori. De la vârsta de 13 ani a început să meargă la școală în Wichita, rareori întorcându-se acasă.

În 1926 a absolvit specializarea matematică-fizică la Park College, dar viitorul său era nesigur deoarece interesele îi oscilau între inginerie și problemele sociale. A lucrat pentru o scurtă perioadă ca inginer, apoi ca instructor pentru American Banking Association, timp în care a obținut o diplomă de master în sociologia educației. Pregătirea lui profesională a luat o turnură bruscă în 1929, când i s-a oferit o bursă la Universitatea Edinburgh din Scoția, unde și-a dezvoltat un puternic interes pentru psihologie.

A obținut doctoratul la Universitatea Iowa în 1930; cariera academică și-a început-o la Fort Hays Kansas State College, în condițiile crizei economice din perioada anilor 1930, ceea ce l-a împiedicat să lucreze în domeniul psihofiziologiei, așa cum dorea, și s-a îndreptat spre psihologia clinică, mult mai solicitată de piața

muncii. Când a început munca nu era devotat unei abordări și s-a simțit liber să experimenteze metodele existente și să folosească unele formulate de el.

În cele din urmă Kelly și-a format o abordare proprie, care considera că oamenii pot să își formuleze constructe proprii despre lumea în care trăiesc, folosindu-le pentru a prezice și controla evenimentele. Este important de menționat că persoanele pe care Kelly le trata nu aveau tulburări mentale severe; nu erau nevrotici sau psihotici internați, ci studenți trimiși la consiliere de profesorii lor, capabili să își formuleze problemele în termeni intelectuali (Boeree, e-text, <http://www.ship.edu/~cgboeree/perscontents.html>).

Cel de-al doilea război mondial a întrerupt cariera academică a lui Kelly, el angajându-se ca psiholog în cadrul U.S. Navy. La sfârșitul războiului, s-a mutat la Universitatea Maryland, apoi la Universitatea de Stat Ohio, unde a rămas timp de 19 ani. Acolo și-a rafinat teoria și a realizat cercetări asupra diferitelor sale aspecte. Unul dintre colegii săi la Ohio era Julian Rotter.

În 1960, a călătorit în jurul lumii, ținând conferințe în Europa și Uniunea Sovietică despre modul în care teoria constructelor personale ar putea rezolva problemele internaționale. A decedat în 1965.

7.2. Constructele personale

Kelly afirma că indivizii umani privesc lumea într-un mod asemănător oamenilor de știință, formulând ipoteze și apoi testându-le. Ei observă evenimente și le interpretează, iar această construire a realității reprezintă o perspectivă unică a persoanei respective asupra lumii. Aceeași scenă poate fi percepută în mod diferit de două persoane, tiparul unic formulat de fiecare poartă numele de construct, reprezentând modul unei persoane de a privi evenimentele lumii sale, de a le explica și interpreta.

De-a lungul vieții dezvoltăm multe astfel de constructe, unul pentru fiecare situație, eveniment sau persoană cu care intrăm în contact. Repertoriul de constructe crește continuu pe măsură ce experiența noastră se îmbogățește, iar constructele deja existente se rafinează pe măsură ce se schimbă și evenimentele sau persoanele pe

baza cărora s-au format. Constructul nu este de fapt niciodată finalizat, pentru că nu poate fi creat unul care să anticipeze orice eventualitate. Revizia lui este absolut necesară, individul trebuind să aibă constructe alternative spre care să se îndrepte. Oamenii sunt liberi să își modifice sau să își schimbe constructele, dar aceste acțiuni trebuie să fie bazate pe experiența acumulată. Constructele nepotrivite pot să facă mai mult rău decât bine (Kreber și colab., 2003).

Teoria constructelor personale este organizată într-un postulat fundamental și 11 corolare. *Postulatul fundamental* în teoria lui Kelly este „Procese unei persoane sunt canalizate psihologic în funcție de modul în care aceasta anticipează evenimentele”. Utilizând cuvântul procese, Kelly a subliniat că scoate din calcul existența unei energii mentale; procesele psihologice sunt ghidate de constructe, comportamentul uman fiind relativ stabil (Patrick, 2005).

Cele 11 corolare se bazează pe postulatul fundamental (Boeree, e-text, <http://www.ship.edu/~cgboeree/perscontents.html>):

- a) *corolarul construcției* (similaritățile dintre evenimentele repetate): „Persoana anticipează evenimentele construind replici ale acestora”; Kelly considera că nici un eveniment nu va apărea din nou exact în forma în care s-a prezentat anterior. Dacă ascultăm aceeași piesă pe care am ascultat-o și cu o zi în urmă, experiențele prin care vom trece pot să difere, din cauza faptului că dispoziția noastră afectivă este alta. Totuși, deși evenimentele diferă, ele au câteva caracteristici similare, care îi permit persoanei să facă predicții sau să anticipeze modul în care acel eveniment va fi trăit în viitor;
- b) *corolarul individualității* (diferențele individuale în interpretarea evenimentelor): „Persoanele diferă unele față de altele în ceea ce privește construcția evenimentelor”. Constructele formulate nu vor reflecta realitatea obiectivă, ci interpretarea pe care persoana o face. În ciuda diferențelor individuale, Kelly credea că există caracteristici comune ale constructelor la toți indivizii; altfel spus, oricât de individualizată ar fi interpretarea unui eveniment, există un oarecare grad de similaritate între persoane, cu atât mai mare cu cât ele împărtășesc aceleași norme și valori culturale (Schultz, 1986);

- c) *corolarul organizării* (relația dintre constructe): „Fiecare persoană dezvoltă, în funcție de oportunitățile de anticipare a evenimentelor, un sistem care reflectă relația de ordine între constructe”. Kelly sugerează că persoana tinde să își organizeze constructele individuale într-un sistem, potrivit propriei viziuni asupra relației dintre ele. Prin urmare, două persoane care au constructe similare pot să difere foarte mult, datorită ordinii diferite a constructelor. Constructele sunt ordonate ierarhic, unele fiind subordonate altora. Constructul de *performanță* poate să includă ca subordonate constructe precum *inteligent* sau *eficient*. Ierarhia constructelor nu este rigidă, ea putând fi modificată dacă nu mai oferă predicții corecte ale evenimentelor viitoare;
- d) *corolarul dihotomiei* (dihotomia constructelor): „Sistemul de constructe al unei persoane este compus dintr-un număr finit de constructe dihotomice”. După Kelly, toate constructele sunt bipolare sau dihotomice, ceea ce este o caracteristică necesară dacă dorim să anticipăm corect evenimentele viitoare. Nu este suficient să avem despre un prieten un construct care reflectă o caracteristică precum onestitatea; este nevoie să avem și constructul opus, pentru a arăta cum acea persoană diferă de celelalte, mincinoase. Constructul va fi așadar de forma *onest-mincinos*. Prietenii A și B pot fi construiți ca fiind onești, în comparație cu C care este mincinos;
- e) *corolarul alegerii* (libertatea de a alege): „Persoana alege dintr-un construct dihotomic alternativa prin care poate să anticipeze cel mai bine evenimentele”. Persoana trebuie să aleagă alternativa care va funcționa cel mai bine, care poate să prezică evenimentele viitoare. Alegerea se va realiza de multe ori între securitate și aventură; un student care are de ales între două cursuri opționale ar putea alege cursul ținut de un profesor despre care știe că dă note mari (alege astfel securitatea) sau un curs ținut de un profesor despre care nu știe nimic (alege astfel aventura). Opțiunea pentru securitate definește cel mai bine sistemul individual de constructe, iar cea pentru aventură arată extensia acestui sistem. Tendința de a alege alternativele sigure explică de ce oamenii persistă în comportamentele lor greșite;

- f) *corolarul gamei de aplicare*: „Un construct este util pentru anticiparea unei game finite de evenimente”. Un construct nu poate fi util în orice situație; de exemplu constructul *înalt-scund* poate fi utilizat în relația cu oamenii, clădirile sau arborii, nu pentru a descrie vremea. Totuși, există o diferență destul de mare între constructe în ceea ce privește mulțimea situațiilor cărora le pot fi aplicate;
- g) *corolarul experienței* (expunerea la experiențe noi): „Sistemul de constructe al unei persoane variază pe măsură ce aceasta construiește replici ale evenimentelor”. Constructul este asemănător unei ipoteze, fiind generat pe baza experienței trecute pentru a anticipa experiențe viitoare, fiind testat pentru a vedea cât de bine prezice evenimentele. Cele mai multe persoane sunt expuse continuu la experiențe noi, astfel încât procesul de testare a unui construct este în continuă desfășurare. Dacă un construct nu se dovedește un predictor valid, el trebuie reformulat sau înlocuit, în lumina noilor experiențe (Hergenhahn și Olson, 1999);
- h) *corolarul modularii* (adaptarea la experiențele noi): „Variațiile sistemului de constructe sunt limitate de permeabilitatea constructelor”. Permeabilitatea constructelor se referă la gradul în care acestea permit încorporarea unor elemente noi în gama sa de aplicare. Prin urmare, sistemul de constructe al persoanei poate fi schimbat sau modificat ca rezultat al noilor experiențe, în funcție de cât de permeabile sunt constructele sale. Un construct impermeabil nu va putea fi modificat sau schimbat, indiferent de experiențele prin care persoana trece (un astfel de construct impermeabil ar putea fi *toți românii sunt hoți*);
- i) *corolarul fragmentării* (competiția dintre constructe): „Persoana poate să folosească succesiv o varietate de subsisteme de constructe care sunt incompatibile unul cu celălalt”. În procesul de schimbare a sistemului, noile constructe ar putea să nu fie compatibile cu cele vechi. De exemplu, întâlnim o persoană și imediat ne place de ea. Interesele sale sunt aceleași cu ale noastre. Atitudinile ei sunt similare cu ale noastre. Una peste alta, se potrivește constructului de *prieten*. A doua zi, într-o discuție în

grup, descoperim că are câteva comportamente pe care le dezaprobăm – de exemplu este un fumător înrăit – ceea ce o încadrează în categoria *dușman*. Această inconsistență este însă una de nivel subordonat; constructul superior rămâne neatins, persoanele în general putând să tolereze un număr destul de mare de inconsistențe fără a schimba constructul supraordonat;

- j) *corolarul asemănării* (similaritățile dintre persoane în interpretarea evenimentelor): „În măsura în care o persoană folosește constructe similare cu ale altei persoane, procesele sale psihologice sunt similare cu ale acesteia”. Cu acest corolar și cu cel social, Kelly și-a extins teoria la nivelul relațiilor interpersonale. Dacă două persoane construiesc o experiență în moduri similare, procesele psihologice trebuie să fie la rândul lor similare; aceasta nu înseamnă că trebuie să fie identice;
- k) *corolarul socialului* (relațiile interpersonale): „În măsura în care o persoană interpretează procesul de construcție al altei persoane, ea poate să joace un rol oarecare în procesul social în care este implicată acea persoană”. Persoanele din aceeași cultură tind să construiască evenimentele în același fel. Pentru a dezvolta relații interpersonale, trebuie interpretate sistemele de constructe ale altora; altfel spus, trebuie înțeles modul în care ceilalți gândesc și astfel să fim capabili să anticipăm modul în care ei vor prezice evenimentele. Oamenii sunt continuu angajați în acest proces, cel mai ușor exemplu fiind acela al șofatului, când șoferii trebuie să anticipeze mereu ceea ce vor face ceilalți participanți la trafic.

7.3. Evaluarea teoriei lui Kelly

Kelly a dezvoltat o teorie unică a personalității, care nu a avut la bază nici una dintre celelalte teorii, ci interpretarea datelor obținute pe baza experienței clinice. Originalitatea teoriei subliniază că fiecare individ poate să aibă o perspectivă proprie asupra lumii. În ciuda originalității ei (sau poate tocmai de aceea), teoria constructelor personale nu s-a bucurat de un grad prea mare de acceptare, nici în psihologia clinică și nici în cea academică (Patrick, 2005). A generat un volum destul de mic de cercetări, deși există un grup tot mai mare de continuatori ai lui Kelly, mai ales în Anglia și Europa. Un alt

motiv al gradului de acceptare redus ar putea fi faptul că autorul teoriei a publicat destul de puțin, în comparație cu alți teoreticieni, iar ceea ce a publicat nu a fost accesibil intelectual publicului larg sau psihologilor interesați doar de studii de caz. Cea mai mare parte a efortului său s-a îndreptat spre munca în clinică.

Un alt motiv este critica îndreptată direct împotriva sistemului său, care elimina concepte precum motivația sau altele aflate în centrul preocupărilor psihologiei. Critici importante s-au axat pe faptul că teoria lui Kelly elimină aspectele emoționale precum dragostea, insistând doar asupra funcționării raționale. De fapt, Kelly a abordat implicit emoțiile, considerându-le constructe.

Contribuția unică a lui Kelly este însă recunoscută pe plan mondial, iar teoria sa este una dintre cele mai controversate ale secolului trecut. În ultimii ani, teoria a cules tot mai mulți adepți, fiind compatibilă cu interesul pentru psihologia cognitivă.

Partea a II-a

STRUCTURA PERSONALITĂȚII

În privința structurii personalității, menționăm faptul că am optat pentru o abordare întâlnită în psihologia tradițională, care accentuează asupra componentelor, temperament, aptitudini, caracter, plecând de la ideea că personalitatea este un sistem constituit din subsistemul dinamico-energetic (temperament), subsistemul efectoriu (aptitudini), subsistemul relațional (caracterul). Am putea fi acuzați de faptul că am cuprins în structura personalității numai dimensiuni non-cognitive, în realitate amintim cititorului că dacă temperamentul are o largă bază biologică și prin urmare este ereditar, caracterul este mai mult rezultatul asimilării experienței socio-culturale, asimilare în care intervin procesele cognitive, afective și motivaționale, atitudinile ca structuri de caracter fiind în fapt un aliaj între acestea. Apoi aptitudinile sunt în parte susținute de zestrea ereditară a individului, dar pe măsură ce ele se dezvoltă și iau forma aptitudinilor generale și complexe sunt tot mai mult influențate de mediul socio-cultural, iar procesarea informațiilor care vin din acest mediu se realizează cu ajutorul proceselor cognitive complexe, gândire, memorie, atenție etc. Prin urmare vom prezenta în cele ce urmează: temperamentul sub aspectul mecanismelor sale biologice și biochimice; tipologiile temperamentale cele mai cunoscute; caracterul ca structură de trăsături și atitudini; ca rezultat al asimilării de experiență prin mijlocirea unor factori de ordin bio-chimic, bio-psihic, socio-cultural; aptitudinile ca dimensiuni efectorii ale personalității, care includ printre altele și inteligența ca cea mai generală, dar și cea mai importantă aptitudine umană.

1. Temperamentul

1.1. Definiția temperamentului

Dintre toate dimensiunile personalității, temperamentul este cel mai ușor de observat, de identificat și de ce nu de măsurat. Termenul de temperament derivă din latinescul *temperare* care înseamnă a amesteca pentru a dilua. Dacă îl raportăm la celelalte

dimensiuni ale personalității, aptitudini și caracter, temperamentul exprimă mai degrabă forma vieții psihice și nu conținutul acesteia (Zlate, 2000), el reprezentând modul de a fi, de a se comporta al cuiva, sub aspect valoric fiind nespecific pentru personalitate. Din multitudinea de definiții date temperamentului se pot desprinde câteva elemente, care permit o grupare a acestora.

1. *Definiții care fac trimitere la tipologiile umane și care au ca sursă cercetările realizate de biotipologi, aceștia încercând să demonstreze existența unor relații legice între constituția corporală și trăsăturile temperamentale.* Astfel Doron și Parot (1999) definesc temperamentul ca o clasificare a conduitelor umane după tipuri, pe baza caracteristicilor biologice. Craig și Kermis (1995) consideră temperamentul ca fiind acele diferențe constituționale, care apar foarte devreme, fiind probabil înăscute și care sunt stabile, de-a lungul întregii vieți. J. Santrock (2001) leagă temperamentul de stilul comportamental al personalității, caracteristici ale modului de formulare a răspunsurilor. În literatura noastră de specialitate U. Șchiopu (1997) consideră temperamentul ca fiind sinonim cu tipurile, adică personalitatea structurată în jurul unor caracteristici dominante sau centrale structurate în formula genetică, dar influențate și de factori peristaltici.

2. *Definiții ce accentuează dimensiunea dinamico-energetică a personalității.* Începând cu L. S. Rubinstein, care definește temperamentul ca latura dinamico-energetică a personalității, o serie de psihologi fac trimitere la aspecte ce țin de dinamismul persoanei. Astfel, temperamentul cuprinde acele trăsături neurofiziologice ale unei persoane, care determină diferențieri psihice interindividuale în ceea ce privește mai ales capacitatea energetică și dinamica comportamentală. Definirea temperamentului în termeni de activism și energie își are originea în modelul clasic al tipului de activitate nervoasă superioară constituit treptat prin descoperirea și testarea însușirilor de forță sau energie, echilibru și a corelației dintre ele (Popescu-Neveanu, 1980).

Același autor subliniază existența câtorva caracteristici:

- dependența de genotip, invarianța structurii;

- expresia psihocomportamentală a unor particularități nervoase constitutive ce se manifestă și în sfera somatică;
- generalitatea trăsăturilor, trăsături ce se manifestă în activitatea reflexă, dar nu determină la om conținutul și performanțele acesteia;
- încadrarea tipologică pe scara gradațiilor însușirilor de tip de activitate nervoasă superioară și modului de combinare a acestora. Bazal temperamentul se definește prin nivel energetic și dinamică.

3. Definiții care subliniază sfera și modul de manifestare ale temperamentului

Considerând temperamentul ca „materia primă” din care este modelată personalitatea, G. Allport (1981) oferă o definiție completă și complexă a acestuia „. se referă la fenomenele caracteristice ale naturii emoționale a unui individ, incluzând sensibilitatea față de o stimulare emoțională, forța și viteza sa obișnuită de răspuns, calitatea dispoziției sale predominante și toate particularitățile fluctuației și intensitatea dispoziției, aceste fenomene fiind considerate ca dependente de construcția constituțională și deci în mare măsura ereditare, ca origine” (p. 46). După Allport încoace, majoritatea psihologilor au subliniat faptul că trăsăturile de natura temperamentală se manifestă cu pregnanță în sfera afectiv-motivațională „elanul vital al insului, vigoarea manifestărilor afective, posibilitatea de rezonanță, vibrație și trăire, amplitudinea reacțiilor timice” (Popescu-Neveanu, 1982, p.203). Cam în aceeași perioadă cu Allport, psihologul român N. Mărgineanu, preocupat de relațiile dintre componentele personalității spune despre temperament că se referă la formă manifestărilor noastre. Trăsături cum ar fi „iuțeala acțiunii și deciziunii, oscilația, perseverența se referă mai mult la formele acțiunii, celelalte, emotivitatea, nervozitatea, predominarea calității plăcute-neplăcute a emoțiilor, mai mult la afectivitatea, care însoțește acțiunea, fiind oarecum formele afectivității” (1941, p. 137). Mărgineanu mai adaugă la acestea și un aspect *integral* pe care îl numește „fire” care determină direcția, sensul de orientare al întregii activități umane.

În psihologia contemporană există aproape o unanimitate în considerarea temperamentului ca „baza dispozițiilor înnăscute ale

unei persoane, care au o relativă consistență și care sunt modulate de expresia activității, reactivității emoționale și sociabilității” (Goldsmith, 1987); diferențe individuale stabile în calitatea și intensitatea reacțiilor emoționale, nivelului activității, atenției și reglării self-ului (Rotbarth și Bates, 1998); temperamentul este baza biologică a personalității, dimensiune a afectivității și emoțiilor, jucând un rol important de-a lungul întregii vieți (Buss și Plomin, 1984) etc.

Multitudinea de definiții date temperamentului ar putea conduce la ideea inexistenței unui consens în domeniu. În realitate însă – subliniază Gonzales, Carranza și Galian (2002) se pot desprinde anumite elemente comune:

- dimensiunile temperamentale se referă la trăsături comportamentale;
- temperamentul reprezintă contribuția persoanei la interacțiunea cu mediul;
- trăsăturile de temperament sunt puternic influențate de factori biologici; toate teoriile subliniază continuitatea trăsăturilor de temperament de-a lungul vieții, având cea mai înaltă stabilitate, comparativ cu celelalte componente ale personalității.

Dacă am înscrie pe o axă dimensiunile de personalitate am putea constata că temperamentul exprimă forma acesteia, pe când trăsăturile caracteriale și aptitudinale exprimă conținutul, temperamentul fiind latura generală și maximal constantă pe parcursul vieții, legată de modul de reacție al individului (Zlate, 2000).

Prin urmare temperamentul este un ansamblu de trăsături individuale, care au o largă bază biologică și se exprimă în activitate, comportament, sfera afectiv-motivațională, sub aspectul intensității, persistenței, mobilității, echilibrului și rezonanței acestora. Temperamentul este considerat ca fiind cea mai generală și constantă particularitate a personalității umane, intrinsecă acesteia și având deci cea mai mare certitudine de invarianță.

1.2. Clasificarea temperamentelor. Tipologii temperamentale

Chiar dacă temperamentul este o dimensiune a personalității care a atras atenția foarte devreme, în istoria gândirii filosofice și psihologice, identificarea și mai ales clasificarea „tipurilor temperamentale s-au dovedit a fi o problemă complicată și controversată” (Golu, 2002, p.661). Criteriile utilizate sunt dintre cele mai diverse; morfologice sau bioconstituționale; fiziologice, psihologice. În lucrarea de față vom prezenta cele mai cunoscute clasificări, începând de la cea mai veche până la cele actuale.

a) Tipologia lui Hipocrate și Galen

Considerat părintele medicinei, **Hipocrate** face eforturi deosebite de a despărți medicina de religie, recurgând la raționament și observație el subliniază diferența dintre tratamentul medical (fiziologic) și conceptualizarea filosofică. La baza tuturor fenomenelor, Hipocrate plasa natura și umorismul.

Privitor la mediu, autorul susținea că *anotimpurile, temperatura, apele, dispunerea localităților* sunt cauze ale unor maladii, *umorismul* vizează cele patru umori existente în organism: *sânge, limfă, bila neagră și bila galbenă*, care atunci când sunt în echilibru asigură o bună stare de sănătate, dezechilibru însemnând boală. Aceste patru umori sunt asociate cu patru calități: *umed, uscat, rece, cald*, fiecare având o funcție proprie. Astfel, se spunea că sângele hrănește organismul, limfa înmoaie membrele și nervii, bila facilitează transformarea alimentelor sau favorizează excreția.

Pentru prima oară în istoria gândirii filosofice, Hipocrate susține că temperamentul omului este consecința acestor secreții, care cresc în funcție de anotimp: limfa crește iarna; sângele primăvara; bila galbenă vara; bila neagră toamna. Plecând de la legătura dintre temperament și umori, Hipocrate susține următoarea corespondență:

- *temperamentul coleric* este asociat cu o hipersecreție a *bilei galbene*;
- *temperamentul sangvinic* este asociat cu o circulație intensă a *sângelui*;
- *temperamentul flegmatic* este asociat cu o hipersecreție a *flegmei*;

- *temperamentul melancolic* este asociat cu o hipersecreție a *bilei negre*.

Teoria lui Hipocrate va fi preluată de un alt mare medic al antichității, **Galen**, care asociază cele patru temperamente, cu patru umori și cu patru elemente considerate de bază de către filosofi antici: *pământ, aer, apă, foc*. Prin diverse combinații realizează o tipologie umană, considerând că sângele reprezintă umoarea cea mai nobilă, datorită faptului că are toate cele patru elemente în proporții egale, în celelalte existând o dominantă. Astfel, Galen obține patru temperamente simple, patru mixte, unul perfect normal și mai multe atipice cu predispoziție la anumite tulburări de sănătate. Galen asociază temperamentului coleric anotimpul vara și ca element din natură focul; temperamentul sangvinic este asociat cu anotimpul primăvara și cu aerul; flegmaticului îi este asociată iarna și apa; melancolicul este asociat cu toamna și pământul. Temperamentele mixte (coleric, sangvinic, flegmatic, melancolic) au căpătat în secolul XX o fundamentare fiziologică, grație studiilor laborioase realizate de Pavlov și discipolii săi.

b) Tipologia lui Pavlov

Cea mai cunoscută tipologie, fundamentată pe criterii fiziologice, este cea realizată de Pavlov și discipolii săi, punctul de plecare constituindu-l „principiul nevrismului” potrivit căruia reglarea raporturilor dintre individ și mediu este mediată de activitatea creierului, considerat bază a sistemului psihic (Golu, 2002). Pe baza studiilor de laborator, Pavlov a stabilit existența tipului de activitate nervoasă superioară care este dat de *forța, mobilitatea și echilibrul* celor două procese fundamentale: *excitația și inhibiția*. *Excitația* este definită ca stare de activare a sistemului nervos sau a organismului care se exprimă prin producerea de comportamente motorii, verbale, emoționale (Doron și Parot, 1999). *Inhibiția* modulează excitația, ea constă în reducerea sau suprimarea activității unui sistem, îndeplinind rolul de control, de reglare a unei structuri nervoase, sau funcții. În teoria lui Pavlov inhibiția este invocată în scopul reducăției sau suprimării unor răspunsuri condiționate. Rezultatele obținute în numeroasele sale experimente

au permis lui Pavlov să stabilească o corespondență între tipul de activitate nervoasă superioară și tipul de temperament:

- tipul puternic, echilibrat, mobil = temperament sangvinic;
- tipul puternic, neechilibrat, mobil = temperament coleric;
- tipul puternic, echilibrat, inert = temperament flegmatic;
- tipul slab = temperament melancolic.

Caracteristicile de forță, mobilitate sau echilibru pot fi evidențiate pe baza unor indicatori, după cum urmează: *forța reprezintă încărcătura energetică a neuronului*, în funcție de care putem distinge tipul puternic de cel slab:

tipul puternic

- capacitate de lucru intensă și de lungă durată;
- rezistență funcțională în caz de solicitare;
- restabilire rapidă după efort;
- rezolvă sarcini complexe, face față ușor factorilor stresanți și afectogeni;
- nivel ridicat al pragurilor senzoriale;

tipul slab

- capacitate de lucru bună numai în situații de dozare uniformă a efortului;
- apare rapid oboseala și devine persistentă;
- dificultăți în distributivitatea atenției;
- supramotivare și supramobilizare în raport cu sarcina;
- praguri senzoriale joase.

Mobilitatea proceselor nervoase relevă dinamica acestora, viteza și durata instalării, rapiditatea trecerii de la unul la celălalt, în funcție de care putem deosebi tipul mobil de cel inert:

tipul mobil

- viteză mare de desfășurare a proceselor nervoase, iradiere, concentrare, inducție;
- rapiditatea formării frânelor condiționate;
- rapiditatea trecerii de la o activitate la alta;
- rapiditatea restructurării legăturilor nervoase temporare;
- rapiditatea și ușurința adaptării;

tipul inert

- ritm lent de desfășurare a proceselor nervoase;

- inerția formării deprinderilor;
- greutate în trecerea de la o activitate la alta;
- dificultăți de adaptare.

Echilibrul rezultă din raportul dintre excitație și inhibiție, exprimându-se în tendința spre impulsivitate (predominarea excitației), tendința spre inhibare (predominanța inhibiției) și tendința spre echilibru.

tipul echilibrat

- bună coordonare;
- atenție distributivă bună;
- suportă situații de așteptare prelungită;
- dezvoltă capacitate de stăpânire de sine;

tipul neechilibrat

- activitate sincopată;
- coordonare dificilă;
- dificultăți de distribuire a atenției;
- impulsivitate;
- predominanța excitației.

Dintre toate aceste însușiri, se pare că echilibrul se impune cel mai ușor observației, impulsivitatea sau calmul punându-și amprenta pe diferite tipuri de comportament motor, verbal sau emoțional.

Cercetările ulterioare au adăugat o a patra dimensiune a proceselor nervoase – dinamismul - care se referă la viteza cu care celulele nervoase generează procesele de excitație și inhibiție (Zlate, 2000).

c) Tipologia lui Heymans, Wiersma, Le Senne

În prima jumătate a secolului XX psihologii olandezi **Heymans și Wiersma** încearcă să înlocuiască o tipologie pur intuitivă – existentă până atunci – cu alta, bazată pe date pozitive. Ei au elaborat un chestionar cu 90 de itemi pe care l-au trimis unor medici din Olanda și Germania precum și altor persoane, lotul cuprinzând în total 3000 de subiecți, de la care au primit 2523 de răspunsuri. Chestionarul cuprindea următoarele rubrici:

- mișcări și activitate;
- sentimente și emoții;

- funcția secundară;
- inteligență și aptitudini conexe;
- înclinații, interese, tendințe;
- diverse caracteristici.

Analiza răspunsurilor le-a permis să constate că numeroasele trăsături pe care le-au relevat nu erau împrăștiate la întâmplare, ci se găseau asociate. Această abordare a fost continuată și dezvoltată în Franța de către **R. Le Senne** apoi de **G.Berger** (Jues, 2000).

Cei trei factori luați în considerare în clasificarea temperamentelor sunt următorii:

- *emotivitate*, care exprimă sensibilitatea cuiva la anumite situații, evenimente sau persoane, „numim emotiv pe acela care se tulbură în situații când cea mai mare parte a oamenilor nu sunt mișcați” (Zisulescu, 1978, p.149). Deci, individul emotiv este impresionabil, pare susceptibil și vulnerabil, dar nu poate fi considerat un inadaptat;
- *activitatea* exprimă ușurința de a acționa de la sine și nu sub presiunea exercitată de mediu, activul nu concepe viața în afara acțiunii, el îndeplinește și sarcini neplăcute sau plictisitoare;
- *rezonanța* este repercursiunea unui eveniment asupra psihicului unui individ, reacția promptă sau nu la un fapt sau situație emoționantă. Din perspectiva acestui criteriu se pot distinge două tipuri: *primar*, care este sub dependența directă a evenimentelor prezente și acționează sub influența prezentului; *secundar* orientat spre trecut, după ceea ce s-a întâmplat. Prin urmare cele două stări posibile ale factorului rezonanță sunt primaritatea și secundaritatea (Jues, 2000, p.134).

Acestori factori de bază, Le Senne le-a adăugat alți șase, numiți complementari: *lărgimea câmpului de conștiință, polaritatea, aviditatea, interesele senzoriale, tandrețea, pasiunea intelectuală*.

Prin combinarea primelor trei criterii s-au obținut următoarele tipuri temperamentale:

- *nervos* este *tipul emotiv, nonactiv, primar (EnonAP)* care se caracterizează prin dispoziție variabilă, impulsivitate,

violență, insensibil la obiectivitate, tendință de a înfrumuseța realitatea, are gust pentru bizar, macabru, pentru negativ. Le Senne spune că nervosul prezintă o „debilitate a sentimentelor morale, vanitate și insurecție” (apud Zisulescu, 1978, p. 151). Valoarea lui dominantă este *divertismul*.

- *sentimental este emotiv, nonactiv, secundar (EnonAS)*, introvertit, centrat pe viața lui interioară care îl protejează, îl susține, îl consolidează, este un tip meditativ, vulnerabil, scrupulos, indiferent față de evenimentele externe, caută solitudinea, ocolește oamenii. Valoarea lui dominantă este *intimitatea*.
- *coleric este emotiv, activ, primar (EAP)*, generos, cordial, plin de vitalitate și exuberanță, are aptitudini oratorice, dorință de exteriorizare, simte nevoia de acțiune, de inițiativă, gust pentru noutate, crede în progres, își manifestă vehement emoțiile. Valoarea dominantă este *acțiunea*.
- *pasionat este emotiv, activ, secundar (EAS)*, dominat de ambiții, de dorința de succes, știe să-și stăpânească și să-și utilizeze violența, trăiește numai pentru opera sa, pentru misiunea sa, se regăsesc în el atât tensiunea cât și blândețea, neîncrederea lui se poate transforma în bunătate față de cei care-l iubesc, are o mare putere de muncă, manifestă atracție pentru istorie și trecut. Valoarea lui dominantă este *îndeplinirea scopului propus*.
- *sangvinicul este nonemotiv, activ primar (nonEAP)*, extravertit, politicos, spiritual, ironic, sceptic, apt pentru a fi conducător, abil, prețuiește experiența, dă dovadă de inițiativă și o mare suplețe spirituală, are un remarcabil simț practic. Valoarea dominantă este *succesul social*.
- *flegmaticul este nonemotiv, activ, secundar (nonEAS)*, perseverent, respectă obiceiurile și principiile, este punctual, obiectiv, demn de încredere, ponderat, manifestă dispoziție egală, este tenace, răbdător, are tabieturi, este pedant, are simțul umorului, posedă un optimism rece. Valoarea dominantă este *legea*.

- *amorul este nonmotiv, nonactiv, primar (nonEnonAP), conciliant, tolerant prin indiferență, tenace și uneori încăpățânat, lipsit de energie, liniștit, calm, reflexiv, puțin comunicativ, nepunctual. Valoarea dominantă este plăcerea.*
- *apaticul este nonmotiv, nonactiv, secundar (nonEnonAS), închis, interiorizat, taciturn, sobru, conservator, puțin vorbăreț, rob al habitudinilor, iubește singurătatea. Valoarea dominantă este liniștea.*

Ceilalți factori, *lărgimea câmpului de conștiință, polaritatea, apreciază „alura” generală a comportamentului, iar, aviditatea, interesele senzoriale, tandrețea, pasiunea intelectuală* oferă informații despre orientarea individului.

d) Tipologia lui David Keirsey

Punctul de plecare al tipologiei realizate de **D. Keirsey** se află în observațiile întreprinse, vreme îndelungată, de Katharine Myers și fiica acesteia, Isabel, observații valorificate în elaborarea unui instrument de lucru intitulat „Indicatorul de Tipuri Myers-Briggs” (Myers-Briggs Type Indicator – MBTI). Acestea, plecând de la tipurile psihologice stabilite de C. G. Jung, subliniază că personalitatea are următoarele caracteristici de bază:

- *extravertire-introvertire* legate de orientarea predominantă a individului, spre lumea exterioară sau spre cea interioară;
- *funcția senzorială-funcția intuitivă* care exprimă modul în care asimilăm cunoștințele;
- *funcția reflexivă-funcția afectivă* se referă la luarea deciziilor;
- *funcția judicativă-funcția perceptivă* legate de preferința pentru un stil de viață organizat sau dimpotrivă.

Prin combinarea acestor opt caracteristici, autoarele au obținut 16 tipuri de personalitate:

1. Tipul *extavertit-intuitiv-afectiv-judicativ* caracterizat prin următoarele trăsături: deschis, creativ, interesat de oameni, organizat;
2. Tipul *introvertit-intuitiv-afectiv-judicativ* care este rezervat, creativ, interesat de oameni, organizat;

3. Tipul *extravertit-intuitiv-afectiv-perceptiv* este deschis, creativ, interesat de oameni, flexibil;
4. Tipul *introvertit-intuitiv-afectiv-perceptiv* este rezervat, creativ, interesat de oameni, flexibil;
5. Tipul *extravertit-intuitiv-reflexiv-judicativ* este deschis, creativ, logic, organizat;
6. Tipul *introvertit-intuitiv-reflexiv-judicativ* este rezervat, creativ, logic, organizat;
7. Tipul *extravertit-intuitiv-reflexiv-perceptiv* este deschis, creativ, logic, flexibil;
8. Tipul *introvertit-intuitiv-reflexiv-perceptiv* este rezervat, creativ, logic, flexibil;
9. Tipul *extravertit-senzorial-reflexiv-judicativ* este deschis, practic, logic, organizat;
10. Tipul *introvertit-senzorial-reflexiv-organizat* este rezervat, practic, logic, organizat;
11. Tipul *extravertit-senzorial-afectiv-judicativ* este deschis, practic, interesat de oameni, organizat;
12. Tipul *introvertit-senzorial-afectiv-judicativ* este rezervat, practic, interesat de oameni, organizat;
13. Tipul *extravertit-senzorial-reflexiv-perceptiv* este deschis, practic, logic, flexibil;
14. Tipul *introvertit-senzorial-reflexiv-perceptiv* este rezervat, practic, logic, flexibil;
15. Tipul *extravertit-senzorial-afectiv-perceptiv* este deschis, practic, interesat de oameni, flexibil;
16. Tipul *introvertit-senzorial-afectiv-perceptiv* este rezervat, practic, interesat de oameni, flexibil.

David Keirsey subliniază că este destul de greu să lucrăm cu 16 tipuri de personalitate, autorul oferind o variantă ce cuprinde patru tipuri temperamentale, temperamentul fiind „un tipar general de comportament este ceea ce-și pune semnătura sau amprenta pe fiecare dintre acțiunile omului, făcând-o să aparțină, în mod recognoscibil, numai lui” (apud Hedges, 2002, p.66). Care sunt cele patru temperamente propuse de Keirsey?

- *temperamentul intuitiv-afectiv* are nevoi și aspirații greu de înțeles, este mereu preocupat de căutarea de sine, de dezvoltarea interioară, se exprimă ușor, mai ales în scris, este generos, gata oricând să-i ajute pe alții, este romantic, crede în valori înalte, îi place armonia, are o bogată viață interioară, este imaginativ;
- *temperamentul intuitiv-reflexiv* este animat de ideea de a înțelege și explica lucrurile, este logic și creativ, neglijează prezentul, este un bun strateg și organizator, pune mare preț pe inteligența proprie, dar și pe a altora, îi place ineditul, mereu nemulțumit de ceea ce realizează, îi place exactitatea, acuratețea, este preocupat de progres, neglijând adesea convențiile sociale;
- *temperamentul senzorial-judicativ* este cel mai tradiționalist, îi plac activitățile în cluburi, în diverse grupuri, poate fi socotit un adevărat „gardian al societății”, își asumă responsabilități, pun mare preț pe norme și regulamente, este foarte conștiincios, are un spirit practic, economic, este un bun organizator;
- *temperamentul senzorial-perceptiv* este energic, îi place libertatea, se bucură de prezent, este foarte adaptabil, are mult farmec, este spiritual, nu este un tip punctual, este abil, mobil, tolerant, își asumă riscuri, este adesea imprevizibil, îi place fastul, se bucură de fiecare sărbătoare.

Tipologia propusă de D.Keirsesey este considerată, de P. Hedges (2002), cea mai substanțială contribuție la studiul tipurilor, din ultimii ani, autorul, urmând o metodă proprie de investigație, simplifică Indicatorul Myers-Briggs.

2. Caracterul

2.1. Definirea caracterului

În timp ce temperamentul are o pondere ereditară ridicată, caracterul este mai sensibil la influențele socio-culturale. Discutând despre personalitate, R. Meili în 1963 (apud Pavelcu,1980), arată că aceasta cuprinde caracterul, temperamentul și aptitudinile, exprimând trei aspecte particulare, autorul subliniind ca tot ceea ce nu este temperament și aptitudini este caracter. Totuși ce înțelegem prin caracter? La fel ca și în cazul celorlalte dimensiuni ale personalității, încercările de definire sunt numeroase. Etimologic, caracter

înseamnă ceea ce este imprimat, gravat în individ, sensul derivând din grecescul „character”. Frecvența folosirii termenului este diferită, psihologii americani considerând că personalitatea este sinonimă cu caracterul, pe când psihologii europeni preferă termenul de caracter. Asupra acestui aspect atrăgea atenția încă G. Allport, subliniind că „psihologii americani au elaborat multe lucrări intitulate – Personalitatea – dar puține intitulate – Caracterul,, (1981, p. 43). Dacă încercăm o sistematizare a definițiilor date caracterului vom constată că există:

1. Definiții care accentuează asupra ideii de trăsătură și atitudine. Conceptul de trăsătură postulat de W. Stern, G. Allport, se referă la elemente, aspecte ce pot fi descifrate din viața individuală prin inferențe sau prin interpretarea faptelor de conduită observabile. Pentru G. Allport, trăsătură înseamnă o „structură neuro-psihică având capacitatea de a interpreta mulți stimuli echivalenți funcțional, de a iniția și ghida forme ale comportamentului adaptativ și expresiv” (apud Hergenhahn și Olson, 1999, p. 196) .

Fiind însușiri esențiale și durabile ale persoanei, ele determină un mod constant de manifestare. Din aceasta perspectivă caracterul poate fi definit ca ansamblu unitar de însușiri psihice, esențiale și stabile ale unei persoane, care își pun amprenta pe felul ei de a fi, de a se compara, și dobândesc o apreciere morală, pozitivă sau negativă. Această modalitate de a defini caracterul o întâlnim la numeroși psihologi: „ansamblul trăsăturilor esențiale și calitativ specifice, care se exprimă în activitatea omului în mod stabil și permanent” (Roșca, 1976, p. 504); „ansamblu încheșat de trăsături care determină o modalitate relativ stabilă, constantă de orientare și raportare a subiectului la cei din jur, la sine însuși, la activitatea desfășurată, la însăși societate, la realitatea socio-umană globală (Zlate, 2000, p. 288). În aceeași manieră definește caracterul și P. Popescu-Neveanu (1978): „sistem de atitudini proprii subiectului, exprimate de el constant în comportament, având o relevanță semnificație social-umană și definindu-l individual pe subiect din punct de vedere axiologic”. R. Le Senne și G. Berger dau noțiunii de caracter un sens *restrâns*, privindu-l ca pe o schemă permanentă de dispoziții care constituie structura mentală și un *sens larg* – maniera

în care omul exploatează fondul sau congenital și îl specifică (apud Doron și Parot, 1999). Dacă „temperamentul se referă la predispozițiile noastre emoționale congenitale, ... caracterul corespunde la ceea ce oamenii fac ei înșiși în mod intenționat” (Opre, 2002, p. 59). Prin urmare caracterul exprimă ideea că persoana nu este unic determinată, adică numai de temperament, care are origine genetică, ci și de acțiuni ale mediului. Din această perspectivă Hansenne (2003) subliniază că această dimensiune, caracterul, traduce ideea de dispoziție durabilă, care apare în cursul vieții și care modelează temperamentul. Deși există și astăzi tendința de a înlocui termenul de caracter cu cel de personalitate, totuși unii psihologi îl utilizează pentru a desemna caracteristicile, trăsăturile pozitive sau negative ale unei persoane. Cel de-al doilea termen utilizat în definirea caracterului este cel de *atitudine* care desemnează „o construcție psihică sintetică ce reunește elemente intelectuale, afective, volitive ... este o modalitate internă de raportare la diferite laturi ale vieții ... este un fapt de conștiință, dar și reacție comportamentală (Zlate, 2000, p. 289). Astfel, definiția caracterului capătă următoarea formă-dimensiune a personalității constituită dintr-un ansamblu de trăsături și atitudini stabile și specific individuale.

2. Definiții care subliniază aspectul psiho-moral

Caracterul poate fi considerat nucleul personalității, având în vedere faptul că sistemul de trăsături și atitudini specific fiecărui individ este antrenat în viața concretă, având semnificație morală, îl definesc pe om ca membru al societății. Profilul psiho-moral al individului se manifestă în consistența relațiilor interpersonale și în activitatea sa (Radu, 1991). Cu alte cuvinte, caracterul devine schema de organizare a profilului psiho-moral, implicând raportarea la valoare, manifestându-se în contextul relațiilor interpersonale, care sunt pătrunse de norme, reguli etice, juridice etc. P. Popescu-Neveanu notează că în caracter se manifestă esența socială a omului și valoarea lui morală. Asupra acestui aspect insistă și G. Allport, care definea caracterul „ca personalitate evaluată”, autorul american neconsiderând totuși caracterul ca domeniu specific al personalității. Având în vedere această semnificație a caracterului, subliniem că el

nu apare ca și temperamentul foarte devreme, în copilărie, ci dimpotrivă „se maturează într-o manieră secvențială din copilăria mică până târziu în perioada adultă” (Opre, 2002, p. 64).

Mai puțin influențat de factori ereditari, caracterul este determinat de învățarea socială, de învățarea cognitivă (Hansenne, 2003).

Comparându-l cu temperamentul, Cloninger (1980) spune despre caracter că induce reacții conștiente, intrând în relație cu procese cognitive evolute, cum ar fi formarea conceptelor, pe când temperamentul ține de reacțiile pasive și predeterminate la diferiți stimuli.

Se pot desprinde din cele prezentate că trăsăturile și atitudinile care alcătuiesc caracterul au câteva caracteristici:

- se manifestă relativ constant,
- sunt stabilizate, generalizate,
- includ elemente cognitive, volitive, afective, acestea din urmă conferindu-le și caracteristica bipolarității (pozitive-negative),
- sunt asociate cu aprecieri, valori,
- se formează de-a lungul întregii vieți, fiind puternic influențate de învățare, experiență individuală, modele culturale etc.
- sunt organizate ierarhic în trăsături-atitudini supra și subordonate.

2.2. Structura caracterului

Rezultă din cele prezentate că în structura caracterului intră o serie de *trăsături și atitudini* care se constituie într-un sistem, ce permite diferențierea indivizilor, acestea fiind esențiale și stabile, fapt ce conferă personalității constanță. Stabilitatea trăsăturilor nu trebuie înțeleasă ca rigiditate, ci dimpotrivă ea nu exclude o relativă plasticitate, care facilitează procesul adaptării individului în situații noi.

Prin urmare, pot fi considerate trăsături de caracter numai acelea ce satisfac condițiile de stabilitate, pregnanță, constanță, întrucât individul poate manifesta și alte trăsături care sunt conjuncturale, a se vedea situația leneșului care poate deveni harnic sau chiar a cinstului care uneori ajunge să mintă.

O primă componentă a caracterului o constituie *trăsăturile*, definite de Eysenck (apud Roșca, 1976) ca „un set de acte comportamentale

covariante, principiu organizator, care este dedus din generalitatea observată a comportamentului uman”. Am văzut într-unul din capitolele anterioare că abordarea personalității prin prisma trăsăturilor are o istorie veche, care începe cu **G.Allport**, autorul făcând distincția dintre *caracter, temperament și tip*. La baza concepției sale despre personalitate stă *trăsătura*, Allport identificând inițial, împreună cu Odbert 17.953 de adjective ce ar putea fi folosite pentru caracterizarea oamenilor. Pentru Allport, trăsătura este o structură neuropsihică, ce conferă consistență comportamentului uman (apud Hergenhahn și Olson, 1999). Criteriile de stabilire a unei trăsături sunt după Allport următoarele: *frecvența* cu care o persoană adoptă un tip de adaptare, de ajustare la o anumită situație; *evantaiul* de situații în care individul adoptă același mod de a acționa; *intensitatea* acestor reacții în conformitate cu modelul preferat de comportament. Referindu-se la trăsătură, M. Hansenne (2003) subliniază cerințele pe care aceasta trebuie să le îndeplinească:

- să fie clar definită;
- să fie mai mult decât o habititudine;
- să fie observabilă;
- existența ei să poată fi demonstrată empiric;
- să interacționeze cu alte trăsături;
- să fie distribuită normal într-o populație;
- să asigure consistență comportamentului unei persoane.

Multitudinea trăsăturilor pe care le posedă o persoană, a permis lui G. Allport gruparea acestora în: *trăsături comune și trăsături individuale sau dispoziții personale*. Primele sunt distribuite normal într-o populație ce împărtășește aceeași cultură „oamenii normali dintr-o arie culturală dată tind în mod necesar să dezvolte unele moduri de adaptare comparabile în general” (Allport, 1981, p.340).

Trăsăturile comune dau, deci, posibilitatea comparării oamenilor, prin urmare, personalitatea poate fi analizată, într-o anumită măsură în termeni de trăsături comune, definite de Allport astfel „structură neuropsihică generalizată (specifică individului), având capacitatea de a interpreta mulți stimuli, funcțional echivalenți și de a iniția și orienta forme constante (echivalente) de comportament adaptativ și stilistic (1981, p.374). A doua categorie

de trăsături o constituie cele *personale*, care sunt diferite de la un individ la altul și care pot fi grupate în:

- *trăsături cardinale* ce corespund unor caracteristici importante ale personalității, cu semnificație majoră pentru aceasta „nici o dispoziție de acest gen nu poate rămâne ascunsă, un individ e cunoscut prin ea și poate deveni celebru datorită ei” (idem , p.366). O asemenea trăsătură poate fi definită – spune Allport – pasiune conducătoare, sentiment dominant, temă unitară, rădăcina vieții;

- *trăsături centrale* sunt caracteristici ale persoanei ce pot exprima generozitatea, meticulozitatea, timiditatea unei persoane (Hansenne, 2003). G . Allport susține că fiecare persoană posedă câteva trăsături centrale distincte „dispozițiile centrale probabil sunt acelea pe care le menționăm când scriem o scrisoare atentă de recomandare” (p.366). Dacă o persoană este agresivă poate reacționa astfel în anumite situații:

Tabel nr. 1. Situații de viață și reacțiile unei persoane agresive
(apud Hergenhahn și Olson, 1999)

situații de viață	răspunsuri la aceste situații
munca cu alți oameni	tendința de a domina
evenimente sportive	competitivitate înaltă , dorința de a câștiga
Școală	succes cu orice preț
situații de barare a atingerii scopului	frustrare care conduce la ostilitate și furie
situații de slăbiciune a altora	slăbiciunea oamenilor poate fi dominată , puterea face dreptatea

- *trăsături secundare* sunt dispoziții mai puțin consistente, mai puțin generalizate (Hansenne, 2003), mai puțin active decât cele centrale, sunt mai periferice, mai puțin esențiale. Dispozițiile secundare sunt similare cu habitudinile sau atitudinile, însă sunt mai puțin generale decât acestea. Ele includ o serie de caracteristici cum ar fi preferința pentru anumite alimente, pentru anumite haine (Hergenhahn și Olson, 1999).

Chiar dacă trăsăturile și dispozițiile asigură stabilitate și consistență conduitei ele nu sunt total constante și nici nu sunt

independente unele de altele, adaptarea individului reclamând flexibilitate, ele sunt ceea ce Allport numește „*modi vivendi*”.

Trăsăturile constituie dimensiuni de bază ale personalității și în teoria pe care o dezvoltă R.Cattell, autorul considerându-le adevărate „blocuri ale personalității”. Cea mai importantă distincție operată de Cattell este cea dintre *trăsături de suprafață și trăsături sursă* (idem). *Trăsăturile – sursă* sunt de bază, sunt cauze ale comportamentului, constituie partea cea mai importantă a personalității, sunt responsabile de consistența acesteia. Ele sunt de trei categorii: *trăsături legate de abilități*, de exemplu maniera în care o persoană este capabilă să realizeze o sarcină după un obiectiv clar; *trăsături legate de temperament și de emoții*, cum ar fi emoționalitate vs stabilitate; *trăsături dinamice*, care se referă la motivații și interese (Hansenne, 2002). A doua categorie – *trăsături de suprafață* – sunt caracteristici ale personalității care sunt corelate, cum ar fi oamenii cu mai multă educație formală se pot descurca mai ușor decât cei cu mai puțină educație. Asemenea observații sunt superficiale, sunt simple afirmații care tind să se grupeze, să coreleze (Hergenhahn și Olson, 1999). R. Cattell adoptă o concepție ierarhică a trăsăturilor, subliniind că unele sunt mai generale, (un număr mai redus) iar altele au un plus de specificitate (un număr mai mare). Asemenea lui G. Allport, Cattell crede că sunt *trăsături comune* pe care le întâlnim la un număr mare de oameni și care diferă prin intensitate și nu prin formă și *trăsături unice*, specifice fiecărui individ. Pe bază de analiză factorială, autorul identifică 16 factori de personalitate, considerați a fi „building blocks” ale personalității (vezi cap.....). În timp ce trăsăturile-abilități se referă, în principal la cele două tipuri de inteligență (fluidă și cristalizată), trăsăturile-temperament determină energia, viteza sau emoționalitatea unei persoane, iar trăsăturile dinamice indică stilul, maniera în care o persoană răspunde într-o anumită situație. Trăsăturile dinamice sunt divizate de Cattell în două categorii pe care le numește *erg și metaerg*, ambele fiind – trăsături sursă. *Erg* este similar cu ceea ce alți autori numesc trebuințe, instincte sau impulsuri; *metaerg* este o trăsătură dinamică ce își are originea în mediul înconjurător, ea stă la baza constituirii sentimentelor și atitudinilor pe care Cattell le

definește ca tendințe de a răspunde într-o manieră particulară la o situație particulară față de un eveniment sau un obiect. Acesta este practic punctul de întâlnire al lui Cattell cu dimensiunea de personalitate numită caracter.

Influențat de ideile cercetătorilor ruși (Secenov, Pavlov) și ale celor americani (Clark, Hull),

H. Eysenck se focalizează pe dezvoltarea trăsăturilor de-a lungul copilăriei. Asemenea lui Cattell, H. Eysenck propune o organizare ierarhică a personalității, autorul distingând patru niveluri ale acesteia: *tipuri, trăsături, răspunsuri habituale, răspunsuri specifice* (Hansenne, 2003). După Eysenck tipurile și trăsăturile sunt genetice, ele nu pot să apară prin învățare. Trăsăturile se grupează în superfactori pe care autorul îi numește: *extraversiune / introversiune (E); neuroticism / stabilitate emoțională (N); psihoticism / forța eului (P)*. În debutul cercetărilor el a definit două dintre trăsături sau dimensiuni ale personalității și anume extraversiunea / introversiunea și neuroticism / stabilitate emoțională, obținând prin combinația lor patru categorii: introversiune-stabilitate; introversiune-neuroticism; extraversiune-stabilitate și extraversiune-neuroticism.

H.Eysenck recunoaște că personalitatea impune o abordare multi și interdisciplinară iar rezolvarea acestei probleme necesită după opinia lui 12 discipline biologice și 7 științe sociale (apud Pavelcu, 1982).

Autorul susține ideea bazei biologice a personalității postulând că extraversiunea / introversiunea se află în relație cu sistemul reticular activator. A doua dimensiune, neuroticism / stabilitate emoțională este legată de sistemul nervos autonom și cel limbic (1990). Ideile lui le vom găsi dezvoltate în teoriile mai recente asupra personalității, teoriile psihobiologice reprezentate de autori ca: Gray, Tellegen, Zuckerman sau Cloninger.

Abordarea prin prisma trăsăturilor a revenit puternic în ultima parte a secolului trecut în forma teoriei denumite „Big Five” sau „Five-Factor Model”, psihologii estimând că diferențele individuale pot fi explicate prin cinci dimensiuni majore (Goldberg, 1981, 1990; Digman, 1990). Într-un studiu publicat în 1982, Goldberg indică printre precursorii modelului pe Thurstone, Allport, Cattell, aceștia fiind adevărații

exploratori, chiar dacă „nu au reușit să găsească / definească miezul descoperirii lor“ (Minulescu, 1997, p.83). Într-o următoare etapă, Tupes și Christal (1958, 1961) au analizat o serie de studii dedicate teoriei factorilor propusă de Cattell, găsind cinci factori ai personalității (apud Zlate, 1999). În anii 1960 Norman (1963), Borgatta (1964), Smith (1967) au ajuns la aceleași concluzii: cinci factori (Hansenne 2003), denumirile acestora diferă de la un autor la altul. Care sunt cei cinci factori care explică diferențele individuale? În primul rând semnalăm faptul că printre ei se află și *neuroticismul și extraversiunea*, definite de H. Eysenck, ceilalți referindu-se la: *deschiderea spre experiență*, *agreabilitate*, *conștiinciozitate*. Aceste trăsături pot fi ușor de reținut dacă se utilizează acronimul **OCEAN** (Openness to experience, Conscientiousness, Extroversion, Agreeableness, Neuroticism). Peabody și Goldberg (1989) estimează că termenii utilizați pentru denumirea celor cinci factori sunt „variațiuni pe aceeași temă „ca într-o piesă muzicală. Prezentăm mai jos termenii folosiți de diverși autori:

Tabel nr. 2. Modelul celor cinci factori după diverși autori

Fiske (1949)	Norman (1963)	Borgatta (1964)	Digman (1990)	Costa și McCrae (1985)
adaptare socială	conformitate	voința de a înving	control emoțional	căutarea inteligenței
urgență	agreabilitate	conștiinciozitate	emoționalitate	cultură
asertivitate	Simpatie	responsabilitate	emoționalitate	inteligentă
extraversiune	Amabilitate	voința de a învinge	neuroticism	intelect
extraversiune	agreabilitat	conștiinciozitate	neuroticism	deschiderea spre experiență

Cel mai adesea modelul celor cinci factori este asociat cu numele autorilor **P. Costa și R. McCrae**, care avansează cel puțin patru argumente în favoarea acestui model: studiile longitudinale realizate de numeroși observatori, demonstrează că cei cinci factori constituie dispoziții reale care explică manifestarea în manieră specifică a unor comportamente; factorii se regăsesc în limbajul curent și în cele mai multe chestionare de personalitate; se regăsesc în cele mai multe culturi; nu sunt influențați de vârstă și sex; ei au o

bază biologică (Hansenne, 2003). Care este conținutul acestor factori sau ce adjective pot fi folosite pentru descrierea lor?

- *extraversiunea* se referă la: confiant-timid;
spontan-inhibat;
îndrăzneț-pasiv;
activ-submisiv;
- *agreabilitatea* se referă la: cald-rece;
gentil-răutăcios;
politicos-aspru;
bun-iritabil;
- *conștiinciozitatea* se referă la: serios-frivol;
responsabil-iresponsabil;
grijuliu-neglijent;
disciplinat-veleitarist;
- *neuroticismul* face trimitere la: nervos-liniștit;
anxios-destins;
relaxat-stresat;
excitabil-calm;
- *deschiderea spre experiență* se referă la: imaginativ-practic;
creativ-noncreativ;
variabil-rutinier;
curios-noncurios.

Se poate observa că o parte din aceste dimensiuni aparține mai degrabă caracterului, (conștiinciozitatea, deschiderea spre experiență, agreabilitatea), iar altă parte ține de temperament (extraversiunea, neuroticismul).

În alți termeni, cele cinci dimensiuni ale personalității prezintă diverse fațete, surprinse de Costa și McCrae (1990) prin intermediul unui chestionar NEO PI, care cuprindea inițial 145 de itemi ce măsurau neuroticismul, extraversia și deschiderea spre experiență, la care au adăugat ulterior alți itemi pentru evaluarea și celorlalți doi factori, conștiinciozitatea, agreabilitatea. Prezentăm în sinteză fațete ale dimensiunilor personalității:

**Tabel nr. 3. Fațete ale dimensiuniunilor personalității
(după Hansenne, 2003)**

Dimensiuni	Fațete
Extraversiune	Căldură, instinct gregar, asertivitate, activism, căutarea senzațiilor și emoțiilor pozitive
Agreabilitate	Confianță, spirit de dreptate, complianță, modestie și sensibilitate
Conștiinciozitate	Competență, ordine, sensul datoriei, căutarea reușitei, autodisciplină și deliberare
Neuroticism	Anxietate, frică, depresie, timiditate socială, impulsivitate și vulnerabilitate
Deschiderea spre experiență	Reverie, simț estetic, sentimentalism, animat de idei și valori

Exemple de itemi: „Ești imaginativ sau practic?”, „Preocupările artistice și estetice sunt mai importante pentru tine?” etc.

Chiar dacă modelul celor cinci factori a cunoscut numeroase replicări, a generat numeroase cercetări el nu se bucură de aceeași notorietate ca și modelele propuse de Cattell sau Eysenck.

A doua componentă a caracterului este constituită din *atitudini*. Chiar dacă nu există o definiție unanim acceptată a atitudinilor, totuși din multitudinea încercărilor de conturare a conceptului se pot desprinde câteva caracteristici esențiale, care fac trimitere la următoarele aspecte:

- modalități de raportare a individului sau grupului față de anumite laturi ale vieții sociale și față de propria persoană (Popescu-Neveanu, 1978);
- variabilă psihologică latentă, stabilă, structurată în timp în cadrul relațiilor între persoană și ambianța sa (Golu, 1981);
- modalități de a reacționa verbal sau prin comportamente în mod personal, evaluativ față de problemele curente de viață, cele legate de conduitele semenilor și cele privind munca (Șchiopu, 1997);

- predispoziție psihică sau propensiune de a acționa într-un chip caracteristic în diferite situații, față de date și evenimente ale realității (Radu, 1991);
- dispoziție internă a individului față de un anumit element (Doron și Parot, 1999).

Definite ca „modalități de raportare, variabile psihologice latente, predispoziții psihice, construcții psihice, dispoziții interne „atitudinile se exprimă în comportament grație trăsăturilor caracteriale. De exemplu, atitudinea față de propria persoană se poate exprima prin următoarele trăsături caracteriale: sub și supraapreciere, mândrie, modestie, exigență, închidere în sine, egocentrism, spirit critic etc.

Atitudinea este concepută de marea majoritate a autorilor ca o structură tridimensională, cognitivă, afectiv-motivațională și volitivă. Toate aceste elemente sunt organizate într-o structură care ne permite să ne explicăm cum vor funcționa procesele psihice ale unei persoane și să anticipăm comportamentul ei într-o anumită situație. Fiind raportări la realitatea înconjurătoare, atitudinile cuprind în structura lor pe lângă elemente de factură cognitivă și elemente afective și volitive, fiind organizări durabile de motive, emoții față de realitate. Această raportare nefăcându-se pasiv și solicitând răspunsuri adaptative îl obligă pe individ să-și fixeze scopuri, să lupte pentru realizarea lor, să ia hotărâri. Uneori în procesul de structurare a atitudinilor și mai apoi în manifestarea acestora pot să apară decalaje, este astfel posibil ca să existe suficiente elemente de natură cognitivă, dar să nu existe resursele energetice necesare manifestării acestora, individul să nu fie suficient de motivat și prin urmare să nu poată lua decizia de a-și exprima atitudinea față de un anumit fenomen sau eveniment din ambianța sa. De altfel V. N. Meașșcev insistă asupra acestui fapt, subliniind că atitudinile dispun de o componentă incitativ-orientativă-selectiv-evaluativă și de o componentă efectorie, pregnant operațională. Acestea pot fi uneori inegal dezvoltate. Raportarea la obiecte și fenomene ale realității înconjurătoare se face și în funcție de semnificația pe care individul o acordă acestora, adică de *valoare*. Acest fapt determină persoana să acționeze preferențial. Referitor la acest aspect, R. Linton (1968)

consideră că valoarea poate fi definită „ca orice element comun unei serii de situații, care este capabilă să provoace un răspuns implicit al individului, iar o atitudine poate fi definită ca răspunsul implicit determinat de un asemenea element” (p. 140). Astfel valoarea și atitudinea formează o configurație, care poate fi definită *sistem valoare-atitudine* (value-attitude system). Sistemul de atitudini odată format acționează automat și în cea mai mare parte la nivel subconștient. După opinia lui Linton, în această configurație, termenul de atitudine se referă la formă pe când cel de-al doilea se referă la conținut. Valorile se nasc în procesul de interacțiune dintre subiect și obiect, ele fiind după opinia lui I. Radu (1991) „mai mult decât însușiri ale fenomenelor și actelor externe” sunt adevărate principii, ce au un conținut general-uman, dar și unul dependent de contextul socio-istoric. Așa se face că fiecare epocă are sistemul ei de valori, dar și valori universale, care se perpetuează. Pentru individul concret, valorile apar ca date externe, ce trebuie însușite, internalizarea treptată a acestor, contribuind la orientarea activității, la integrarea și adaptarea socială.

Asemenea emoțiilor și sentimentelor, pe care le includ, atitudinile-valori, exprimate prin trăsături caracteriale, sunt bipolare: bun-rău; frumos-urât; adevăr-minciună etc. Fiind rezultatul interacțiunilor dintre individ și mediu setul atitudini-valori se formează treptat, conturându-se în linii mari în adolescență. Există situații însă, când din cauza presiunilor exercitate de mediu un individ poate să-și modifice anumite atitudini, fie în direcția reducerii intensității lor, menținându-se însă orientarea, fie prin schimbarea acestora. Avem de-a face deci, după opinia lui Krech și Crutchfield, cu două tipuri de modificări, prima fiind socotită *congruentă*, iar a doua *incongruentă*.

Schimbarea atitudinilor este însoțită nu de puține ori și de o stare de disonanță cognitivă, care poate duce la un dezechilibru al sistemului de valori al individului. Tendința fiecăruia este însă, spre refacerea echilibrului și restabilirea congruenței atitudinale.

Referindu-se la raportul dintre atitudini și valori, M. Rokeach (1973) subliniază că diferențele ar decurge din faptul că primele s-ar referi la un complex de convingeri față de un obiect sau o situație, pe

când valoarea nu se referă decât la o singură convingere, caracterizată de un mare grad de generalitate, ocupând un loc central în sistemul de personalitate.

2.3. Relația dintre temperament și caracter. Modelul lui R. Cloninger

Problema relației dintre temperament și caracter nu este deloc una nouă, înțelegerea mecanismelor neurofiziologice ale caracterului fiind posibilă grație, mai întâi, datelor experimentale referitoare la tipurile de activitate nervoasă superioară, date obținute încă de Pavlov și discipolii săi. Considerând caracterul ca o dimensiune a personalității, rezultată preponderent din învățarea socială, se ridică întrebarea, cum influențează, totuși, proprietățile proceselor nervoase superioare, trăsăturile de caracter? În baza observațiilor realizate de Pavlov, caracterul reprezintă un sistem complex de legături reflex-condiționate ce s-au format și stabilizat pe parcursul dezvoltării individuale, sub influența învățării, considerată în sensul său cel mai larg (Roșca, 1976). Caracterul are astfel o componentă biologică exprimată în întregul sistem de legături temporare. Particularitățile celor două procese fundamentale – excitația și inhibiția – influențează formarea trăsăturilor de caracter.

Astfel echilibrul și mobilitatea se reflectă și în relațiile interpersonale sau adaptarea la situații noi.

Aceste caracteristici capătă însă o anumită specificitate, dată de diferite aspecte ale mediului socio-cultural. Spre exemplu, un mediu oscilant, inconsistent poate dezvolta agresivitate, impulsivitate, nestăpânire la un temperament coleric (puternic, neechilibrat, mobil), pe când un mediu stabil, care formulează cerințe ferme poate prilejui dezvoltarea unor aptitudini ce presupun rapiditate, curaj, energie etc. La fel poate influența și intensitatea proceselor nervoase.

Legătura dintre temperament și caracter este evidentă, I. Radu (1991), subliniind „echilibrul proceselor nervoase precum și forța lor se răsfrâng în relațiile interpersonale, în ușurința sau greutatea adaptării la situații mereu noi ale vieții” (p. 326). Prin urmare, putem constata că o serie de trăsături de caracter se formează mai ușor la un

individ care aparține unui anume tip temperamental. De pildă, în practica școlară e de presupus că răbdarea, conștiinciozitatea, hărnicia, sânguința se pot mai ușor forma la un temperament flegmatic decât la unul coleric.

Informațiile acumulate de-a lungul anilor într-o serie de domenii ale cunoașterii au permis o mai bună înțelegere a mecanismelor fiziologice sau biochimice ale personalității, invocându-se o serie de sisteme care duc la activarea sau inhibarea unor comportamente. În acest context se încadrează o serie de preocupări ale unor autori care au conturat o nouă teorie sau o nouă perspectivă asupra personalității – cea psihobiologică. Pentru obiectivele capitolului nostru prezintă relevanță modelul propus de R. Cloninger. Către sfârșitul anilor 1980, R. Cloninger dezvoltă un model dimensional al personalității, originile acestuia bazându-se pe trei elemente independente, care descriu tendințele de *activare*, de *inhibare*, sau de *menținere a comportamentului: cercetarea sau căutarea noutății, evitarea suferinței și dependența de recompensă*. Pe toate acestea Cloninger le-a numit temperament. Aceste trei dimensiuni fundamentale corespund unor emoții de bază: *mânia* pentru căutarea noutății; *teama* pentru evitarea suferinței; *dragostea* pentru dependența de recompensă (Svrakic, 1991) ele fiind dublu determinate, atât de factori genetici cât și de factori de mediu. Mai mult decât atât, Cloninger le asociază cu anumite sisteme neurochimice particulare: *dopamina* pentru căutarea noutății; *serotonina* pentru evitarea suferinței; *noradrenalina* pentru dependența de recompensă. Preponderența acestor dimensiuni induce un anumit stil cognitiv, exprimat în capacitatea de a prelucra informația pertinentă, de a o diferenția de cea nonpertinentă și care poate avea ca efect o anxietate cronică. De altfel, Cloninger distinge două tipuri de anxietate: una cognitivă și alta somatică, prima fiind caracteristică pentru a releva evitarea suferinței, iar cea de-a doua pentru căutarea noutății (apud Hansenne, 2003). Prezentăm în continuare câteva caracteristici ale acestor dimensiuni temperamentale, evaluate cu ajutorul unei scale de măsurare, intitulată „**The Temperament and Character Inventory**” (TCI) (Cloninger, 1993):

- *evitarea suferinței sau pericolelor* este descrisă de Cloninger ca tendință pe care individul o manifestă de a răspunde mai mult sau mai puțin intens la stimuli aversivi. Evitarea suferinței este relaționată cu sistemul de inhibare comportamentală din teoria lui Gray. Această dimensiune la rândul ei cuprinde alte câteva: *anticiparea neliniștii, pesimismului vs optimism*, anticiparea eșecului sau dimpotrivă a succesului; *frica, teama dată de nesiguranță* care duce la anxietate sau calm, siguranță, asumarea riscului; *timiditate vs descurcăreț*, inhibat în situații nefamiliare sau își asumă roluri sociale diverse; *slăbiciune vs vigoare* exprimate în stare astenică sau dimpotrivă, dinamică.

Individul, care are un indice ridicat de evitare a suferinței, este grijuliu, timid, nesigur, negativist, pesimist, în general inhibat, obosește ușor, motiv pentru care trebuie mereu încurajat. Avantajele țin de faptul că apreciază, anticipă pericolele posibile, planificându-și cu atenție acțiunile. Un indice scăzut se exprimă prin curaj, relaxare, optimism, vigoare, dinamism. În această situație avantajele fac trimitere la existența unei energii care limitează distresul, punctul slab fiind dat de prezența unei doze de indiferență față de suferință, care poate avea ca efect un optimism nepăsător (Cloninger, 1987).

- *căutarea noutății* se definește ca tendință de a răspunde prin excitare sau exaltare la stimuli noi, ea este legată de sistemul de facilitare comportamentală din teoria lui Gray. La rândul ei această dimensiune este multifacetată: *excitabilitate exploratorie vs rigiditate stoică* se exprimă prin bucuria de a explora locuri nefamiliare, dorința de aventură, evitarea monotoniei, intoleranță la rutină, dorința de schimbare, de inovare sau absența nevoii de stimulare, preferința pentru familiar, rezistența la idei noi, preferința pentru rutină; *impulsivitate vs reflecție* se manifestă prin dramatism impresionabilitate, tendința de a lua decizii imediate chiar dacă informațiile sunt incomplete, acționează pe baza instinctelor sau dimpotrivă tendința spre analiză, spre detaliu, spre concentrare o lungă perioadă de timp asupra unei probleme; *extravaganță vs rezervat* exprimă tendința individului de a se baza pe bani, pe energia de care dispune, pe sentimente sau dimpotrivă este reținut, controlat, rezervat; *dezordonat vs organizat* înseamnă preferința pentru

activitate fără reguli stricte, rutina este respinsă, sau tendința înspre ordine, metodă și sistematizare, activitate cu reguli stricte.

Prin urmare, obținerea unui indice ridicat la această dimensiune relevă un individ curios, entuziast, impulsiv, cam dezordonat, fiind totuși avantajat de faptul că poate explora noi locuri, noi situații, dezavantajele țin de instabilitatea eforturilor, inconsistența relațiilor interpersonale. Prin contrast, indicele scăzut înseamnă o oarecare indiferență, toleranța monotoniei, ordine și sistematizare etc.

- **dependența de recompensă** se traduce prin propensiunea de a răspunde în manieră intensă la semnale de recompensă, cum ar fi aprobarea socială și interpersonală și a evita pedeapsa (Hansenne, 2003). Neuromediatorul acestui tip de comportament este noradrenalina. Ca fațete ale acestei dimensiuni menționăm: *sentimentalism vs criticism*, scorurile ridicate la această subscală descriu sentimentalul ca fiind simpatic, își exprimă ușor emoțiile în prezența altora sau dimpotrivă, un scor mic relevă o fire practică, mai puțin sensibilă la sentimentele altora, stabilește greu relații sociale; *atașament vs dezatașament* exprimă tendința de a discuta deschis cu prietenii despre experiențele și sentimentele personale și de a fi sensibil la respingerea sau insultele altora. În contrast, un scor mic înseamnă dezinteres față de relațiile sociale, preferința pentru intimitate, distanțare de alții, indiferență la insulte; *dependență vs independență* exprimă nevoia de suport emoțional din partea altora, protecție sau chiar dominanța altora, greutate în a lua decizii de unul singur, pe când un scor mic înseamnă absența nevoii de a cere ajutorul celorlalți, manifestă o suficiență a selfului.

Dependența de recompensă, în funcție de scorurile obținute de subiect, poate indica dragoste, sensitivitate, sociabilitate, deschidere spre comunicare, fapt ce favorizează înțelegerea altora, dar poate să influențeze opiniile altora nepermis de mult. Un indice scăzut descrie un spirit practic, mai puțin sensibil, ceea ce îl face mai obiectiv în relațiile cu alții (Cloninger, 1987).

- **persistența** este o dimensiune care poate explica menținerea comportamentului, ea incluzând următoarele componente: *dorința* de a răspunde rapid la semnale care anticipă recompensa vs *lentoarea*

acestor reacții; *ambitie* exagerată față de situații intermitent – frustrative vs absența acesteia; *perfecționism* vs *pragmatism*; *profită de întăririle* consistente vs *răspunde greoi* la pedepse. O persoană cu un nivel ridicat al persistenței va dovedi hărnicie, stabilitate, în ciuda frustrărilor sau oboselii, pe care le va considera simple modificări personale, în fața cărora nu va ceda așa ușor, ambiția va fi dusă până la sacrificiu. În contrast, un indice scăzut înseamnă indolență, lipsă de voință, adaptare greoaie, mulțumire cu situația prezentă, absența luptei pentru mai mult sau mai bine, cedare ușoară în fața obstacolelor și a oboselii, comportament repetitiv.

Modelul inițial propus de Cloninger și colaboratorii săi a fost îmbogățit, autorii adăugând la cele patru dimensiuni, încă trei, considerate a fi trăsături de caracter. De altfel, această ultimă dimensiune, persistența, inițial a fost cuprinsă în cea denumită „dependența de recompensă” ea fiind descrisă ca tendință a individului de a urmări un comportament fără a lua în calcul consecințele (Hansenne, 2003). Caracterul este definit ca dimensiune a personalității determinată de învățarea socială, de învățarea cognitivă. Care sunt trăsăturile de caracter adăugate la cele patru temperamentale?: *autodeterminarea*, *cooperarea*, *transcenderea*.

- *autodeterminarea sau autodirecționarea* înseamnă aptitudinea unui individ de a controla de a regla, de a adapta comportamentul său pentru a face față unei situații în acord cu valorile și orientările personale. Această dimensiune, asemeni celorlalte, este multifacetată, cuprinzând următoarele elemente: *responsabilitate* vs *blamare*, un scor ridicat semnifică existența unei persoane care își asumă atitudinile și comportamentele, le acceptă ca atare, pe când un scor mic relevă tendința de a blama pe alții și externaliza circumstanțele, refuzul de a-și asuma responsabilitatea acțiunilor; *hotărât* vs *nehotărât* semnifică existența unui sens clar al acțiunilor, a unei semnificații a acestora, abilitatea de a ghida pe termen lung scopurile și valorile sau dimpotrivă, reacție imediată la nevoi, impulsivitate de moment, greutate în a-și găsi o anumită direcție sau a-și fixa un anumit scop, nu vede, nu simte semnificația vieții, nu-și poate fixa scopuri pe termen lung; *inventiv* vs *inert* relevă un individ eficient, inventiv, productiv, practic, competent,

inovativ, rareori fiind în lipsă de idei pentru rezolvarea problemelor, dificultățile sunt văzute ca oportunități. În contrast, inertul este lipsit de speranță, inefficient, nu are deprinderi de relaționare, se simte incompetent, așteaptă pe alții să preia conducerea; *acceptanța sinelui vs neacceptarea lui* exprimă un individ care își acceptă sinele cu calitățile și limitele sale, se simte confortabil, își acceptă posibilitățile fizice și mentale, sau dimpotrivă are un self-esteem scăzut, fantazează asupra limitelor sinelui, când se confruntă cu o dificultate este tulburat în loc să-și revizuiască scopurile și habitudinile; *disciplinat vs indisciplinat* semnifică dezvoltarea unor scopuri pe termen lung, bazându-se pe habitudinile pe care le posedă, achiziționează gradual disciplina sinelui ajungând la un automatism (second nature), rareori ajunge să confunde prioritățile sau, prin contrast, indisciplinatul manifestă inconsistență în obiceiuri, incongruența scopurilor, fiind perceput ca un individ slab.

Prin urmare, persoanele cu un scor ridicat la această dimensiune sunt percepute ca fiind puternice, responsabile, orientate după scopuri, constructive, bine integrate în grup, au calități de conducător un bun nivel al stimei de sine, se adaptează ușor în situații diverse. În contrast, un scor mic semnifică imaturitate, slăbiciune, fragilitate, ineficiență, iresponsabilitate, tendință de a blama pe alții de ceea ce se întâmplă (Cloninger, 1993, 1994).

- *cooperarea* ține de considerarea și acceptarea altuia, ea însemnând toleranță, sociabilitate, empatie (Hansenne, 2003). Dimensiunile cooperării sunt următoarele: *toleranță vs intoleranță*, scorurile ridicate semnificând prietenie, acceptarea celui alt chiar dacă este diferit, are opinii și valori diferite, pe când intoleranța implică neprietenie, atitudine critică la adresa altuia, în special a celui care are alte valori sau este animat de alte scopuri; *empatie vs dezinteres social* indică abilitatea „de a încălța ghetetele altuia”, de a gândi și simți asemenea altuia sau dimpotrivă inabilitatea de a citi emoțiile altuia, suferința altuia, de a-i înțelege scopurile și valorile; *util / folositor vs nefolositor / ostil* exprimă tendința de a ajuta pe altul, de a-i oferi suport, de a-l încuraja, de a se bucura când face un serviciu altuia, se bucură de lucrul în echipă, rareori dorește să lucreze singur sau, în contrast, individul centrat pe propriul eu,

egoist, lipsit de considerație față de alții, preferă o muncă solitară; *înțelegător vs revendicator / răzbunător* semnifică bună voință, caritabilitate, dorința de ajutorare a altuia sau un comportament agresiv, mereu pus pe hărțuială fizică, emoțională, financiară; *principial vs oportunist* înseamnă onestitate, conștiinciozitate, sinceritate, dorința de a-i trata pe alții în aceeași manieră, principii stabile, scrupulozitate atât în plan profesional cât și în plan relațional sau oportunist, doritor de a-și atinge scopurile cu orice preț, adesea manipulator.

Persoanele cu scoruri ridicate la această dimensiune sunt descrise ca fiind empaticе, tolerante, doritoare de a face servicii altora, cooperează cu alții ori de câte ori este posibil, respectă preferințele și nevoile altora, lucrează bine în echipă. Cei cu scoruri scăzute sunt intoleranți, critici, oportuniști, primează interesele individuale, nu iau în considerare nevoile altora, preferă solitudinea.

- *transcenderea* corespunde cu dimensiunea spirituală a personalității, ea conferă acesteia unicitate concretizându-se în: *identificare transpersonală vs identificare personală*, semnificând tendința de a experiența o conexiune extraordinară de puternică cu natura și în general cu universul. Ei raportează simțăminte lor ca parte a unei lumi organice, sunt în stare de sacrificiu suprem pentru o lume mai bună, sunt idealști, par nebuni altora. Categoria opusă nu trăiește asemenea experiențe, tinde spre individualism, urmărește avantaje practice imediate; *spiritual vs materialist* exprimă credința în miracole, în experiențe extrasenzoriale, în fenomene spirituale, cum ar fi telepatia și cel de-al șaselea simț, gândire magică, dezvoltarea unei legături aparte cu Dumnezeu. Opusul acestuia are o gândire materialistă, empirică, crede doar în explicarea științifică a lucrurilor; *self-creativ vs self-practic* înseamnă dorința de a imagina că trăiește într-o altă lume, meditația ocupă un loc aparte în sfera preocupărilor acestui tip de personalitate, creativitate, originalitate sunt dimensiuni specifice, pe când tipul practic rămâne în relație cu lumea și munca lui, rareori se dezvoltă însă în domeniul artei sau altora, care presupun imaginație.

Cu alte cuvinte persoanele, care obțin scoruri ridicate la această subscală sunt descrise ca fiind spirituale, creative, tolerează

ambiguitatea, incertitudinea, acceptă și eșecurile, se adaptează relativ ușor la situații deosebite, cum ar fi moartea, pe care o consideră inevitabilă pe măsură ce avansează în vârstă. Opusul acestora sunt indivizii lipsiți de imaginație, care nu apreciază arta, toleranța, ambiguitatea și surpriza. Sunt persoane socotite raționale, performează în domenii științifice. Această extensie a modelului de personalitate, realizată de Cloninger și colaboratorii săi este pusă pe seama influențelor venite din partea orientării umaniste și transpersonale, facilitând o mai bună înțelegere a tulburărilor acesteia (Hansenne, 2003). Evoluția trăsăturilor de caracter este dependentă de maturizarea individului și anume: *maturizarea individuală* este legată de autodeterminare; *maturizarea socială* contribuie la dezvoltarea cooperării iar cea *spirituală* la apariția transcenderii.

3. Aptitudinile

3.1. Definirea aptitudinilor

Considerate componente sau substructuri instrumentale și efortorii ale personalității, aptitudinile se definesc „ca însușiri psihice individuale care condiționează reușita îndeplinirii unei anumite activități” (Dicționarul Explicativ al Limbii Române, 1972). Fiind raportate totdeauna la performanță și eficiență, atât din punct de vedere cantitativ cât și calitativ, putem spune că orice însușire sau proces psihic pot deveni aptitudine. Ca și componente ale personalității, aptitudinile se prezintă sub forma unui complex de însușiri, care se bucură de stabilitate, asemenea celorlalte trăsături ale acesteia. O definiție generală și sintetică a aptitudinilor o oferă M. Zlate (2000) care menționează că acestea „reprezintă un complex de procese și însușiri psihice individuale, structurate într-un mod original, care permite efectuarea cu succes a anumitor activități” (p. 56). Reiese de aici că nu orice însușire psihică poate fi considerată aptitudine, ci numai aceea care permite individului să realizeze performanțe superioare într-o activitate. Însușirile izolate nu facilitează obținerea unor rezultate supramedii, ci doar acelea care sunt structurate, devenind astfel operaționale. Legând termenul de aptitudine de o structură complexă multidimensională, M.Golu (2003) subliniază că în acest context „se articulează și integrează

diverse entități psihice, motorii, fizico-constituționale, după o schemă și o formulă în același timp comună mai multor indivizi și diferită de la un individ la altul” (p. 691). Prin urmare o aptitudine cuprinde următoarele elemente:

- *veriga informațională*, ce implică reprezentări, noțiuni, judecăți despre un domeniu al activității;
- *veriga procesual-operatorie* care exprimă setul de operatori, ce se aplică elementelor informaționale;
- *veriga executivă* include acțiuni și procedee mentale și motorii;
- *veriga dinamogenă* este reprezentată de motivație și afectivitate;
- *veriga de reglare*, de selectare și orientare valorică, coordonare, optimizare, perfecționare.

În privința raportului dintre înăscut și dobândit, sau a naturii și originii aptitudinilor, studiile de inginerie genetică subliniază pe de o parte prezența unor structuri ereditare energizatoare, iar pe de altă parte intervenția unor particularități dobândite prin învățare, care au rolul de a facilita manifestarea sau nu, a zestrei genetice. Aptitudinile sunt în cele mai multe situații un aliaj între înăscut și dobândit, ele se sprijină pe acele predispoziții native care au un caracter polivalent. Acest raport este discutabil și variabil de la o persoană la alta, de la un gen de activitate la altul.

Dezvoltarea superioară a aptitudinilor, cu alte cuvinte împlinirea acestora, este dependentă pe de o parte de factorul ereditar, iar pe de altă parte și credem în cea mai mare măsură, de factorul mediu, respectiv, educație, ce presupune activarea predispozițiilor native. Caracterul polivalent al acestora face posibilă configurarea unor profiluri psihologice diferite, chiar în condițiile existenței unor asemănări izbitoare, cum ar fi cazul gemenilor univitelini. În privința structurii și relațiilor dintre aptitudini, părerile psihologilor sunt împărțite, mergându-se de la considerarea lor ca unități independente, ce nu se influențează reciproc, până la sublinierea prezenței unei sinteze sau existența unor relații compensatorii dintre acestea, existând activități în care au prioritate aptitudinile generale sau activități în care prezența celor specifice,

dezvoltate peste nivelul mediu, este absolut obligatorie. O altă problemă care se ridică este cea a numărului aptitudinilor, clasificarea cea mai frecvent întâlnită este cea care face distincția între aptitudini *generale* (care permit succesul într-un număr mare de activități) și *specifice* (care sunt cerute numai de anumite domenii).

A. Roșca (1976) subliniază că de regulă activitățile umane implică concomitent aptitudini generale și aptitudini speciale, ponderea acestora fiind diferită de la o activitate la alta, de la un individ la altul. Dintre aptitudinile generale cea mai importantă și cea mai investigată este inteligența asupra căreia ne vom opri în continuare.

3.2. Inteligența ca dimensiune a personalității

3.2.1. Cum definim inteligența ?

Studiul inteligenței continuă să constituie unul din cele mai interesante, captivante, dar și controversate subiecte din psihologie, în ciuda faptului că interesul, pentru măsurarea acesteia, a dominat aproape întreg secolul XX. Termenul de inteligență provine din latinescul *inter-legere* care înseamnă, pe de o parte a discrimina, iar pe de altă parte, a pune împreună. Cu alte cuvinte, semnificația etimologică duce la definirea inteligenței ca și capacitate a minții umane de a stabili legături, relații sau relații între relații (Radu, 1991; Zlate, 2000). Istoric, se pare că termenul de inteligență a fost consacrat de Cicero, filosof, orator, scriitor și om politic roman, care a dat principalilor termeni ai filosofiei grecești, versiuni latine.

În filosofia greacă, Platon utiliza termenul de „*phrenesis*” pentru a desemna capacitatea omului de a înțelege ordinea din univers pentru ca să se poată conduce pe sine. Mai târziu Aristotel, discipol de-al lui Platon, sublinia că relația dintre simțuri și reflecție este realizată de un factor cognitiv numit „*noos*” (Popescu-Neveanu, 1978; Dicționar de filozofie, 1978). Idei privitoare la inteligență găsim la mulți filosofi, din perioada modernă. Amintim aici pe filosoful și savantul francez R. Descartes, care referindu-se la rațiune sugerează că inteligența este un mijloc de a însuși o știință perfectă raportată la o infinitate de lucruri. Tot în aceeași perioadă, Th. Hobbes, filosof materialist englez, oferă o perspectivă

asociaționistă asupra inteligenței, văzând-o ca pe o succesiune sau înălțuire de gânduri, o perindare de gânduri, un discurs mintal.

Fiind parte a filosofiei până în cea de-a doua jumătate a secolului XX, psihologia a împrumutat de la aceasta și primele cadre conceptuale, astfel că inteligența era definită cel mai adesea ca „instrument al cunoașterii, al abstractizării și combinării” (Radu, 1991, p. 341).

În psihologia contemporană, numărul de definiții date inteligenței este mare, neexistând un consens unanim nici în ceea ce privește delimitarea conținutului, nici în ce privește funcțiile acesteia. Astfel, subliniază A. Woolfolk (2001) la un simpozion internațional, organizat în 1986 pe problema inteligenței, 24 de psihologi-experti au oferit tot atâtea puncte de vedere. Mai mult decât atât, unii opinează că inteligența nici nu ar exista ca entitate reală, fiind doar o etichetă pentru ceea ce măsoară testele de inteligență (Smith, Nolen-Hoeksema, Fredrickson și Loftus, 2005). Găsim însă aproape în cele mai multe definiții câteva elemente comune și anume trimiterile care se fac la: capacitate, abilitate, aptitudine sau chiar activitate. Vom vedea în cele ce urmează care este semnificația noțiunilor amintite și cum este definită inteligența?

a) *capacitate* înseamnă pentru cei mai mulți posibilitatea de reușită și de competență într-un domeniu practic sau speculativ, ea putând fi constatată *direct* într-un context școlar sau profesional și *indirect* prin teste (Doron și Parot, 1999). Alții consideră capacitatea ca fiind sinonimă cu aptitudinea. Din această perspectivă vor defini, încă la începutul secolului XX, Binet și Simon –inteligența „capacitate generală de înțelegere și raționament care se manifestă în sine sub diferite forme..... această capacitate este judecata, denumită simț practic, inițiativă, facultate de adaptare a eului la circumstanțe...a judeca bine, a înțelege bine” (apud Atkinson, Atkinson, Bem și Smith, 2002, p. 555). Mai târziu (1958) D. Wechsler, unul din cei mai experimentați psihologi în domeniul testelor de inteligență, o definește pe aceasta ca un agregat sau o capacitate globală a individului de a acționa intenționat, de a gândi rațional, de a face față cu eficiență mediului său. În aceeași manieră definesc inteligența și Smith, Nolen-Hoeksema, Fredrickson și

Loftus, (2005): capacitate de a învăța din experiență, gândirea în termeni abstracti și tratarea efectivă a diferitelor circumstanțe de mediu. Capacitatea de adaptare la mediu și de a găsi soluții inedite, le identificăm ca dimensiuni ale inteligenței și în definiția dată de psihologul român I. Radu (1991), autorul subliniind că sub aspect procesual, ea înglobează toate procesele de cunoaștere, deși referința cea mai frecventă pare a fi gândirea” (p. 341).

b) *abilitate* este un termen care circumscrie un ansamblu de competențe ce se actualizează în comportamente eficiente și care în general este rezultatul unei învățări. Din această perspectivă un număr mare de autori vor defini inteligența. Astfel, R. Sternberg (1986, 2002) subliniază că abilitatea de a învăța, de a opera cu abstracții și de a rezolva probleme sunt trăsături și totodată funcții ale inteligenței, care după opinia autorului poate fi *academică sau practică*, organizată în patru grupe de abilități:

- abilitatea de a învăța și profita de experiență;
- abilitatea de a gândi sau raționa abstract;
- abilitatea de adaptare la capriciile unei lumi schimbătoare și nesigure;
- abilitatea de a te motiva pe tine însuși cu scopul de a realiza expeditiv.

Prin urmare componentele sau conceptele cheie sunt: gândire abstractă și raționament, abilitate de a rezolva probleme și de a însuși cunoștințe (Snyderman și Rothman, 1987 apud Golu și Golu, 2003). J. Santrock (2001) include în conținutul inteligenței: abilitatea verbală; abilitatea de a rezolva probleme; abilitatea de adaptare și de a învăța din experiența anterioară. Inteligența nu este deci, o singură abilitate, chiar dacă unii susțin acest lucru, subliniind că ar fi vorba de o abilitate de bază care afectează performanțele în sarcină, orientate cognitiv, plecând de la modelul matematic (Woolfolk, 2001). Cei mai mulți susțin însă că inteligența circumscrie o suită de abilități. Astfel, J. Carroll (1993) a identificat câteva abilități cum ar fi: învățare, memorie, percepție vizuală, fluență verbală și o listă de peste 70 de abilități specifice.

Cu alte cuvinte, inteligența asemenea self-concept-ului are mai multe fațete, este o ierarhie de abilități generale și specifice,

autorul subliniind că cele generale sunt relaționate cu maturizarea și funcționarea lobului frontal al creierului, în timp ce celelalte depind de alte părți ale acestuia.

c) *aptitudine* este o dimensiune a personalității, care asigură reușita oricărei activități, fie ea sarcină izolată, conduită complexă, învățare sau exercitarea unei profesii (Doron și Parot, 1999). Capacitatea este condiționată de prezența aptitudinii, care poate fi dezvoltată prin experiență și formare, mai mult decât atât se consideră că substratul constituțional al unei capacități este asigurat de aptitudine (Radu, 1991). În vorbirea curentă termenul de aptitudine este sinonim cu cel de abilitate, care după U. Șchiopu (1997) înseamnă pricepere, îndemânare, realizarea cu mare rapiditate, precizie, facilitare, eficiență cantitativă și calitativă, consum redus de energie nervoasă și psihică, a unor activități. Din această perspectivă vom găsi numeroase încercări de a defini inteligența. A. Cosmovici (1998) consideră inteligența ca fiind o aptitudine generală care contribuie la formarea capacităților și la adaptarea cognitivă a individului în situații noi. T. Kulcsar (1978) subliniază că termenul de inteligență nu are o semnificație univocă, autorul definindu-l din două perspective:

- *funcțional*, inteligența însemnând aptitudine generală orientată spre adaptarea la situații problematice noi, care presupun analiza și înțelegerea problemei, inventarea și verificarea critică a soluțiilor posibile, grație raționamentului și utilizării achizițiilor anterioare;

- *structural* conceptul de inteligență presupune convergența proceselor psihice, memorie, atenție, imaginație, gândire, limbaj etc., care combinându-se în mod particular formează o structură cognitivă complexă și dinamică. Cu alte cuvinte, *inteligența este o structură funcțională mobilă*. H. Gardner, unul din cei mai recenți și importanți contribuabili în problemele inteligenței susține că aceasta este o aptitudine de a rezolva probleme sau de a aranja produsele, care sunt consecințe ale unei definiri culturale, particulare sau ale unei comunități (apud Smith, Hoeksema, Fredrickson și Loftus, 2005).

O altă serie de definiții surprind inteligența ca pe o activitate mentală complexă, flexibilă și mereu confruntată cu situații noi și probleme în care se folosesc: memoria, rațiunea și cunoștințele disponibile. Inteligența, așadar, nu numai rezolvă probleme, ci și pune probleme (Șchiopu, 1997). Tot în termeni de activitate și organizare mentală, definește inteligența M.Golu (1981, 2003) care notează că aceasta este o calitate specifică ce îndeplinește o serie de funcții:

- asociază – disociază, sistematizează – generalizează, caracteristicile obiectelor și relațiilor dintre ele;
- îl ajută pe individ să facă față situațiilor problematice noi;
- se implică în adoptarea deciziilor optime în situații alternative;
- adecvează comportamentul în funcție de cerințele impuse de mediu;
- alege mijloacele necesare atingerii scopurilor propuse;
- anticipă rezultatele unor acțiuni;
- operează cu semne și simboluri;
- asigură autocontrolul și posibilitatea de corecție, folosește erorile ca sursă de informație pentru ulterioare optimizări.

Ideea că inteligența este sau are o structură complexă o întâlnim la majoritatea autorilor, care au abordat această problemă, mai mult, ea este concepută ca ansamblu de funcții datorită căruia organismul se adaptează la mediu, elaborând combinații originale ale conduitelor, achiziționează și folosește cunoștințe noi și raționează, rezolvă probleme conform regulilor degajate prin formalizările logicii (Doron și Parot, 1999).

Inteligența este opusă instinctului, care asigură organismelor o bună adaptare la mediu, dar lipsită de originalitate, acesta înscriindu-se în ereditatea speciei. Din această perspectivă, Popescu-Neveanu (1978) definește inteligența ca un instrument de adaptare, care intră în funcțiune atunci când celelalte instrumente, instinctul și deprinderea nu mai fac față. Deși se sprijină pe automatisme, pe deprinderi, inteligența transformă original, inedit realitatea, această transformare trecând mai departe în repertoriul de răspunsuri ale individului, devenind astfel rutină.

În ce ne privește, putem spune că *inteligența este o aptitudine generală și complexă, subsumându-și o serie de aptitudini specifice și simple, care asigură într-o manieră suplă, rapidă, eficientă, originală, reușita în diverse domenii, începând de la învățare, achiziționarea de cunoștințe, rezolvare de probleme, adaptare la diverse circumstanțe de mediu.*

3.2.2. Abordări ale inteligenței

a) Abordarea factorială a inteligenței

Analiza factorială este o metodă de a obține informații mai precise, o metodă statistico-matematică prin care se determină acțiunea comună a unor variabile sau factori asupra unui grup de subiecți și activității lor (Popescu-Neveanu, 1978). Ea presupune o condensare a numărului de variabile cu care se operează și stabilirea unor relații structurale între variabile. Cu alte cuvinte, dacă rezultatele obținute la două teste corelează foarte bine înseamnă că măsoară aceeași aptitudine de bază (Smith, Nolen-Hoeksema, Fredrickson și Loftus, 2005). Inițiatorul acestei metode este psihologul englez **Ch. Spearman**, care a întreprins numeroase cercetări, mai întâi în domeniul percepției vizuale apoi, reorientându-se spre problemele inteligenței (Șchiopu, 1997). În 1904, Spearman propune „*teoria celor doi factori*”: - *factorul „g”* (inteligență generală) care influențează toate performanțele și care permite etichetarea unei persoane ca fiind inteligentă sau dimpotrivă, cu o minte greoaie și lentă (Papalia și Olds, 1986); - *factorul „s”* (abilități specifice) care diferențiază indivizii, aceștia obținând scoruri diferite în sarcini cuprinse în testele particulare, de exemplu de aritmetică, relații spațiale etc. Mai târziu, în 1938, **L. Thurstone**, exprimându-și neîncrederea în existența factorului „g”, identifică, prin analiză factorială, mai multe abilități mintale primare, propunând *teoria multifactorială* a inteligenței (Sternberg și Williams, 2002), conform căreia aceasta ar fi constituită din următorii șapte factori: *înțelegere verbală*, (înțelegerea semnificației cuvintelor pusă în evidență de testele de vocabular); *fluența cuvântului* (gândirea rapidă a cuvintelor); *numeric* (abilitatea de a lucra cu numere și a efectua calcule); *spațial* (abilitatea de a vizualiza raporturile formă-spațiu);

memorare (abilitatea de reproducere a stimulilor verbali); *rapiditate perceptuală* (abilitatea de a cuprinde cu rapiditate detaliile și de a vedea asemănările și diferențele între imaginile prezentate); *raționament* (abilitatea de a găsi o regulă generală pe baza premiselor prezentate). Teoria multifactorială a fost dezvoltată de autor denumit ulterior lucrare, intitulată „Aptitudes can be measured”, autorul elaborând și un set de teste cunoscut sub numele de „Testul de abilități mentale primare” care a fost revizuit de nenumărate ori, fiind utilizat și astăzi.

Cunoștințele acumulate, de-a lungul vremii în domeniu, susțin ideea că inteligența este multifactorială. Astfel, **P. Guilford** (1959, 1982) propune modelul tridimensional al inteligenței, numit structura intelectului (Papalia și Olds, 1986), în coformitate cu care inteligența cuprinde 150 de abilități diferite, rezultate din interacțiunea a trei dimensiuni majore:

- *operații*: cogniție, memorie, producție divergentă, producție convergentă, evaluare; - *conținuturi*: vizual, auditiv, simbolic, semantic și comportamental; - *produse*: unități, clase, relații, sisteme, transformări și implicații.

De exemplu, pentru testarea cogniției unei unități figurale, Guilford folosea ca cerință recunoașterea unei imagini a unui obiect familiar acoperit în parte, sau pentru evaluarea producției divergente a unei unități simbolice, subiectul trebuia să enumere cât mai multe cuvinte care încep cu litera – a. Valoarea generală a modelului propus de Guilford, derivă din faptul că se sprijină pe unitatea structurală elementară a comportamentului uman, care are ca puncte de bază: țelul, obiectul și operațiile transformatoare (Șchiopu, 1997). A existat în psihologia inteligenței și tendința de a considera-o ca un amalgam sau conglomerat de abilități. Astfel **R. Cattell**, care dezvoltă teoria trăsăturilor susține că există o serie de „trăsături abilități” (ability traits), între care și inteligența, autorul distingând două tipuri:

- *inteligența fluidă*, ca formă a inteligenței generale care are o largă bază genetică și care permite adaptarea individului;

- *inteligența cristalizată*, ca un factor general rezultat mai mult din învățare, reprezentând efectul aplicării unei părți a inteligenței

fluide. Ea poate fi evaluată cu ajutorul testelor de vocabular și a celor pentru numere (Hergenhahn și Olson, 1999).

Cattell a crezut că adesea inteligența unei persoane este echivalată cu ceea ce el numea inteligență cristalizată, exprimată prin coeficientul de inteligență, măsurat cu ajutorul testelor. Mai târziu autorul nuanțează acest punct de vedere, dezvoltând „Culture Free Intelligence Test”, care măsoară și inteligența fluidă, cercetările conducându-l la ideea că aceste două tipuri de inteligență sunt puternic influențate de ereditate. Astfel Cattell susține că inteligența fluidă este în proporție de 65% înăscută, pe când cea cristalizată este de 60%, ereditatea influențând și abilitatea individului de a beneficia de experiență și de a utiliza inteligența cristalizată. Cu alte cuvinte, inteligența cristalizată permite individului să achiziționeze cunoștințe, iar cea fluidă îl ajută la adaptarea cotidiană (Sternberg și Williams, 2002).

Punctul de vedere al lui Cattell a fost ulterior rafinat de către **J. L. Horn** (1978) care afirmă că reducerea dimensiunilor sau trăsăturilor inteligenței la 20 sau 30 de abilități mintale este o sarcină complexă, autorul susținând că o alternativă ar fi stabilirea sau examinarea a ceea ce au comun aceste abilități, prin utilizarea unor teste și tehnici statistice. Horn descrie asemenea lui Cattell, două tipuri de inteligență (fluidă și cristalizată) care implică anumite caracteristici comportamentale ce țin de esența inteligenței umane: percepția relațiilor, abstractizare, formarea conceptelor, raționamentul și rezolvarea de probleme. Acestea reflectă diferite procese de achiziție, influențate de antecedente, relevând în același timp modificări ce apar în perioada adultă (Hultsch și Lerner, 1983). După opinia lui Horn, inteligența fluidă este expresia unor procese incidentale de învățare, care dezvoltă calități unice ale gândirii individului, independente de influențele culturale.

Inteligența cristalizată relevă o învățare intenționată, voluntară ce se realizează în procesul de socializare a individului, încorporând cunoștințe și deprinderi specifice unei culturi. Inteligența fiind gândită ca un „conglomerat de abilități” impune folosirea unor instrumente variate de măsurare, nu numai un singur test. Astfel, inteligența fluidă trebuie măsurată cu teste, care să

minimizeze influențele culturale, în timp ce cea cristalizată va trebui evaluată cu probe care să pună în evidență diferențele culturale. Modelul teoretic propus de Horn descrie dezvoltarea inteligenței de-a lungul întregii vieți (life-span), autorul subliniind că în perioada târzie a adultului se înregistrează o deteriorare a funcțiilor neurologice cu efect asupra inteligenței, având loc o micșorare a mobilității nervoase, comparativ cu perioada timpurie.

Inteligența fluidă fiind mai dependentă de procesele de maturizare neurologică este mai bine exprimată în perioadele timpurii ale dezvoltării ontogenetice, pe când cea cristalizată, dependentă de învățare și de cultură, este mai evidentă în perioadele târzii ale dezvoltării individului. Acumularea de experiență, organizarea și restructurarea acestora în adevărate sisteme cognitive, rafinarea deprinderilor, au ca rezultat un nivel mai crescut al inteligenței cristalizate.

b) Abordarea inteligenței prin prisma procesării informației

Până la începutul celei de-a doua jumătăți a secolului XX, cercetările în domeniul inteligenței au fost dominate de abordarea factorială. Dezvoltarea psihologiei cognitive, în care subiectul uman este văzut ca un calculator, iar sistemul lui cognitiv ca unul de prelucrare și procesare a informației, a dus la apariția unor noi abordări ale inteligenței, abordări care implică răspunsuri la următoarele întrebări:

- ce procese mintale sunt solicitate în diferitele teste de inteligență?
- cât de rapid și de precis sunt realizate aceste procese?
- ce reprezentări mentale ale informației sunt influențate de aceste procese? (Berk, 2002).

Prin urmare, modelele conturate în cadrul acestei abordări încearcă să identifice procesele mentale care stau la baza comportamentului inteligent (Atkinson, Atkinson, Bem și Smith, 2002). Cele mai cunoscute contribuții, în acest context, sunt cele aduse de: R. Sternberg, H. Gardner, J. R. Anderson, S. Ceci, contribuții asupra cărora ne vom opri în continuare.

Teoria lui R. Sternberg intitulată *teoria triarhică a inteligenței* a rezultat din analiza unor procese cognitive implicate

într-un număr mare de sarcini desfășurate de diferite grupuri de copii. Se știe că în debutul secolului XX inteligența era caracterizată de un singur indice – IQ, această practică având un mare inconvenient, un singur număr este insuficient, este inadecvat pentru exprimarea unei dimensiuni așa de complexe, cum este inteligența, adăugându-se faptul că testele de inteligență pot fi biasate cultural (Siegler, 2001). În linia cercetărilor de reducere a acestor limite se înscrie și teoria propusă de Sternberg, care vede inteligența ca pe o trăsătură multidimensională, constituită din abilități diferite, autorul identificând următoarele tipuri:

1. *Inteligența componențială* (subteoria componențială) implică aplicarea unor strategii, achiziționarea de cunoștințe, metacogniții, reglarea self-ului. Ea posedă un caracter foarte adaptativ, mai ales în sarcinile școlare. Unitatea de analiză o constituie componentele procesului de prelucrare a informației, ce au un caracter universal (Sternberg și Williams, 2002). R. Sternberg subliniază că funcționarea inteligenței implică trei tipuri de componente de tratare sau procesare a informațiilor:

– *componente de performanță sau performanțiale*, care includ procese secundare implicate în rezolvarea reală a problemei (Birch, 2000). Atunci când copilul nu posedă suficientă înțelegere pentru rezolvarea unei probleme intră în joc componentele de achiziție de noi informații.

În privința componentei performanțiale, Sternberg (apud Siegler, 2001) identifică patru subcomponente ce pot fi utilizate de individ în rezolvare unui număr mare de probleme: *encodarea termenilor* ce implică identificarea atributelor acestora; *inferența* care permite specificarea relațiilor dintre primul și cel de-al doilea termen al unei probleme; *corespondența*, prin intermediul căreia se stabilesc relații între primul și al treilea termen și *aplicația*, care indică relațiile între cel de-al treilea termen și un răspuns posibil. Observațiile făcute relevă faptul că un copil de 7 ani utilizează componentele de performanță asemenea adultului cu anumite diferențe: adulții consumă mai mult timp cu encodarea informațiilor, devenind mai rapizi în etapele următoare, pe când copii encodează mai ușor atributele termenilor și alocă mai mult timp pentru celelalte

etape. S-a constatat că durata encodării corelează pozitiv cu IQ copiilor și cu reușita școlară, sau în alte sarcini. Astfel, copiii cu un IQ ridicat tind să rezolve mai rapid, decât adulții, problemele. Acest tip de legătură între componenta de encodare, procesarea informației și IQ este reprezentativ pentru teoria propusă de Sternberg.

Componenta de performanță este numită de autor *aptitudine creativă* (apud Smith Nolen-Hoeksema, Fredrickson și Loftus, 2005).

- *componente de achiziție a cunoștințelor* includ procese implicate în învățarea unui material nou, sesizarea informației relevante de cea nonrelevantă (Birch, 2000). R. Sternberg abordează această componentă asemenea celei performanțiale, susținând că implică următoarele subcomponente: *encodarea selectivă* - prin care individul distinge informația pertinentă de cea nonpertinentă; *combinația selectivă* - permite integrarea informațiilor într-o manieră semnificativă; *comparația selectivă* reliefează informația recent encodată de cea encodată cu mai mult timp în urmă. Observațiile realizate de Sternberg și Davidson (apud Siegler, 2001) relevă faptul că acei copii care au un IQ ridicat vor encoda selectiv reușit mai repede decât ceilalți. Această componentă este numită de Sternberg *aptitudine practică*.

Metacomponentele includ procese implicate în identificarea naturii problemei, dezvoltarea strategiei, evaluarea succesului soluției (Birch, 2000). Metacomponentele sunt responsabile la fel de mult ca cele anterioare, necesare și responsabile de modificările dezvoltamentale, ele constituie baza principală de dezvoltare a inteligenței, importanța fiind vizibilă în mod deosebit, în transferul cunoștințelor dintr-un context în altul. Copiii mai în vârstă, asemenea persoanelor cu un plus de expertiză, utilizează, în general mai bine, cunoștințele în situații problematice noi, comparativ cu cei mai mici sau cu indivizii mai puțin experți (Siegler, 2001). Metacomponentele sunt folosite, așadar, pentru a planifica, controla, monitoriza, evalua procesarea în timpul rezolvării de probleme.

Acestea sunt *aptitudini analitice*.

2. *Inteligența experiențială* (subteoria experiențială) este implicată în rezolvarea unor sarcini noi, dar și în automatizarea deprinderilor, este un tip de inteligență antrenat în conceperea

soluțiilor la situații problematice noi, creative și complexe (Sternberg și Williams, 2002). Denumită și subteoria celor două fațete (Radu, 1991), ea face trimitere la:

- *noutate*, evaluare abilității de a face față lucrurilor relativ noi, reprezentând o bună metodă de evaluare a inteligenței. În studiile efectuate împreună cu Davidson, R. Sternberg a descoperit că indivizii înzestrați intelectual fac mai ușor față situațiilor noi, neavând nevoie de indicii ajutătoare, comparativ cu cei mai puțin înzestrați, care necesită ajutor (Birch, 2000). Inteligența, subliniază Sternberg este abilitatea de a învăța și gândi în concepte noi, în sisteme conceptuale noi, ea nu se demonstrează într-o situație curentă;

- *automatizarea* reprezintă după Sternberg, elementul cheie al inteligenței, indivizii care înțeleg mai greu nu au automatizate anumite procese elementare și prin urmare trebuie să aloce timp și energie acestora și nu situațiilor noi (Birch, 2000). Automatismele sunt socotite „sisteme locale”, răspunsuri la condiții repetitive într-un mediu familiar (Radu, 1991). Cu alte cuvinte, subteoria experiențială „este necesară pentru a explica rolul experienței în performanța inteligentă” (Smith, Nolen-Hoeksema, Fredrickson, Loftus, 2005), diferențele de experiență afectând aptitudinea de a rezolva o problemă;

3. *Inteligența contextuală* (subteoria contextuală) face trimitere la abilitatea de adaptare la mediu, dar și de schimbare a acestuia în funcție de dorințele individului. Subteoria contextuală examinează, așadar, relațiile inteligenței cu mediul exterior (Zlate, 2000), aceasta fiind direcționată înspre anumite scopuri comportamentale:

- *adaptarea* la mediul înconjurător presupune și folosirea inteligenței pentru atingerea acestui obiectiv (Golu și Golu, 2003). Deși Sternberg consideră componentele de procesare a informației ca fiind universale, ele operând în aceiași modalitate pentru indivizii dintr-o cultură ca și pentru aceia din toate celelalte culturi, totuși nu se pot compara sarcinile cu care este confruntat individul în culturi diferite (Radu 1991). Astfel spune autorul în „perimetrul unei arii socio-culturale funcționează o definiție implicită a inteligenței, care

operează la nivelul conștiinței comune, a vieții cotidiene” (p.348). De aceea, ceea ce este considerat inteligent într-o cultură poate fi considerat neinteligent în alta. Nu trebuie însă exagerate nici diferențele între culturi, existând multe elemente comune, caracteristici, sau laturi ale inteligenței care transcend granițele culturale;

- *modelarea* implică adaptarea mediului la stilul propriu de operare a individului, modelarea devenind astfel o trăsătură cheie a comportamentului inteligent, ea apare atunci când individul nu se poate adapta dar nici nu are posibilitatea unei alternative;

- *selecția* relevă renunțarea la un mediu, apărând atunci când cele anterioare nu pot fi îndeplinite.

Cei mai mulți psihologi îi reproșează lui R. Sternberg eclectismul la care a recurs, integrarea și articularea celor trei subteorii nefiind suficient de elaborate. Cu toate acestea trăsătura majoră a teoriei lui este accentul pus pe necesitatea continuării investigării inteligenței și nu pe studierea comportamentului inteligent (Birch, 2000).

Teoria lui H. Gardner intitulată „*intelențele multiple*” se bazează în parte pe rezultatele obținute la testele de inteligență și în parte pe cercetările din neuropsihologie, ea fiind din multe puncte de vedere similară cu abordarea factorială și modelul de procesare a informației. Intelențele multiple permit oamenilor să-și asume roluri diferite, autorul subliniind că inteligența nu este un lucru, un fel de obiect în interiorul capului ci un potențial a cărui prezență permite accesul unui individ la formele de gândire adecvate pentru tipuri specifice de conținut” (apud Smith, Nolen-Hoeksema, Fredrickson și Loftus, 2005). După H. Gardner nu există doar un tip de inteligență, ci cel puțin 6-7 care sunt independente, funcționând ca un sistem separat la nivel cerebral, fiecare tip având reguli proprii (apud Berk, 2002). Nu există prin urmare, un „control central”, care să realizeze coordonarea, iar o inteligență nu corelează cu alta (Birch, 2000). Beneficiind de rezultatele din domeniul neuropsihologiei, H. Gardner subliniază că intelențele sunt localizate în diferite arii corticale, autorul aducând două categorii de dovezi în sprijinul concepției sale:

- în situații traumatizante tipurile de inteligență nu sunt afectate în mod egal;
- copiii supradotați într-o arie, într-un tip de inteligență, nu sunt înzestrați în altele.

Cu toate acestea, inteligențele interacționează și operează împreună la nevoie, de exemplu rezolvarea unei probleme aritmetice redată verbal va impune cooperarea, operarea împreună a celor două tipuri de inteligență: logico-matematică și lingvistică (Santrock, 2001). Care sunt tipurile de inteligență propuse de H. Gardner?

1. *Inteligență lingvistică*: capacitate de a vorbi, de a asculta, deprinderi de citit-scris, sensibilitate la sensul cuvintelor;

2. *Inteligență muzicală*: aptitudinea de a crea, comunica și înțelege sensul sunetelor și a mecanismelor dedicate creării înălțimii, ritmului timbrului;

3. *Inteligență logico-matematică*: aptitudinea de a folosi și evalua relațiile în absența acțiunii sau obiectelor, folosirea gândirii abstracte;

4. *Inteligența spațială*: abilitatea de a percepe vizual-spațial informația, modificarea acesteia în scopul recreării unor imagini, capacitatea de a construi imagini tridimensionale;

5. *Inteligența corporal-chinestezică*: abilitatea de a folosi o parte sau întreg corpul pentru a rezolva probleme;

6. *Inteligența intrapersonală*: abilitatea de a face distincție între propriile sentimente, motivații;

7. *Inteligența interpersonală*: abilitatea de a recunoaște și a face distincție între sentimentele, motivele, intențiile altora.

H.Gardner analizează aceste tipuri de inteligență din puncte de vedere diferite: operațiile cognitive implicate, aspectul extern al persoanelor supradotate, manifestări în diverse culturi, aspecte evolutive.

Oamenii normali pot dezvolta toate tipurile de inteligență până la un anumit nivel, dar vor excela doar în una sau în unele, fiecare individ fiind caracterizat de o combinație unică de inteligențe relativ puternice și scăzute (Walter și Gardner, 1985 apud Smith, Nolen-Hoeksema, Fredrickson și Loftus, 2005). Unele din aceste tipuri de inteligență (lingvistică, logico-matematică, spațială) sunt

testabile cu testele standard, acordându-li-se, în societățile vestice o mai mare importanță, deși studiile de antropologie au demonstrat că în anumite culturi și în anumite perioade istorice alte tipuri de inteligență au fost apreciate, Gardner argumentând că inteligența muzicală a fost mai importantă în toată istoria omului, comparativ cu cea logico-matematică, care a apărut mai târziu. Deși Gardner a fost criticat că inteligențele propuse de el sunt greu măsurabile, totuși ideea existenței unor inteligențe multiple ajută la explicarea faptului că unele persoane, care înregistrează rezultate școlare bune eșuează mai târziu în viață, în timp ce indivizi mai slabi pot deveni lideri charismatici (Kornhaber, Krechevsky și Gardner, 1990 apud Atkinson, Atkinson, Bem, Smith, 2002). L. Berk subliniază că, totuși, teoria lui Gardner ajută la înțelegerea copiilor supradotați, talentați într-un anumit domeniu, astfel clasificarea făcută depășește limitele inteligenței ca aptitudine generală, incluzând componente care țin mai degrabă de domeniul aptitudinilor speciale. De asemenea i se mai reproșează lui Gardner, că tinde să ignore rolul jucat de persoanele din jur în dezvoltarea diferitelor tipuri de inteligență (Hayes și Orrell, 2003).

M. Anderson dezvoltă o teorie a inteligenței bazată pe ideea de inteligență generală, propusă de Thurstone. Reproșându-i lui Gardner că definește inteligența când comportament când proces cognitiv, când structură a creierului, Anderson subliniază că diferențele individuale și schimbările determinate de dezvoltare sunt explicate de mecanisme diferite, existând *mecanisme de procesare de bază și procesori specifici*. Prima categorie de mecanisme funcționează într-o manieră modulară, fiecare modul funcționând independent, efectuând operații complexe (apud Smith, Nolen-Hoeksema, Fredrickson și Loftus, 2005). Pe lângă aceste module, care oferă capacități universale, inteligența cuprinde și aptitudini specifice, una fiind rezervată gândirii propoziționale și alta funcționării vizuale și spațiale. Activitatea acestora este pusă pe seama procesorilor specifici implicați într-o varietate de probleme. Autorul sugerează astfel existența a două căi sau rute ale cunoașterii: prima implică folosirea mecanismelor de procesare de bază, care

funcționează prin procesori specifici și a doua implică utilizarea modulelor care duc la dezvoltarea inteligenței (Berk, 2002).

c) Abordarea inteligenței din perspectivă bio-ecologică. S. Ceci

O serie de cercetări recente reliefează rolul contextului în dezvoltarea psihică în general și în cea a inteligenței în mod special, adică încearcă să vadă cum gândesc și cum rezolvă problemele oamenii în mediul lor natural și nu în condiții de laborator (Zlate, 2000). Dezvoltând teoria triarhică a inteligenței, propusă de Sternberg, S. Ceci susține ideea că există multiple potențiale cognitive și nu o singură inteligență generală sau „g”. Aceste aptitudini multiple sau inteligențe se bazează pe partea biologică și impun limite proceselor mentale. Apariția lor este totuși modelată de provocările și oportunitățile din mediul individului sau de context (Smith, Nolen-Hoeksema, Fredrickson și Loftus, 2005). Contextul este în viziunea lui Ceci alcătuit din domenii de cunoaștere, motivație, educație, deci acesta poate fi mental, social sau fizic (Ceci și Roazzi, 1994). După opinia autorilor, un mediu, un context motivant, interesant sporesc probabilitatea ridicării nivelului performanțial al indivizilor. Prin urmare „nișa ecologică” sau „nișa de dezvoltare” contribuie în mare măsură la perfecționarea abilităților cognitive și sociale ale subiecților.

În opoziție cu alți autori, care asumă că inteligența este legată de capacitatea de a gândi abstract, S. Ceci subliniază, dimpotrivă, că aceasta este raportată la o gândire complexă, la o cunoaștere dobândită într-un anumit context. Activitatea pe o perioadă mai lungă de timp într-un domeniu contribuie într-o mai mare măsură la îmbunătățirea performanțelor, cu alte cuvinte IQ nu poate explica singur aceste performanțe.

Expunerea copiilor la factori de mediu cu risc ridicat (lipsa educației, boli, statut socio-economic scăzut) duc la un nivel scăzut și al coeficientului de inteligență. Prin urmare modelul propus de Ceci vizează pe de o parte observarea modului în care gândesc diferite categorii socio-profesionale, iar pe de altă parte studiul transcultural, pentru a evidenția rolul factorilor culturali asupra comportamentului inteligent.

3.2.3. Relațiile dintre inteligență și personalitate

Numărul de autori și de studii, care relevă legătura dintre personalitate și inteligență a crescut mult în ultimul timp, într-o metaanaliză realizată în 1997 de către Ackerman și Heggstad sunt citate peste 135 (Hansenne, 2003). În 1971, H. Eysenck avansează ideea unei posibile legături între anumite dimensiuni ale personalității (extraversie, neuroticism, și psihoticism) și scorurile obținute de 396 de subiecți la matricile progresive Raven. Rezultatele nu confirmă această ipoteză, idee reafirmată de Saklofske (1985), care în urma examinării unui număr de 105 copii, găsește o corelație nesemnificativă între coeficientul de inteligență și personalitate. Ackerman și Heggstad susțin că în cele mai multe studii, efectuate pe această temă, coeficientul de corelație nu depășește pragul de 0,30.

Bazându-se, însă, pe ipoteze teoretice diferite, Robinson inițiază o serie de studii, constatând existența unei relații pozitive între dimensiunile personalității și reușita subiecților în diferite sarcini cognitive. Astfel autorul găsește că introverții reușesc în sarcinile de inteligență verbală (scrisă), pe când subiecții extravertiți obțin rezultate superioare în sarcinile de performanță. Ideile lui Robinson sunt susținute de Stough (1996), care postulează existența unei relații între aceste variabile, adică observă că ambiverții sunt favorizați comparativ cu subiecții introverți sau extroverți, obținând rezultate superioare atât pentru IQ verbal cât și pentru IQ performanță. Această ipoteză poate avea un impact mare în practicile educaționale, învățarea și performanțele cognitive ale copiilor putând fi măsurate prin extraversion-introversie.

Într-un studiu mai recent (2002) Roberts, utilizând două teste cognitive (unul verbal și altul de percepție spațială) constată existența unei relații liniare între extroversie și probele verbale. Dimensiunea psihoticism corelează cu testele verbale (0,22) și relația spațială (0,20), pe când neuroticismul este corelat negativ cu testul spațial (-0,22). Ceea ce au observat însă și alți autori este faptul că extroverții pot fi avantajați atunci când probele se aplică contracronometru, ei obținând rezultate sub aspectul vitezei, dar mai puțin exacte, pe când introverții se comportă într-o manieră opusă

(Eysenck, 1971). Același autor observă că introverții reușesc mai bine în sarcini în care este solicitată perseverența, pe când extraverții sunt avantajați din punctul de vedere al timpului necesar rezolvării unei sarcini. Alte studii relevă că introverții se disting în probele de memorie, pe când extraverții în cele verbale. În majoritatea cazurilor, însă rezultatele obținute nu sunt semnificative din punct de vedere statistic.

Dacă vom analiza, însă, la modul general relația dintre personalitate și inteligență vom putea menționa în acord cu A. Sarton (apud Zlate, 2000) că sunt o serie de aspecte ale activității umane, care țin de inteligență cum ar fi: precizia și rapiditatea îndeplinirii unei sarcini, asocierea imaginilor sau ideilor, iar altele țin de caracterul persoanei: calitatea rezultatelor, efortul antrenat în rezolvarea unei sarcini, rigurozitatea, tenacitatea, perseverența, modul de utilizare a inteligenței etc. La acestea mai adăugăm că tulburările de personalitate influențează inteligența, după cum disfuncțiile de la nivelul acesteia au ecouri asupra personalității în ansamblu.

Partea a III-a

PSIHOPATOLOGIA PERSONALITĂȚII

1. Personalități patologice

1.1. Dezvoltarea conceptului

Tulburarea de personalitate este un pattern persistent de experiență interioară și comportament care deviază în mod clar de la așteptările pe care le avem din partea insului; acest pattern este pervaziv și inflexibil, cu debut în adolescență sau timpuriu în viața adultă, stabil în timp și care determină disfuncționalitatea (DSM - IV).

Tulburările de personalitate sunt modele durabile de comportament inadaptat. Când trăsăturile de personalitate devin prea inflexibile, astfel încât să afecteze semnificativ abilitatea individului de a funcționa, ele poartă denumirea de tulburări de personalitate.

Tulburările de personalitate constituie modalități imature și inadecvate de control al stresului sau de rezolvare a problemelor. Sunt de obicei evidente în perioada adolescenței și pot continua pe tot parcursul vieții.

Schneider (1934) afirma că personalitățile psihopatice sunt acele personalități anormale care suferă datorită anormalităților structurale sau care, prin acestea fac societatea să sufere (apud Tudose și colab., 2002).

Psihopatiile reprezintă un grup polimorf de dezvoltări patologice ale personalității caracterizate clinic printr-o insuficientă capacitate sau printr-o incapacitate episodică sau permanentă de integrare armonioasă și suplă la condițiile obișnuite ale mediului familial, profesional sau în general social (Predescu, 1989).

Psihopatiile au ca elemente definitorii: controlul incomplet al sferelor afectiv-voliționale și instinctive, nerecunoașterea defectului structural, incapacitatea de integrare armonioasă în mediul social.

Tulburarea de personalitate este o structurare rigidă, un mod dezechilibrat și limitativ de personalitate, care predispune persoana în cauză la eșecuri adaptive permanente, ori episodice, în raport cu mediile sale conjuncturale de viață. Aceste eșecuri nu sunt obligatorii, apar doar în raport cu anumite condiții de mediu, stabile sau

dinamice. Eșecurile există ca potențial pe toată durata vieții persoanei în cauză. Acest potențial se atenuează treptat, odată cu vârsta, pentru majoritatea tulburărilor de personalitate dar pentru altele (cum ar fi tulburarea de personalitate de tip paranoid), se pot chiar accentua (Cornuțiu, 2003).

Tulburarea specifică de personalitate este o perturbare severă în constituția caracteriologică și în tendințele comportamentale ale individului, implicând de obicei mai multe arii ale personalității și asociate aproape întotdeauna cu un considerabil dezechilibru personal și social. Tulburarea de personalitate tinde să apară în copilărie sau în adolescență și continuă să se manifeste în viața adultă. Din această cauză, este improbabil ca diagnosticul de tulburare de personalitate să fie cel corect pentru un pacient care nu a împlinit încă 16 sau 17 ani (ICD - 10, 1992).

În decursul anilor, ceea ce a atras atenția asupra psihopatiilor a fost dezvoltarea relativ satisfăcătoare a funcțiilor intelectuale, fără a se altera discernământul asupra propriei persoane și interrelațiilor sociale, dar cu un comportament anormal sub aspect social și în special moral-social, ceea ce l-a determinat pe Prichard în 1835 să numească acest tip de personalitate patologică "nebunie morală".

Clinica a demonstrat, așa cum subliniază W. Mayer-Gross și colab. (apud Șelaru, Danciu, 1997), că atunci când este abordată persoana bolnavă, trebuie luate în considerare nu numai calitățile afective și voliționale ci și pe cele intelectuale, sociale, culturale și spirituale, deoarece în manifestările psihopatice ca și în cele nevrotice tulburările emoționale au aproximativ aceleași forme de manifestare atât la oameni cu înalte calități intelectuale, cât și la defectivul intelectual. Astfel se demonstrează că în cazul entităților clinice menționate, temperamentul și intelectul reprezintă o relativă independență. În cazul psihopatiei, deviațiile polare ale cuplului temperamental-caracterial și în special insuficiența maturativă afectivă însoțită de labilitățile particulare instinctiv-emoționale se află în discordanță dizarmonică structural-funcțională manifestă în raport cu potențialitățile intelective relativ bine dezvoltate ale acestor personalități.

Ceea ce este de remarcă în cazul psihopatiei este tocmai

această dizarmonie structurativă contradictorie a totalității elementelor componente ale sistemului psihic, manifestată prin perturbarea armonizării sferelor instinctiv-emoționale, voliționale și relaționale care în prezența unei dezvoltări intelective satisfăcătoare și a discernământului critic păstrat, se manifestă aberant la solicitările mediului și în special în condiții negative de viață împreună cu dezvoltarea unei reactivități anormale care este în contradicție cu normativitatea elementară a conștiinței sociale.

Din cauza deficitului genetic de structurare a Eului și a inteligenței, sub raport calitativ, a perturbărilor temperamentale-caracteriale și a structurilor și disfuncționalităților afective și instinctiv-emoționale, psihopatul nu se poate folosi inteligent de inteligența sa iar prin deficitul conștiinței de sine nu poate trage concluziile corespunzătoare unui nivel superior de existență valorică din punctul de vedere al inteligenței sociale și al normelor sale morale. Ceea ce lipsește inteligenței psihopatice este tocmai dimensiunea valorică socială, care determină diminuări calitative ale eficienței adaptării individuale inclusiv din punct de vedere etic.

K. Schneider include psihopatiile în variantele limită ale normalului, le privește ca particularități caracteriologice care șterg granițele dintre normal și patologic. În opinia sa psihopatul este o personalitate normală cu tulburări de intensitate marcată a unui caracter anormal și care, în condițiile de viață chiar obișnuite, ajunge la conflicte interne și externe (Șelaru, Danciu, 1997).

Termenii cu care este definită și înțeleasă psihopatia de către diverși autori din țări diferite sunt: “personalități psihopatice”, “personalități patologice”, “personalități anormale”, “anomalii de caracter” sau “tulburări de personalitate” (personality disorders), “oligotimii” (oligothymie) sau “personalități dezechilibrate”, “sociopatii”.

Tcherney (apud Șelaru, Danciu, 1997) consideră că personalitățile psihopatice se disting prin imaturitate emoțională, tendințe la reacții impulsive, incapacitate de frânare a tendințelor delictuale, dromomanie, pervertirea instinctului social, conduită imatură ideo-afectivă, hipogenezia sentimentelor morale, oscilații dispoziționale primare. Un număr de autori (Koerner, Kohlenberg,

Parker, 1996; Marshall Barbaree, 1988; Turner, Hersen, 1981; apud Opre, 2004) susțin că majoritatea problemelor cu care se confruntă persoanele cu tulburări de personalitate sunt determinate social, de natură interpersonală. Ei descriu tulburările de personalitate ca tulburări ale comportamentului social, dobândite în concordanță cu principiile condiționării operante și ale învățării sociale. Astfel prin intermediul întăririlor directe și al pedepselor pot să apară patternuri comportamentale care se generalizează în diferite situații și care pot să devină persistente. În consecință, persoanele cu tulburări de personalitate diferă de alte persoane, în special din punctul de vedere al antecedentelor de învățare.

Tulburările de personalitate reprezintă modalități imature și inadecvate de control al stresului sau de rezolvare a problemelor. Spre deosebire de persoanele cu tulburări afective sau anxioase, care bineînțeles au un comportament inadaptat, cele cu tulburări de personalitate nu se simt supărate sau anxioase, nefiind motivate să-și schimbe comportamentul. Spre deosebire de schizofreni, oamenii cu tulburări de personalitate nu pierd contactul cu realitatea.

Personalitățile dizarmonic-psihopate se diferențiază de celelalte tipuri de tulburări prin următoarele caracteristici:

- dizarmonie caracterială gravă și persistentă;
- această tulburare influențează negativ viața socială a individului, iar judecata morală uneori este deficitară;
- anormalitatea este greu influențabilă prin educație, sancțiuni sau uneori prin medicație psihiatrică;
- indivizii urmăresc satisfacerea propriilor interese și plăceri fără a ține cont de alte persoane (hedonic, egocentric);
- individul este de acord cu comportamentul lui (egosintonic);
- în situații conflictuale sunt de părere că alții sunt vinovați (extrapunitivitate);
- îi determină pe alții să sufere mai mult decât suferă ei înșiși;
- au o atitudine activă și heteroagresivă;
- nu sunt capabili să-și adapteze comportamentul în situații diferite și nu învață din experiență (psihorigiditate)

(Lăzărescu și Ogodescu, 1995).

O altă prezentare a caracteristicilor obișnuite ale pacienților cu tulburări de personalitate este făcută de Tudose și colab., 2002:

- modele de comportament cronice și durabile, nu episodice;
- blamarea constantă a altora;
- ușor de înfuriat sau de făcut geloși;
- funcția ocupațională și socială tulburată;
- dependență sau independență excesivă;
- impulsivi sau compulsivi;
- exacerbare produsă de afecțiunile SNC, traumatism cranian și stres;
- standarde și opinii inflexibile;
- iritabilitate;
- abilități empatice reduse;
- înșelarea persoanelor pentru a ajunge la un rezultat final;
- egocentrism;
- deseori manifestă rezistență la tratament;
- trecere de la subevaluare la supraevaluare;
- relații interpersonale tulburi sau instabile.

1.2. Influența trăsăturilor de personalitate în determinarea comportamentului

Scopul principal al cunoașterii și evaluării personalității este de a realiza predicții în ceea ce privește comportamentul persoanei într-o anumită situație. Se pune întrebarea: ce determină comportamentul? dispozițiile interne (trăsături) sau situația în care se găsește individul?. De ce oamenii nu reacționează la fel în aceeași situație?. De exemplu în cazul unor acte agresive, unii oameni acționează cu sânge rece, alții manifestă ostilitate și se apără în timp ce alții izbucnesc în lacrimi. Pentru a explica aceste structuri comportamentale, o serie de psihologi au dezvoltat abordări taxonomice ale personalității în care principala unitate de analiză este trăsătura de personalitate.

Fiecare trăsătură se raportează la o anumită componentă a personalității, fiecare componentă fiind independentă de celelalte și caracterizând o anumită fațetă a individului, de exemplu:

sociabilitatea și perseverența sunt trăsături clasice ale personalității. Promotorii acestei orientări Allport, Eysenck, Cattell, etc., susțin că deși faptele de conduită ale unei persoane depind într-o oarecare măsură de situație, pe termen lung, observația furnizează un cadru relativ stabil.

Trăsătura psihică este conceptul care evidențiază aceste însușiri sau particularități relativ stabile ale unei persoane. În cadrul comportamentului, o trăsătură este determinată de predispoziția de a răspunde în același fel la o varietate de stimuli. De exemplu, timiditatea este un mod relativ stabil de comportare caracterizat de hiperemotivitate și mobilizare energetică exagerată.

Atunci când se descrie personalitatea, ar putea să apară riscul unei trăsături de personalitate pornind de la comportamente care sunt specifice unei stări. Pentru a micșora acest risc, o multitudine de chestionare de personalitate solicită subiecților să diferențieze răspunsurile în funcție de comportamentul lor tipic « în general » și cel prezent « astăzi ». Astfel, Zuckerman și Lubin au realizat o listă de adjective (*Multiple Affect Adjective Checklist*) pe care subiecții o utilizează pentru a descrie felul în care simt « astăzi » și ... « în general ». Corelațiile test-retest au evidențiat o mai mare stabilitate a anxietății “în general” (trăsătură) decât a anxietății situaționale (stare). Același principiu l-a utilizat Spilberger în construirea scării sale de anxietate (STAI – *State – Trait Anxiety Inventory*) (Dafinoiu, 2002).

1.3. Aspecte etiologice și evoluție

Aspectul comun tuturor entităților tulburărilor de personalitate este regăsirea sursei de vulnerabilitate specifică la toate nivelurile: genetic, neurochimic, neurofiziologic, familial, ontogenetic.

Din punct de vedere *genetic*, pentru tulburarea de personalitate antisocială și borderline s-a demonstrat că cele două tipuri de tulburări sunt în relație genetică, prin studii familiale și de adopție. Personalitățile antisociale s-au găsit corelate mai frecvent la gemenii univitelini decât la cei bivitelini. Studiile pe copiii adoptați și pe gemeni au demonstrat că tulburarea schizotipală este legată

genetic de schizofrenie. Studiile familiale au dovedit prezența unei vulnerabilități genetice la toate entitățile diagnostice de tulburare de personalitate, dar pentru nici una dintre ele nu se cunoaște exact modalitatea de transmitere de-a lungul generațiilor.

Sub aspect *neurochimic*, tulburarea de personalitate antisocială și borderline au o strânsă corelație. Un rol important îl are corelația dintre sistemul serotoninic, care are rol inhibitor și sistemul nonadrenergic, având rol facilitator pentru impulsivitate. Astfel, hipoactivitatea serotoninică dezinhibă, iar hipoactivitatea nonadrenergică inhibă și repliază. Din perspectiva *neurofiziologică* s-a căutat o explicație în microlezionalitatea cerebrală survenită în copilărie, înainte de maturizarea sistemului nervos central. Cazurile cele mai frecvente care prezentau microleziuni au fost tulburările de personalitate antisocială și borderline. Electrofiziologic s-au găsit salve de unde de 3-5 cili/sec temporal posterior, precum și prezența mai frecventă și concomitentă temporoparietal de unde teta. Tot la antisociali s-a găsit un răspuns slab al ratei pulsului la stimuli și o slabă conductanță a pielii (Cornușiu, 2003).

Aspectul familial are o importanță dublă: atât din punctul de vedere al modelului formativ dar și din punctul de vedere al cadrului formativ al personalității. Evenimentele traumatizante din copilărie: certurile și violența din familie, divorțul, absența părinților sunt în legătură strânsă cu tulburările de personalitate antisocială și borderline în special. Traumele respective își pun amprenta asupra dezvoltării atașamentului, încrederii și a relațiilor de prietenie.

Perspectiva *ontogenetică* a tulburărilor de personalitate are la bază psihiatria dezvoltării care permite înțelegerea modului în care factorii sociali modelează potențialitățile personale specifice ca resurse care formează fundamentul patternurilor relațiilor sociale.

Young elaborează în 1990 o teorie prin care explică structurarea tulburărilor de personalitate prin atribuirea unor fundamente cognitive greșite. Astfel, experiențele trecutului determină informații inadecvate, care la rândul lor generează conținutul inadecvat al comportamentelor. Informațiile distorsionate, evitarea suferinței și comportamentul compensator sunt mecanismele care determină tulburările de personalitate.

Tulburările de personalitate pot să apară și secundar, datorită unor suferințe organice cerebrale: infecțioase, toxice, posttraumatice, vasculare; ale unor tulburări psihotice endogene: schizofrenia dar și a tulburărilor maniaco-depresive. Modificări semnificative pot să apară la vârsta adultă după anumite situații stresante intense și prelungite sau reactiv față de bolile cronice.

Psihopatul ajunge în secțiile de psihiatrie datorită unor situații cum ar fi: expertizele medico-legale, toxicomania, reacții psihopatologice sau pentru a obține avantaje sociale.

În ceea ce privește evoluția tulburărilor de personalitate putem menționa că persoana dizarmonic-psihopată este diagnosticabilă doar la vârsta adultă.

Debutul clinic se produce doar la vârsta adultului tânăr fără a fi prezente tulburări evidente de comportament și caracter în perioada preadolescenței și adolescenței. Astfel, se pare că a existat o vulnerabilitate crescută a persoanei, care până în momentul debutului, a fost compensată prin factori interpersonali, de grup familial și socio-cultural până în momentul în care subiectul este nevoit să se afirme independent. Un alt factor important este și evoluția oscilantă, astfel în viața individului fiind perioade în cursul cărora comportamentul dizarmonic a fost evident, iar alteori nu. Această evoluție poate fi influențată de posibilele compensări în contextul unor medii, în anumite situații socio-culturale, cu anumite permisivități care compensează persoana sau în diferite situații noi de viață psihopatul nu-și validează o perioadă de timp tendințele disociale până când ajunge treptat la tensiuni și conflicte.

2. Clasificarea tulburărilor de personalitate

Clasificarea tulburărilor de personalitate va fi prezentată conform modelelor standardizate și unanim recunoscute în lumea medicală: Manualul Statistic de Diagnostic, ediția a IV-a al Asociației Americane de Psihiatrie (DSM-IV) și revizia a X-a a Clasificării Internaționale a Bolilor (ICD-10) elaborate de Organizația Mondială a Sănătății, conform lui Enăchescu (2001):

2.1. Tulburarea paranoică a personalității

Tulburarea se caracterizează printr-o triadă comportamentală, caracterizată prin suspiciozitate, neîncredere și interpretativitate care survine la un adult tânăr, cu o logică fermă, argumentativă, el pare omul acreditat succesului.

Factori corelativ etiologici: la rudele pacienților schizofreni se constată o incidență mai mare a tulburării de personalitate paranoică.

Debut – tulburarea apare la “adultul tânăr”, deși aspecte ale personalității premorbide sunt evidente încă de la vârsta școlară și mai ales după adolescență.

Trăsături esențiale

Suspiciozitate exagerată față de persoane din grupul familial sau profesional. Astfel, acțiuni sau atitudini prietenoase sau neutre sunt percepute și interpretate în mod distorsionat, fiind considerate ca interesante, inautentice, aparente sau chiar fățarnice.

Neîncredere generalizată, uneori jignitoare, față de relatarea de date, fapte, situații și evenimente. Îndoiala pacientului și tendința sa de verificare a celor prezentate sau relatate vor afecta prietenii cu bune intenții.

Controlul autenticității datelor, faptelor și situațiilor prezentate. Persoana în cauză nu are încredere în afirmații, relatări, asigurări fapt pentru care el se simte îndreptățit să recurgă la verificări.

Interpretativitate. Mai ales când datele, faptele și situațiile prezentate vizează interesele personale, pacientul trece de la îndoială și neîncredere la interpretare. În spatele celor relatate, dincolo de realitate, el vede interese ascunse, amenințări a statutului său profesional sau social.

Reținere, distanțare. Acest tip de personalitate nu oferă celor din jur nici un fel de date asupra situațiilor sale, a istoriei personale sau familiale, ori asupra intențiilor și planurilor sale. Este colegul despre care, în afara conduitei profesionale, nu i se cunoaște adresa, starea civilă, existența sau inexistența copiilor sau alte aspecte esențiale ale situației sale. Elementul esențial este neîncrederea asupra celor din jur care, în mod cert sunt rivali, adversari și potențiali dușmani ai săi.

Tendințe de putere, succes, valorizare. Acest tip de personalitate prezintă o forță motivațională esențială orientată spre obținerea puterii, câștigului și valorizării. Este omul care știe ce vrea, iar ceea ce dorește vrea cu fanatism.

Dificultăți de interrelaționare, de integrare în grupul familial și socioprofesional.

Trăsăturile mai sus menționate izolează și particularizează tipul paranoid de personalitate care, în același timp, este marginalizat de grupul său. Se ajunge astfel la un cerc vicios astfel cel în cauză subvaluează grupul său dorind să-l domine, în timp ce grupul adoptă o atitudine de evitare și rejecție.

Trăsături asociate

Rigoare logică. Cel în cauză se prezintă ca rațional, obiectiv, nonemoțional. El se exprimă limpede este coerent și argumentativ izbutind, de cele mai multe ori, să-și impună ideile.

Combativitate și tenacitate. Pentru interesul personal luptă cu hotărâre, cel în cauză pare un excentric. În tendința de a obține tot ceea ce crede că i se cuvine, el apelează la toate forurile justițiare reale sau imaginare.

Nevoia de a fi recunoscut, stimat, prețuit, pentru care nu ezită să-și sublinieze ori să-și supraestimeze meritele, realizările și posibilitățile. Slabă toleranță la pierdere, eșec sau frustrare, situații care în loc să-l demobilizeze, îi stimulează eforturile de câștig sau realizare. Rezonanță afectivă redusă, ceea ce îi conferă o conduită rece, detașată.

Tendință la autonomie, incapacitate de cooperare. El știe mai bine decât ceilalți ce trebuie făcut, considerând că este inutil să consulte opinii și să se conformeze hotărârii altora. Tendința de autovalorizare, atitudine de supraestimare, fantezii și grandoare.

Abordarea terapeutică

Pacienții cu tulburare de personalitate paranoidă au o foarte slabă complianță terapeutică; ei se prezintă rareori la terapeut și numai atunci când se află în impas, de cele mai multe ori fiind aduși de familie sau colegi. Psihoterapeutul trebuie să țină seama de următoarele reguli: prin structura personalității lor, acești pacienți nu suportă psihoterapia în grup, impunându-se terapia individuală;

abordarea psihoterapeutică individuală nu trebuie axată pe încredere și intimitate, acestea fiind zone sensibile pentru personalitatea paranoidă; se recomandă ca terapeutul să evite interpretarea sau chiar abordarea psihanalitică; psihoterapeutul trebuie prevenit asupra faptului că pacientul său poate dezvolta un transfer negativ ilustrat prin conduită agresivă sau acuze delirante, fenomene care trebuie tratate.

2.2. Tulburarea schizoidă a personalității

Tulburarea de personalitate schizoidă se caracterizează clinic printr-un grad semnificativ de introversie, detașare de realitate, sociofobie, nonimplicare și slabă disponibilitate de rezonanță afectivă.

Factori corelativ-etologici - studiile recente indică o prevalență crescută a acestei condiții la rudele pacienților cu schizofrenie, ca și la rudele celor cu tulburare de personalitate schizotipală.

Debut - debutul tulburării de personalitate schizoidă este situat, de obicei, în prima copilărie.

Trăsături esențiale

Introversie marcată. La prima vedere liniștiți și flegmatici, acești oameni sunt de fapt, reci, retrași, distanți, închiși, nesociabili.

Detașarea de realitate. Considerați de către ceilalți că "nu știu pe ce lume trăiesc, ei par ruși de realitate", în sensul că nu sunt întreprinzători, implicați, angajați, fiind indiferenți chiar față de propriile lor interese.

Sociofobie. Pacientul nu este numai retras și nesociabil, dar grupul și viața socială îl perturbă; tocmai de aceea el evită oamenii, aglomerările, situațiile și, desigur, profesiile care implică relațiile cu alții. Pacientul cu tulburare schizoidă este neimplicat în evenimentele cotidiene care, deși preocupă viața socială a grupului, acționează vag asupra sa. El nu este interesat de viața celor din jur, bucuriile și necazurile acestora ajungând la el doar de la alții.

Rezonanță afectivă redusă. Evenimentele cu o amplă conotație afectivă, ca pierderea unor persoane sau idealuri, nu pot determina o manifestare afectivă corespunătoare.

Slaba disponibilitate de a trăi eșecul, pierderea, frustrația, ca și satisfacția, succesul, realizarea, este o consecință firească a reduselor disponibilități de rezonanță afectivă.

Preferință pentru activități solitare (paznici de noapte, cercetători) care ar fi greu de suportat de cei mai mulți.

Conduita neconvențională, neconformistă sau bizară este consecința logică a introversiei, detașării, nonimplicării și ignorării opiniei celorlalți.

Trăsături asociate

Înclinația spre introspecție sau reverie. În general, cei cu tulburări de personalitate schizoidă sunt oameni ai cărților și ai ideilor. Cu slabă forță de rezonanță afectivă și cu mari disponibilități reprezentativ-imaginative, acești oameni sunt mai impresionați de problemele teoretice și de situațiile din cărți, decât de faptele reale ale vieții.

Indiferența față de lauda sau critica celorlalți. Detașați de realitate, cu o redusă capacitate de rezonanță afectivă, aceste persoane nu sunt sensibile atât față de aprecierile favorabile cât și de cele nefavorabile sau ostile.

Preocupări reduse sau absente pentru activitatea sexuală și de aceea, cei mai mulți dintre ei nu se căsătoresc.

Abordare terapeutică

Psihoterapia individuală vizează metodele utilizate în funcție de următoarele considerente:

- deși distanți, pacienții prezintă mari disponibilități pentru psihoterapie
- elementul terapeutic esențial este teama de dependență a pacientului

Psihoterapia de grup este indicată pentru astfel de pacienți dovedindu-se eficientă. În desfășurarea procesului terapeutic pacientul trebuie protejat: în privința înclinației sale spre tăcere precum și împotriva agresivității din partea unor membri expansivi ai grupului.

2.3. Tulburarea schizotipală a personalității

Elementul esențial al tulburării schizotipale este deficitul interpersonal sau social, marcat de un disconfort afectiv acut, de capacitatea redusă pentru legături apropiate și de distorsiuni cognitive și perceptuale ilustrate prin excentricități comportamentale.

Factori corelativ-etiologici: tulburarea schizotipală prezintă o mai înaltă prevalență printre rudele biologice ale pacienților cu schizofrenie, fiind totodată "considerată ca o parte a spectrului genetic al schizofreniei".

Trăsături caracteristice sau esențiale

Aspecte particulare și excentricități în comportament și în prezentare. Astfel, comportamentul expresiv ca și aspectul vestimentar al pacientului schizotipal prezintă un aspect particular și nu rareori bizar.

Rezonanță afectivă redusă, cu slabe capacități de reacție la situații stresante, psihotraumatizante sau frustrante.

Relaționare slabă, cu sociofobie și absența prietenilor sau a confidenților. Introversiți prin excelență, acești oameni par a avea o lume interioară suficient de bogată pentru a se menține într-un anumit grad de detașare față de lumea reală, concretă, a faptelor și a evenimentelor.

Ideație dominată de convingerea că posedă însușiri rare, particulare, caracterizate prin clarviziune, capacitate de premoniție, telepatie sau supersiție.

Gândire vagă, circumstanțială, metaforică, hiperelaborată sau stereotipă. Suspiciozitate sau ideație paranoidă.

Expriențe perceptuale neobișnuite care includ iluzii somato-senzoriale (iluzii corporale) sau alte iluzii.

Trăsături asociate

Convingeri, ciudate sau gândire magică, ce determină un comportament particular al persoanei, nonconcordant cu normele, regulile și obiceiurile grupului cultural căruia îi aparține.

Anxietatea predominant socială, față de care persoana nu dezvoltă idei și atitudini contrare.

Episoade psihotice tranzitorii, de foarte scurtă durată (minute sau ore), caracterizate clinic prin iluzii, manifestări halucinatorii

(predominant auditive) și idei prevalente sau delirante.

Abordarea psihoterapeutică

Este în mare măsură asemănătoare cu psihoterapia tulburării schizoide. Totuși, unele recomandări psihoterapeutice, relativ specifice acestei condiții clinice, se referă la: ideile și credințele pacientului care, fără a fi delirante, sunt implementate în personalitatea schizotipală; nerealiste, surprinzătoare sau bizare, aceste convingeri, idei și credințe puternic statuate, nu pot fi ușor schimbate, ceea ce impune: răbdarea, abilitatea și oportunitatea încercărilor psihoterapeutului ca ele să fie estompate, slăbite, destructurate.

2.4. Tulburarea antisocială a personalității

Tulburarea de personalitate antisocială este caracterizată prin acte antisociale continue, fără a fi sinonimă cu criminalitatea ci, mai degrabă cu incapacitatea de a se conforma normelor sociale

Factori corelativ-etologici: se consideră că tulburarea antisocială prezintă un substrat organic evidențiat printr-o atingere cerebrală minimală.

Pe de altă parte, se poate evidenția un pattern familial ereditar, ilustrat prin următoarele observații:

- tulburarea este mai frecventă la rudele biologice de gradul I ale celor cu personalitate antisocială, comparativ cu populația generală;

- riscul pentru rudele biologice ale antisocialilor de a dezvolta tulburarea este mai mare pentru femei decât pentru bărbați;

- atât copiii adoptați, cât și cei biologici ai părinților cu tulburare de personalitate antisocială au un risc crescut de dezvoltare a tulburării de personalitate antisocială;

Debut - tulburarea apare înaintea vârstei de 15 ani, iar la fete primele trăsături sunt schițate înaintea pubertății. Totuși, datorită caracterului procesual al formării personalității, diagnosticul poate avea certitudine numai după cristalizarea acestui proces, adică la vârsta adultă tânără. În DSM-IV se precizează ca acest diagnostic nu poate fi pus înaintea vârstei de 18 ani.

Trăsături esențiale

Sfidarea și violarea normelor, regulilor și sociale. Acest tip de personalitate prezintă practic o incapacitate de a se conforma normelor social-admise ale grupului, individualității și drepturilor celorlalți.

Conduita insensibilă și arogantă la drepturile, sentimentele și suferințele celorlalți.

Lipsa de regret, de remușcare sau a sentimentelor de culpabilizare referitoare la actele sale reprobabile sau condamnabile.

Iritabilitate, impulsivitate, manifestări clastice și agresivitate la contrariere, opoziție sau incitare. Persoana antisocială prezintă o slabă toleranță la frustrare și un prag scăzut la descărcare prin violență și agresivitate.

Ignorarea expectațiilor negative și a consecințelor, uneori catastrofale, generate de conduita lor impulsivă, ceea ce îi conduce la ruină economică și privare de libertate.

Incapacitatea de a învăța din experiențele negative și din sancțiunile primite, ceea ce determină continua reiterare a actelor reprobabile.

Tendința de a blama pe alții, cu disponibilitatea unor raționalizări credibile ale comportamentului lor conflictual.

Incapacitatea de a menține relații autentice și durabile, deși le poate iniția cu ușurință.

Trăsături asociate

Instabilitatea psihică ce poate fi observată în plan relațional, profesional și sentimental. Astfel, la incapacitatea lor de a menține relații interpersonale autentice și durabile, se alătură și imposibilitatea de a menține mai multă vreme o activitate profesională sau lucrativă. Totodată ei sunt incapabili de a menține o relație sentimentală sau sexuală, existența mai multor parteneri sexuali fiind comună.

Ignorarea problemelor personale curente sau de perspectivă, ceea ce conduce la eșec material și în autosusținere, ei fiind acele persoane denumite în popor ca fiind "fără de acoperiș".

Siguranță de sine, aroganță, supraestimare și dispreț pentru muncă, pe care o consideră înjositoare.

Aspect și ținută corectă, agreabilă, uneori seducătoare. Antecedentele personale relevă zone cenușii ale existenței în care se disting minciuna, fățărnicia, înșelăciunea, evaziunea și numeroase alte acte ilegale sau, în orice caz, imorale.

Abordarea psihoterapeutică

Psihoterapia va trebui să țină seama de anumite reguli și anume:

- instituționalizarea psihoterapiei, situație care îi sporește în mod semnificativ atât reabilitarea cât și eficiența;

- stabilirea unei alianțe terapeutice se impune aici în mai mare măsură decât în cazul altor condiții;

- un obiectiv primordial al psihoterapeutului este acela al conștientizării refuzului pacientului de a stabili relații umane oneste.

2.5. Tulburarea borderline a personalității

Tulburarea borderline este ilustrată în plan clinic printr-un pattern pervaziv de instabilitate a relațiilor interpersonale, a imaginii de sine, a afectelor și o impulsivitate accentuată.

Factori corelativ-etologici și biochimici. Există date care evidențiază deficiențe în metabolismul central al serotoninei, care ar putea fi corelate cu disforia, impulsivitatea și depresia, atât de frecvent întâlnite în tulburarea borderline.

Factori psihopatologici. Tulburarea borderline cunoaște resorturi psihopatologice profunde, observație care poate fi argumentată prin:

- *manifestări psihotice* (neîntâlnite în nici o altă tulburare de personalitate) care se impun în planul fenomenologiei clinice în mod spontan, dar mai ales în urma unor situații psihotraumatizante sau stresante;

- rezultate psihologice sever perturbate la teste și tehnici nestructurate, ca de exemplu tehnicile proiective (Testul Rorschach, Testul Apercepției Tematice, Testul Szondi etc.)

- în mod aparent surprinzător, rezultatele la chestionare și scale (structurate și semistructurate) sunt în limitele normale.

Debut - la vârsta adultă tânără; se apreciază însă că diagnosticul se pune relativ târziu, față de debutul propriu-zis al

tulburării, respectiv aproape de 40 de ani, când această condiție devine evidentă în urma eșecurilor repetate ale pacientului de a se integra în realitate.

Trăsături esențiale

Intensitatea și versatilitatea relațiilor interpersonale. Relațiile interpersonale sunt intense, dar foarte schimbătoare sub aspectul conținutului afectiv, care poate trece de la o extremă la alta fără motive reale și în mod rapid.

Binomul dispozițional în raport interpersonal. Față de aceeași persoană, pacientul poate dezvolta o stare afectivă intens pozitivă, exprimată prin dependență și admirație nelimitată, pentru ca, în urma unei insatisfacții sau frustrații, să exprime furie și rejecție.

Reacții impulsiv-agresive la incitații minime. Eșecuri, pierderi, frustrații, dar mai ales contrarii, determină reacții ample, hipermetrope, cu dezlănțuiri elastice și agresive, incontrolabile.

Intoleranța solitudinii. Persoanele prezintă o marcată indisponibilitate pentru starea de singurătate; solitudinea le creează disconfort și anxietate, care îi determină la o căutare frenetică a companiei, în pofida faptului că aceasta poate fi sub expectațiile sale.

Sentimentul de vid interior. Este o stare elocvent trăită dar greu definită de către cei în cauză, care vorbesc de "un gol interior", "sentimente de imensă plictiseală" sau "de zădărnici".

Sentimentul inconsistenței și dispersiei identității, descris ca "negăsire de sine", ca "instabilitate a imaginii de sine", ca "dificultate sau inautenticitatea trăirii" proprii existenței.

Trăsături asociate

Reactivitatea și instabilitatea dispoziției, care, în mod spontan sau reactiv, dezvoltă stări de disforie episodică, ilustrate prin iritabilitate, depresie sau anxietate; durata lor este variabilă, fiind cuprinsă între câteva ore și câteva zile. Comportamentul imprevizibil, constituie o consecință inteligibilă a trăsăturilor mai sus menționate. Acreditarea afectivă exclusivă (univoc pozitivă sau negativă). Ei sunt oamenii clarelor delimitări, astfel încât cei din jur ori sunt tandri și protectivi, ori ostili și reactivi. Acte autodestructive repetitive. În stări de tensiune afectivă negativă, pacienții recurg la acte autolezionale, automutilante sau autodestructive: incizii

tegumentare, abdominale sau toracale, secționarea venelor sau tentative suicidare demonstrative, veleitare.

Abordarea terapeutică

Cu toate că în ultimii ani au fost aduse tot mai numeroase argumente pentru tratamentul psihofarmacologic, abordarea psihoterapeutică rămâne esențială în tulburarea borderline. Psihoterapia individuală necesită câte observații:

- datorită trebuinței pacienților boderline de a realiza o relație exclusivă cu o persoană puternică și suportivă, psihoterapia individuală constituie, în astfel de cazuri, "piatra unghiulară" a abordării terapeutice ;

- dată fiind instabilitatea pacienților, este necesară o abordare psihoterapeutică "intensivă" în locul celor 2-3 ședințe săptămânale;

- o dificultate care nu trebuie ignorată, constă în ușurința și rapiditatea instalării regresiei la acești pacienți;

- facilitarea elaborării transferului pozitiv (care în aceste cazuri este puternic și stabil);

Terapia comportamentală constituie o alternativă utilă și va fi fixată în special pe:

hipersensibilitatea pacientului la frustrare și rejecție dar și pe antrenamentul abilităților sociale.

2.6. Tulburarea histrionică a personalității

Este o tulburare ilustrată prin extraversie, sociofilie, comunicabilitate, impresionabilitate, labilitate dispozițională și conduită demonstrativă și de rol.

Factori corelativ-etologici - în tulburarea histrionică poate fi constatat fenomenul agregării familiale. Astfel, trăsăturile histrionice apar mai frecvent la rudele de gradul I.

Debut - este situat la vârsta adultă tânără, primele sale manifestări apărând în adolescență.

Trăsături esențiale

Polarizarea atenției celorlalți este o trăsătură specifică, expresie a unei pulsioni irezistibile de a se plasa în centrul atenției grupului.

Labilitate și versatilitate dispozițională, în concordanță cu

dispoziția celor din jurul său; persoana în cauză prezintă o mare disponibilitate de a trece de la o stare afectivă la alta, polar opusă, pozitivă. Asemenea unui copil, histrionicul râde "cu lacrimile pe obraz".

Comportament seducător și provocator, întâlnit nu numai la femei, ci și la bărbați, cu marcată tendință de a-l scoate pe cel vizat din rutină și indiferență.

Conduită erotizată și realitate sexuală. Histrionicul elaborează fantezii sexuale, independent de sentimentele de dragoste investite, fără a recurge însă la agresiuni sexuale verbale sau reale. În contrast cu această conduită erotizată, se subliniază că un mare procent dintre histrionici au probleme (disfuncționale sexuale). Astfel, femeile prezintă frigiditate sau anorgasmie, iar bărbații au tulburări de dinamică (insuficiență) sexuală.

Impresionabilitate, sugestibilitate, permeabilitate dispozițională. Ca o consecință a acestor trăsături, persoanele cu tulburări histrionice adoptă cu mare rapiditate tonalitatea afectivă a celor din jur, deși nu sunt implicate în mod direct în problematica acestora. Mai mult, nu numai că adoptă, dar și intensifică stările emoționale ale celor din jur. Astfel, într-un moment de veselie, el este cel mai expresiv, după cum, la o înmormântare, el este cel care plânge cel mai tare.

Comunicare colorată, metaforică, impresionabilă. Comportamentul teatral al histrionicului este ilustrat prin toate mijloacele de comunicare de care dispune: *nonverbale* (vestimentare, mimicopantomimice) și *verbale* (timbrul, intensitatea, înălțimea și modulația vocii), ca și prin sistemul lexical care abundă în adjective, superlative, grade și repere comparative.

Dramatizarea conținutului comunicării, care ilustrează o mixtură de date, situații și fapte, reale ori plauzibile, dar neverosimile, elementul fabulator fiind cel care oferă culoare pentru orice relatare. Sub alt unghi, relatarea histrionicului este sora inconștientă a minciunii.

Trăsături asociate

Redusă disponibilitate sau incapacitate de menținere a relațiilor. Persoana histrionică nu are relații durabile, stabile, întrucât

este în continuă căutare de nou în domeniul oamenilor, relațiilor, preocupărilor și activităților. În mod insuficient conștientizat, histrionicul adoptă roluri extreme de victimă sau lider. Intoleranța la ignorare sau periferizare. Când, în pofida eforturilor, histrionicul nu se poate plasa în centrul atenției celor din jur, nu se poate bucura de admirație sau laudă, izbucnește în accese colerice cu acuzații sau injurii la adresa celorlalți.

Entuziasmare facilă. Entuziasmați de reușita unor planuri propuse, ei își pierd repede interesul pentru ele, ignorându-le cu seninătate.

Comportament manipulativ, orientat spre satisfacerea propriilor interese, dar mai ales spre dominarea emoțională a partenerului.

Dependență de cel investit afectiv. Deseori, împotriva afectelor superficiale și labile, pot fi dependenți afectiv, devenind astfel veritabile victime ale persoanelor suprainvestite.

Amenințări cu suicidul sau tentative suicidare demonstrative, prin care ei vor să ateste starea de disperare în fața lipsei de sentimente de atenție și considerație din parte celorlalți.

Abordarea psihoterapeutică

Psihoterapeutul nu trebuie să omită următoarele: pacientul histrionic nu are conștiința clară a propriilor sale sentimente; clarificarea sentimentelor pacientului constituie primul deziderat al procesului terapeutic.

2.7. Tulburarea narcisistă a personalității

Tulburarea constă într-un sentiment exagerat al importanței propriei persoane și în convingerea fantezistă nerealistă asupra calităților sale, pe care le percepe ca unice sau excepționale.

Factori corelativ-etologici - se consideră că există o prevalență mai înaltă a tulburărilor narcisiste la rudele de gradul I ale persoanelor cu această tulburare. Totuși, mai mult decât factorul genetic, este invocat elementul educațional, în sensul că descendenții își însușesc patternul nerealist al calităților invocate de predecesori.

Trăsături esențiale

Autoevaluarea exagerată, nerealistă, fantezistă. Narcisistul are

sentimentul importanței particulare, chiar excepționale a propriei persoane.

Idealizarea propriei persoane. Narcisistul are convingerea că este o persoană excepțională, chiar unică prin valoarea și strălucirea sa. El crede că face o continuă concesie comunicând sau colaborând cu ceilalți, deși are grijă să selecteze dintre aceștia pe aceia care au un statut socio-profesional superior.

Expectanțe disproporționate că aceste însușiri exagerate să fie acceptate, recunoscute și apreciate ca atare de către ceilalți.

Conduită distantă, arogantă. Având convingerea calităților sale particulare, chiar excepționale, ca și a importanței persoanei sale, narcisistul se comportă distant și arogant.

Insensibilitate la opinii diferite, sfaturi sau îndemnuri. Narcisiștii își supraestimează nu numai propria persoană, ci și propriile opinii, puncte de vedere, atitudini și acțiuni. În această situație ei minimalizează, resping sau, în cel mai bun caz, ignoră opiniile celorlalți.

Atitudini empactice reduse, superficiale, fapt care îi face insensibili la problemele altora, la suferințele, doleanțele și aspirațiile lor.

Aviditate pentru titluri, onoruri, ranguri. Narcisistul prezintă nu numai o tendință, ci și un simț deosebit pentru a obține poziții cât mai înalte în plan social și material.

Trăsături asociate

Fantasme de succes nelimitat, mărire, putere, bogăție, strălucire. În unele momente, mai ales în urma unor succese reale, când este încurajat sau lăudat, narcisistul dezvoltă reverii asupra unor realizări sigure, facile, fascinante.

Manipulator al relațiilor interpersonale, pe care le orientează și le dirijează în favoarea sa, în vederea atingerii scopurilor sale.

Sensibilitatea la critică, insucces sau pierdere, față de care reacționează disproporționat, trăindu-le ca pe o puternică ofensă și lezare a demnității, ca o umilire sau degradare.

Sentimente ostile pe care le proiectează asupra interlocutorilor care nu-și exprimă suficient, sau în mod evident, admirația față de el.

Abordare psihoterapeutică - se recomandă să se recurgă la o psihoterapie profundă, bine elaborată, restructurantă, cum este psihanaliza.

2.8. Tulburarea evitantă a personalității

Această tulburare este definită în DSM-IV ca fiind un "pattern pervaziv de inhibiție socială, cu sentimente de inadecvare și hipersensibilitate la evaluarea negativă, care se instituie la începutul vieții adulte.

Factori corelativ-etilogici - timiditatea persistentă și extinsă sub aspect relațional, ca și prelungirea acesteia după vârsta copilăriei, la adolescență, poate fi considerată ca un factor favorizant în apariția aceste tulburări la adultul tânăr.

Trăsături esențiale

Sociofobie cu evitarea activității ocupaționale care implică relații interpersonale.

Prudență excesivă și rigoare în orice relaționare. Persoana cu tulburare evitantă prezintă o minuțioasă analiză și înaltă exigență asupra comportamentului persoanelor cu care trebuie să colaboreze.

Teama de a fi ridiculizat sau rejectat - este expresia autoexigenței și superegoului său riguros.

Teama de a nu fi criticat sau umilit în public. Cu toate că cel cu tulburare de personalitate evitantă are o slabă auto stimă și tendință de valorizare, el tolerează foarte greu observația defăimătoare sau critică în public, pe care o trăiește ca umilitoare.

Stare de anxietate persistentă și pervazivă, evidentă sub aspect comportamental. Evitantul nu este un om pasiv, interiorizat sau inactiv, cum s-ar putea presupune; dimpotrivă, sub aspect comportamental, el apare ca neliniștit, temător și în același timp grăbit, dornic de a acționa dar lipsit de curajul de a iniția o acțiune.

Evitarea și teama de a iniția noi relații interpersonale fără asigurarea repetată și obiectiv confirmată a acceptării sale necritice de către eventualul interlocutor sau colaborator.

Atașamente personale restrictive, din cauza înaltelor exigențe pe care le are, cu precădere față de persoane noi sau mai puțin cunoscute. Această atitudine se datorează faptului că evitantul

dezinvestește viitorul, ca și noul sau necunoscutul. Din perspectiva sa, este foarte puțin probabil ca viitorul sau noul să-i aducă binele.

Subestimare a însușirilor și disponibilităților personale. Persoana are sentimentul sau convingerea că este incapabil, inabil, inadecvat, neatrăgător sau chiar inferior celor cu un statut socio-profesional asemănător.

Dorința de a fi acceptat și simpatizat. Securizare și reasigurare, ceea ce are drept consecință preocuparea excesivă sau prudența obsesivă de a răspunde adecvat expectațiilor, sarcinilor și obligațiilor.

Dificultate în decizie și angajare, de a elabora planuri și de a investi sub aspect moral, afectiv sau material.

Trăsături asociate

Hipersensibilitate și tendință la interpretativitate față de aprecierile sau comentariile celorlalți față de sine.

Tendința de a exagera eventualele riscuri, eșecuri, pericole, ceea ce îi accentuează prudența excesivă și incapacitatea deliberativă.

Trăirea intensă, dureroasă a inacceptării, refuzului, rejecției și discriminării.

Nevoia de certitudine, stabilizare și securizare, situații în care funcționarea sa socio-profesională se află la cele mai înalte cote.

2.9. Tulburarea dependentă a personalității

Tulburarea dependentă a personalității se caracterizează prin auto-stimă redusă, neîncredere în posibilitățile proprii, nevoie excesivă de ocrotire și îngrijire, incapacitatea de a lua decizii în probleme curente și tendința continuă de a acorda altuia girul propriilor responsabilități.

Factori corelativ-etologici - printre factorii favorizanți în apariția acestei tulburări se menționează existența unei tulburări anxioase de separare la vârsta copilăriei sau o boală somatică îndelungată.

Debut - la vârsta adultă tânără.

Trăsături esențiale

Auto-stimă redusă prin subestimarea calităților și disponibilităților proprii. Neîncrederea persoanei față de propriile

sale posibilități se extinde și asupra propriilor opinii. În consecință, cel în cauză nu-și susține propriile opinii, nu le argumentează și nici nu se ghidează conform acestora.

Nevoia de aprobare și de acceptare. Cu slabă auto-stimă și încredere în sine, persoana trăiește nu numai nevoia aprobării, ci și a acceptării de către ceilalți, mai ales când aceștia sunt oameni influenți.

Sacrificii în vederea obținerii aprobării suportului și îngrijirii. Cel investit cu forță și influență nu numai că este căutat dar, odată reperat, este asaltat de către persoana cu tulburare dependentă spre a-i capacita atenția, acceptarea și sprijinul. În vederea acestui fapt, dependentul sacrifică timp și energie, oferă dovezi de loialitate, punându-și la dispoziție întreaga sa disponibilitate și deplina fidelitate.

Acordă altuia girul propriilor sale responsabilități. Persoana dependentă procedează astfel nu numai pentru a-și dovedi atașamentul față de cel investit, ci și pentru că are nevoie alții să-și asume responsabilitatea problemelor și acțiunilor pe care le întreprinde.

Dificultatea sau incapacitatea de a lua decizii în problemele curente. Persoana dependentă prezintă o chinuitoare nehotărâre, nu mai în privința unor decizii esențiale, ci și în probleme curente, uneori banale, cotidiene.

Reducerea sau anularea inițiativelor, nu este consecința energiei reduse sau a slabei motivații, ci a lipsei de încredere în abilitățile proprii și în judecata proprie.

Nevoia de atașament. Persoanele cu această tulburare, pe lângă nevoia de ocrotire, dezvoltă o puternică tendință de atașare nu atât de persoana care prezintă opinii asemănătoare (întrucât el nu ține la opiniile sale), ci de o persoană care să-i accepte atașamentul.

Trăsături asociate

Teama de a fi abandonat. Persoana dependentă nu poate accepta ori suporta ideea că ar putea ajunge în situația de a-și purta singur de grija, de a decide și acționa din proprie inițiativă.

Toleranță excesivă față de persoana de care se simte atașat. Teama de abandon îl determină pe cel dependent de a fi foarte

tolerant față de comportamentul inadecvat, abuziv sau despotic al celui acreditat ca protector. Astfel, un soț infidel sau agresiv este tolerat de către partenerul dependent, care își consumă existența între concesiile continue și semnarea fatalistă.

Limitarea relațiilor sociale față de care sunt dependenți. Investiția afectivă față de persoana protectoare este atât de mare, încât disponibilitățile sale afectiv-relaționale sunt epuizate.

2.10. Tulburarea obsesiv-compulsivă a personalității

Această tulburare poate fi definită printr-un pattern comportamental de ordine, rigoare, meticulozitate, perseverență și perfecționism, care se instituie în adolescență și însoțește persoana în cauză pe tot parcursul existenței.

Factori corelativ-etologici - din perspectivă genetică, se constată că tulburarea este mai frecventă la rudele biologice de gradul I ale obsesiv-fobicilor.

Debut - constatarea și diagnosticarea tulburării s-a făcut la vârsta școlară mare, deci în jurul perioadei pubertate. Desigur, tulburarea poate debuta și ulterior, adică la adolescent sau la adultul tânăr.

Trăsături esențiale

Performanți ai detaliilor care le ocupă cea mai mare parte a existenței și din acest motiv, pierd din vedere esențialul sau nu-și pot finaliza planurile. Despre ei se poate afirma că "nu văd pădurea din cauza copacilor".

Perfecționism extrem și uneori, martiri ai lucrului bine făcut, de care rareori sunt satisfăcuți.

Voluntari ai sacrificiului pe altarul muncii și al devotamentului pt care își sacrifică în mod conștient toate momentele și aspectele agreabile ale existenței: odihnă, relaxare, concedii, prieteni.

Conștiinciozitate, scrupulozitate, inflexibilitate, intoleranță față de indiferență, și compromis.

Exigență față de ceilalți și tendința de a le impune propriile standarde, rigori sau stil de viață. Din această cauză ei pot avea

dificultăți de relaționare, întrucât ceilalți nu pot sau nu vor să se conformeze acestor "maniaci" ai ordinii și corectitudinii.

Neîncredere în reprezentare. Obsesiv-compulsivul crede că numai el poate îndeplini activitatea respectivă și de aceea suportă greu sau nu acceptă ca altcineva să-i țină locul.

Teama de schimbare. Cel cu tulburare obsesiv-compulsivă are oroare de schimbare, întrucât aceasta presupune un efort de adaptare la care el nu se simte în stare.

Trăsături asociate

Înaltă valorizare a conduitelor raționale, devalorizarea și dezavuarea conduitelor călăuzite de afect sau sentimente. Incapacitate de exprimare a sentimentelor tandre - față de persoanele apropiate și dragi, tandrețea obsesivului se exprimă prin grijă.

Relații interpersonale reduse, uneori limitate la probleme strict necesare sau utilitare. Indecizie, dificultăți de deliberare - adept al pașilor mărunți, obsesiv-compulsivul este un om cu ochii în patru. Pentru el, eroarea, ca și dușmanul, nu vin din față ci se insinuează lateral și de aceea el, este incapabil de înaintare, fapt ilustrat prin indecizie și incapacitate de deliberare.

3. Abordări ale tulburărilor de personalitate

3.1. Abordarea genetică

Studiile realizate pe cazurile de adopție și pe gemeni sugerează că tulburarea de personalitate de tip schizotipal se transmite genetic, cel puțin la câteva grade de rudenie. În plus tulburarea de personalitate schizotipală este mult mai răspândită la rudele de gradul I ale persoanelor bolnave de schizofrenie decât la alte rude (Kendler et.al.,1993).

În particular, persoanele cu astfel de tulburări au probleme privind abilitatea de a-și menține atenția în sarcini, la fel cum se poate observa la persoanele cu schizofrenie. Persoanele cu tulburare de personalitate schizotipal au nivele scăzute ale oxizilor monoaminici care sunt responsabili de creșterea nivelului dopaminei din creier și a nivelului înalt al acidului homovanilic care este principalul metabolit al dopaminei (Siever et al., 1990). Astfel, că persoanele cu schizofrenie dar și persoanele cu tulburări de

personalitate schizotipal pot avea nivele crescute ale dopaminei. Pacienții schizotipali arată creșteri în regiunile ventriculare ale creierului, ca și pacienții schizofrenici.

Cercetările asupra tulburării de personalitate antisocială arată că există un suport considerabil în favoarea influenței genetice asupra comportamentele antisociale, mai ales asupra comportamentelor infracționale. Studiile pe cazuri de gemeni arată că rata pentru comportamente infracționale este aproape de 50% în cazul gemenilor monoziagoți, și de 20% sau mai puțin în cazul gemenilor dizigoți. Studiile pe istoricul familiei arată că membrii familiilor cu tulburare de personalitate antisocială arată o rată crescută a acestei tulburări cât și o rată crescută de alcoolism și acte infracționale. Alte cercetări făcute pe animale arată că aceste comportamente agresive și impulsive sunt legate de nivelele scăzute de serotină, conducând la ideea că oamenii cu tulburare de personalitate antisocială pot avea de asemenea nivele scăzute de serotina (Perry, 1993).

Câteva studii privind istoricul familiei asupra tulburării de personalitate borderline dovedesc că această tulburare este transmisă genetic și este eterogenă. Totuși, în familiile cu persoane diagnosticate cu acest tip de tulburare, au fost evidențiate note ridicate privind tulburările afective. Comportamentele impulsive ale oamenilor cu tulburare de personalitate borderline sunt corelate cu nivelul scăzut al serotoninei (Weston & Sieven, 1993).

În privința tulburării de personalitate evitantă studiile efectuate pe diferențele de temperament la copiii foarte mici sugerează că unii copii se nasc cu un temperament timid și fricos, care îi determină să evite majoritatea oamenilor (Pilkonis 1995).

3.2. Abordarea psihodinamică

Teoreticienii psihanalitici au fost deosebit de interesați de tulburarea de personalitate borderline. Ei spun că persoanele cu această tulburare au destul realism – testând obținerea unui sprijin în lumea reală, dar se bazează pe instinctele primitive, ca de exemplu, negarea. În plus, indivizii cu personalitate borderline au păreri foarte slab dezvoltate legate de sine și de alții, acestea izvorând din relațiile alterate cu persoanele din jurul lor din perioada fragedă a copilăriei.

Aceste persoane nu i-au încurajat pe copii să-și dezvolte stima de sine, încrederea în forțele proprii, ci din potrivă chiar i-au pedepsit, astfel copiii niciodată nu au învățat să-și diferențieze în totalitate părerile lor proprii despre sine și despre alții. Acest lucru îi face deosebit de reactivi la opiniile altora despre ei și la posibilitatea de a fi abandonati de ceilalți. Când ei simt că ceilalți îi înlătură, ei se înlătură pe sine înșiși și pot să se autopedepsească sau să se automutilizeze. De asemenea, niciodată nu vor fi capabili să integreze calitățile pozitive și negative, nici noțiunea proprie despre sine, nici pe aceea despre alții. Aceștia au tendința să se considere pe ei înșiși și pe ceilalți fie "toți buni", fie "toți răi" și pendulează între aceste două păreri. Acest proces se referă la ceea ce se numește dezagreabil. Instabilitatea în emoții a persoanelor cu tulburare borderline dar și în relațiile interpersonale, reflectă pendularea dintre "toți buni" și "toți răi" legat de sine și de alții.

Orientarea psihodinamică asupra tulburărilor de personalitate histrionică, consideră această tulburare ca fiind rezultatul nevoilor mari de dependență și refulare a emoțiilor, izvorând dintr-o decizie greșită, fie a stadiului oral sau a celui Oedipal (Millon, 1981). Căutarea atenției rezultă din nevoia de aprobare de către ceilalți. Lipsa de profunzime a gândirii și implicarea emoțională exagerată reflectă în personalitatea histrionică înăbușirea propriilor sale sentimente și nevoi.

Sigmund Freud a văzut narcisismul ca fiind o fază prin care toți copii trec înainte de a-și transfera iubirea de sine către alții. Totuși, copiii pot rămâne fixați la această fază dacă au experimentat că persoanele din jurul lor sunt lipsite de încredere și au decis să se bazeze doar pe ei înșiși, sau dacă au avut părinți care i-au răsfățat și le-au insuflat un simț grandios pentru abilitățile și meritele lor.

Alți autori au argumentat că persoanele cu tulburare de personalitate narcisistă suferă de o scăzută stimă de sine și de sentimente de goliciune și durere ca rezultat al refuzului din partea părinților iar comportamentele narcisiste sunt reacții formate împotriva acestor probleme privind stima de sine.

3.3. Abordarea socială

O mare parte din cercetarea empirică asupra factorilor sociali și de personalitate care contribuie la comportamentul antisocial a fost efectuată pe copii. Astfel, copiii cu tendințe antisociale, adesea provin din familii în care au trăit experiențe aspre și ostile. Parinții acestor copii alternează între a fi neglijenți, ostili și violenți față de copiii lor. Acești copii învață să răspundă prin comportamente antisociale, presupunând că alți copii vor fi agresivi față de ei, și drept urmare sunt gata să se angajeze în acțiuni agresive față de alții (Crick,Dodge,1994).

Din punctul de vedere al teoriei învățării sociale, Millon (1981) a subliniat faptul că la originea stilului narcisist s-ar afla supraevaluarea ireală a meritului unui copil din partea părinților. Copilul este incapabil să se bucure de evaluările părinților despre el însuși, dar continuă să trăiască ca și cum ar fi superior altora și să pretindă acestora să-l considere superior.

Oamenii cu tulburare de personalitate dependentă au de obicei un nivel ridicat de reacții fizice, fiind hipersensibili la mediu și în special la potențialele amenințări (Millon 1981). Aceste persoane hipersensibile au putut fi considerate de părinți drept copii problematici și greu de controlat. Dacă parinții au reacționat cu frustrări frecvente, stări de furie și critici, e posibil ca acești copii să-și fi pierdut încrederea în sine, și să fi dobândit o senzitivitate față de critică. Tabloul tulburării de personalitate evitantă se dezvoltă mai degrabă dacă respingerea parentală ia forma dezaprecierii și umilirii copilului.

Persoanele cu tulburare de personalitate dependentă sunt anxioase în ceea ce privesc relațiile interpersonale, dar anxietatea lor provine dintr-o nevoie stringentă de a fi îndrăgite de cei din jur. Dorința lor de a fi iubiți de cei din jur conduce persoanele cu o astfel de tulburare să își nege propriile gânduri și sentimente care nu pot să placă celor din jur, de a se subordona chiar și celei mai nerezonabile cereri și să se agăte de cei din jurul lor în mod fanatic. Persoanele cu acest tip de tulburare nu pot lua decizii pentru ei înșiși și nu pot iniția noi activități cu excepția efortului de a face pe plac altora. Se tem de

respingere și abandon astfel încât permit celor din jur să-i abuzeze, pentru a nu-și pierde relațiile interpersonale.

Millon (1981) sugerează că, atunci când sunt copii, persoanele cu tulburare de personalitate dependentă, sunt persoane blânde dar temătoare dar care au avut părinți calzi dar hiperprotectori. Aceste persoane nu au învățat cum să-și depășească teama și să fie asertive, dar în schimb au devenit din ce în ce mai dependenți de ceilalți. Dacă acești copii au, de asemenea, rude care îi fac să se simtă neatrăgători sau inadecvați, sentimentele de îndoială vor crește iar comportamentele dependente pot fi reântărite de părinții hiperprotectori.

În privința tulburării de personalitate obsesiv-compulsivă, Millon (1981) e de părere că această tulburare apare datorită controlului și pedepselor exagerate și datorită lipsei de laude și recompense când e vorba de succese. O altă cauză o reprezintă limitele strict stabilite de părinți asupra comportamentelor sau privarea de orice șansă de a deveni independenți prin impunerea unei discipline severe. Astfel copiii au fost nevoiți să cedeze și să urmeze regulile părintești pentru a evita pedeapsa, renunțând la autonomie. Probabil că ei vor pune la îndoială propriile abilități neavând oportunitatea să și le testeze. Neavând încredere în ei înșiși, își vor ghida comportamentul după regulile și cerințele stabilite de alții.

3.4. Abordarea cognitiv-comportamentală

Multe studii au investigat ipoteze conform cărora persoanele cu probleme antisociale au nivele scăzute de provocare, fapt care îi conduce să caute stimulare și senzație prin acte impulsive și periculoase. O caracteristică a oamenilor cu tulburări de personalitate antisocială, care apare frecvent, este dificultatea în a-și inhiba comportamentele impulsive. Cercetările asupra copiilor care au tendințe antisociale indică că există un procent semnificativ, poate majoritatea, în ceea ce privește deficitul de atenție și comportamentul hiperactiv care implică probleme în inhibarea comportamentelor impulsive și în menținerea atenției. Comportamentul acestor copii determină pedepse frecvente, respingeri de partea colegilor, profesorilor și alți adulți. Acești copii

devin mai agresivi și mai antisociale în comportament și atitudini. Astfel adulții cu tulburări antisociale pot avea probleme pe parcursul vieții în ceea ce privește deficitul de atenție și hiperactivitatea, determinând un control deficitar al comportamentelor.

Theodore Millon (1981) argumentează că oamenii cu tulburare de personalitate borderline au un deficit fundamental privind propria lor identitate, dar el atribuie acestui deficit mai degrabă intersectarea unor factori biologici, psihologici și sociali decât relațiile acestora cu familiile lor. El spune ca persoana cu tulburare borderline este lipsită de simțul clar de sine care stânjenește dezvoltarea obiectivelor consistente și realiste, care duc la impulsuri slab controlate și la o deviere a comportamentului în timpul vieții. Oamenii cu această tulburare devin dependenți de alții pentru reasigurare și pentru meritul de sine și sunt foarte sensibili la semnele unei posibile abandonări din partea surselor lor de suport. Ei experimentează un conflict intens privitor la nevoile lor de dependență. Ei știu că nu pot avea niciodată totală încredere în alții, sau nu pot obține siguranța de care au nevoie și nutresc furii intense asupra celorlalți pentru că aceștia nu le satisfac necesitățile. Uneori această furie este exprimată în mod direct asupra celorlalți, astfel pentru că ei se simt speriați de separare și deseori se simt vinovați pentru încercările lor nereușite de autoafirmare și independență, ajung să-și întoarcă furia asupra lor prin autocritică și uneori prin autodistrugere.

Marcia Linehan (1987, apud Hoeksema, 1998) spune că oamenii cu tulburare de personalitate borderline au un deficit în abilitatea de a-și adapta emoțiile, care e probabil pe bază fiziologică. Reacțiile lor emoționale exagerate asupra anumitor situații conduc la acțiunile lor impulsive. În plus, persoanele cu o astfel de tulburare au crize isterice, reducând și criticând experiențele lor emoționale, ceea ce determină îngreunarea în procesul de învățare de a-și adapta emoțiile și reacțiile emoționale în diferite situații. Aceste tipuri de persoanalitate ajung să se bazeze pe alții ca să îi ajute să treacă prin situații dificile, dar nu au destulă autoîncredere să ceară ajutorul

celorlalți în mod matur. Astfel, ei ajung la manipulare și indirect la încercarea de a obține suport de la ceilalți.

Teoriile cognitive consideră că, convingerile de bază care determină comportamentul histrionic al persoanei este: "Eu sunt inadecvat și incapabil să-mi conduc viața singur" (Beck & Freeman, 1990). Deși aceasta ipoteză este împărțită între persoanele cu alte tulburări, de obicei depresive, persoana histrionică se încadrează în această teorie în mod diferit. În mod specific, acest tip de personalitate vrea ca alte persoane să aibă grijă de ea prin căutarea atenției și aprobării lor.

Theodore Millon (1981) argumentează că adulții histrionici s-ar fi născut cu un nivel înalt de energie și nevoie pentru stimulare. Dacă ei ar fi fost expuși la o serie de surse de stimulare, ca de exemplu persoanele din jurul lor în copilărie să fie cât mai diferite, astfel ei să poată să își dezvolte o nevoie de afiliere pentru o perioadă scurtă. Cu alte cuvinte, ei și-ar fi putut dezvolta un model de căutare intensă de stimulare, și-ar fi pus speranțele în ceilalți pentru a fi stimulați și ar fi fost intoleranți la plictiseală.

Comportamentul lor dramatic și superficialitatea emoțională s-ar fi dezvoltat din acest model. În plus, oamenii histrionici au învățat că aprobarea părintească este întâmplătoare în anumite situații, ca de exemplu: a arăta draguț, sau a interpreta bine în câteva încercări artistice. Ei rareori au primit întăriri negative din partea părinților lor, dar au trebuit să facă ceva ca să obțină atenția și răsplata din partea lor.

Asemănător, Beck și Freeman (1990) au susținut că narcisiștii dezvoltă ipoteze privind meritele proprii, care sunt ireal pozitive, și care sunt rezultatul indulgenței și supraevaluării primite din partea persoanelor din jurul lor în copilărie.

Alți indivizi cu o astfel de tulburare sunt convinși că ei sunt unici sau excepționali, pentru a fi etichetați ca "diferiți" de alții, datorită statutului etnic, rasial sau economic, sau, ca o apărare împotriva refuzării lor de către oamenii importanți din viața lor.

Similar, teoreticienii cognitivi sugerează că oamenii cu tulburări de personalitate evitantă dezvoltă convingeri disfuncționale, crezându-se inutili datorită acelei respingeri timpurii din viața lor (Beck și Freeman,

1990). Ei susțin că acești copii respinși de părinți au păreri precum: "trebuie să fiu o persoană foarte rea, dacă mama mea se poartă așa cu mine", "poate că sunt deficient" sau "dacă părinții mei nu mă agreează, cum ar putea altcineva?". Ei presupun că vor fi respinși de ceilalți așa cum au fost respinși de către părinți, și de aceea evită orice contact. Gândurile lor semamnă cu: "odată ce oamenii mă vor cunoaște vor vedea că sunt inferior". Când sunt obligați să interacționeze cu alte persoane ei sunt neliniștiți și agitați, crezând că trebuie să le facă pe plac pentru a nu fi criticați. De asemenea, ei au tendința de a nu lua în seamă remarcile pozitive la adresa lor, considerând că oamenii vor doar să fie amabili sau că nu le-au observat incompetența. Numeroase tulburări de personalitate au fost atribuite mediului familial dur sau inconsistent.

Partea a - IV-a

EVALUAREA PERSONALITĂȚII

1. Evaluarea personalității: delimitare conceptuală.

În mod tradițional, testele psihologice măsoară diferențele interindividuale sau diferențele dintre reacțiile pe care le manifestă un subiect în situații diferite. Anastasi (1988) considera că testele de personalitate măsoară în special stări emoționale, relațiile interpersonale, motivația, interesele și atitudinile. Ea îl amintește pe Kraepelin ca fiind pionierul dezvoltării și utilizării instrumentelor de evaluare a personalității. În examinarea pacienților săi psihiatrici, Kraepelin apelează la asociații libere și anume, pacienții erau rugați să răspundă cu primul lucru care le vine în minte la un cuvânt stimul, oferit de examinator.

Allport (1981) descrie două abordări în evaluarea personalității – nomotetică și ideografică. Abordarea nomotetică dorește să descopere legi generale despre cum anumite aspecte ale personalității influențează comportamentul, în contrast, abordarea ideografică se concentrează asupra studiului intensiv al individului, concluziile vizând doar o persoană, fără ca ele să fie generalizate pentru întreaga populație.

Sub necesitatea evaluării personalității, diferite teorii au dezvoltat în acest sens metode specifice. Acest capitol trece în revistă câteva instrumente și metode de evaluare a personalității, fiind menționate teoriile care le asigură fundamentarea teoretică: Testul de personalitate Myer-Briggs (teoria analitică a lui Jung), Ghidul evaluării stilului de viață (psihologia individuală a lui Adler), Observația (orientarea behavioristă), Scala autoeficacității generale (teoria învățării sociale a lui Bandura), Scala Locus of Control (teoria învățării sociale a lui Rotter), Testul Tematic de Apercepție (teoria personologiei a lui Murray), Chestionarul 16 Factori de Personalitate (teoria factorială a personalității), Chestionarul de personalitate Eysenck (teoria trăsăturilor biologice de personalitate), Grila de repertoriu (orientarea constructivistă), Scala de convingeri și atitudini generale forma scurtă (orientarea rațional emotiv comportamentală a lui Ellis), Chestionarul Schemelor Cognitive Young - Forma Scurtă 3

(orientarea lui Young asupra schemelor cognitive), Inventarul Clinic Multiaxial Millon III (teoria lui Millon asupra tulburărilor de personalitate). Ultimele două vizează în special evaluarea personalității clinice, în timp ce toate celelalte deși în principal se adresează evaluării personalității nonclinice, pot fi aplicate și pentru evidențierea unor aspecte clinice. La final sunt descrise câteva teste aptitudinale: Bateria de teste psihologice de aptitudini cognitive, Teste Matrici Progresive Raven.

2. Metode de evaluare a persoanelor

2.1. Instrumente nonclinice de evaluare a personalității

2.1.1. Testul de Personalitate Myers-Briggs (Myers-Briggs Type Indicator (MBTI))

Testul a fost dezvoltat de Isabel Briggs Myers și mama sa Katharine Cook Briggs pe baza teoriei analitice a lui Jung. În 1923 Jung a fost tradus în limba Engleză, fiind astfel descoperit de cele două femei. Timp de douăzeci de ani, ele au investigat și au testat modelul jungian pe familii și prieteni. În timpul celui de al doilea război mondial, au observat că mulți oameni își alegeau meserii sau erau plasați în locuri de muncă ce nu li se potriveau. Au decis să dezvolte un instrument care să poată fi folosit de orice individ pentru a se descrie în termenii modelului jungian. Începând cu anul 1942, Isabel Myers propune mai multe forme ale MBTI. În timpul anilor 1950, a lucrat cu un lot de 5355 de studenți la medicină pe care i-a testa și urmărit în timp, pentru a evidenția diferențele dintre aceștia în ceea ce privește aptitudinile, realizările și specialitatea medicală aleasă (McCaulley, 1977, apud McCaulley, 1990). Tot în anii 1950 a lucrat cu un lot foarte mare de 9958 de elevi de liceu, 5025 băieți și 4933 fete pentru a prezice influența tipurilor de personalitate asupra aptitudinilor și notelor. În 1962 era considerat doar un instrument de cercetare, neavând încă statutul de test. În anii '60-'80 au fost dezvoltate mai multe studii în care MBTI a fost utilizat în carieră, consiliere, educație, organizații, religie. Este folosit cu succes atât în consilierea individuală, consilierea de familie, de grup cât și în consilierea în carieră. În educație, MBTI și-a adus contribuția în înțelegerea stilurilor de învățare și predare, a motivației, aptitudinilor

și succesului școlar. Fenomenul de leadership, planificarea carierei, munca în echipă, managementul participativ sunt câteva din aspectele organizaționale abordate cu ajutorul MBTI. În religie, el a fost folosit pentru evaluarea diferențelor dintre preoți.

MBTI este cel mai popular test de personalitate, Drumond (1992, apud Johnson și colab, 2001) îl clasează pe locul zece în lista testelor generatoare de referințe. Pittenger (1993, Johnson și colab, 2001) observă că în fiecare an se vând peste două milioane de copii ale testului.

Testul este compus din 126 de întrebări cu două variante de răspuns din care subiectul trebuie să aleagă unul. Poate fi aplicat începând cu clasa a șasea (12-13 ani). Au fost propuse pentru cercetare două forme F (166 itemi) și J (290 itemi) conținând întrebări adiționale. În 1988 a fost creat un instrument pentru copii, aplicabil din clasa a doua până în a opta, Testul Murphy-Meisgeier (The Murphy-Meisgeier Type Indicator, Meisgeier și Murphy, 1987, apud McCaulley, 1990). Are patru scale, fiecare cu două subscale sau preferințe: Extroversiune – Introverssiune (EI), Senzație – Intuiție (SN), Gândire – Simțire (TF), Judecată – Percepție (JP). Pot fi desprinse astfel 16 tipuri de personalitate, fiecare putând fi descris în termeni cognitivi, afectivi, comportamentali și perceptivi.

Se bucură de aprecieri pozitive, fidelitatea testului îmbunătățindu-se. A fost ridicată problema stabilității în timp a scorurilor, procentul de menținere a profilului la retestare fiind de 50% (McCarley și Carskadon, 1983, apud Johnson și colab. 2001). Ultimele rapoarte vin însă să susțină buna fidelitate a instrumentului.

O parte dintre studiile vizând validitatea de construct, susține diferențele dintre teoria lui Jung și teoria celor două autoare ale testului. Myers-Briggs adaugă dimensiunilor jungiene dihotomia Judecată – Percepție. Ne relaționăm cu lumea exterioară fie abordând o atitudine de judecată realizată prin intermediul gândirii și simțirii, fie uzând de o atitudine perceptivă, folosind senzația și intuiția. Testul prezice atitudini (scala EI), funcții (SN și TF) și orientări (JP). Astfel, nu ar exista 16 structuri ci doar patru - pentru fiecare atitudine și orientare există câte o funcție dominantă și auxiliară. Unele studii au fost destul de critice față de MBTI, susținând că nu există suport

empiric pentru dihotomia scalelor (Costa și McCrae, 1989, apud Johnson și colab. 2001).

Testul de Personalitate Myer-Briggs; Exemple de Itemi

1. O seară liberă mi-ar plăcea să o petrec:
 - a. singur (ă) acasă (I)
 - b. în oraș cu prietenii (E)
2. Când culeg informații sunt mai interesat (ă) de:
 - a. fapte (S)
 - b. posibilități (I)
3. Când iau o decizie, cel mai important este:
 - a. să găesc un răspuns corect (T)
 - b. să iau în considerare impactul soluției (F)
4. Prefer să fac activități care:
 - a. au fost planificate în avans (J)
 - b. au fost inițiate pe moment (P)

2.1.2. Ghidul evaluării stilului de viață este un instrument de evaluare cu fundamentare teoretică în orientarea adleriană și poate fi folosit cu succes în consilierea pentru copii. În consilierea de orientare adleriană, evaluarea se face printr-un interviu subiectiv și printr-un interviu obiectiv (Dreikurs 1997, apud Corey 2001). În *interviul subiectiv*, consilierul ajută subiectul să-și spună povestea prin ascultare și răspuns empatic. Constă în șirul conversației dintre consilier și client, în cadrul căreia consilierul descoperă patternurile vieții subiectului, emoțiile, comportamentele și gândurile sale, află despre scopurile vieții și stilul său de viață. Se folosește ceea ce Dreikurs (1997, apud Corey, 2001) numea "Întrebarea" ("The Question"): "Cum viața ta ar fi diferită și ce ai face tu diferit dacă nu ai avea aceste simptome sau probleme?". Această întrebare ajută la diagnosticul diferențiat, de obicei simptomele îl ajută pe client să evite o sarcină de viață ce este considerată a fi necesară, dar din care persoana dorește să se retragă. Prin *interviul obiectiv* vor fi culese informații despre: cum a apărut problema în viața subiectului; evenimente precipitante; informații despre starea de sănătate a subiectului, incluzând medicația curentă și din trecut; informații despre viața socială a subiectului; motivul pentru care subiectul a ales să vină în terapie sau consiliere în momentul respectiv; mecanismele de coping; evaluarea stilului de viață ce începe cu

investigarea constelației familiei și a celor mai timpurii amintiri pe care subiectul le are (Corey 2001).

Analiza *constelației familie* include evaluarea pe care subiectul o face asupra atmosferei de familie, ordinea nașterilor, relațiilor parentale, valorilor familiei, familiei extinse și mediului cultural. Se folosesc întrebări de genul: Cine a fost copilul favorit? Care a fost relația tatălui, mamei cu copiii? Cum erai ca și copil? Care dintre copii semăna mai mult cu mama, tata? În ce fel? Care dintre frați se aseamnă (diferea) mai mult cu tine și în ce fel? Cum se înțelegeau părinții? Cum își rezolvau punctele diferite de vedere? Cum își educă copiii?

Primele amintiri – subiectul este rugat să povestească primele amintiri pe care le are de când era copil: “Mi-ar plăcea să aud câteva dintre primele tale amintiri, întoarce-te la vremea când erai copil, la cea mai mică vârstă la care îți amintești vreo întâmplare, spune-mi ce s-a întâmplat.” De obicei trei amintiri sunt necesare pentru a releva un pattern, vor fi selectate acele amintiri în care se proiectează convingerile esențiale și greșelile de viață ale subiectului. În interpretarea acestor amintiri, consilierul poate folosi întrebări ca: Este persoana participantă sau observator în amintirea respectivă? Cine altcineva mai face parte din aceste amintiri? Ce poziții au aceste persoane în relație cu subiectul? Care sunt temele dominante și patternurile generale relevate de aceste amintiri? Ce sentimente sunt exprimate? De ce a ales persoana să-și amintească aceste lucruri? Ce încearcă persoana să transmită? (Corey, 2001).

Myer și James (1991) (apud Thompson și Rudolph, 2000) recomandă următoarele elemente cărora consilierul trebuie să le acorde atenție atunci când interpretează amintirile timpurii ale subiectului: contextul (singurătatea poate indica izolare), conținutul (semnificațiile speciale ale diferitelor teme care se repetă), persoane (membrii familiei prezenți sau absenți), mișcarea (pasivitatea poate semnifica descurajare), sentimentele manifestate.

Ghidul evaluării stilului de viață

Data: _____
Nume și prenume: _____
Data nașterii: _____

Sex: _____ Vârsta: _____

Studii: _____

Constelația familiei

1. Scrie toți frații și surorile pe care îi ai în ordine descrescătoare, incluzând numele subiectului la poziția corespunzătoare.

Nume	Vârsta	Educație
_____	_____	_____
_____	_____	_____
_____	_____	_____
_____	_____	_____
_____	_____	_____
_____	_____	_____
_____	_____	_____
_____	_____	_____

2. Cine este cel mai diferit față de tine?
Cum?

3. Cine se aseamănă mai mult cu tine?
Cum?

Implicarea în sarcinile vieții

1. Dacă ar trebui să alegi între a sta acasă și a merge la școală, ce ai alege?
De ce?

a. Ce îți place la școală? De ce?

b. Ce nu îți place la școală? De ce?

c. Care e materia ta preferată? De ce ?

d. Ce materie nu îți place? De ce?

2. Cine este prietenul tău cel mai bun? La școală?

a. Care sunt alți prieteni ai tăi?

b. Ce faci de obicei când ești cu prietenii?

c. Când jucați un joc ești ales primul, ultimul, sau la mijloc?

d. Să presupunem că tu și prietenul tău vreți să jucați un joc unde este nevoie de patru persoane, dar ceilalți copii vor să jucați un alt joc – ce ai face? De ce ?

Atmosfera de familie

1. Dacă vrei să ceri permisiunea de a merge undeva pe cine întrebi – mama sau tata? De ce ?

2. Dacă ai probleme la școală și ai nevoie de ajutor, la cine apelezi – mama sau tata? De ce ?

3. Când te porți greșit cine te disciplinează – mama sau tata? De ce ?

4. Ce îți place să faci mai mult împreună cu mama sau tatăl tău? De ce?

5. Ce nu îți place să faci împreună cu mama sau tatăl tău? De ce?

6. Primești alocație? Cât?

7. Ce fel de sarcini faci acasă? Le faci de obicei fără ca cineva să-ți amintească de ele?

8. Care dintre copiii din familia ta se comportă mai mult ca tatăl tău? Cum?

9. Care dintre copiii din familia ta se comportă mai mult ca mama ta? Cum?

10. Evaluează-ți frații și surorile numind cel ce este mai mult sau mai puțin:

	Cel mai mult	Cel mai puțin	Sunt mai mult ca
a. Intelligent	_____	_____	_____
b. Cele mai bune note	_____	_____	_____
c. Athletic	_____	_____	_____
d. Frumos	_____	_____	_____
e. puternic	_____	_____	_____
f. Harnic	_____	_____	_____
g. Ajută în casă	_____	_____	_____
h. Egoist/altruist	_____	_____	_____
i. Îi pasă de ceea ce simt alții	_____	_____	_____
j. Ușor de rănit	_____	_____	_____
k. Are drumul lui	_____	_____	_____
l. Cei mai mulți prieteni	_____	_____	_____
m. Șeful	_____	_____	_____
n. Cel mai învinovățit	_____	_____	_____

când lucrurile merg rău

o. Intră cel mai des
în probleme _____

p. Te relaționezi cu el
cel mai repede _____

Alaska

1. Dacă te-ai duce în Alaska și ar trebui să iei o singură persoană cu tine cine ar fi aceea? De ce?
2. Ce lucruri ai lua cu tine? De ce?

Animal

1. Dacă ai putea fi un animal ce animal ai dori să fii? De ce?
2. Ce animal nu ți-ar plăcea să fii? De ce?

Trei dorințe

1. _____
2. _____
3. _____

Primele amintiri

Greșelile majore

- Supragereneralizarea ("Nu există dreptate în lume")

- Scopuri imposibile ("Trebuie să-i mulțumesc pe toți dacă vreau să fiu iubit")

- Concepția greșită despre viață și cerințele vieții ("Viața este foarte grea")

- Negarea valorii noastre de bază ("Sunt un prost")

- Valori greșite ("Trebuie să fiu primul, nu contează dacă va suferi cineva")

Recomandări

2.1.3. Observația este metoda de evaluare a personalității, cel mai frecvent folosită de către reprezentanții orientării behavioriste. Ea este utilizată pentru studiul comportamentelor, adică a reacțiilor observabile și măsurabile. Munteanu (1978, pag.50) definește observația ca “una dintre metodele de cunoaștere a personalității umane, care constă în consemnarea metodică, fidelă și intenționată a diferitelor manifestări de comportament individual sau colectiv, așa cum se prezintă ele în fluxul lor natural de manifestare”.

Atât Radu (1993), cât și Munteanu (1978) vorbesc despre o *observație curentă, spontană* în care un fenomen ce apare pe neașteptate este înregistrat de către psiholog, profesor, părinte etc. prin simplul fapt că el atrage atenția acestora, această modalitate putând fi punctul de plecare pentru o *observație sistematică, organizată metodic*. Observația sistematică urmărește înregistrarea obiectivă a faptelor, a comportamentelor, respectând anumite exigențe științifice: respectarea unui sistem conceptual, formularea unor obiective, a unor ipoteze, realizarea unui plan, utilizarea unor instrumente, a unor mijloace, parcurgerea unor etape:

- documentarea teoretică;
- formularea obiectivelor și a ipotezelor;
- alcătuirea planului de observație;
- întocmirea grilei de observație sau alegerea altor instrumente de măsurare (aparate);
- observația propriu-zisă în care se înregistrează datele;
- interpretarea rezultatelor;
- formularea unor concluzii.

Grila de observație este un instrument, “o listă de rubrici care oferă cadrul de clasificare a datelor brute” (Radu, 1993 pag.16). Comportamentele incluse în grila de observație trebuie să fie clar specificate, să fie descrise în termeni observabili, fără a include etichete sau judecăți de genul “personalitate inadecvată”. Nu pot fi incluse răspunsuri ale subiectului ce nu pot fi observate ca de

exemplu gânduri, sentimente, atitudini, elemente ale experienței subiective. Odată specificate comportamentele, grila trebuie să includă și criteriile de măsurare: frecvența, durata și / sau intensitatea comportamentului. Frecvența apariției comportamentului (numărul de manifestări ale comportamentului într-o unitate de timp) este cea mai folosită unitate de măsurare.

Înregistrarea poate fi realizată continuu cum ar fi – numărul de pagini citite pe zi, numărul de telefoane date într-o săptămână, dar acest tip de observație nu se pretează și nu este eficientă pentru comportamentele manifestate cu frecvență crescută, în special atunci când și dorim să modificăm un astfel de comportament (ticuri, comportamente violente de genul lovirea celorlalți). O altă modalitate de înregistrare a datelor este cea în interval, de exemplu se stabilește un interval de 30 de minute în care să fie observat un subiect. Mai apoi acest interval este împărțit în intervale mai scurte, a câte 15 secunde (15 secunde observăm, 15 secunde pauză, următoarele 15 secunde observăm 15 secunde pauză etc.). Observatorul bifează apariția comportamentului în acel interval de 15 secunde sau dacă el nu se manifestă, observatorul înregistrează 0. La sfârșit se numără intervalele în care comportamentul apare în acea unitate de timp, iar pentru a obține un procent se împarte acest număr la numărul intervalelor observate. Observarea și înregistrarea comportamentului în eșantioane de timp reprezintă o altă modalitate. Ea constă în înregistrarea apariției și / sau neapariției comportamentului în anumite momente ale zilei (de exemplu tot la 15 minute timp de 6 ore lucrătoare se observă comportamentul, vor fi astfel 14 înregistrări pe zi, 3 zile pe săptămână).

Fidelitatea înregistrărilor prin grila de observație crește cu cât în observație sunt implicați cel puțin 2 observatori. Fidelitatea interevaluatori poate fi determinată comparând numărul de observații realizate în același fel de toți observatorii. Formula de calcul este: $AI = OI / (OI + OD)$, unde AI reprezintă acordul sau fidelitatea interevaluatori, OI – observații identice, OD – observații diferite. În acord cu Kazdin (1989), o bună fidelitate interevaluatori are o valoare cuprinsă între 80% - 100%. Un procent mai mic indică un număr substanțial de erori în înregistrare.

2.1.4. Scala autoeficacității generale (Generalized Self - Efficacy Scale)

Scala a fost elaborată de Schwarzer și Jerusalem (1995), pornind de la teoria învățării sociale a lui Bandura. Scala a fost tradusă în peste douăzeci de limbi și utilizarea ei pe alte populații îi confirmă calitățile psihometrice. Varianta redusă cuprinde 10 itemi ce descriu caracteristici pozitive ale eficienței personale. Subiectului i se cere să se autoevalueze, optând pentru una din cele patru posibilități de răspuns (1- niciodată; 2 - câteodată; 3 - adeseori; 4 - întotdeauna). Scala are o bună fidelitate – valorile coeficientului alfa Crombach fiind cuprinse între .70, .90. Scorul total, obținut prin însumarea punctajului celor 10 itemi reprezintă nivelul autoeficacității percepute. Astfel, scorurile variază între minim 10 și maxim 40. Scorurile medii obținute de autori pe diverse loturi variază între 27.00 (4. 70) și 30.87 (4.61). (Băban, 1998)

Scala de autoeficacitate generală

Mai jos sunt date 10 afirmații prezentând atitudini pe care este posibil să le adoptați când vă confrunțați cu o situație dificilă. Citiți cu atenție fiecare afirmație și încercați cifra care credeți că indică cel mai bine modul dumneavoastră de a acționa în general.

1. Dacă insist, reușesc să îmi rezolv problemele dificile.

1	2	3	4
niciodată	câteodată	adeseori	întotdeauna

2. Chiar dacă cineva mi se opune, găsesc mijloacele pentru a obține ce vreau.

1	2	3	4
niciodată	câteodată	adeseori	întotdeauna

3. Îmi este ușor să persist în îndeplinirea scopurilor pe care mi le-am propus.

1	2	3	4
niciodată	câteodată	adeseori	întotdeauna

4. Sunt încrezător că mă pot descurca eficient în situații neașteptate.

1	2	3	4
niciodată	câteodată	adeseori	întotdeauna

5. Datorită abilităților mele, știu cum să ies din situații imprevizibile.

1	2	3	4
niciodată	câteodată	adeseori	întotdeauna

6. Pot să rezolv cele mai multe din problemele mele dacă depun efortul necesar.

1	2	3	4
niciodată	câteodată	adeseori	întotdeauna

7. Rămân calm când mă confrunt cu dificultăți, deoarece mă pot baza pe capacitățile mele de a găsi soluții.

1	2	3	4
niciodată	câteodată	adeseori	întotdeauna

8. Când mă confrunt cu o problemă, găsesc de obicei mai multe soluții de rezolvare.

1	2	3	4
niciodată	câteodată	adeseori	întotdeauna

9. Când sunt într-o situație dificilă, știu ce am de făcut.

1	2	3	4
niciodată	câteodată	adeseori	întotdeauna

10. Orice s-ar întâmpla, sunt pregătit să fac față situației.

1	2	3	4
niciodată	câteodată	adeseori	întotdeauna

2.1.5. Scala „Locus of Control”

O altă scală, fundamentată teoretic de către teoriile învățării sociale ale personalității, mai precis de teoria lui Julian Rotter este Scala Locus of Control. În prima variantă, chestionarul era format

din 60 de itemi, o parte din itemi fiind eliminați în urma studiului de corelare a rezultatelor de la scala de LOC cu cele de la Scala de Dezirabilitate Socială Marlowe - Crowe. Itemii care corelau semnificativ au fost excluși. Varianta finală a chestionarului cuprinde 29 de itemi, dintre care 23 vizează direct locusul controlului, iar 6 itemi sunt distractori (1, 8, 14, 19, 24, 27). Fiecare item prezintă două variante de răspuns, una referindu-se la internalitate, cealaltă la externalitate, conținutul lor vizând domenii variate ale vieții. Subiectului i se cere să indice care dintre cele două afirmații exprimă mai bine convingerea sa.

Variantele de răspuns pentru externalitate sunt: 2a, 3b, 4b, 5b, 6a, 7a, 9a, 10b, 11b, 12b, 13b, 15b, 16a, 17a, 18a, 20a, 21a, 22b, 23a, 25a, 26b, 28b, 29a. Aceste răspunsuri se cotează cu 1, nealegerea acestor variante se cotează cu 0. Scorul externalității poate varia astfel între 0 și 23. Cu cât scorul este mai mare, cu atât indică convingerea subiectului că efectele sunt cauzate de factori externi. Un punctaj egal sau mai mare de 13 relevă orientarea externă a subiectului. Cercetările relevă coeficienți ai consistenței interne cuprinși între .65 și .79, și un coeficient de fidelitate test - retest (o lună) de .72 (Băban, 1998).

Locus of Control

Vă rugăm să citiți cu atenție următoarele propoziții. Încercuiți varianta pe care o considerați adevărată.

1. a. Copiii au necazuri pentru că părinții lor îi pedepsesc prea des.
b. Necazurile celor mai mulți copii în ziua de azi provin din faptul că părinții îi lasă prea liberi.
2. a. Multe din evenimentele nefericite din viață se datorează în parte ghinionului.
b. Eșecurile oamenilor rezultă din greșelile pe care ei le fac.
3. a. Unul din motivele majore pentru care există războaie este insuficienta implicare în politică a cetățenilor.
b. Vor exista întotdeauna războaie, indiferent cât am încerca să le prevenim.
4. a. În cursul vieții, orice individ poate câștiga stima și respectul pe care le merită.
b. Din păcate, valoarea unui om este adesea necunoscută, oricât de mult s-ar strădui el.
5. a. Ideea că profesorii sunt nedreptiți cu studenții este un nonsens.

- b. Majoritatea studenților nu realizează în ce măsură notele lor sunt întâmplătoare.
6. a. Fără o porție sănătoasă de noroc nu poți fi un lider eficient.
b. Oamenii capabili care nu reușesc să se impună n-au știut să profite de ocaziile care li s-au oferit.
7. a. Unora pur și simplu nu le plac, oricât te-ai strădui.
b. Oamenii care nu pot să se facă plăcuți de ceilalți nu știu să se poarte.
8. a. Ereditatea are rolul principal în determinarea personalității.
b. Experiența vieții determină ceea ce este un individ.
9. a. Nu o dată mi-am dat seama că ceea ce trebuia să se întâmple s-a și întâmplat
b. Lăsate la voia întâmplării, problemele nu mi s-au rezolvat niciodată la fel de sigur ca atunci când mă hotărâam să acționez eu însumi pentru a le rezolva.
10. a. În cazul unui student foarte bine pregătit poate fi rar vorba de o examinare nedreaptă.
b. De multe ori, întrebările de examen tind să fie atât de departe de cursul predat încât studiul este într-adevăr fără folos.
11. a. Obținerea unui succes este o chestiune de muncă serioasă, norocul având prea puțin de a face cu asta.
b. Obținerea unui loc de muncă depinde de a fi la locul potrivit și la momentul potrivit.
12. a. Omul de rând poate influența deciziile guvernamentale.
b. Lumea este condusă de câțiva oameni puternici, iar omul de rând are prea puțină importanță.
13. a. Când îmi fac planuri, sunt aproape întotdeauna sigur că voi putea să le îndeplinesc.
b. Nu este întotdeauna înțelept să îți faci planuri pe termen lung, pentru că oricum, multe întâmplări țin de șansă sau neșansă.
14. a. Există unii oameni care pur și simplu nu sunt buni.
b. În orice om există ceva bun.
15. a. În cazul meu, a obține ceea ce vreau are puțin de a face cu norocul, sau chiar deloc.
b. De multe ori putem foarte bine să decidem ceea ce e de făcut, dând cu banul.
16. a. A deveni șef depinde de cât de norocos este cineva pentru a se găsi la locul potrivit înaintea celorlalți.
b. Reușita oamenilor în a face ceea ce trebuie depinde de abilitatea lor, norocul având puțină importanță sau deloc.
17. a. Atâta timp cât problemele mondiale sunt îngrijorătoare, cei mai mulți dintre noi suntem victime ale unor forțe pe care nici nu le înțelegem, nici nu le controlăm.

- b. Luând parte în mod activ la problemele sociale și politice, oamenii pot controla evenimentele mondiale.
18. a. Majoritatea oamenilor nu realizează în ce măsură viața lor este controlată de evenimente întâmplătoare.
b. Nu există noroc.
19. a. Omul ar trebui să admită întotdeauna posibilitatea de a greși.
b. De obicei, este de preferat să acoperi greșelile.
20. a. Este dificil de știut dacă o persoană te place sau nu.
b. Câți prieteni ai, depinde de cât de plăcut ești.
21. a. În cursul vieții, întâmplările negative sunt echilibrate de cele pozitive.
b. Cele mai multe eșecuri se datorează fie lipsei abilității, fie ignoranței, fie lenei sau tuturor la un loc.
22. a. Cu puțin efort, putem învinge corupția politică.
b. Este dificil pentru cetățeanul de rând să controleze activitatea de culise a oamenilor politici.
23. a. Uneori nu pot înțelege cum ajung profesorii să dea notele pe care le dau.
b. Există o relație directă între nivelul pregătirii și notele pe care le obțin, elevii (studenții).
24. a. Un lider bun așteaptă ca oamenii să decidă pentru ei înșiși.
b. Un lider bun trasează fiecăruia ceea ce are de făcut.
25. a. Adesea simt că am prea puțină influență asupra lucrurilor care mi se întâmplă.
b. Îmi este imposibil să cred că șansa sau norocul joacă un rol important în viața mea.
26. a. Oamenii sunt singuri pentru că nu încearcă să fie prietenoși.
b. Nu trebuie să te străduiești prea mult pentru a fi pe placul oamenilor; dacă te plac, atunci te plac și gata.
27. a. Se pune prea mult preț pe sport în liceu.
b. Sportul de echipă este un mod excelent de a construi caracterul tinerilor.
28. a. Ce se petrece cu mine e treaba mea.
b. Uneori simt că nu controlez suficient sensul în care evoluează viața mea.
29. a. Cel mai adesea nu înțeleg de ce politicienii se comportă așa cum se comportă.
- c. În cursul vieții lor, oamenii sunt responsabili de proasta guvernare, atât la nivel național, cât și la nivel local.

2.1.6. Testul Tematic de Apercepție

Fundamentarea teoretică a Testului Tematic de Apercepție (TAT) este dată de teoria personologiei a lui H.A. Murray. Este un

test proiectiv bazat pe asumptia că o persoană interpretează o situație socială ambiguă prin prisma experiențelor sale anterioare, a dorințelor și conflictelor proprii. Proiecțiile subiecților în situațiile ambigue evidențiază emoții, conflicte, dorințe, trebuințe refulate. Apercepția este procesul prin care experiența nouă este asimilată și transformată prin prisma experienței trecute.

Testul constă în 30 de imagini alb negru și o planșă albă, imaginile reprezintă desene, fotografii, reproduceri ale unor tablouri, gravuri. Zece dintre aceste planșe sunt valabile pentru toate categoriile de subiecți, iar celelalte 20 au un caracter specific. Imaginile sunt notate cu: 1, 2, 3BM, 3GF, 4, 5, 6BM, 6GF, 7BM, 7GF, 8BM, 8GF, 9BM, 9GF, 10, 11, 12F, 12GB, 13B, 13G, 13MF, 14, 15, 16 (albă), 17BM, 17GF, 18BM, 18GF, 19, 20 (B- imagini destinate băieților cu vârsta mai mică de 14 ani; G - imagini destinate fetelor cu vârsta mai mică de 14 ani, M - imagini destinate persoanelor de gen masculin cu vârsta mai mare de 14 ani; F- imagini destinate persoanelor de gen feminin cu vârsta mai mare de 14 ani; GF - imagini destinate persoanelor de gen feminin; BM - imagini destinate persoanelor de gen masculin; MF - imagini destinate persoanelor de gen masculin și feminin cu vârsta mai mare de 14 ani; imaginile notate cu cifre sunt destinate ambelor sexe și tuturor vârstelor).

În opinia lui Murray, testul poate fi aplicat începând cu vârsta de 4 ani, după alți autori de la 7 sau de la 10 ani (Preda, 1997). Se alcătuiesc seturi de planșe, de obicei 20, incluzând foaia albă, ce vor fi oferite subiecților în două ședințe (10 planșe în fiecare ședință). În prima ședință subiecții sunt rugați să-și folosească imaginația pentru a crea povestiri pe baza imaginilor oferite. În a doua ședință sunt folosite planșele cu ambiguitate mai ridicată, rugând subiecții să alcătuiescă povestioarele dând frâu liber imaginației, fără a lua în considerare realitatea, faptele de viață cotidiene.

În interpretarea testului, accentul cade pe analiza conținutului povestirilor (Preda, 1997):

a) Descoperirea personajelor cu care subiectul se identifică prin proiectarea unor trebuințe, dorințe, aspirații, stări afective;

- b) Evidențierea trebuințelor, emoțiilor și atitudinilor eroilor; se pune accentul pe următoarele trebuințe din lista lui Murray: supunere, dominare, trebuința de realizare, de sprijin, solitudinea, sexualitatea, pasivitatea, agresivitatea și agresiunea îndreptată spre ceilalți și spre propria persoană. Alte trebuințe ce trebuie analizate ar fi în opinia lui Preda (1997): trebuința de achiziție, de conservare, trebuința de ordine, trebuința de organizare, trebuința ludică, trebuința de considerație, de superioritate, de exhibiție, de apărare, trebuința de evitare a inferiorității și a eșecului, trebuința de compensare, de autonomie, de protecție și simpatie, trebuința de cunoaștere, de informare și interpretare. Factorii afectivi ce necesită atenție interpretării sunt cei descriși de Murray – conflicte, labilitate, instabilitate emoțională, descurajare, anxietate, entuziasm, neîncredere, gelozie, dar și alte emoții ce emană din comportamentul eroilor.

Murray a stabilit și un sistem de cotare a acestor elemente, în funcție de frecvența, intensitatea, durata și importanța pe care o au în intrigă se acordă puncte pe o scală de la 1 la 5 puncte (cota maximă). Tot el sugera evaluarea pe o scală de la -3 la +3 a modului de structurare a eului, urmărind idealul eului (idealul realizării de sine), narcisismul, supra-eul integrat (eul se poate conforma supra-eului), supra-eul în conflict (criză de conștiință, culpabilitate, depresie). Alți autori (Whiteley, 1966, apud Preda, 1997) au studiat funcția adaptativă a eului pe baza următoarelor dimensiuni: dominare, agresivitate, trebuință de realizare, autonomie, acceptarea responsabilității, abilitatea de conducere a impulsurilor, abilitatea de a finaliza o acțiune. Pe lângă aceste elemente pot fi desprinse și trăsături generale ale subiecților: creativitatea, persistența și intensitatea efortului, impulsivitatea, extraversiunea, introversiunea, obiectivitatea, angoasă, radicalism, conservatorism, tendință spre uniformitate sau schimbare, coordonarea acțiunii și gândirii.

- c) Forțele care provin din mediu; Murray vorbește despre treizeci de presiuni externe cum ar fi: afilierea, agresivitatea, agresiunea, dominarea, solitudinea, respingerea, privarea, pierderea, pericolul material, răni, mutilări. Și acestea se cotează pe o scală

de la 1 la 5, asemeni trebuințelor, emoțiilor și atitudinilor, având aceleași criterii de cotare.

- d) Analiza desfășurării și deznodământul povestirii; se acordă atenție pedepselor și frustrărilor suferite de eroi, succeselor sau eșecurilor, deznodămintelor pozitive și negative.
- e) Analiza tematicii povestirii; în primul rând trebuie făcută distincția între povestirile cu caracter personal și cele impersonale, inspirate din cărți, filme etc. Întotdeauna, interacțiunea dintre motivele eroului și presiunile externe vor genera tema, analiza acestor interacțiuni scoțând la iveală temele dominante pentru un subiect. Repetarea aceluiași teme în diverse povestiri denotă caracterul acut al trebuințelor și conflictelor personajului.
- f) Analiza formei povestirilor vizează înțelegerea instructajului, gradul de cooperare a subiectului, exactitatea perceperii fiecărei planșe, construirea povestirilor, coerența lor, concluzia, bogăția de detalii, gradul de realism al povestirilor, stilul, tonalitatea afectivă, absența unor faze ale povestirii, tendința de a descrie sau de a face alegorii, limbajul folosit, lungimea povestirilor etc. (Preda, 1997). Analiza formei povestirilor pune în evidență aptitudinile verbale ale subiecților, coerența gândirii, maturitatea emoțională, perturbările afective și motivaționale.

Psihologul orădean Vass (1973, apud Preda, 1997) sub coordonarea lui Zörgö a utilizat pe populația românească sistemul de cotare propus de Csirszka. Factorii evaluați sunt: sociabilitate, afectivitate și activitate. Factorul sociabilitate vizează manifestările pozitive ale socialului (manifestarea dragostei, conștiință iubire), manifestările neutre (neutralitate, singurătate) și manifestările negative (opoziție, antisociabilitate, agresivitate, suicid). Manifestarea dragostei poate fi exprimată prin bunăvoință, simpatie, prietenie, înțelegere, acțiuni caritabile, sprijin. Conștiința apare de cele mai multe ori sub forma regretului, a muștrării de conștiință. Iubirea caracterizează relațiile afective pozitive. Neutralitatea poate fi exprimată în lipsa relațiilor sociale, a prudenței exagerate și a apărării eului. Singurătatea este definitorie pentru solitudine, excepție făcând cazurile ce sunt urmarea unui deces. Opoziția implică acțiunea directă a personajului prin minciună, revoltă, opunerea în fața

dorinței unei alte persoane, neînțelegere. Antisociabilitatea este rezultatul conflictului, al certii, al dușmăniei. Agresivitatea descrie lezarea fizică sau psihică a cuiva, iar suicidul nu poate să facă trimitere decât la dorința de a-și pune capăt zilelor.

Dimensiunile afectivității sunt: afectivitate *aptă* pentru integrare (euforie, armonie, compensare), afectivitate *nesigură* pentru integrare (liniște afectivă, disforie, sensibilitate), afectivitate *nefavorabilă* integrării (labilitate, supărare, anormalitate). Euforia se exprimă prin manifestarea bucuriei, fericirii, armonia denotă echilibru, organizare, stabilitate emoțională. Când reușita urmează o altă cale, o aspirație sau o dorință este blocată, vorbim de compensare. Lipsa manifestărilor afective, neutralitatea afectivă sunt caracteristice liniștii afective. Disforia înseamnă o stare afectivă nefavorabilă. Sensibilitatea este dată de rafinamentul afectiv, exigența mărită a dragostei, nostalgia, entuziasmul, surpriza, înduioșarea. Nesiguranța, nehotărârea sunt expresii ale labilității.

Activitatea se poate manifesta în fapte, atitudini, cuvinte, intenții, gânduri, interese și pasivitate. Faptele se referă la toate comportamentele manifestate, atitudinile se exprimă în respect reciproc, ajutor, apreciere etc. Cuvântul urmărește existența dialogului, conversațiilor, discuțiilor. Intențiile se referă la planuri, la scopuri, la hotărâri. Gândirea se notează atunci când nu a dus la fapte, la atitudini sau reacții verbale. Interesele vizează curiozitatea, orientarea fermă spre anumite teme. Pasivitatea poate fi demonstrativă ca semn al protestului, opoziției, sau reacția poate lipsi cu desăvârșire datorită lipsei de putere și a slăbiciunii.

2.1.7. Chestionarul 16 Factori de Personalitate (16PF).

Testul a fost dezvoltat de către R.B. Cattell, prima publicare a testului fiind realizată în 1949, de atunci suferind mai multe revizuri. Fundamentarea teoretică a testului este dată de teoria factorială a personalității. A fost publicat în peste patruzeci de limbi. La baza testului a stat o listă de 171 de trăsături de personalitate pe care autorul le-a extras din dicționare și din literatura psihiatrică. Lista a fost dată spre evaluare unui lot de 100 de subiecți, datele fiind supuse unor corelații și unei analizei factoriale. În urma analizei factoriale,

au rezultat mai multe instrumente de evaluare a personalității, printre care și 16PF.

Inventarul are patru forme – A, B, C și D, primele trei adresându-se subiecților cu nivel educațional mediu și superior, iar ultima formă este indicată subiecților ce întâmpină dificultăți de citire. Coeficientul de fidelitate test-retest este de .80 atunci când intervalul dintre testări este relativ scurt. Studiile susțin o bună fidelitate relativă la criteriu a testului, fiind cu succes folosit în industrie, în clinică și școală.

Conține 187 de itemi, fiecare item având trei modalități de răspuns, subiectul fiind rugat să aleagă o variantă din cele trei. Fiecare item poate primi un scor de 0, 1 sau 2, excepție făcând factorul B la care cotearea se face doar cu 0 – pentru răspunsul considerat greșit și cu 1 – pentru răspunsul corect.

Au fost evidențiați următorii factori primari, pentru forma A componența itemilor fiind prezentată mai jos:

A (rezervat, rece – participativ, cald): 3, 52, 101, 126, 176.

B (gândire concretă, puțin inteligent – gândire abstractă, foarte inteligent): 152, 177, 178.

C (instabilitate emoțională – stabilitate emoțională): 4, 30, 55, 104, 105, 130, 179.

E (submisiv – dominant): 7, 56, 131, 155, 156, 180, 181.

F (sobru – entuziast): 33, 58, 83, 132, 133, 182, 183.

G (nu respectă regulile, indulgent cu sine – conformist, moralist): 109, 134, 160, 184, 185.

H (fricos, timid – curajos, neînhibat): 10, 36, 110, 111, 135, 136, 186.

I (realist – intuitiv): 12, 37, 112, 138, 163.

L (încercător – suspicios): 38, 88, 113, 114, 164.

M (practic – imaginativ): 39, 40, 65, 91, 115, 116, 140.

N (deschis – ascuns): 17, 42, 117, 142, 167.

O (sigur de sine – nesigur): 18, 43, 69, 94, 118, 119, 143.

Q1 (conservator – nonconformist): 20, 46, 70, 145, 169.

Q2 (ascultă pe ceilalți – preferă deciziile proprii): 47, 71, 72, 146, 171.

Q3 (în conflict cu sine – își urmează imaginea de sine): 48, 73, 98, 148, 173.

Q4 (relaxat – tensionat): 49, 50, 74, 99, 124, 149, 174.

Prin combinarea acestora se obțin câțiva factori de ordin doi și anume: extraversiune (extraversiune – intraversiune), anxietate (redușă – ridicată), echilibru (sensibilitate emoțională – echilibru emoțional), independență (supunere – independență), control (mic – mare), adaptare (neuroticism – adaptare), capacitate de conducere (redușă – ridicată), creativitate (redușă – ridicată).

Formele A, C și D au trei scale suplimentare care măsoară tendințele de distorsionare a răspunsurilor: “Faking good” (tendența de a se pune într-o lumină favorabilă), “Faking bad” (tendența de a se pune într-o lumină mai puțin favorabilă) și “Random” (răspunsuri date la întâmplare).

16 PF - Exemple de Itemi

1. Am clar în minte instrucțiunile acestui test:
 - a. Da
 - b. Nu sunt sigur
 - c. Nu
2. Sunt gata să răspund la fiecare întrebare cât mai sincer
 - a. Da
 - b. Poate
 - c. Nu
3. Aș prefera să am o casă:
 - a. Situată într-un cartier unde oamenii se pot vizita cu ușurință
 - b. Între a și c
 - c. Izolată într-o pădure
4. Sunt capabil(ă) să găsesc energie suficientă pentru a înfrunta dificultățile pe care le întâmpin
 - a. Întotdeauna
 - b. În general
 - c. Rar

2.1.8. Chestionarul de personalitate Eysenck (EPQ)

Chestionarul de personalitate Eysenck (EPQ), a fost dezvoltat în 1975 de către Hans Eysenck, fundamentarea teoretică a acestuia fiind dată de teoria trăsăturilor biologice de personalitate. Este precedat de Chestionarul Medical Maudsley (MPQ), apărut în anul 1952, ce

măsura neuroticismul, urmează în 1959 Inventarul Medical Maudsley (MPI), ce adaugă neuroticismului dimensiunea extroversiune-introversiune. În 1964 a fost propus Inventarul de personalitate Eysenck (EPI) care aduce o nouă contribuție și anume scala de minciună L pentru măsurarea disimulării. EPQ introduce o nouă dimensiune, cea a psihoticismului (P).

Varianta românească a EPQ este adaptată de către Băban, Derevenco și Eysenck (1990). Conține 79 de itemi la care subiectul este invitat să răspundă cu da sau nu. Cotarea se realizează prin acordarea unui punct (1 punct) pentru următoarele variante de răspuns:

Scala N – Neuroticism: 2 DA, 6 DA, 10 DA, 13 DA, 15 DA, 19 DA, 23 DA, 25 DA, 28 DA, 31 DA, 35 DA, 39 DA, 43 DA, 51 DA, 55 DA, 58 DA, 60 DA, 63 DA, 64 DA, 66 DA, 67 DA, 70 DA, 74 DA, 77 DA;

Sacala L – Minciună: 3 NU, 7 NU, 11 DA, 16 DA, 20 NU, 29 DA, 32 NU, 36 NU, 40 NU, 44 NU, 47 NU, 48 NU, 52 NU, 56 NU, 57 NU, 59 NU, 65 NU, 68 DA, 71 NU, 75 Nu, 78 DA;

Scala E – Extraversiune: 1 DA, 4 DA, 8 DA, 12 DA, 14 DA, 17 NU, 21 DA, 24 NU, 26 DA, 33 DA, 37 NU, 41 DA, 45 DA, 49 DA, 53 DA, 61 DA, 72 DA, 76 DA;

Scala P – Psihoticism: 5 NU, 9 NU, 18 DA, 22 DA, 27 DA, 30 NU, 34 NU, 38 DA, 42 DA, 46 DA, 50 NU, 54 NU, 62 NU, 69 DA, 73 DA, 79 DA.

EPQ

Vă rugăm să răspundeți la fiecare întrebare cu Da sau Nu. Nu există răspunsuri corecte sau greșite. Acționați rapid și nu vă gândiți prea mult asupra înțelesului exact al fiecărei întrebări. Verificați în final dacă ați răspuns la toate întrebările.

1. Aveți multe și diverse hobby-uri?
2. Dispoziția dumneavoastră alternează des în bine și în rău?
3. Ați fost vreodată lădat pentru ceva despre care știați că fusese de fapt realizat de către altcineva?
4. Sunt o persoană vorbăreață?
5. Vă neliniștește dacă aveți datorii?
6. Vă simțiți vreodată "pur și simplu nenorocit" fără nici un motiv?
7. Ați fost vreodată tentat să vă însușiți mai mult decât vi se cuvine?
8. Sunteți destul de vioi?
9. V-ar tulbura mult dacă ați vedea un copil sau un animal suferind?

10. Vă necăjiți din cauza lucrurilor pe care nu ar fi trebuit să le faceți sau să le spuneți?
11. Dacă promiteți ceva, vă țineți întotdeauna de cuvânt indiferent de inconveniențele care ar putea interveni?
12. Vă simțiți de obicei în largul dumneavoastră la petreceri?
13. Sunteți o persoană irascibilă?
14. Vă place să întâlniți persoane noi?
15. Vă simțiți cu ușurință jignit?
16. Toate obiceiurile dumneavoastră sunt bune și de dorit?
17. Aveți tendința ca în societate să fiți retras?
18. Ați fost tentat să luați medicamente care pot avea efecte neobișnuite sau periculoase?
19. Simțiți adesea că vi s-a făcut lehamite?
20. V-ați însușit vreodată (fie și un ac sau nasture) ceva care aparținea altcuiva?
21. Vă place să ieșiți în societate?
22. Vă place să-i jigniți pe cei pe care-i iubiți?
23. Sunteți adesea tulburat de sentimente de vinovăție?
24. Preferați lectura în locul contactului cu lumea?
25. V-ați putea numi o persoană nervoasă?
26. Aveți mulți prieteni?
27. Vă face plăcere să faceți glume care pot uneori să lezeze realmente pe cineva?
28. Vă faceți griji din orice?
29. În copilărie făceați imediat și fără proteste ceva ce vi se cerea?
30. Bunele maniere și curățenia contează mult pentru dumneavoastră?
31. Vă neliniștiți pentru lucrurile îngrozitoare care s-ar putea întâmpla?
32. Ați stricat sau pierdut vreodată ceva ce aparținea altcuiva?
33. De obicei luați singur inițiative de a lega noi prietenii?
34. Puteți să înțelegeți ușor ce simt oamenii când vă povestesc necazurile lor?
35. V-ați putea considera ca fiind încordat sau în "mare tensiune"?
36. Aruncați pe jos hârtiile nefolositoare când nu există coșuri de gunoi?
37. Sunteți de obicei tăcut în prezența altor persoane?
38. Considerați căsătoria ca demodată și că ar trebui abandonată?
39. Vi se face din când în când milă de propria persoană?
40. Aveți uneori tendința de a vă lăuda?
41. Puteți să animați cu ușurință o petrecere plictisitoare?
42. Vă enervează persoanele care șofează cu grijă?
43. Vă îngrijorează sănătatea dumneavoastră?
44. Ați spus vreodată ceva urât sau răutăcios despre cineva?
45. Vă place să spuneți prietenilor glume sau anecdote?
46. Mâncărurile au același gust pentru dumneavoastră?
47. Sunteți uneori morocănos?
48. În copilărie ați fost vreodată obraznic cu părinții?
49. Vă place să fiți printre oameni?
50. Vă supără dacă știți că există greșeli în munca dumneavoastră?

51. V-ați simțit adesea obosit sau apatic fără motiv?
52. Ați trișat vreodată la joc?
53. Vă place să faceți lucruri pentru care trebuie să acționați rapid?
54. Mama dumneavoastră este (a fost) o femeie bună?
55. Simțiți uneori că viața este foarte plicticoasă?
56. Ați profitat vreodată prin bani sau avantaje de cineva?
57. Vă angajați adesea la mai multe treburi decât puteți rezolva?
58. Vă îngrijorează înfățișarea dumneavoastră?
59. Ați dorit vreodată să fiți mort?
60. V-ați eschiva de la plata impozitelor dacă ați fi sigur că nu veți fi niciodată depistat?
61. Sunteți capabil să înveseliți o petrecere?
62. Încercați să nu fiți dur cu oamenii?
63. Sunteți prea mult timp necăjit după o întâmplare (personală) jenantă?
64. Suferiți de "nervi"?
65. Ați spus vreodată în mod intenționat ceva care să jignească pe cineva?
66. Prietenii dumneavoastră se destramă ușor fără vina dumneavoastră?
67. Vă simțiți adesea înșingurat?
68. Aplicați întotdeauna în practică ceea ce afirmați?
69. Vă place uneori să necăjiți animalele?
70. Vă simțiți jignit că alții găsesc greșeli în comportamentul sau în munca dumneavoastră?
71. Ați întârziat vreodată la o întâlnire sau la serviciu?
72. Vă place ca în jurul dumneavoastră să fie multă animație sau senzație?
73. V-ar plăcea ca altora să le fie frică de dumneavoastră?
74. Sunteți uneori arhiplin de energie iar alții lipsit de viață?
75. Amânați uneori până mâine ceea ce ar putea fi făcut astăzi?
76. Sunteți considerat de alții plin de viață?
77. Sunteți foarte sensibil la anumite lucruri?
78. Sunteți întotdeauna dispus să recunoașteți când ați făcut o greșeală?
79. V-ați simțit foarte mâhnit văzând un animal prins în capcană?

2.1.9. Grila de repertoriu

Dintre tehnicile de evaluare folosite în orientarea constructivistă, cea mai frecvent utilizată este grila de repertoriu. A fost dezvoltată de George Kelly în 1955 și a fost aplicată ca instrument de cercetare în peste 1000 de studii publicate în ultimii ani (Neimeyer, 1993). Bell (1990, apud Neimeyer, 1993) definește grila ca fiind un set de reprezentări ale relațiilor dintre setul de lucruri pe care o persoană le construiește și setul de moduri, feluri în care construiește acele lucruri. Ea evidențiază modul în care cineva construiește un domeniu de experiență (familie, muncă), rugând acea persoană să compare și să contrasteze

reprezentările acelui domeniu și apoi să descrie sistematic pe fiecare în parte pe baza repertoriului propriu de constructe personale.

Grila conține elemente, constructe și locul fiecărui element. Orice persoană poate servi drept element al grilei, există însă o singură restricție – toate elementele să aparțină aceluiași domeniu de experiență ca să poată fi comparate. Elementele sunt stabilite împreună cu subiectul. Există mai multe modalități de stabilire a constructelor: a) invităm subiectul să ofere aceste constructe prin compararea sistematică a elementelor (de obicei este rugat să compare trei persoane – elemente alese de examinator sau chiar de subiect, arătând în ce fel două dintre ele se aseamănă și diferă de a treia); b) examinatorul oferă constructele pe baza discuțiilor preliminare sau a interviului inițial cu subiectul; c) utilizarea unor constructe standardizate (Neimeyer, 1993). Numărul elementelor este egal cu numărul constructelor. Locul fiecărui element este stabilit prin evaluarea fiecăruia, la nivelul fiecărui construct cu 1 dacă acea persoană se situează la un pol al constructului, cu 2 dacă se situează la polul opus și cu 0 dacă nici unul din poli nu caracterizează acea persoană.

Exemplu de grilă de repertoriu (după Neimeyer, 1993)

	P1	P2	P3	P4	P5	P6	P7	P8	P9	P10	
1. Cineva pe care iubesc	1	(1)	1	1	1	1	(1)	1	1	(1)	1. Cineva pe care urăsc
2. Lipsit de sensibilitate	(1)	2	(1)	2	2	(2)	2	2	2	2	2. Sensibil
3. Dedicat familiei	1	1	1	1	(1)	1	2	(2)	(2)	2	3. Independent
4. Înțeleghător	(2)	1	1	(1)	1	2	1	2	1	(1)	4. Nerăbdător
5. Deștept	1	(1)	1	(1)	2	1	(1)	1	1	1	5. Mediu
6. Închis în sine	1	1	(2)	1	(1)	1	(1)	2	2	1	6. Exteriorizat
7. E ca un copil în interior	2	1	2	(1)	1	(1)	1	2	(1)	2	7. Obține ceea ce vede
8. Comunicare bună	(2)	(2)	2	2	(2)	2	1	1	1	1	8. Lipsa comunicării
9. Detașat	2	1	1	1	1	1	(1)	(2)	1	(1)	9. Emoționat
10. Neafectuos	2	2	(1)	1	2	2	2	(1)	(2)	0	10. Afectuos
Constructe											Constructe

P1 – P10 – elemente (persoane)

Interpretarea rezultatului grilei se poate face la două nivele: nivelul conținutului și nivelul structurii. La nivelul conținutului se realizează o analiză calitativă luând în considerare construcțiile

specifice fiecărei figuri ale grilei și ținând cont de semnificația constructelor. Landfield și Epting (1987, apud Neimeyer, 1993) sugerează următoarele întrebări ghid pentru analiza de conținut: Plecând de la faptul că polii unui construct reprezintă alternative opuse în sistemul subiectului, cum afectează acest fapt alegerile comportamentale pe care subiectul le face?; Care sunt temele majore pe care el sau ea le invocă în relațiile apropiate?; Repetarea unui construct sugerează un aspect important din viața persoanei?; Se consideră subiectul un sistem de referință, descriindu-i pe ceilalți în funcție de relațiile pe care ei le au cu el?; Ce valori implică polii opuși ai constructului?; Ce limbaj folosește subiectul în descrierea constructelor, ușor sau dificil de înțeles?; Câte constructe pozitive și câte negative sunt invocate?; La nivelul căror constructe persoana evaluată diferă major de celelalte persoane semnificative numite în grilă? Tot la acest nivel se urmărește clasa (abstractizarea) constructelor subiectului: calități fizice, roluri sociale, comportamente specifice, evaluări globale, atitudini sau interese specifice, atitudini și comportamente manifestate în relațiile cu persoanele semnificative, dimensiuni intrinseci persoanei. De exemplu, persoana cu numărul 5 își alege constructele din domeniul comunicării sociale și analizează relațiile cu ceilalți în termeni de dragoste, ură, sensibilitate, nerăbdare, afecțiune și emoționalitate.

La nivel structural, se urmărește gradul general al diferențierilor în sistemul de constructe, sau între figurile evaluate în grilă, relațiile specifice între anumite constructe și anumite elemente. Se urmăresc cotele oferite pe linii pentru fiecare construct și se compară cu cotele celorlalte constructe. Este astfel relevat un pattern de constructe, unele relaționându-se, altele rămânând izolate. De exemplu, persoana numărul 5, subiectul grilei exemplu asociază dragostea pentru oameni cu percepția acelor persoane ca fiind inteligente. Este interesat de observat că ea se urăște pe sine și se consideră doar mediocră. De asemenea, a fi detașat, a fi o persoană cu care este ușor să interacționezi înseamnă a fi înțelegător, sensibil și copilăros. Interesant în acest pattern nu intră constructul – afectuos, ce pare destul de izolat de celelalte constructe. Compararea cotelor pe coloane evidențiază asemănările și diferențele dintre

elementele grilei, dintre persoanele invocate. Analiza structurală a grilei pune astfel în relief patternurile constructelor, dar și ale relațiilor dintre persoanele implicate așa cum ele sunt percepute de subiect. Plecând de la aceste rezultate, investigații ulterioare pot fi derulate.

2.1.10. Scala de convingeri și atitudini generale forma scurtă (GABS) se axează mai mult pe evaluarea celor patru conținuturi ale cognițiilor iraționale: realizare, aprobare, confort și dreptate. Dintre cogniții, măsoară evaluarea globală a propriei persoane și evaluarea globală a valorii altora. Una dintre subscale vizează raționalitate iar însumarea celorlalte oferă un scor global al iraționalității.

Componentele scalei sunt concordante cu modelul cognițiilor iraționale propus de Bernard și DiGiuseppe (1989, apud Walen, DiGiuseppe și Dryden, 1992), Ellis și Dryden (1987) nevoia de realizare (Trebuie să fiu competent în aproape toate domeniile importante din viața mea), aprobare (Am nevoie de aprobarea și dragostea celorlalți), confort (E de nesuportat să nu mă simt confortabil tot timpul), dreptate (Lumea trebuie să fie dreaptă și justă) și control (E groaznic să nu ai control asupra a ceea ce ți se întâmplă) ocupă un loc important alături de cele patru categorii de cogniții iraționale. Societatea nu ne învață să facem distincția între dorințe și nevoi, formularea dorințelor în termeni de nevoi poate genera un puternic distress emoțional. Scala măsoară deci nevoia de realizare, aprobare, confort și dreptate.

De asemenea, componența scalei este consistentă cu concluziile lui Shaw (1989, apud Bernard, 1998) cum că iraționalitatea este structurată în jurul ariilor de conținut (confort, realizare, aprobare) mai dregrabă decât în jurul proceselor (trebuie, catastrofizare, toleranță scăzută la frustrare, evaluarea globală a persoanei).

Evaluarea globală a propriei persoane, dar și a valorii celorlalți s-a dovedit a fi o schemă puternică în generarea distressului emoțional (David și colab, 2005). Majoritatea scalelor se axează în principal pe evaluarea globală a propriei valori, pe neacceptare de sine și mai

puțin pe neacceptarea, evaluarea globală a valorii celorlalți. Acest instrument, însă își propune să măsoare ambele dimensiuni ale neacceptării necondiționate, atât de sine cât și de ceilalți.

Repartiția pe subscale a celor 26 de itemi este următoarea: Rationalitate: 4, 9, 19, 24; Evaluarea globală a propriei valori: 7, 10, 13, 22; Nevoia de realizare: 1, 11, 18, 20; Nevoia de aprobare: 6, 23, 25; Nevoia de confort: 3, 5, 17, 16; Cerința absolutistă de dreptate : 2, 12, 14, 21; Evaluarea globală a celorlalți: 8, 15, 26; Total Iraționalitate: suma subscalelor 2-7.

Administrarea scalei poate fi făcută atât individual cât și colectiv.

Subiecții sunt rugați să evalueze pe o scală Lickert de 5 puncte (1= puternic împotriva, 2= împotriva, 3= neutru, 4= de acord, 5= puternic de acord) măsura în care sunt de acord cu afirmațiile ce descriu cognițiile iraționale. Nu există cotații inverse, se adună cotele, obținându-se un total pe subscale. Acesta relevă măsura în care clienții interiorizează una dintre dimensiunile iraționalității pe care scala o evaluează, dar și gradul de raționalitate manifestat de aceștia.

Calcularea coeficientului α Cronbach s-a făcut incluzând în studiu 208 subiecți, tineri și adolescenți. Valoarea acestuia este de .81, ceea ce relevă o bună consistență internă a scalei, deci o bună fidelitate. Din cei 208 de subiecți, 110 au completat de asemenea și Chestionarul gândurilor automate, STAI X1 și X2, Inventarul fobiei sociale SPIN, iar restul de 94 de subiecți au răspuns și Inventarului POMPS de evaluare emoțională și Scalei de acceptare necondiționată de sine (USAQ).

Se obțin corelații semnificative inverse între subscale de Raționalitate și scorul obținut la Chestionarul gândurilor automate ($r = -.27, p < 0.01$). Rezultatul este în conformitate cu teoria terapiei cognitive conform căreia, un subiect rațional va manifesta mai puține gânduri automate.

Subscala de evaluare globală a propriei valori corelează semnificativ la $p < 0.01$ cu Chestionarul gândurilor automate ($r = .40$), SPIN ($r = .40$), STAI X2 ($r = .25$). Deci, cu cât o persoană se evaluează global ca fiind fără valoare, cu atât va înregistra o mai mare frecvență

a gândurilor automate, o fobie socială mai mare și o mai puternică anxietate ca trăsătură. Interesant, nu se obțin corelații semnificative cu scala de acceptare necondiționată de sine. *Subscala ce măsoară nevoia de realizare* corelează semnificativ la un $p < 0.01$ cu SPIN ($r=.38$), Chestionarul gândurilor automate ($r=.26$), STAI X1 ($r=.28$) și STAI X2 ($r=.32$). Cu cât cogniția trebuinței de realizare este interiorizată mai mult, cu atât crește fobia socială, starea de anxietate, dezvoltarea anxietății ca trăsătură și frecvența gândurilor automate.

Subscala nevoie de aprobare corelează semnificativ la un $p < 0.01$ cu Chestionarul gândurilor automate ($r=.35$), SPIN ($r=.34$), subscala emoții disfuncționale POMPS ($r=.26$), invers cu USAQ ($r=-.33$) și la un $p < 0.05$ cu STAI X2 ($r=.24$). O credință puternică în ideea că avem nevoie de aprobarea și dragostea celorlalți ne conduce la o mai mare frecvență a gândurilor automate, la fobie socială, anxietate ca trăsătură, emoții disfuncționale mai puternice și la lipsa acceptării necondiționate de sine. *Subscala ce evaluează nevoia de confort* corelează semnificativ la un $p < 0.01$ cu Chestionarul gândurilor automate ($r=.32$), SPIN ($r=.36$), STAI X2 ($r=.27$) și la un $p < 0.05$ cu STAI X1 ($r=.20$). Prezența cogniției iraționale de tipul "am nevoie să mă simt confortabil tot timpul și în toate condițiile" este asociată cu mai multe gânduri automate, cu o mai puternică fobie de interacțiune socială și cu o anxietate mai intensă atât ca stare cât și ca trăsătură.

Subscala cerinței pentru dreptate corelează semnificativ la un $p < 0.01$ cu Chestionarul gândurilor automate ($r=.24$), SPIN ($r=.31$), STAI X2 ($r=.29$) și la un $p < 0.05$ corelează invers cu USAQ ($r=-.24$). Cerința irațională de a fi tratat cu dreptate de către ceilalți se relaționează cu o mai mare frecvență a gândurilor automate, cu o mai intensă anxietate socială și ca trăsătură, dar și o acceptare necondiționată mai mică. Evaluarea globală a valorii celorlalți corelează semnificativ cu SPIN ($r=.26$) la un $p < 0.01$ și cu STAI X1 ($r=.22$), STAI X2 ($r=.23$) la un $p < 0.05$. Neacceptarea celorlalți se relaționează cu o mai mare frecvență a gândurilor automate și cu o anxietate mai ridicată atât ca stare cât și ca trăsătură.

Se obțin corelații semnificative la $p < 0.01$ între subscala de Iraționalitate și Chestionarul gândurilor automate ($r=.38$), SPIN

($r=.45$), STAI X1 ($r=.27$), STAI X2 ($r=.36$) și o corelație inversă cu USAQ la $p < 0.05$ ($r = -.25$). O iraționalitate ridicată se asociază deci cu o anxietate mai ridicată atât socială cât și ca stare și trăsătură; frecvența gândurilor automate crește și persoana tinde să nu se accepte necondiționat.

S-au întocmit următoarele etaloane pentru subscalele instrumentului:

	Rațional	Ev.glob. propr.	Realiz.	Aprch.	Confort	Dreptate	Ev.glob. ceilalți	Irațional
m	15	9	13	9	12	14	8	67
s.d.	2.29	2.81	3.02	2.39	2.52	3.03	2.29	11.35
Foarte slab	4-12	4-6	4-8	3-6	4-8	4-9	3-5	22-47
Slab	12-14	6-8	8-11	6-8	8-11	9-13	5-7	47-61
Mediu	14-16	8-11	11-14	8-10	11-14	13-15	7-10	61-70
Ridicat	16-19	11-14	14-16	10-13	14-16	15-18	10-12	70-82
Foarte ridicat	19-20	14-20	16-20	13-15	16-20	18-20	12-15	82-110

GABS-SF

Pentru fiecare afirmație, vă rugăm să indicați măsura în care sunteți de acord sau împotriva încercuind numărul corespunzător. Încercați să fiți cât mai sinceri și să nu lăsați ca răspunsul la o afirmație să influențeze răspunsul la o alta. Nu există răspunsuri bune și răspunsuri greșite, suntem interesați doar de propria dumneavoastră părere.

	Puternic împotriva	Împotriva	Neutru	Acord	Puternic de acord
1. Este insuportabil să eșuez în lucruri importante și nu suport să nu reușesc să le fac.	1	2	3	4	5
2. Nu pot suporta lipsa de considerație din partea altor persoane și nu pot tolera ideea că ar putea fi incorecți.	1	2	3	4	5
3. Este de nesuportat să mă simt inconfortabil, tensionat sau nervos și nu suport să fiu așa atunci când sunt.	1	2	3	4	5
4. Atunci când viața este grea și	1	2	3	4	5

mă simt inconfortabil, înțeleg că nu este îngrozitor să te simți așa sau tensionat, ci numai regretabil, iar viața merge înainte.					
5. Nu pot suferi să fiu tensionat sau nervos și cred că tensiunea este insuportabilă.	1	2	3	4	5
6. Nu pot suferi să nu fiu plăcut de oamenii care sunt importanți pentru mine și este insuportabil dacă ei nu mă plac.	1	2	3	4	5
7. Dacă oameni importanți nu mă plac, este din cauză că eu sunt o persoană nespun de rea și nesuferită.	1	2	3	4	5
8. Când sunt tratat fără considerație, cred că acest lucru arată că în lumea aceasta există persoane rele și neputincioase.	1	2	3	4	5
9. Dacă sunt respins de cineva care-mi place, pot să mă accept pe mine însumi (însumi) și să îmi recunosc valoarea ca ființă umană.	1	2	3	4	5
10. Dacă nu îndeplinesc bine sarcinile care sunt foarte importante pentru mine, este din cauză că sunt o persoană rea și lipsită de valoare.	1	2	3	4	5
11. Este îngrozitor să ai rezultate slabe în unele acțiuni importante și cred că este o catastrofă să obțin rezultate slabe.	1	2	3	4	5
12. Cred că e teribil de rău când oamenii nu mă respectă.	1	2	3	4	5
13. Atunci când oamenii pe care eu îi plac mă resping sau nu mă plac, este pentru că sunt o persoană rea și lipsită de valoare.	1	2	3	4	5
14. Nu pot suporta să fiu tratat	1	2	3	4	5

fără respect și cred că incorectitudinea este intolerabilă.					
15. Cred că persoanele care nu se comportă cinstit față de mine sunt rele și lipsite de valoare.	1	2	3	4	5
16. Dacă oameni importanți nu mă plac, asta îmi arată că sunt o persoană lipsită de valoare.	1	2	3	4	5
17. Este îngrozitor să existe ceartă în viața cuiva și este o catastrofă să fii certat.	1	2	3	4	5
18. Nu pot accepta să nu fac bine sarcinile importante și este insuportabil să eșuez.	1	2	3	4	5
19. Este important ca oamenii să se comporte cinstit față de mine de cele mai multe ori, dar realizez că nu trebuie să fiu tratat corect doar pentru că doresc acest lucru.	1	2	3	4	5
20. Va fi o catastrofă dacă nu îndeplinesc bine lucrurile care sunt importante.	1	2	3	4	5
21. Este de nesuportat să nu fii respectat de oameni și nu pot tolera acest lucru.	1	2	3	4	5
22. Nu pot suferi cearta în viața mea.	1	2	3	4	5
23. Trebuie să fiu plăcut și acceptat de persoanele care vreau să mă placă, și nu voi accepta ca ele să nu mă placă.	1	2	3	4	5
24. Vreau să fiu plăcut și acceptat de oamenii pe care îi plac, dar înțeleg că ei nu trebuie să mă placă doar pentru că eu vreau asta.	1	2	3	4	5
25. În situațiile în care oameni ce aș dori să mă placă, nu sunt de acord cu mine sau mă	1	2	3	4	5

resping, nu suport faptul că ei nu mă plac.					
26. Dacă oamenii nu mă respectă, acest lucru arată că ei sunt persoane rele.	1	2	3	4	5

2.2. Instrumente clinice de măsurare a personalității

2.2.1. Chestionarul Schemelor Cognitive Young - Forma Scurtă 3 (YSQ-S3)

J. Young (2003) introduce termenul de scheme dezadaptative timpurii și le definește ca fiind teme largi cu privire la sine și propriile relații cu ceilalți ce se dezvoltă în copilărie, se elaborează pe parcursul vieții și sunt disfuncționale într-o anumită măsură.

Caracteristicile acestor scheme dezadaptative timpurii sunt (Zoung, 2003):

- Se dezvoltă în copilărie ca rezultat al interacțiunii dintre temperamentul înăscut și experiențele negative de zi cu zi ce apar în relația copilului cu persoanele apropiate;
- Sunt responsabile pentru generarea unui distres emoțional puternic, conduc la consecințe defavorabile persoanei sau celor din jurul său;
- Împiedică dezvoltarea autonomiei, exprimării proprii, acceptării și a bunei interrelaționări;
- Sunt convingeri bazale, patternuri adânc înrădăcinate, teme centrale ale sinelui;
- Sunt activate de evenimentele zilnice relevante schemei sau de o stare biologică.

Au fost identificate optsprezece scheme grupate în cinci categorii numite domenii ale schemelor, fiecare dintre cele cinci categorii reprezintă o componentă importantă a nevoilor pe care un copil le are.

Primul domeniu este reprezentat de *separare și respingere* și constă în expectanța că nu vor fi satisfăcute nevoile de securitate, siguranță, îngrijire, empatie, acceptare și respect. Acest prim domeniu este compus din cinci scheme:

Abandon / instabilitate (AB) – sentimentul că cei apropiați nu vor putea să ne ofere susținerea emoțională de care avem nevoie, să

ne protejeze pentru că ei la rândul lor sunt emoțional instabili, nu sunt prezenți, vor muri iminent sau ne vor părăsi pentru altcineva;

Neîncredere / abuz (MA) – credința că într-un final tot vom fi înșelați, că ceilalți ne înșală, abuzează de noi, ne fac să suferim, ne umilesc sau mint. Acest rău creat de ceilalți este perceput intențional;

Deprivare emoțională (ED) – ceilalți nu ne oferă dragostea necesară. Există trei forme majore de deprivare emoțională: a) deprivarea de îngrijire (absența atenției, afecțiunii și căldurii sufletești); b) deprivarea de empatie (absența înțelegerii); c) neoferirea protecției (absența direcționării, ghidării);

Deficiență / rușine (DS) – sentimentul că suntem fără valoare, suntem răi, nedoriți, inferiori sau incapabili în anumite aspecte importante ale vieții, iar dacă acest lucru se vede nu vom mai fi iubiți de ceilalți. Persoanele care interiorizează această schemă sunt sensibili la critică, sunt foarte conștienți de ei înșiși, se compară cu ceilalți, nu se simt în siguranță în prezența celorlalți, au sentimentul de rușine legat de propriul “handicap”. Acesta poate fi personal (impulsuri de furie) sau public (înfățișare fizică neaspektuoasă);

Izolare socială / înstrăinare (SI) – senzația de izolare față de restul lumii, că suntem diferiți de alții și că nu putem face parte dintr-un grup.

Al doilea domeniu este cel al *autonomiei și performanței scăzute* și se referă la propria capacitate de a supraviețui și funcționa independent. Reprezentative pentru acest domeniu sunt următoarele scheme:

Dependență / incompetență (DI) – credința că suntem incapabili de a ne îndeplini bine responsabilitățile zilnice fără un sprijin considerabil din partea celorlalți. Se manifestă neajutorarea.

Vulnerabilitate la rău și boală (VH) – frica exagerată de catastrofe iminente ce pot să ni se întâmple oricând și nu le putem preveni. Această frică poate apărea în legătură cu diferite boli de care ne putem îmbolnăvi (atacuri de inimă), cu diferite probleme emoționale grave (teama de a nu înnebuni) sau alte catastrofe externe (prăbușirea avioanelor).

Protecționism / sine nedezvoltat (EM) – o relație de apropiere și o implicație emoțională exagerată cu una dintre persoanele

apropiate (deseori părinți), relație care împiedică dezvoltarea propriei identități și a relaționării sociale. Este o convingere că cel puțin una dintre persoanele implicate nu va putea trăi fără cealaltă, nu va putea fi fericită dacă nu va avea sprijinul acesteia. Persoanele care manifestă această schemă sunt persoane fără un scop, care nu știu pentru ce trăiesc.

Eșec (FA) – blamarea de sine, convingerea că nu este capabil să facă ceva bine, că inevitabil va greși, va eșua în autorealizare (școală, carieră, sport), că e prost, cu un statut social scăzut, înregistrează mai puțin succes decât ceilalți de aceeași vârstă.

Al treilea domeniu conține scheme cu privire la *limite defectuoase* și constă în incapacitatea sau stabilirea cu deficiență a limitelor interne, a responsabilităților față de altul, a scopurilor pe termen lung. Apar dificultăți în respectarea drepturilor celorlalți, în stabilirea și atingerea unor scopuri personale realiste. Acest domeniu este caracterizat de două scheme:

Revendicare / grandiozitate (ET) – credința că suntem superiori altor oameni, revendicăm drepturi și privilegii speciale, regula reciprocității nu funcționează în acest caz. Revendicăm dreptul de a face ce vrem, indiferent dacă ceea ce dorim este ancorat în realitate sau nu, indiferent care este costul pentru celălalt. Un sens exagerat al superiorității se manifestă (suntem printre cei mai faimoși oameni) cu scopul de a obține control și putere.

Autocontrol / auto-disciplină insuficientă (IS) – dificultatea de a fi controlat, disciplinat în obținerea scopurilor, insuficient control al emoțiilor și impulsurilor, toleranță scăzută la frustrare, dorința excesivă de menținere a confortului, de evitare a situațiilor neplăcute în detrimentul persoanei.

Dependența de alții este cel de al patrulea domeniu iar schemele componente constă în focalizarea excesivă pe satisfacerea dorințelor, nevoilor altora în detrimentul satisfacerii propriilor dorințe și nevoi, acest lucru realizându-se pentru a câștiga dragostea și aprobarea celor din jur. Schemele acestui domeniu sunt:

Subjugarea (SB) – supunerea excesivă controlului celorlalți, de obicei pentru a evita furia, părăsirea sau alte represalii. Are două forme principale: subjugarea nevoilor (propriile preferințe, decizii și

dorințe sunt suprimate) și subjugarea emoțiilor (exprimarea emoțiilor este suprimată, în special cea a furiei).

Sacrificiul propriu (SS) – fixarea excesivă asupra satisfacerii voluntare a nevoilor zilnice ale celorlalți cu propriile noastre costuri. De ce? Pentru a preveni îndurerarea celorlalți, pentru a evita sentimentul de a fi egoist, pentru a menține relația cu acea persoană percepută ca nevoiașă.

Căutarea aprobării / recunoașterii (AS) – căutarea exagerată a aprobării, recunoașterii sau atenției celorlalți, fapt ce împiedică dezvoltarea identității de sine. Stima de sine este dependentă de reacția celorlalți în principal.

Cel de al cincilea domeniu este dat de *hipervigilență și inhibiție* – sentimentele, impulsurile, alegerile spontane sunt împiedicate a se exprima, persoana nu-și rezervă dreptul de a fi fericit, relaxat. Sănătatea, relațiile apropiate au de suferit în urma acestui fapt. Schemele celui de al cincilea domeniu sunt:

Negativism / pasivitate (NP) – aspectele negative ale vieții sunt exagerat conturate, subliniate, scoase la iveală, maximizate (durere, moarte, pierdere, dezamăgiri, conflicte, vină, resentimente, probleme nerezolvate, greșeli, potențiale trădări etc.) în timp ce evenimentele pozitive, optimiste sunt minimalizate.

Inhibiție emoțională (EI) – inhibarea acțiunilor, sentimentelor, comunicării spontane pentru a evita în special dezaprobarea celorlalți, sentimentul de rușine și de pierdere a controlului asupra propriilor impulsuri. Cele mai întâlnite arii de inhibiție ar fi: a) inhibarea furiei și agresivității, b) inhibarea impulsurilor pozitive, c) dificultate în exprimarea vulnerabilității sau a comunicării propriilor sentimente, d) excesiva invocare a raționalității și eliminarea emoționalului.

Standarde nerealiste / hipercriticism (US) – credința că trebuie să atingem niște standarde interiorizate foarte ridicate de comportament și performanță, cu scopul de a evita critica. Aceste standarde nerealiste pot apărea sub forma perfecționismului, atenției deosebite la detalii, reguli rigide de tipul “trebuie”, nemulțumirea că mai multe s-ar fi putut realiza.

Pedepsirea (PU) – convingerea că oamenii ar trebui aspru criticați pentru greșelile lor. Implică tendința de a fi furios, intolerant, punitiv și nerăbdător cu acei oameni (inclusiv cu noi înșine) ce nu satisfac propriile noastre expectanțe sau standarde. Greșelile sunt uitate cu greutate, nu se ține seama de natura failibilă a omului.

În tulburarea de personalitate de tip borderline se întâlnesc aproape toate cele 18 scheme, dar în special: Abandon, Neîncredere / Abuz, Deprivare emoțională, Deficiență, Auto-control insuficient, Subjugare și Pedepsirea. Schemele centrale în tulburarea de personalitate narcisistă sunt: Deprivarea Emoțională, Deficiența și Revendicare, deseori ele se asociază cu Neîncredere / Abuz, Izolare socială / Alienare, Eșec, Auto-control insuficient / Auto-disciplină insuficientă, Subjugare, Căutarea aprobării / Căutarea recunoașterii, Standarde nerealiste / Hipercriticism, Pedepsă (Young, Klosko și Weishaar, 2003). Pacienții cu tulburări de personalitate de tip paranoid, borderline și dependent manifestă scheme cognitive din domeniul separării și deficienței, iar pacienții obsesivi și pasiv – agresivi sunt caracterizați de schemele autocontrolului insuficient și revendicare (limite defectuoase) (Nordahl, Holthe și Haugum, 2005).

Chestionarul schemelor cognitive Young – Forma Scurtă 3 (YSQ-S3) este format din 114 itemi și măsoară toate cele optusprezece scheme cognitive: Deprivare emoțională (ED): 1,25, 49, 73, 96; Abandon (AB): 2, 26, 50, 74, 97; Neîncredere / abuz (MA): 3, 27, 51, 75, 98; Izolare socială / înstrăinare (SI): 4, 28, 52, 76, 99; Deficiență / rușine (DS): 5, 29, 53, 77, 100; Eșec (FA): 9, 33, 57, 81, 103; Dependență / incompetență (DI): 10,34, 58, 82, 104; Vulnerabilitate la rău și boală (VH): 11, 35, 59, 83, 105; Protecționism / sine nedezvoltat (EM): 12, 36, 60, 84, 106; Subjugarea (SB): 13, 37, 61, 85, 107; Sacrificiul propriu (SS): 17, 41, 65, 89, 110; Inhibiție emoțională (EI): 18, 42, 66, 90, 111; Standarde nerealiste / hipercriticism (US): 19, 43, 67,91, 112; Revendicare / grandiozitate (ET): 20, 44, 68, 92, 113; Autocontrol / auto-disciplină insuficientă (IS): 21, 45, 69, 93, 114; Căutarea aprobării / recunoașterii (AS): 16, 14, 22, 30, 38, 46, 54, 62, 70, 78, 86, 94, 101, 108; Negativism / pasivitate (NP): 7, 15, 23, 31, 39, 47, 55, 63, 71,

79, 87; Pedepsirea (PU): 8, 16, 24, 32, 40, 48, 56, 64, 72, 80, 88, 95, 102, 109.

Chestionarul presupune ca subiecții să evalueze pe o scală Likert de 6 puncte cât de bine îi descrie fiecare item în parte (1 = total neadevărat, 2 = de cele mai multe ori neadevărat pentru mine, 3 = într-o oarecare măsură mai adevărat decât neadevărat, 4 = moderat adevărat pentru mine, 5 = de cele mai multe ori adevărat pentru mine, 6 = mă descrie perfect).

Itemii sunt grupați în funcție de scheme. Pe foaia de cotare, un cod de două cifre apare după fiecare item, el indicând schema măsurată. Terapeutul de obicei nu înregistrează scorul total sau media scorului pentru fiecare schemă, ci se va încercui itemii cu scorurile cele mai înalte (5 sau 6). Itemul cotate înalt va spune ceva despre pacient, un lucru ce merită atenție. Terapeutul poate apoi revedea rezultatele împreună cu clientul, punând întrebări despre acei itemi la care s-au înregistrat scoruri ridicate. De obicei, acești itemi evidențiază o schemă importantă pentru pacient, care va fi discutată în terapie. Astfel, terapeutul va vorbi cu pacientul despre schema respectivă, apoi îl va învăța numele fiecărei scheme pentru care se obține un scor ridicat și semnificația ei.

Pentru stabilirea fidelității scalei, au fost incluși în studiu, 160 de subiecți, tineri și maturi. Administrarea instrumentului s-a făcut atât colectiv cât și individual.

Scala are o fidelitate foarte bună, s-a obținut un α Cronbach = .96. Au fost de asemenea calculați coeficienții α Cronbach pentru subscale, aceștia susținând o bună fidelitate a subscalelor, coeficienții fiind cuprinși între .70 și .90.

Cei 160 de subiecți au completat și scalele STAI X1 și STAI X2 pentru măsurarea anxietății. După întocmirea etalonului pentru YSQ – S3 au fost eliminați subiecții care au obținut scoruri medii, pentru fiecare subscală. S-au realizat apoi comparații între subiecții ce au înregistrat scoruri mici și subiecții cu scoruri mari atât pentru nivelul anxietății ca stare cât și ca trăsătură.

Pentru anxietatea ca stare, nu se obțin diferențe semnificative între cele două grupuri, excepție făcând schemele Us ($t=2.55$, $p=.014$) și Pu ($t=2.31$, $p=.025$). Persoanele ce își fixează standarde

foarte înalte, uneori nerealiste, fiind foarte critice cu ele însele (m_2 , s.d.2) înregistrează o stare de anxietate mai ridicată decât persoanele opuse lor ($m_2=48$, s.d.2=2.98; $m_1=46.06$, s.d.1=2.64). De asemenea, starea de anxietate crește și atunci când suntem intoleranți față de propriile greșeli, dar și față de greșelile celor din jur ($m_2=48.07$, s.d.2= 3.90; $m_1= 45.95$, s.d.=2.77).

Spre deosebire de anxietatea ca stare, nivelul anxietății ca trăsură este puternic influențat de tăria credinței în aproape toate schemele cognitive dezadaptative descrise de Young.

YSQ-S3

Instrucțiuni: lista de mai jos cuprinde afirmații folosite de o persoană pentru a se descrie pe sine. Vă rugăm citiți cu atenție fiecare afirmație și decideți cât de bine vă descrie pe d-voastră. Când nu sunteți sigur/ă, răspundeți în funcție de ceea ce simțiți și nu în funcție de ceea ce credeți că este adevărat. Alegeți valoarea dintre 1 și 6 care credeți că vă descrie cel mai bine și scrieți numărul în locul din față afirmației.

1-complet neadevărat despre mine	4-mediu adevărat
2-în parte neadevărat despre mine	5-destul de adevărat despre mine
3-mai mult adevărat decât neadevărat	6-mă descrie perfect

- 1___ În general nu am avut pe cineva care să se îngrijească de mine, căreia (căruia) să-i împărtășesc din viața mea, sau căreia (căruia) să-i pese mult de tot ceea ce se întâmplă cu mine.
- 2___ M-am agățat de cei apropiați mie pentru că m-am temut că mă vor părăsi.
- 3___ Simt că oamenii vor profita de mine.
- 4___ Nu-mi găsesc locul nicăieri.
- 5___ Nici o femeie/bărbat pe care o/îl doresc nu mă poate iubi odată ce îmi va vedea defectele.
- 6___ Este important pentru mine să fiu plăcut(ă) de aproape toată lumea pe care o știu.
- 7___ Chiar și când lucrurile par să meargă bine, eu cred că este doar temporar.
- 8___ Dacă fac o greșală, merit să fiu pedepsit(ă).
- 9___ Aproape oricare din activitățile mele de la școală sau de la serviciu nu este atât de bine făcută ca a celorlalți.
- 10___ Nu mă simt capabil(ă) să mă descurc singur(ă) în fiecare zi a vieții mele.
- 11___ Nu pot scăpa de sentimentul că ceva rău este pe cale să se întâmple.
- 12___ Nu am fost în stare să mă despart de părinții mei în felul în care o fac ceilalți de vârsta mea.
- 13___ Cred că dacă fac ceea ce cred, dau numai de necazuri.

- 14 __ Mă schimb în funcție de oamenii cu care sunt pentru ca ei să mă placă mai mult.
- 15 __ Dacă uneori se întâmpla ceva bun, mi-e teama că ceva rău va urma.
- 16 __ Dacă nu fac tot ce pot, pot să mă aștept să pierd.
- 17 __ Sunt genul care de obicei sfârșește prin a avea grijă de cei apropiați mie.
- 18 __ Sunt prea conștiincios (conștiincioasă) să arăt sentimente pozitive față de ceilalți (afecțiune, preocupare).
- 19 __ Trebuie să fiu cel mai bun în tot ce fac; nu accept să fiu al doilea dintre cei mai buni.
- 20 __ Am probleme când trebuie să accept un „nu” ca răspuns, când vreau ceva de la ceilalți.
- 21 __ Nu mă pot motiva să îndeplinesc sarcini plictisitoare și de rutină.
- 22 __ Încerc să mă adaptez.
- 23 __ Nu poți fi totdeauna atent, mereu va apărea ceva rău.
- 24 __ Nu există nici o scuză dacă fac o greșală.
- 25 __ În general, oamenii nu au fost lângă mine ca să îmi ofere căldură, sprijin și dragoste.
- 26 __ Am atâta nevoie de ceilalți, încât mă îngrijorez că îi voi pierde.
- 27 __ Simt că nu trebuie să las garda jos în prezența altor oameni pentru că altfel mă vor răni intenționat.
- 28 __ Sunt fundamental diferit(ă) de ceilalți oameni.
- 29 __ Nici unul din cei pe care îi doresc eu nu va putea să stea lângă mine odată ce mă va cunoaște cu adevărat.
- 30 __ Stima mea se bazează mai ales pe felul cum mă vad ceilalți.
- 31 __ Oricât de mult aș munci, mi-e teamă că aș putea să fiu falit(ă) financiar.
- 32 __ Oamenii care nu-și cunosc limitele îndeajuns ar trebui pedepsiți în vreun fel.
- 33 __ Sunt incompetent(ă) când este vorba de realizări.
- 34 __ Mă gândesc la mine ca și la o persoană dependentă când este vorba de viața de zi cu zi.
- 35 __ Simt că un dezastru (natural, chimic, medical sau criminal) se poate întâmpla în orice moment.
- 36 __ Părinții mei și cu mine tindem să ne implicăm în viața și problemele celui alt.
- 37 __ Simt că nu am altă posibilitate decât să îndeplinesc dorințele altora, altfel mă vor respinge.
- 38 __ Să am bani și să știu lume bună mă face să fiu mai valoros(valoroasă).
- 39 __ Mă îngrijorez de faptul că o decizie greșită poate duce la dezastru.
- 40 __ În general nu accept scuzele altora. Ei nu sunt dotori să-și asume responsabilități și să suporte consecințele.
- 41 __ Sunt o persoană bună, deoarece mă gândesc la alții mai mult decât la mine.
- 42 __ Mi se pare jenant să-mi exprim sentimentele altora.
- 43 __ Încerc să fac tot ce pot, nu mă mulțumesc cu suficient.
- 44 __ Sunt deosebit(ă) și nu trebuie să accept restricțiile impuse de ceilalți.

- 45 ___ Dacă nu îmi pot atinge un scop, devin repede frustrat(ă) și renunț.
- 46 ___ Petrec mult timp pentru aspectul fizic, pentru ca oamenii să mă valorifice.
- 47 ___ Sunt obsedat(ă) des de deciziile minore, deoarece, consecințele unei greșeli par serioase.
- 48 ___ Dacă nu îmi fac treaba ar trebui să sufăr consecințele.
- 49 ___ Foarte mult timp din viața mea nu am simțit că sunt special(ă) pentru cineva.
- 50 ___ Mă tem că oamenii de care mă simt apropiat(ă) mă vor părăsi sau abandona.
- 51 ___ Este doar o problemă de timp, ca cineva să ajungă să mă trădeze (să mă înșele).
- 52 ___ Locul meu nu e aici, sunt singuratic(ă).
- 53 ___ Nu merit dragostea, atenția și respectul celorlalți.
- 54 ___ Realizările sunt mai valoroase pentru mine dacă oamenii le observă.
- 55 ___ Mă simt mai bine pretinzând că lucrurile nu-mi vor merge bine, ca să nu mă simt rău dacă lucrurile nu merg bine într-adevăr.
- 56 ___ Mă gândesc des la greșelile pe care le fac și sunt furios(ă) pe mine.
- 57 ___ Majoritatea celorlalți sunt mai capabili decât mine în domeniile profesionale și în realizări.
- 58 ___ Sunt mai puțin capabil decât majoritatea oamenilor.
- 59 ___ Mă tem că o să fiu atacat(ă).
- 60 ___ Este foarte greu pentru mine și părinții mei să păstrăm detalii intime despre celălalt fără să ne simțim vinovați și înșelați.
- 61 ___ În relații, las pe cealaltă persoană să aibă un cuvânt de spus.
- 62 ___ Sunt atât de preocupat(ă) să mă adaptez, încât uneori uit cine sunt eu.
- 63 ___ Mă concentrez mai ales asupra evenimentelor și situațiilor de viață negative.
- 64 ___ Când oamenii fac ceva rău, am probleme să aplic expresia: „Iartă și uită”.
- 65 ___ Sunt atât de ocupat(ă) să mă ocup de oamenii de care îmi pasă, încât am puțin timp pentru mine.
- 66 ___ Mi se pare greu să arăt căldură și spontaneitate.
- 67 ___ Trebuie să-mi îndeplinesc toate responsabilitățile.
- 68 ___ Detest să fiu constrâns(ă) sau reținut(ă) din ceea ce vreau eu să fac.
- 69 ___ Nu sacrific satisfacția imediată pentru obținerea unui scop îndepărtat.
- 70 ___ Mi se pare greu să-mi fixez propriile scopuri fără să mă gândesc cum ceilalți vor răspunde alegerilor mele.
- 71 ___ Tind să fiu pesimist(ă).
- 72 ___ Port pică chiar dacă persoana s-a scuzat.
- 73 ___ În cea mai mare parte a timpului nu am avut pe cineva care să mă asculte într-adevăr, care să mă înțeleagă, sau care să investească în mine sentimente adevărate.
- 74 ___ Când simt că cineva la care țin se îndepărtează de mine, devin disperat(ă).
- 75 ___ Sunt destul de suspicios (suspicioasă) în privința motivelor altora.
- 76 ___ Mă simt străin(ă) de ceilalți oameni.
- 77 ___ Simt că nu pot fi iubit(ă).

- 78__ Când mă uit la deciziile din viața mea, îmi dau seama că le-am făcut pe majoritatea cu gândul la aprobarea de către ceilalți.
- 79__ Oamenii apropiati mie, mă consideră îngrijorat(ă).
- 80__ Mă supăr când cred că cineva a renunțat prea repede.
- 81__ Nu sunt atât de talentat(ă) cum sunt ceilalți la muncă.
- 82__ Judecata mea nu poate fi bună în toate situațiile de zi cu zi.
- 83__ Mă tem că o sa-mi pierd toți banii și o să devin un(o) nevoiaș(ă).
- 84__ Simt des că dacă părinții mei trăiesc prin mine, nu mai am viața mea personală.
- 85__ Întotdeauna îi las pe ceilalți să ia decizii pentru mine, deci nu știu ce vreau pentru mine.
- 86__ Chiar dacă nu îmi place cineva, tot vreau ca el(ea) să mă placă.
- 87__ Dacă oamenii se entuziasmează de ceva, mă simt inconfortabil și simt că i-aș avertiza că ceva merge greșit.
- 88__ Mă enervez când oamenii se scuză și îi învinuiesc pe ceilalți pentru problemele lor.
- 89__ Întotdeauna am fost genul care a ascultat problemele altora.
- 90__ Mă controlez atât de mult, că oamenii cred că nu am emoții.
- 91__ Simt că este o presiune constantă asupra mea, să îndeplinesc și să realizez diferite lucruri.
- 92__ Simt că nu trebuie să urmez regulile normale și convențiile pe care ceilalți le fac.
- 93__ Nu mă pot forța să fac lucruri care nu îmi plac, chiar când știu că este pentru binele meu.
- 94__ Când nu primesc multă atenție din partea altora, mă simt puțin important(ă).
- 95__ Nu contează de ce fac o greșeală; când fac ceva greșit trebuie să plătesc.
- 96__ Rar am avut o persoană care să mă sfătuiască sau care să mă îndrume când nu am știut ce să fac.
- 97__ Câteodată sunt atât de îngrijorat(ă) că oamenii mă părăsesc, încât îi îndepărtez eu de mine.
- 98__ De obicei sunt vigilent(ă) față de motivele pe care oamenii le au.
- 99__ Întotdeauna mă simt înafara grupului.
- 100__ Am prea multe defecte de neacceptat în foarte multe aspecte, pentru a mă lăsa cunoscut(ă) altora.
- 101__ Caut recunoaștere și admirație atunci când îmi spun părerea la o întâlnire sau întrunire.
- 102__ Mă lupt cu mine însumi (însămi) pentru lucrurile în care am eșuat.
- 103__ Nu sunt atât de inteligent(ă) ca și ceilalți când este vorba de școală sau serviciu.
- 104__ Nu am încredere în capacitatea mea de a rezolva toate problemele care apar.
- 105__ Mă tem că am o boală gravă, deși nu a fost diagnosticat nimic grav de către doctor.

- 106__ Simt des că nu am o identitate separată de a părinților mei sau de a partenerului (parteneriei) meu (mele).
- 107__ Am o mulțime de probleme când cer să-mi fie respectate drepturile și să-mi fie luate în seamă sentimentele.
- 108__ Complimente și recompensări multe mă fac să mă simt valoros (valoroasă).
- 109__ Sunt o persoană rea care merită să fie pedepsită.
- 110__ Ceilalți oameni mă cunosc ca făcând prea mult pentru alții și nu destul pentru mine.
- 111__ Oamenii mă văd inflexibil(ă) din punct de vedere emoțional.
- 112__ Nu pot să-mi cer scuze pentru greșelile mele.
- 113__ Simt că ceea ce am de oferit are mai mare valoare decât contribuțiile altora.
- 114__ Rar am fost în stare să mă bazez pe propriile mele hotărâri.

2.2.2. Inventarul Clinic Multiaxial Millon III (Millon Clinical Multiaxial Inventory – III, MCMI – III) este un instrument clinic, foarte popular și foarte folosit atât în cercetare cât și în activitatea clinică. Prima variantă a testului a fost publicată în 1977, înainte de DSM – III, aducându-și astfel o contribuție majoră în descrierea tulburărilor de personalitate, Axa II din DSM III. A doua variantă a testului – MCMI II a fost publicată în același an cu DSM III – R, și anume în 1987. Această a doua variantă a suportat modificări astfel încât să existe o strânsă corespondență între test și sistemul de clasificare a tulburărilor mentale. Ultima variantă MCMI – III reflectă direct conținutul criteriilor de clasificare a tulburărilor psihice și a fost publicat în 1994 (Millon, Millon și Davis, 1994).

Testul măsoară 14 tulburări de personalitate (evaluate de 11 scale ale patternurilor clinice de personalitate și 3 scale ale patologiilor severe de personalitate) în 8 atribute clinice majore sau trăsături definitorii (comportament, conduită interpersonală, stil cognitiv). Aceste trăsături definitorii fundamentate în teorie, cât și criteriile și textul descriptiv din DSM IV asigură caracterizarea narativă pentru fiecare scală clinică a MCMI – III.

Stilurile de personalitate reflectă caracteristici schițate și pervazive ale modului de funcționare al pacientului. Aceste caracteristici tind să se perpetueze și să agraveze dificultățile de fiecare zi. Ele sunt atât de întipărite și de automate încât pacientul este deseori inconștient de natura lor și de consecințele lor autodistructive. În condiții de aversitate persistentă, stilul

maladaptativ al funcționării poate începe să se decompenseze, căpătând trăsături care justifică numirea / diagnosticarea de severitate moderată sau marcată.

Tulburările de personalitate evidențiate prin patternuri clinice de personalitate sunt. Scala 1- Schizoid, Scala 2A – Evitant, Scala 2B – Depresiv, Scala 3 - Dependent, Scala 4 – Histrionic, Scala 5 - Narcisist, Scala 6 A – Antisocial, Scala 6 B - Agresiv (Sadici), Scala 7 – Compulsiv, Scala 8A – Pasiv - Agresiv, Scala 8B – Conduită de eșec. Scalele ce măsoară patologia severă a personalității sunt: S – Schizotipal, C – Borderline, P – Paranoid.

Alături de tulburările Axei II, MCMI III evaluează și tulburările Axei I. Astfel, scalele sindroamelor clinice sunt: Scala A – Anxietate, Scala H – Somatoformă; Scala N – Bipolară – Manie, Scala D – Distimie, Scala B –Dependență de alcool, Scala T – Dependență de droguri, Scala R – Tulburare de stres post-traumatic. Acestea se adaugă scalele sindroamelor severe: Scala SS – Tulburare de gândire (schizofrenie), Scala CC – Depresie majoră, Scala PP – Tulburare delirantă.

Testul are și scale de validare: X – Dezvăluire, Y – Dezirabilitate, Z – Reducerea valorii, V – Validitate.

Este format din 175 de itemi, subiecții fiind rugați să răspundă cu adevărat (A) sau fals (F) în funcție de acordul sau dezacordul manifestat față de afirmațiile oferite de itemi. Scorul brut pentru fiecare scală (exceptând Scala X) poate fi calculat prin stabilirea unei valori de 1 punct dacă răspunsul este corect și 0 puncte dacă răspunsul este greșit sau lipsește. Această valoare este apoi ponderată cu 1 sau 2, folosind o grilă specifică. Cotarea poate fi făcută atât manual cât și computerizat. Se aplică începând cu vârsta de 18 ani.

Studiile care au vizat calitățile psihometrice ale testului au evidențiat o bună fidelitate, coeficienții alfa Cronbach variind între .70 și .95. S-au obținut corelații semnificative între scorurile MCMI III și evaluarea clinicienilor, corelația cea mai puternică a fost înregistrată pentru acele simptome care sunt mai ușor de recunoscut. Coeficienții de corelație semnificativi au fost înregistrați între scorurile MCMI-III și scorurile altor instrumente cum ar fi:

Inventarul de depresie Beck (BDI), Inventarul comportamental general (GBI), Testul de evaluare a alcoolismului Michigan (MAST), Inventarul Anxietății ca Stare și Trăsătură (STAI), Lista Simptomelor – 90 revizuit (SCL – 90-R) și MMPI-2. Din păcate, MCM – III nu este folosit în clinicile din România, deoarece nu s-a realizat încă adaptarea acestui instrument pe populația românească.

MCM-III - Exemple de itemi

Paginile de mai jos conțin o listă de afirmații pe care oamenii de obicei le folosesc pentru a se descrie. Ele vă ajută să vă descrieți sentimentele și atitudinile. Încercați să răspundeți cât mai sincer și mai serios prin marcarea lui (A) dacă afirmația vi se potrivește și vă descrie, sau (F) dacă nu sunteți de acord cu afirmația respectivă și ea nu vă caracterizează. Încercați să răspundeți la fiecare afirmație, chiar dacă nu sunteți siguri de alegere. Dacă ați încercat și totuși nu vă puteți decide marcați (F). Nu vă îngrijorați dacă anumite afirmații par neobișnuite, ele sunt incluse pentru a descrie oameni cu mai multe tipuri de probleme.

1. (A) (F) În ultima vreme mă simt istovit de puteri, chiar și dimineța.
2. (A) (F) Mă gândesc foarte des la reguli, deoarece ele sunt un ghid bun de urmat.
3. (A) (F) Îmi place să fac atât de multe lucruri încât, nu mă pot hotărî cu care să încep.
4. (A) (F) Mă simt slab și obosit cel mai mult timp.

3. Teste aptitudinale

3.1. Bateria de teste psihologice de aptitudini cognitive (BTPAC) a fost publicată în 2003, fiind dezvoltată de un grup de cercetători de la Catedra de Psihologie a Universității Babeș-Bolyai, Cluj Napoca. Măsoară opt aptitudini cognitive: abilitatea generală de învățare, aptitudinea verbală, aptitudinea numerică, aptitudinea spațială, aptitudinea de percepție a formei, abilități funcționărești, rapiditatea în reacții, capacitate decizională. Aceste aptitudini sunt măsurate de 23 de teste. Astfel, *abilitatea generală de învățare* este evaluată prin intermediul a șapte teste: raționament analogic, transfer analogic, flexibilitatea categorizării, inhibiție cognitivă și memorie de scurtă durată, memoria de lucru, interferența cognitivă, atenția concentrată. Testele care măsoară *aptitudinea verbală* sunt în număr

de trei: vocabular, sintaxă, înțelegerea textelor. Un număr de două teste evaluează *aptitudinea numerică*: calcul numeric și raționament matematic. Testele componente ale *aptitudinii spațiale* sunt: imagini mintale – transformări, orientare spațială, generare de imagini. *Aptitudinea de percepție a formei* poate fi evidențiată cu ajutorul a trei teste: constanța formei, perceperea detaliilor și analiza perceptuală complexă. Un singur test, cu același nume măsoară *abilitățile funcționărești*. Bateria de teste ce vizează *rapiditatea reacției* este compusă din trei instrumente: timp de reacție simplu, timp de reacție în alegeri, timp de reacție în accesarea memoriei. Testul de *capacitate decizională* măsoară raționalitatea decidentului.

BTPAC poate fi aplicat atât în varianta creion-hârtie cât și computerizat, în varianta lungă (toate cele 23 de teste) sau varianta scurtă (8 teste). Stabilirea profilului aptitudinal se face prin combinarea scorurilor la testele aferente de aptitudini. Corespondența cu o ocupație sau set de ocupații se face pe baza suprapunerii profilului aptitudinal al individului peste profilul aptitudinal al ocupației.

Studiile arată că testele bateriei BTPAC au o bună consistență internă, iar fidelitatea test - retest este dată de coeficienți cu valori între .50 și .80. De asemenea, autorii Bivolaru și colab. (2003) vorbesc de o bună validitate de construct, de criteriu și de conținut a bateriei de teste aptitudinale.

Poate fi aplicat subiecților cu vârsta cuprinsă între 12 și 50 de ani.

3.2. Testele Matrici Progressive Raven – Testul Matrici Progressive Standard a fost dezvoltat în anii 1930, fiind publicat prima dată în 1938. În 1940 a urmat **Testul Matrici Progressive Color**, iar în 1941 a fost elaborat **Testul Matrici Progressive Avansate**. Acestea sunt utilizate de mai bine de 60 de ani, fiind revizuite de mai multe ori. *Testele Matrici Progressive Standard (MPS)* au fost supuse unui număr mai mare de 40 de studii de fidelitate, fiind implicați subiecți din mai multe categorii de vârstă, cultură, categorii nosologice (Court și Raven, 1995, apud Raven, Raven și Court, 2003). Coeficienții de fidelitate evidențiază o bună consistență internă, având valori apropiate de .90. Fidelitatea test-

retest este de asemenea foarte bună, coeficienții luând valori de .90 în cazul intervalelor scurte și de .80 pentru intervalele lungi între testări. Coeficienții de validitate relativă la criteriu variază între .54 și .86 pentru copii și adolescenți ale căror scoruri la MPS au fost corelate cu scorurile scalelor Binet și Wechsler. Corelațiile cu testele de inteligență verbală și teste de vocabular sunt mai scăzute de .70. La adulți s-a obținut rezultate contradictorii, unele studii relevând corelații mari între MPS și WAIS, altele corelații mici. Coeficienții de corelație cu notele școlare variază între .20 și .60.

Testul Matrici Progresive Standard este alcătuit din cinci serii (A, B, C, D, E) a câte 12 itemi, în cadrul fiecărei serii, itemii cresc în dificultate. Testul a fost astfel construit încât să fie suficient de lung pentru a putea evalua capacitatea maximă de coerență perceptivă și raționament, fără a extenua persoana. *Testul Matrici Progresive Plus* a rezultat din menținerea tuturor itemilor primelor două serii și din introducerea unor itemi mai dificili, fiind eliminați mulți itemi din seriile C, D și E. *Testul Matrici Progresive Color* este format doar din trei serii: A, B, AB, fiecare conținând 12 probleme de dificultate progresivă. *Testul Matrici Progresive Avansate* conține două serii de probleme, seria I conține doar 12 itemi și oferă un antrenament cu metoda de lucru, poate fi folosită cu sau fără limită de timp pentru a obține un indice al abilității educative. Seria I este urmată de seria II compusă din 36 de probleme, prezentate în ordinea dificultății lor. Prin impunerea unei limite de timp, ea măsoară eficiența intelectuală.

Bibliografie

- Allport, G.W. (1927). Concepts of trait and personality. *Psychological Bulletin*. Vol. 24, pp. 284-293.
- Allport, G.W. (1962). The general and the unique in psychological science. *Journal of Personality*. Vol. 30, No. 3, pp. 405-442.
- Allport, G.W. (1981). *Structura și dezvoltarea personalității*. Editura Didactică și Pedagogică, București.
- Allport, G.W. and Allport, F. (1921). Personality traits: their classification and measurement. *Journal of Abnormal and Social Psychology*. No. 16, pp. 6-40.
- American Psychiatric Association (2000). *Diagnostic and Statistical Manual of Mental Disorders*. Asociația Psihiatrilor Liberi din din România, București.
- Anderson, J.W. (2001). Recent psychoanalytic theorists and their relevance to psychobiography: Winnicot, Kernberg, and Kohut. *Annual of Psychoanalysis*. Vol. 31, pp. 79-94.
- Ansbacher, H. (2004). Adler – Psychotherapy and Freud. *Journal of Individual Psychology*. Vol. 60, No. 4, pp. 333-337.
- Atkinson, R.C., Atkinson, R.T., Smith, E., and Bem, D.J. (2002). *Introducere în psihologie (ediția a XI-a)*. Editura Tehnică, București.
- Băban, A. (1998). *Stres și personalitate*. Editura Presa Universitară Clujeană, Cluj-Napoca.
- Băban, A., Derevenco, P. și Eysenck, S.B.G. (1990). Testul EPQ. *Revista de psihologie*. Vol. 1, pp. 37-45.
- Bandura, A. (1993). Perceived self-efficacy in cognitive development and functioning. *Educational Psychologist*. Vol. 28, No. 2, pp. 117-148.
- Bandura, A. (1997). Self-efficacy. *Harvard Mental Health Letter*. Vol. 13, No. 9, pp. 4-6.
- Bandura, A. (2002). Social cognitive theory in social context. *Applied Psychology: An International Review*. Vol. 51, No. 2, pp. 269-290.
- Bandura, A. (2003). On the psychosocial impact and mechanisms of spiritual modelling. *The International Journal for the Psychology of Religion*. Vol. 13, No. 3, pp. 167-173.

- Bandura, A., and colab. (2002). Determinants and structural relation of personal efficacy to collective efficacy. *Applied Psychology: An International Review*. Vol. 51, No. 1, pp. 107-125.
- Bandura, A., and colab. (2003). Role of affective self-regulatory efficacy in diverse spheres of psychosocial functioning. *Child Development*. Vol. 74, No. 3, pp. 769-782.
- Barresi, J. (1999). On becoming a person. *Philosophical Psychology*. Vol. 12, No. 1, pp. 79-98.
- Bates, J.E. (1987). Temperament in infancy. In J.D. Osofsky (ed.), *Handbook of Infant Development*. Wiley, New-York.
- Beck, A.T., and Freeman, A.M. (1990). *Cognitive Therapy of Personality Disorders*. Guilford Press, New York.
- Benga, O. (2002). Temperamentul și bazele timpurii ale personalității. În A. Opre (coord.), *Noi tendințe în psihologia personalității (vol. 1)*. Editura ASCR, Cluj-Napoca.
- Benyto, Y. (2003). *Copiii supradotați*. Editura Polirom, Iași.
- Berk, L. (2002). *Infants and Children*. Allyn and Bacon, Boston.
- Bernard, E.M. (1998). Validation of the General Attitude and Belief Scale. *Journal of Rational-Emotive & Cognitive-Behavior Therapy*. Vol. 16, No. 3, pp. 183-196.
- Berndt, T. (1997). *Child Development*. Brown and Benchmark Publishers, Sydney.
- Birch, A. (2000). *Psihologia dezvoltării*. Editura Tehnică, București.
- Bivolaru, A., Benga, O., Balazsi, R., Cotârlea, P., Curșeu, P., Domuța, A., David, D., Ionescu, T., Kallay, E., Lemeni, G., Macavei, B., Miclea, M., Mih, V., Opre, A., Opriș, D., Paul, D., Pinte, S., Szentagotai, A. și Vonaș, G (2003). *Bateria de teste psihologice de aptitudini cognitive. Manual de utilizare*. Editura ASCR, Cluj-Napoca.
- Bos, J., Park, D., and Inen, P. (2005). Strategic self-marginalization: The case of psychoanalysis. *Journal of History of The Behavioral Sciences*. Vol. 41, No. 3, pp. 207-224.
- Brookfield, S. (2002). Overcoming alienation as the practice of adult education: The contribution of Erich Fromm to a critical

- theory of adult learning and education. *Adult Education Quarterly*. Vol. 52, No. 2, pp. 96-111.
- Buss, A.N., Plomin, R. (1984). *Temperament: Early developing personality traits*. Erlbaum, Hillsdale, New Jersey.
- Calkins, S.D., and Fox, N.A. (1992). The relation among infant temperament, security of attachment and behavioral inhibition at twenty-four months. *Child Development*. Vol. 63, pp. 1456-1462.
- Capps, D. (2004). The decades of life: Reallocating Erikson's stages. *Pastoral Psychology*. Vol. 53, No. 1, pp. 3-32.
- Carver, C.S., and Scheier, M.F. (2003) *Perspectives on Personality*. Allyn and Bacon, London.
- Cattell, R.B. (1956). Validation and intensification of the sixteen personality factor questionnaire. *Journal of Clinical Psychology*. Vol. 12, No. 3, pp. 205-214.
- Cattell, R.B. (1980). The separation and evaluation of personal and environmental contributions to behavior by the person-centered model. *Multivariate Behavioral Research*. Vol. 15, No. 4, pp. 371-402.
- Cattell, R.B., and Klein, T.W. (1975). A check on hypothetical personality structures and their theoretical interpretation at 14-16 years in T-data. *British Journal of Psychology*. Vol. 66, No. 2, pp. 131-151.
- Ceci, S.J., and Roazzi, A. (1994). The effect of context on cognition: Postcards from Brazil. In R. Sternberg and R.K. Wagner (eds.), *Mind in context: Interactionist Perspectives on Human Intelligence*.
- Chelcea, S. (1994). *Personalitate și societate în tranziție*. Societatea Științifică și Tehnică, București.
- Clocotici, V. și Stan, A. (2001). *Statistică aplicată în psihologie*. Editura Polirom, Iași.
- Corey, G. (2001). *Theory and practice of counseling and psychotherapy (6th ed.)*. Canada: Brooks/Cole.
- Cornuțiu, G. (2003). *Breviar de Psihiatrie (ediția a II-a revizuită)*. Editura Imprimeriei de Vest, Oradea.

- Cosmovici, A. și Iacob, L. (coord.) (1998). *Psihologie școlară*. Editura Polirom, Iași.
- Craig, G., and Kermis, M. (1995). *Children today*. Prentice Hall, New-Jersey.
- Crick, N.R., and Dodge, K.A. (1994). A review and reformulation of social information-processing mechanism in children's social adjustment. *Psychological Bulletin*. Vol. 115, pp. 74-101.
- Croake, J.W. and Olson, T.D. (1974). Family constellation and personality. *Journal of Individual Psychology*. Vol. 33, No. 1, pp. 9-19.
- Cullen, D., and Gotell, L. (2002). From orgasms to organizations: Maslow, women's sexuality and the gendered foundations of the needs hierarchy. *Gender, Work and Organization*. Vol. 9, No. 5, pp. 537-555.
- Dafinoiu, I. (2002). *Personalitatea. Metode de abordare clinică*. Editura Polirom, Iași.
- David, D. (2003). *Castele de nisip. Știință și pseudoștiință în psihopatologie*. Editura Tritonic, București.
- David și colab (2005). Irrational beliefs: schams or appraisal? *Analele Universității din Oradea*. Vol. 6, No. 2.
- DeBell, C.S., and Harless, D.K. (1992). B. F. Skinner: Myth and misperception. *Teaching of Psychology*. Vol. 19, No. 2, pp. 68-73.
- Digman, J.M. (1990). Personality structure: Emergence of the five model. *Annual Review of Psychology*. Vol. 41, pp. 417-440.
- Doron, R., and Parot, F. (1999). *Dicționar de psihologie*. Editura Humanitas, București.
- Ellis, A., and Dryden, W. (1987). *The practice of Rational – Emotive Therapy*. Springer Publishing, New York.
- Enăchescu, C. (2001). *Tratat de psihopatologie (ediția a II-a revizuită)*. Editura Tehnică, București.
- Engler, B. (1999). *Personality Theories. An Introduction*. Houghton Mifflin Company, Boston.
- Eysenck, H.J. (1951). The organization of personality. *Journal of Personality*. Vol. 20, No. 1, pp. 101-117.

- Eysenck, H. (1971). Relation between intelligence and Personality. *Perceptual and Motor Skills*. Vol. 32, pp. 637-658.
- Eysenck, H.J. (1990). Biological dimensions of personality. In L.A. Pervin (ed.), *Handbook of Personality: Theory and Research*. Guilford Press, New-York.
- Eysenck, H.J. (1990). Genetic and environmental contributions to individual differences: The three major dimensions of personality. *Journal of Personality*. Vol. 58, No. 1, pp. 245-261.
- Eysenck, H.J., and Eysenck, M.W. (1980). Mischel and the concept of personality. *British Journal of Psychology*. Vol. 71, pp. 191-204.
- Eysenck, H.J., Eysenck, S.B.G., and Humphrey, N. (1980). The structure of personality in Australian as compared with English subjects. *The Journal of Social Psychology*. Vol. 112, pp. 167-173.
- Fowler, R.D. (1990). In memoriam: Burrhus Frederic Skinner, 1904-1990. *American Psychologist*. Vol. 45, p. 1203.
- Freud, S. (1963). *Collected papers*. Collier Books, New York.
- Freud, S. (2001). *Opere 6. Studii despre sexualitate*. Editura Trei, București.
- Freud, S. (2004). *Opere 3. Psihologia inconștientului*. Editura Trei, București.
- Gold, L. (2005). The 2004 H.L. and R.R. Ansbacher memorial address: Adlerian thought in relation to current scientific theory. *Journal of Individual Psychology*. Vol. 61, No. 1, pp. 3-13.
- Goldberg, L.R. (1990). An alternative description of personality: The big five factor structure. *Journal of Personality and Social Psychology*. Vol. 59, pp. 1216-1229.
- Goldsmith, H., and Gottesman, I.I. (1981). Origins of variation in behavioral style: A longitudinal study of temperament in young twins. *Child Development*. Vol. 52, pp. 91-103.
- Goldsmith, H., Buss, H., Plomin, R., Rotbarth, R., and McCall, R. (1987). Roundtable: What is temperament? Four approaches. *Child Development*. Vol. 58, pp. 505-529.

- Golu, M. (2002). *Bazele psihologiei generale*. Editura Universitară, București.
- Golu, M. și Dicu, A. (1972). *Introducere în psihologie*. Editura Științifică, București.
- Golu, P. și Golu, I. (2003). *Psihologie educațională*. Editura Miron, București.
- Gonzales, C., Carranza, J., and Galian, M. (2001). Children Temperament. Theory and Research. În *M. Miclea și O. Benga, Development and Cognition*. Presa Universitară Clujeană, Cluj-Napoca.
- Grotstein, J. (2004). Notes on The Superego. *Psychoanalytic Inquiry*. Vol. 24, No. 2, pp. 257-270.
- Gunnar, M.R., and Nelson, C.A. (1994). Event related potentials in years-old infants: Relations with emotionality and cortisol. *Child Development*. Vol. 65, pp. 80-94.
- Hansenne, M. (2003). *Psychologie de la Personnalite*. De Boeck, Bruxelles.
- Harvard Mental Health Letter* (2006). Client-centered therapy. *Harvard Mental Health Letter*. Vol. 22, No. 7.
- Hăvârneanu, C. (2000). *Cunoașterea psihologică a persoanei*. Editura Polirom, Iași.
- Hawkins, R.P. (1993). The life and contributions of Burrhus Frederic Skinner. *Education and Treatment of Children*. Vol. 13, No. 3, pp. 258-263.
- Hayes, N. și Orrell, S. (2003). *Introducere în psihologie*. Editura All, București.
- Hedges, P. (2002). *Personalitate și temperament*. Editura Humanitas, București.
- Heppner, P.P., Rogers, M.E., and Lee, L.A. (1984). Carl Rogers: Reflections on his life. *Journal of Counseling and Development*. Vol. 63, No. 1, pp. 14-20.
- Hergenhahn, B.R., and Olson, M.H. (1999). *An Introduction to Theories of Personality (Fifth Edition)*. Prentice-Hall, Inc., New Jersey.

- Hoare, C. (2005). Erikson's general and adult developmental revisions of Freudian thought: "Outward, forward, upward". *Journal of Adult Development*. Vol. 12, No. 1, pp. 19-31.
- Hoeksema, S.N. (1998). *Abnormal Psychology*. Mc Graw-Hill Inc., New-York.
- Horney, K. (1996). *Personalitatea nevrotică a epocii noastre*. Editura I.R.I., București.
- Horney, K. (1998). *Conflictele noastre interioare*. Editura I.R.I., București.
- Hothersall, D. (1995). *History of Psychology (3-rd edition)*. McGraw-Hill Inc., New York.
- Hultsch, D., and Lerner, R.M. (1983). *Human Development*. McGraw Hill Inc., New-York.
- ICD 10 (1998). *Clasificarea Internațională a Maladiilor*, Revizia a 10-a, OMS București.
- Insel, T.R., Hoover, C., Murphy, D.L. (1983). Parents of patients with obsessive-compulsive disorder. *Psychological Medicine*. Vol. 13, pp. 807-811.
- Ionescu, G. (1985). *Psihologie clinică*. Editura Academiei RSR, București.
- Johns, G. (1998). *Comportament organizațional*. Editura Economică, București.
- Johnson, L., and Pinar, W. (1980). Aspects of gender analysis in recent feminist psychological thought and their implications for curriculum. *Journal of Education*. Vol. 162, No. 4, pp. 113-126.
- Johnson, L.W., Mauzey, E., Johnson, M.A., Murphy, D.S., and Zimmerman, J.K. (2001). A higher order analysis of the factor structure of The Myer-Briggs Type Indicator. *Measurement & Evaluation in Counseling & Development*. Vol. 34, pp. 96-108.
- Jues, J.P. (2000). *Characterologia*. Editura Teora, București.
- Jung, C.G. (2003). *Opere 1. Arhetipurile și inconștientul colectiv*. Editura Trei, București.
- Jung, C.G. (2005). *Opere complete 3. Psihogeneza bolilor spiritului*. Editura Trei, București.

- Jung, C.G. (2005). *Opere complete 9. Aion. Contribuții la simbolistica sinelui*. Editura Trei, București.
- Kagan, J., and Snidman, N. (1991). Temperamental factors in human development. *American Psihologist*. Vol. 46, pp. 856-862.
- Kaplan, H. I., and colab. (1994). *Kaplan and Sadock's Synopsis of Psychiatry: Behavioral Sciences, Clinical Psychiatry*. Williams and Wilkins, Baltimore.
- Kazdin, A.E. (1989). *Behavior modification in applied settings (4th ed.)*. Homewood, IL: Dorsey.
- Keller, F.S. (1991). Burrhus Frederic Skinner (1904-1990). *Journal of History of the Behavioral Sciences*. Vol. 27, No. 1, pp. 3-6.
- Kendler, K.S., Neale, M.C., Kessler, R.C. (1993). A test of equal-environment assumption in twin studies of psychiatric illness. *Behavior Genetics*. Vol. 23, pp. 21-28.
- Kesson, K. (2003). Jung's archetypal psychology and the development of teachers. *Encounter*. Vol. 16, No. 4, pp. 23-33.
- Kirschenbaum, H. (1991). Denigrating Carl Rogers: William Coulson's last crusade. *Journal of Counseling and Development*. Vol. 69, No. 1, pp. 411-413.
- Kreber, C., Castleden, H., Erfani, N., and Lim, J. (2003). Exploring the usefulness of Kelly's Personal Construct Theory in assessing student learning in Science courses. *Teaching in Higher Education*. Vol. 8, No. 3, pp. 431-445.
- Kulcsar, T. (1978). *Factorii psihologici ai reușitei școlare*. Editura Didactică și Pedagogică, București.
- Larmat, J. (1977). *Genetica inteligenței*. Editura Științifică și Enciclopedică, București.
- Layton, M. (1995). *Emerging from the shadows*. Networker, vol mai-iunie, pp.35-41
- Lăzărescu, M. (1994). *Psihopatologie clinică*. Editura Helicon, Timișoara.
- Lăzărescu, M. și Ogorescu, D. (1995). *Îndreptar de psihiatrie*, Editura Helicon, Timișoara.
- Lieury, A. (1990). *Manual de psihologie generală*. Editura Antet, București.

- Linton, R. (1968). *Fundamentul cultural al personalității*. Editura Științifică, București.
- Malone, J.C., and Cruchon, N.M. (2001). Radical behaviorism and the rest of psychology: A review/précis of Skinner's *About Behaviorism*. *Behavior and Philosophy*. Vol. 29, No. 1, pp. 31-57.
- Malrieu, P. (1967). *Les émotions et la personnalité de l'enfant*. Vrin, Paris.
- Marian, M., Drugaș, M. și Roșeanu, G. (2005). *Perspective psihologice asupra sănătății și bolii*. Editura Universității din Oradea, Oradea.
- Markstrom, C, and Kalmanir, H. (2001). Linkages between the psychosocial stages of identity and intimacy and the Ego strengths of fidelity and love. *Identity: An International Journal of Theory and Research*. Vol. 1, No.2, pp. 179-196.
- Maslow, A.H. (1943). A theory of human motivation. *Psychological Review*. Vol. 50, pp. 370-396.
- Maslow, A.H. (1948). Some theoretical consequences of basic need-gratification. *Journal of Personality*. Vol. 16, No. 4, p. 402-416.
- Maslow, A.H. (1954). The instinctoid nature of basic needs. *Journal of Personality*. Vol. 22, No. 3, pp. 326-345.
- Massey, R. (1986). Erik Erikson: New-Adlerian. *Individual Psychology: The Journal of Adlerian Theory, Research and Practice*. Vol. 42, No. 1, pp. 65-91.
- Mayes, C. (2005). Ten pillars of a Jungian approach to education. *Encounter*. Vol. 18, No. 2, pp.30-41.
- Mccauley, M.H. (1990). The Myers-Briggs Type Indicator: A measure for individuals and groups. *Measurement & Evaluation in Counseling & Development*. Vol. 22, No. 4, pp. 181 – 196.
- McLaughlin, N. (1998). Why do schools of Thought fail? Neo-freudianism as a case study in the sociology of knowledge. *Journal of The History of The Behavioral Science*. Vol. 34, No. 2, pp. 113-134.

- Melillo, D. (1983). Birth order, perceived birth order and family position of academic women. *Individual Psychology: The Journal of Adlerian Theory, Research and Practice*. Vol. 39, No. 1, pp. 57-64.
- Millan, S. (2000). The legacy of Fromm in Mexico. *International Forum of Psychoanalysis*. Vol. 9, No. 3-4, pp. 207-215.
- Millon, T. (1981). Disorders of personality, in *Classical Subtypes for Disorder of Personality*, Literature Review for DSM III, Bulletin, 17, pag. 609-633.
- Millon, Th., Millon, C., and Davis, R. (1994). *MCMI – III Manual*, Dicandrien Inc: Minneapolis.
- Minulescu, M. (1997). Replicarea modelului Big Five în limba română. Specificul socio-cultural exprimat în conținutul factorilor. Chestionarul ABCD-M. În M. Zlate (coord.), *Psihologia vieții cotidiene*. Editura Polirom, Iași.
- Mischel, W. (2002). Situation-behavior profiles as a locus of consistency in personality. *Current Directions in Psychological Science*. Vol. 11, No. 2, pp. 50-54.
- Mischel, W. (2004). Toward an integrative science of the person. *Annual Review of Psychology*. Vol. 51, No. 1, pp. 1-22.
- Mischel, W., and Morf, C. C. (2002). Epilogue: Self-regulation, vulnerability, and implications for mental health. *Self and Identity*. Vol. 1, No. 2, pp. 191-199.
- Mischel, W., and Shoda, Y. (2000). Reconciling contextualism with the core assumptions of Personality Psychology. *European Journal of Personality*. Vol. 14, No. 5, pp. 407-428.
- Mugny, G. și Doise, W. (1998). *Psihologie socială și dezvoltare cognitivă*. Editura Polirom, Iași.
- Munteanu, A. (1978). Metode de cunoaștere a individualității elevilor, utilizate în obținerea informației. Metode de cunoaștere prin analiza conduitei și a activității. Observația. În I. Holban (coord.), *Cunoașterea elevului o sinteză a metodelor*. Editura Didactică și Pedagogică, București.
- Nammill, G. (2005). Psychoanalysis and sexuality. *Shakespeare Studies*. No. 33, pp. 73-79.

- Neimeyer, J.G. (ed.) (1993). *Constructivist Assessment. A Casebook*, Sage Publications: London.
- Nordahl, M. H., Holthe, H., and Haugum, A.J. (2005). Early maladaptive schemas in patients with or without personality disorders: Does schema modification predict symptomatic relief?. *Clinical Psychology and Psychotherapy*. Vol. 12, pp. 142-149.
- O'Connell, A. (1980). Karen Horney: Theorist in psychoanalysis and feminine psychology. *Psychology of Women Quarterly*. Vol. 5, No. 1, pp. 81-93.
- Opre, A. (2002). Corelate psihobiologice ale temperamentului și caracterului. În A. Opre (coord.), *Noi tendințe în psihologia personalității (vol. 1)*. Editura ASCR, Cluj-Napoca.
- Opre, A. (coord.) (2004). *Noi tendințe în psihologia personalității*. Editura ASCR, Cluj-Napoca.
- Orlov, A.B., and Coleman, M. (1992). Carl Rogers and contemporary Humanism. *Russian Social Science Review*. Vol. 33, No. 5, pp. 89-93.
- Papalia, D., and Olds, S.W. (1986). *Human Development*. McGraw Hill Inc., New-York.
- Patrick, E. (2005). A walk around Kelly's corollaries. *Counseling and Psychotherapy Journal*. Vol. 16, No. 5, pp. 14-16.
- Pavelcu, V. (1980). Caracterul. În B. Zorgo (coord.), *Probleme fundamentale ale psihologiei*. Editura Academiei R.S.R., București.
- Pavelcu, V. (1982). *Cunoașterea de sine și cunoașterea personalității*. Editura Didactică și Pedagogică, București.
- Peabody, D., and Goldberg, L.R. (1989). Some determinants of factor structures from personality-trait descriptors. *Journal of Personality and Social Personality*. Vol. 57, pp. 552-567.
- Pearson, E.M. (1999). Humanism and individualism: Maslow and his critics. *Adult Education Quarterly*. Vol. 50, No. 1, pp. 41-55.
- Perry, J.C. (1993). Longitudinal studies of personality disorders. *Journal of Personality Disorders* (Suppl. 1). pp. 63-85.
- Pettigrew, T. (1999). Gordon Willard Allport: A tribute. *Journal of Social Issues*. Vol. 55, No. 3, pp. 415-427.

- Pilkonis, P.A. (1995). Commentary on avoidant personality disorder: Temperament, shame or both? In *W.J. Livesley (Ed.). The DSM-IV personality disorders* (pp. 234-238). Guilford Press, New York.
- Popescu-Neveanu, P. (1978). *Dicționar de psihologie*. Editura Albatros, București.
- Popescu-Neveanu, P. (1982). *Psihologie școlară*. Universitatea București.
- Preda, V. (1997). *Testul Tematic de Apercepție*. Editura Culturală Forum, Cluj Napoca.
- Predescu, V. (1989). *Psihiatrie*. Editura Medicală, București.
- Prince, D.L., and Howard, E.M. (2002). Children and their basic needs. *Early Childhood Education Journal*. Vol. 30, No. 1, pp. 27-31.
- Radu, I. (1994). *Psihologie socială*. Editura Exe SRL, Cluj-Napoca.
- Radu, I. (2002). *Demersuri tipice în abordarea personalității*. În *A. Opre (coord.), Noi tendințe în psihologia personalității*. Editura ASCR, Cluj-Napoca.
- Radu, I. (coord.) (1991). *Introducere în psihologia contemporană*. Editura Sincron, Cluj-Napoca.
- Radu, I. (coord.) (1993). *Metodologie psihologică și analiza datelor*. Editura Sincron, Cluj Napoca.
- Raven, J., Raven, J.C. și Court, J.H. (2003). *Matrici Progresive Standard*. Editura ASCR, Cluj Napoca.
- Roberts, M.J. (2002). The relationship between extroversion and ability. *Personality and Individual Differences*. Vol. 32, pp. 517-522.
- Rokeach, M. (1973). *The Nature of Human Values*. Free-Press, New-York.
- Roșca, A. (1976). *Psihologie generală*. Editura Didactică și Pedagogică, București.
- Rosen, D., Stukenberg, K., and Saeks, S. (2001). The group as a whole object relations model of group psychotherapy. *Bulletin of Menninger Clinic*. Vol. 65, No. 4, pp. 471-487.
- Saklofske, D.H. (1985). The relationship between Eysenck's major personality dimensions and simultaneous and sequential

- processing in children. *Personality and Individual Differences*. Vol. 6, pp. 429-433.
- Santrock, J. (2001). *Educational Psychology*. McGraw Hill Inc., New-York.
- Santrock, J. (2002). *Life-Span Development*. McGraw Hill Inc., New-York.
- Schneider, S. (1992). Separation and individuation issues in psychosocial rehabilitation. *Adolescence*. Vol. 27, No. 105, pp. 137-144.
- Schultz, D. (1986). *Theories of Personality (3-rd edition)*. Brooks/Cole Publishing Company, Pacific Grove, California.
- Schwarzer, R., and Jerusalem, M. (1995). Generalized self-efficacy scale. In J. Weinman, S. Wright, & M. Johnston (Eds.), *Measures in health psychology: A user's portfolio. Causal and control beliefs* (pp. 35-37). Windsor, UK: NFER-NELSON.
- Șelaru, M. și Danciu, D. (1997). *Personalități patologice*. Editura Dosoitei, Iași.
- Sheth, D., Bhagwate, M., and Sharma, N. (2005). Curious clicks – Sigmund Freud. *Journal of Postgraduate Medicine*. Vol. 51, No. 3, pp. 240-241.
- Siegler, R. (2001). *Enfant et Raisonnement. Le développement cognitif de l'enfant*. De Boeck Université, Paris.
- Siever, L.K., Keefe, R., and Bernstein, D.P (1990). Eye tracking impairment in clinically identified patients with schizotypal personality disorder. *American Journal of Psychiatry*. Vol. 147, pp. 740-745.
- Skinner, B.F. (1950). Are theories of learning necessary? *Psychological Review*. Vol. 57, pp. 193-216.
- Smith, E., Nolen-Hoeksema, S., Fredrickson, B., and Loftus, G. (2005). *Introduce în psihologie (ediția a XIV-a)*. Editura Tehnică, București.
- Solms, M. (2004). Freud returns. *Scientific American*. Vol. 290, No. 5, pp. 82-88.

- Solnit, A. (1997). A legacy: Anna Freud's Views on childhood and development. *Child Psychiatry & Human Development*. Vol. 28, No. 1, pp. 5-14.
- Spielman, R. (2002). The Ego and the mechanisms of defense. *Australian & New Zealand Journal of Psychiatry*. Vol. 36, No. 3, pp. 430-434.
- Sternberg, R., and William, W. (2002). *Educational Psychology*. Allyn and Bacon, Boston.
- Stough, C., Brebner, J., Nettelbeck, T., Cooper, C.J., Bates, T., and Mangan, B.L. () The relationship between intelligence, personality and inspection time. *British Journal of Psychology*. Vol. 87, pp. 255-268.
- Svrakic, D.M., Przybec, T.R., and Cloninger, R. (1991). Further contribution to the conceptual validity of the unified biosocial model of personality, US and Yugoslav data. *Comprehensive Psychiatry*. Vol. 32, pp. 195-209.
- Thompson, C., and Rudolph, L. (2000). *Counseling children*. Belmont, CA: Wadworth.
- Tobin, C. (1990). *La Schizophrénie*. Odile Jacob, coll "Santé au quotidien", L'Imprimerie Nouvelle Firmin Didot.
- Tudose, F. și colab. (2002). *Psihopatologia și psihiatria pentru psihologi*. Editura Infomedica, București.
- Tuebingen, R. (2002). Psychoanalysis and human values. *International Forum of Psychoanalysis*. Vol. 11, No. 1, pp. 18-26.
- Walen, R.S., DiGiuseppe, R., and Dryden, W. (1992). *A Practitioner's Guide to Rational – Emotive Therapy*. Oxford University Press, New York.
- Watts, R.E. (1996). Social interest and the core conditions. *Journal of Humanistic Education and Development*. Vol. 34, No. 4, pp. 17-25.
- Weissman, M.M. (1993). *The epidemiology of personality disorders: A 1990 update*. NIMH Conference.
- Weston, S.C., and Siever, L.J. (1993). Biologic correlates of personality disorders. NIMH Conference: Personality disorders. *Journal of Personality Disorders* (suppl.1), pp.

- Wiggins, J.S. (1984). Cattell's system from the perspective of mainstream personality theory. *Multivariate Behavioral Research*. Vol. 19, No. 2-3, pp. 176-190.
- Wilde, L. (2004). A "Radical Humanist" approach to the concept of solidarity. *Political Studies*. Vol. 52, No. 1, pp. 162-178.
- Woolfolk, A. (1998). *Educational Psychology*. Allyn and Bacon, New-York.
- Young, E.J., Klosko, S.J., and Weishaar, E.M. (2003). *Schema Therapy. A Practitioner's Guide*. Guilford Press, New York.
- Zisulescu, Șt. (1978). *Caracterul*. Editura Didactică și Pedagogică, București.
- Zlate, M. (1996). *Introducere în psihologie*. Editura Șansa S.R.L., București.
- Zlate, M. (1999). *Eul și personalitatea*. Editura Trei, București.
- Zlate, M. (2000). *Fundamentele psihologiei*. Editura pro Humanitate, București.
- Zuckerman, M. (2002). Umori bune și rele: Bazele biochimice ale personalității și ale tulburărilor sale. În *A. Opre (coord.), Noi tendințe în psihologia personalității*. Editura ASCR, Cluj-Napoca.
- Dicționar de filozofie* (1978). Editura Politică, București.
- Dicționar de Psihiatrie și Psihopatologie clinică* (1998). Editura Univers Enciclopedic, București.
- Dicționar de Psihologie socială* (1981). Editura Științifică și Enciclopedică, București.
- <http://psych.fullerton.edu/jmearns/rotter.htm>
- <http://www.noteaccess.com/APPROACHES/ArtEd/ChildDev/TheorPerson.htm>
- <http://www.ship.edu/~cgboeree/perscontents.html>